

**T.C.
İZMİR KATİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

**DOSTLUKTAN DÜŞMANLIĞA SOVYETLER
BİRLİĞİ – TÜRKİYE İLİŞKİLERİ (1919-1945):
NEOKLASİK REALİST BİR İNCELEME**

Yüksek Lisans Tezi

YİĞİT CAN

İZMİR-2022

**T.C.
İZMİR KATİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

**DOSTLUKTAN DÜŞMANLIĞA SOVYETLER
BİRLİĞİ – TÜRKİYE İLİŞKİLERİ (1919-1945):
NEOKLASİK REALİST BİR İNCELEME**

Yüksek Lisans Tezi

YİĞİT CAN

DANIŞMAN: DOÇ. DR. SEÇKİN BARIŞ GÜLMEZ

İZMİR-2022

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Dostluktan Düşmanlığa Sovyetler Birliği–Türkiye İlişkileri (1919-1945): Neoklasik Realist Bir İnceleme” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

23/12/2022

Yiğit CAN

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

DOSTLUKTAN DÜŞMANLIĞA SOVYETLER BİRLİĞİ – TÜRKİYE İLİŞKİLERİ (1919-1945): NEOKLASİK REALİST BİR İNCELEME

Yiğit CAN

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Birinci Dünya Savaşı sonrasında iyi başlayan Türk – Sovyet ilişkileri, İkinci Dünya Savaşı sonrasında düşmanlığa evrilmiştir. İki savaş arasında ilişkilerin bu denli değişmesini ele alan bu tez, “1919 – 1945 yılları arasında Sovyetler Birliği – Türkiye ilişkileri neden dostluktan rekabete/düşmanlığa doğru değişmiştir?” araştırma sorusuna alternatif bir yanıt aramaktadır. Literatürde çokça kez cevaplanan bu araştırma sorusu, İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan Soğuk Savaş döneminden ve uluslararası sistemden etkilenerek cevaplanmıştır. Bugüne kadar Türk – Sovyet ilişkilerinin bozulma sebebi baskın literatür ve resmi tarih yazımı tarafından ‘Sovyet talepleri’ üzerinden okunmuştur. Bu çalışma ise hem vermiş olduğu yanıtla hem de teorik çerçevesi ile literatürdeki eserlerden ayrılmaktadır.

Türk – Sovyet ilişkilerini eleştirel bir şekilde ele alan bu çalışmanın, bağımlı değişkeni değişen Türk – Sovyet ilişkileri iken bağımsız değişkeni Atatürk sonrası İnönü ve yönetimidir. Bağımsız değişkenin oluşturulma aşamasında neoklasik realizmin ara değişkenlerinden yararlanılmıştır. Dış politikanın oluşturulmasında önemli bir yer tutan bu ara değişkenlerden, bireylerin (özellikle lider ve yürütme erkinin) algıları, fikirleri ve inançları ara değişkeni, bu çalışmanın bağımsız değişkeninin oluşmasında önemli bir rol oynamıştır.

Bağımlı ve bağımsız değişken ile “1919 – 1945 yılları arasında Sovyetler Birliği – Türkiye ilişkileri, İnönü ve yönetiminin algıları, fikirleri ve inançları sebebiyle dostluktan rekabete/düşmanlığa doğru değişmiştir.” hipotezi oluşturulmuştur.

Dolayısıyla tezin amacı bu hipotezi test edip, İnönü ve yönetiminin Türk – Sovyet ilişkilerinin bozulması üzerindeki etkisini tespit etmektir. Bu etki ampirik bölümde 1939 – 1945 yılları arasında Türkiye'nin Sovyetler Birliği aleyhinde aldığı kararlar ve uyguladığı politikalar incelenerek altı başlık üzerinden açıklanmıştır. İlgili başlıklarda başlıca birincil kaynaklar olmak üzere nitel ve nicel metin analizleri yapılarak İnönü ve yönetiminin Sovyetler Birliği'ne olan tutumları analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Dış Politikası, Sovyetler Birliği, Neoklasik Realizm, İkili İlişkiler, İkinci Dünya Savaşı.

ABSTRACT

Master's Thesis

FROM FRIENDSHIP TO ENMITY IN SOVIET UNION - TURKEY RELATIONS (1919-1945): A REVIEW OF NEOCLASSICAL REALIST

Yiğit CAN

İzmir Kâtip Çelebi University

Graduate School of Social Sciences

Department of International Relations

Turkish – Soviet relations, which started as a partnership after the First World War, turned into hostility after the Second World War. This thesis, which deals with the change in relations between the two world wars, seeks an alternative answer to the question "Why did the Soviet Union – Turkey relations change from friendship to rivalry/hostility between 1919-1945?". The academic literature is replete with answers focusing on the international system during the Second World War leading up to the Cold War. Accordingly, the dominant argument in the scholarly literature is "Soviet demands" that led to the deterioration of Turkish-Soviet relations. This study, however, differs from the existing literature offering a novel answer informed by an original theoretical framework.

The dependent variable of this study, which critically examines Turkish – Soviet relations, is the changing Turkish – Soviet relations, while the independent variable is İnönü and his administration after Atatürk. Intermediate variables of neoclassical realism were used in the creation of the independent variable. Perceptions, ideas and beliefs of individuals (especially the leader and executive power) among these intermediary variables, which have an important place in the formation of foreign policy, played an important role in the formation of the independent variable of this study.

Accordingly, the thesis tests the validity of the hypothesis; "The relations between the Soviet Union and Turkey between 1919 and 1945 changed from

friendship to rivalry/hostility due to the perceptions, ideas and beliefs of Inonu and his administration." Therefore, the aim of the thesis is to determine the effect of Inonu and his administration on the deterioration of Turkish – Soviet relations. In the empirical part, the decisions taken by Turkey against the Soviet Union and the policies implemented between 1939 and 1945 are analyzed and explained under six titles. In the relevant titles, the attitudes of Inonu and his administration towards the Soviet Union were analyzed by making qualitative and quantitative text analyzes, mainly primary sources.

Keywords: Turkish Foreign Policy, Soviet Union, Neoclassical Realism, Bilateral Relations, Second World War.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xii
KISALTMALAR	xiii
ÖNSÖZ.....	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

LİTERATÜR TARTIŞMASI I: 1919 – 1945 DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASINA ODAKLANAN ÇALIŞMALAR

1.1. Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Odaklanan Çalışmalar	8
1.1.1. Döneme Ait Genel Değerlendirmeler	9
1.1.2. Batılı Ülkeler ile İlişkiler	13
1.1.2.1. İngiltere ile İlişkiler ve Musul Sorunu	14
1.1.2.2. Fransa ile İlişkiler ve Hatay Sorunu.....	15
1.1.2.3. Almanya ile İlişkiler.....	17
1.1.2.4. İtalya ile İlişkiler ve Boğazlar Sorunu	18
1.1.2.5. Amerika Birleşik Devletleri ile İlişkiler.....	20
1.1.3. Balkanlar ile İlişkiler.....	21
1.1.4. Sovyetler Birliği ile İlişkiler.....	23
1.1.5. Orta Doğu Ülkeleri ile İlişkiler ve Sadabat Paktı	24
Sonuç	26
1.2. İnönü Dönemi Türk Dış Politikasına Odaklanan Çalışmalar	27
1.2.1. Döneme Ait Genel Değerlendirmeler	28

1.2.2. 1939 – 1941 Yılları Arasındaki Türk Dış Politikası	35
1.2.3. 1941 – 1943 Yılları Arasındaki Türk Dış Politikası	37
1.2.4. 1943 – 1945 Yılları Arasındaki Türk Dış Politikası	39
Sonuç	40

İKİNCİ BÖLÜM

LİTERATÜR TARTIŞMASI II: 1919 – 1945 DÖNEMİ TÜRK – SOVYET İLİŞKİLERİNE ODAKLANAN ÇALIŞMALAR

2.1. 1919 – 1929 Yılları Arasındaki İkili İlişkiler	44
2.2. 1930 – 1938 Yılları Arasındaki İkili İlişkiler	50
2.3. 1939 – 1945 Yılları Arasındaki İkili İlişkiler	53
Sonuç	64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEORİ

3.1. Neoklasik Realizm	66
3.1.1. Felsefik Altyapı.....	66
3.1.2. Gelişimi ve Günümüzdeki Hali.....	69
3.1.3. Dış Politika Analizi ve Neoklasik Realizm.....	70
3.1.4. Türk Dış Politikası’nda Neoklasik Realizm Analizleri.....	87
Sonuç	92

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AMPİRİK BÖLÜM I: 1939 – 1941 YILLARI ARASINDA TÜRK – SOVYET İLİŞKİLERİ

4.1. Türk – Sovyet İlişkilerinin Türk Aktörler Üzerinden Lider Ve Devlet Seviyesinde Analizi	94
4.1.1 İsmet İnönü’nün Hayatı.....	95
4.2. Dostluktan Düşmanlığa Evrimin Dönüm/Kırılma Noktaları	100

4.2.1. 1939-1941 Yılları Arasındaki Kırılma Noktaları.....	105
4.2.1.1. İnönü'nün Kabine Tercihleri.....	105
4.2.1.1.1. İnönü'nün Kabine Tercihlerine İlişkin Söylemleri	108
4.2.1.1.2. Kamuoyu ve Devlet Yetkililerinin İnönü'nün Kabine Tercihlerine İlişkin Söylemleri	110
4.2.1.2. Nisan 1939'daki Önemli Gelişmeler: Von Papan ve Potemkin Türkiye'de	112
4.2.1.2.1. İnönü'nün Nisan 1939'da Gerçekleşen Olaylara İlişkin Söylemleri	115
4.2.1.2.2. Kamuoyu ve Devlet Yetkililerinin Nisan 1939'da Gerçekleşen Olaylara İlişkin Söylemleri	116
4.2.1.3. Tarafsızlıktan Tarafa: Üçlü İttifak Antlaşması	123
4.2.1.3.1 İnönü'nün Üçlü İttifak'a ilişkin söylemleri.....	126
4.2.1.3.2. Kamuoyu ve devlet yetkililerinin Üçlü İttifak'a ilişkin söylemleri	128
Sonuç	131

BEŞİNCİ BÖLÜM

AMPİRİK BÖLÜM II: 1941 – 1945 YILLARI ARASINDA TÜRK – SOVYET İLİŞKİLERİ

5.1. 1941 – 1945 Yılları Arasındaki Kırılma Noktaları	133
5.1.1. Barbarossa Harekâtı Öncesi ve Sonrası Türkiye'nin Tepkisi ve Sovyetler Birliği Aleyhine Alınan Aksiyonlar	133
5.1.1.1. İnönü'nün Barbarossa Harekâtı Öncesi ve Sonrası Söylemleri	137
5.1.1.2. Kamuoyu ve Devlet Yetkililerinin Barbarossa Harekâtı Öncesi ve Sonrası Söylemleri	141
5.1.2. En Büyük Tehdidin Ortadan Kalkması: Mussolini'nin Yenilgisi Sonrası Türkiye'nin Tutumu	154
5.1.2.1. İnönü'nün Mussoli'nin Yenilgisi Sonrasında Söylemleri.....	154
5.1.2.2. Kamuoyu ve Devlet Yetkililerinin Mussoli'nin Yenilgisi Sonrasında Söylemleri	155
5.1.3. Alman Propagandası ile Türkiye'de Artan Radikal Milliyetçilik ve Anti Komünizm.....	156
5.1.3.1. İnönü'nün Türkiye'de Artan Turancılık ve Sovyet Karşıtı Söylemleri	160

5.1.3.2. Kamuoyu ve Devlet Yetkililerinin Türkiye’de Artan Turancılık ve Sovyet Karşıtı Söylemleri	161
Sonuç	165
SONUÇ.....	174
KAYNAKÇA	182

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: 1933–1944 Döneminde Türkiye'nin Almanya, İngiltere ve Sovyetler Birliği ile Yapmış Olduğu İhracat ve İthalat Rakamları (Bin \$)	164
---	-----

ŞEKİLLER LİSTESİ

- Şekil 1:** 1– 30 Nisan tarihleri arasında *Ulus*, *Tan* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde geçen ‘Hitler’ ve ‘Stalin’ kelimeleri 117
- Şekil 2:** 1– 30 Nisan tarihleri arasında *Ulus*, *Tan* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde geçen ‘Almanya’ ve ‘Sovyet’ kelimeleri 118
- Şekil 3:** 1– 30 Nisan tarihleri arasında üç gazetenin toplamında geçen ‘Hitler’, ‘Stalin’, ‘Almanya’, ‘Sovyet’ kelimelerinin sayısı; yüzdelik dilimleri 118
- Şekil 4:** 1933– 1944 Yılları Arasında Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Türkiye’nin Almanya, İngiltere ve Sovyetler Birliği ile Yapmış Olduğu İhracat Verileri 166
- Şekil 5:** 1933– 1944 Yılları Arasında Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Türkiye’nin Almanya, İngiltere ve Sovyetler Birliği ile Yapmış Olduğu İthalat Verileri 167

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADAP	: Alman Dışışleri Bakanlığı Arşiv Belgeleri
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DCFTA	: Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Anlaşması
ENP	: Avrupa Komşuluk Politikası(European Neighbourhood Policy)
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TASS	: Sovyetler Birliği Telgraf Ajansı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu

ÖN SÖZ

Yüksek lisans hikayem kendisini tanımadan makalelerini okuduğum ve bu doğrultuda beraber çalışmak isteyip bulunduğu kuruma başvurmam ile başladı. Tanıştığımız andan itibaren her zaman yapıcı eleştirileri, bilgisi ve motivasyonu ile beni geliştiren, tez sürecimde ise çalışmak istediğim konu alışılmışın dışında olmasına rağmen beni sonuna kadar dinleyen ve ne yapmak istediğimi anlayan, her şeyden önemlisi çalışmama müdahale etmeyerek yapmak istediğim şeyi başarmama yardımcı olan değerli tez danışmanım Doç. Dr. Seçkin Barış Gülmez'e,

Lisans öğrenimim boyunca üzerimde büyük emekleri olan başta Doç. Dr. Bezen Balamir Coşkun, Doç. Dr. Sait Akşit, Dr. Assel Rustemova Tutumlu, Dr. Ela Gökalp Aras, Dr. Zeynep Şahin Mencütek olmak üzere akademiye bana sevdiren değerli hocam Dr. Özlem Çelik'e ve bu tezin temellerinin atılmasında katkısı olan kıymetli Prof. Dr. Emre İşeri'ye,

Yüksek lisans öğrenimim boyunca bilgi ve tecrübesinden yararlandığım sevgili Doç. Dr. Didem Buhari, Doç. Dr. Mete Kaan Kaynar, Doç. Dr. Sedef Eylemer, Dr. Kaan Renda ve Dr. Nihal Kırkpınar hocalarıma,

Tez yazım sürecinde bana her türlü desteği veren ve sekiz yıllık birlikteliğimizi bu süreçte evlilikle taçlandırdığımız, hayatımın her alanında yanımda olduğunu bildiğim ve hissettiğim sevgili eşim Seçil Subaşı Can'a,

Akademik hayatım boyunca maddi ve manevi destek veren Alexandra Elbakyan'a,

Tezde kullanılan Almanca raporların Türkçe'ye çevrilmesinde, özellikle "mehr als wohlwollend neutral" üzerine saatlerce düşünüp değerli vaktini ayıran sevgili dostum Av. Barış Deniz Sanal'a,

Hayat boyu arkadaşlıklarını esirgemeyen ve bana her konuda yardımcı olan Baver İlban, Doğançan Tok, Özge Açıık ve Pervin Şeker'e,

Bugüne kadar aldığım her kararda beni maddi ve manevi olarak destekleyen, her zaman yanımda olduğunu bildiğim, sevgisini ve emeğini esirgemeyen başta değerli annem Remziye Can, babam Yakup Can, kardeşim Mert Can, kuzenim Güler Sağnak

olmak üzere tüm aile üyelerime ve sekiz yıldır hayatıma neşe katıp tez yazım sürecinde geceleri benimle sabahlayan değerli kedim Kuki'ye,

Sonsuz teşekkürler...

Yiğit CAN

İzmir-2022

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı sonrasında iyi başlayan ve gelişen Türk – Sovyet ilişkileri, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kopma noktasına gelmiştir. İki savaş arasında geçen bu süre zarfında iki ülke sanayi, dış politika, ticaret, eğitim ve sanat gibi konularda ortak işler başarmış, birbirine destek olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise ilişkiler durma noktasına gelmiş, Soğuk Savaş ile beraber iki ülke birbirini iyi ilişkilerinin olduğu komşu ülkeden ziyade düşman ve tehdit olarak algılamıştır. Bu tezin araştırma sorusu “1919 – 1945 yılları arasında Sovyetler Birliği – Türkiye ilişkileri neden dostluktan rekabete/düşmanlığa doğru değişmiştir?” olmakla birlikte, tezin amacı, iki dünya savaşı arasında bu denli değişen Türk – Sovyet ilişkilerine yeni bir cevap aramaktır. Bu araştırma sorusuyla tez, genel olarak siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler ve siyasi tarih literatürüne özel olarak Türk dış politikası ve Türk – Sovyet ilişkileri literatürüne katkıda bulunacaktır. Araştırma sorusunun amacı, Türk – Sovyet ilişkilerinin neden dostça başlayıp daha sonra düşmanca bozulduğunu derinlemesine analiz etmektir.

Literatürde Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ikili ilişkilerin bozulma sebebi genel olarak ‘Sovyet talebi/tehdidi’ olarak kabul edilmektedir. Fakat bu tez kabul görülen açıklamanın ötesinde bir cevap bulma amacındadır. Türk – Sovyet ilişkilerini etkileyen birçok unsur vardır. Burada araştırma sorusunun önemi bu unsurları literatür taraması ile belirleyip, eksikliği doldurmaktır.

Tezin konusu ve kapsamı iki dünya savaşı arasındaki Türk – Sovyet ilişkilerinin eleştirel bir analizidir. Sovyetler Birliği ve Türkiye arasındaki ilişkiler tarih boyunca önem teşkil etmiştir. Özellikle 18. ve 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ve Çarlık Rusya arasında geçen birçok savaş ile Türk – Rus ilişkileri kötü bir dönem geçirmiştir. Daha sonra Çarlık Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı sonrasında dağılmasıyla ortaya çıkan Türkiye Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği arasındaki ikili ilişkiler iyi bir döneme girmiştir. 1920'li yıllarda iki ülke arasında çok sıkı bağlar kurulmakla beraber, 1930'lu yılların ilk yarısında iyi ikili ilişkiler devam etmiştir. Literatürde de Türk – Sovyet ikili ilişkilerinin iyi temeller üzerine kurulduğu kabul görmüş bir gerçektir. İkili ilişkilerin neden ve nasıl iyi başladığına yönelikse literatürde hâkim olan iki farklı görüş mevcuttur. Bu taraflardan

ilki, ikili ilişkilerin zoraki ve stratejik sebeplerden dolayı iyi olduğunu, aynı zamanda çıkar temeli üzerine kurulduğunu iddia etmektedir (Bilsel, 1947; Sadak, 1949; Harris, 1972; Yerasimos, 1979; Perinçek, 2005; Gökay, 2006; Hasanli, 2011; Atabey, 2014; Küçük ve Bekar, 2019, Gökay, 2021). Diğerleri ise ikili ilişkilerin emperyalizme karşı ortak mücadele, dostluk, dayanışma ve iyi komşuluk temeli üzerine kurulduğunu iddia etmektedir (Dmytryshyn, 1965; Giritli, 1970; Aliyef, 1981; Danilov, 1981; Moiseyev, 1989; Aralov, 2007; Benhür, 2008; Hirst, 2013). 1930’lu yılların ikinci yarısında ise iki devlet arasındaki ilişkiler eskisi kadar iyi olmamakla beraber devam etmiştir. 1945 yılına gelindiğinde ise Sovyetler Birliği ve Türkiye arasındaki ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. İki ülke arasında 7 Aralık 1925’te imzalanan Sovyetler Birliği – Türkiye Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması, 1945 yılında feshedilmiştir.

“1919 – 1945 yılları arasında Sovyetler Birliği – Türkiye ilişkileri neden dostluktan rekabete/düşmanlığa doğru değişmiştir?” sorusuna literatür genel olarak Montrö Boğazlar Sözleşmesi (Sadak, 1949; Atabey, 2014), Atatürk’ün ölümü (Aliyef, 1981; Aralov, 2007), Nazi Propogandası (Macfie, 1985; İşçi, 2019), Kemalizm’in değişmesi (Matevosyan, 2015), İkinci Dünya Savaşı sonrası Sovyetler Birliği’nin talepleri (Bilsel, 1946; Dmytryshyn, 1965; Giritli, 1970; Hasanli, 2011; Hirst, 2013; Glouser, 2018), İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye’nin tutumu (Harris, 1972; De Lura, 1977; Roberts, 2011) ve Türkiye’deki iç siyaset (Küçük, 1978; Küçük, 1979; Özkan, 2017) cevaplarını vermektedir.

Araştırma sorusu ve literatürün yanıtları ile hipotez kurduğumuzda ‘değişen Sovyetler Birliği – Türkiye İlişkileri’ bağımlı değişkenimiz iken, yukarıdaki yanıtlar bağımsız değişkenleri oluşturmaktadır. Bu araştırma ise araştırma sorusuna farklı bir bağımsız değişken ile yanıt verme amacı gütmektedir. Bu tezin bağımsız değişkeni ise İnönü ve yönetiminin algıları, fikirleri ve inançlarıdır. Bu bağımsız değişkene literatürde rastlanılmadığı gibi, bağımsız değişken literatürdeki yanıtla yeni bir bakış açısı eklemeyi hedeflemektedir. Böylelikle araştırma sorusu ile bağımsız değişkeni birleştirdiğimiz de şu hipotez karşımıza çıkmaktadır: ‘1919 – 1945 yılları arasında Sovyetler Birliği – Türkiye ilişkileri, İnönü ve yönetiminin algıları, fikirleri ve inançları sebebiyle dostluktan rekabete/düşmanlığa doğru değişmiştir’. Tezin amacı bu hipotezi test etmektir.

Yukarıdaki hipotez neoklasik realizm teorisi ile açıklanmıştır. Teorik olarak neoklasik realizmin seçilme sebebi eklektik yapısıdır. Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde neo realizmin egemen olduğu dönemlerde araştırmacılar üç analiz seviyesinden üçüncü, diğer bir deyişle uluslararası sistem, analiz seviyesini kullanma ihtiyacı duymuştur. Fakat neoklasik realistler bu egemen görüşü yıkararak üç analiz seviyesini eklektik bir şekilde realizm içerisinde kullanmaya başlamıştır. Neoklasik realistler özellikle ikinci analiz seviyesi olan ulus devlet seviyesinde analiz birimini ön plana çıkartarak uluslararası sistem seviyesini geri plana çekmiş fakat tamamen de reddetmemiştir. Literatüre bakıldığında dış politika analizinin birçok neoklasik realizm ara değişkeni ile açıklandığı görülmüştür. Bu ara değişkenlerden bazıları tehdit dengesi (Walt, 1990), dengenin derecelendirilmesi (Schweller, 2004) devlet içi aktörler ve stratejik uyum (Lobell, 2009; Sterling-Folker, 2009; Dueck, 2009; Ripsman, 2009), rejim tipi (Juneau, 2015), devlet geleneği (Brawley, 2009), kaynak çıkarımı (Taliaferro, 2006; Taliaferro, 2009), kültür ve kimlik (Sterling-Folker, 2009; Smith 2015; Giusti 2016), algılar, fikirler ve inançlar (Dueck 2008; Kitchen 2010; Foulon 2015; Meibauer 2019) olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tezin hipotezi ise Kitchen'in (2010) modellediği algılar, fikirler ve inançlar ara değişkeni ile açıklanacaktır. Bu modelleme birey/lider seviyesinden bir açıklama yapmamızı sağlamaktadır. Kitchen (2010: 130) bireyin önemini, temelde devletin bireylerden oluştuğu ve bireylerin de sistemleri, kurumları ve bürokrasileri inşa ettiğini, aynı zamanda bireylerin devlete öncülük ettiğini ve bu öncüleri yine bireylerin seçtiği ve takip ettiğini vurgulayarak açıklamaktadır. Dolayısıyla, lider seviyesinden analiz edildiğinde neoklasik realizm devlet içindeki güçlü aktörlerin sahip olduğu fikirlerin önemli olduğunu kabul etmektedir. Kitchen'a (2010: 130-131) göre dış politikayı en çok etkileyecek fikirler, devlette karar verme pozisyonlarında bulunanlar ve onlara doğrudan tavsiyede bulunanlar tarafından tutulan fikirlerdir. Tezin hipotezi, birey seviyesinden açıklanması dışında, Schweller'in (2004) dengenin derecelendirilmesi ara değişkeni ile devlet seviyesinden de açıklanmıştır. Schweller'in (2004: 159-201) dengenin derecelendirilmesi modellemesini oluşturan uygun dengeleme (appropriate balancing), aşırı dengeleme (overbalancing), dengesizlik (nonbalancing), yetersiz dengeleme (underbalancing) ara değişkenlerinden aşırı dengeleme ara değişkeni hipotezin açıklanmasında kullanılmıştır.

Tezde kullanılan yöntem eklektiktir. Günümüz bilim insanlarının ve akademisyenlerinin araştırma yöntemleri konusunda taraf tutma eğiliminde olduğu ortadadır (Şatana, 2015:12-13). Nicel araştırma yöntemini benimseyenler, nitel araştırma yöntemlerini sayısal veri içermediği için ve rassal örneklem seçilimi olmadığı için bilimsel olmamak ile eleştirmektedir (Neuman, 2014:20). Nitel araştırma yöntemlerini benimseyenler ise nicel araştırmaları sayısal verilerle fazla uğraştıkları için doğa bilimleri özentisi olmak ile eleştirmektedir (Neuman, 2014:20). İki yöntemin birbirini tamamladığı varsayımı ile bu tez için her iki yöntemde uygun görülmüştür. Her iki yöntemin kullanılmasıyla bir yöntemin ‘uç’ kısmından ziyade iki yöntemin dengesi ile tezin tamamlama hedefi vardır. Yani sadece istatistiksel veriler ile ya da sadece yorumsamacı tarihsel metot (hermenötik) ile çalışılmayarak her iki yöntem de kullanılarak tezin geçerliliği ve güvenilirliği artmaktadır.

Bu tezde öncelikle nitel yöntemler ile temel çalışmalar yapıp, daha sonra nicel yöntemler ile sağlamasının yapılması hedeflenmektedir. İki yöntemi eklektik bir şekilde kullanan bilim felsefesi, Eleştirel Gerçeklik tezin temelini oluşturmaktadır. Eleştirel gerçekçi bilim felsefesi ise pozitivizmi kabul etmemekle beraber bilimsellikte ısrar etmektedir (Yalvaç, 2014:54). Eleştirel gerçekçi bilim felsefesi hem pozitivist hem de hermenötik bilim felsefesini eleştirerek disiplinde yer edinmiştir. Eleştirel gerçekçilik, pozitivizmin mutlak doğru olarak kabul ettiği bilimselliği ve postpozitivizmin göreceliğini aşmayı hedeflemektedir (Yalvaç, 2014:54).

Tezde kullanılan metodlardan ilki ve en önemlisi metin analiz metodudur. Metin analizi metodolojisi hem nitel hem nicel çalışmalara girmektedir. Metin analizi teknikleri söylem analizi ve içerik analizi olmak üzere ikiye ayrılır (Halperin ve Heath, 2012:309). Söylem analizi, söylemlerin sosyal uygulamalara ve kurumlara meşruiyet ve anlam verme biçimlerini araştıran nitel bir analiz türüdür (Halperin ve Heath, 2012:309). Söylemler, belirli bir tarihsel durumda anlamın üretilip çoğaltıldığı fikir, kavram ve kategorilerden oluşur (Halperin ve Heath, 2012:309). Bir söylemin unsurları, dil, göstergebilim (metinde gizli anlam) ve çeşitli yazılı, sözlü ve görsel ‘metinlerde’ bulunan sözleşmelerin analiz edilmesiyle gün ışığına çıkarılabilir (Halperin ve Heath, 2012:309). Sonuç olarak, söylem analizi, sadece metnin kendisini değil, bir metnin bağlamıyla ilişkisinin yanı sıra, bu bağlamı oluşturan daha geniş güç ve otorite ilişkilerini de analiz etmekle ilgilidir. İçerik analizi ise içinde bulunduğu

geniş bağlamdan ziyade, metnin kendisinin çalışılması ile ilgilidir (Halperin ve Heath, 2012:310). Bu tezde ise nitel ve nicel bağlamda söylem analizi metodu tercih edilmiştir.

Ampirik bölümde yaklaşık 8200 sayfalık Alman Dışişleri Bakanlığı raporları içerisinde Türkiye'yi ilgilendiren raporlar ayıklanmış ve taranmışken, dönemin gazetelerinden *Akşam Postası*, *Cumhuriyet*, *Tan*, *Ulus*, *Yeni Sabah* gazetelerini kapsayan 1320 adet gazete taranmış ve T.B.M.M'de gerçekleşen 5. Dönem 5. Yasama Yılından (1939) 7. Dönem 2. Yasama Yılına (1943) kadar olan 480 T.B.M.M zabıtı incelenmiştir. Bunların yanı sıra Sovyetler Birliği'nin yayınladığı raporlar ile Türk Dışişleri Bakanlığının yayınladığı raporlar, İnönü'nün günlükleri başta olmak üzere İnönü'yü anlatan biyografi kitapları ve İnönü'nün konuşmalarının derlendiği kitaplar taranmıştır.

Bu tezin yazılmasının başlıca gerekçesi resmi tarih yazımı ve baskın literatürün Türk – Sovyet ilişkilerini dar ve pragmatik bir perspektiften ele almasından kaynaklanmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Soğuk Savaş'ın başlamasıyla Türkiye ve Batı menşeli makaleler ve kitaplarda Türk – Sovyet ilişkilerinin, Sovyet ve komünizm tehdidinden dolayı bozulduğu ısrarla yazılmış ve bu durum disiplin içerisinde kabul edilmiştir. Günümüz Türk dış politikası derslerinde ve kült kitaplarında da bu durum böylece kabul edilmiştir. Baskın Oran'ın *Türk Dış Politikası*, Selim Deringil'in *Denge Oyunu* gibi kült eserlerinde Türk Dış Politikası Türkiye ve Batı gözünden anlatılmıştır. Örneğin her iki kitapta da Batılı ülkelerin büyükelçilerine çok sayıda referans verilmiş ve isimleri kullanılmışken, Sovyetler Birliği'nin Türkiye büyükelçilerinin ismi kitaplarda geçmemiş ve Sovyet literatürüne değinilmemiştir. Dolayısıyla, Soğuk Savaş etkisiyle resmi tarih yazımı ve baskın literatür, Sovyetler Birliği'ni tarih ve akademi alanında da ötekileştirmeyi seçmiştir. Bu konuda tezin resmi tarihe ve baskın literatüre eleştirel yaklaştığı bir gerçektir. Bunun yanı sıra tezin bir diğer amacı, literatürde Türk – Sovyet ilişkilerinin bozulmasına sebep olan bağımsız değişkenlere bir yenisini hem teorik hem de metodolojik olarak güçlü ve temellendirilmiş bir şekilde eklemektir.

“Dostluktan Düşmanlığa Sovyetler Birliği – Türkiye İlişkileri (1919-1945): Neoklasik Realist Bir İnceleme” tezinin literatür tartışması iki bölümden oluşmaktadır. Literatür tartışması genelden özele ele alınmış olup, belirlenen tarihlerde genel

hatlarıyla Türk dış politikasının ilkeleri ve politikalarından araştırma sorusunun cevabına yönelik bir daralma mevcuttur. Yukarıda belirtilen iki bölümden birincisi “1919 – 1945 Dönemi Türk Dış Politikasına Odaklanan Çalışmalar” dır. İlk bölüm “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Odaklanan Çalışmalar” ve “İnönü Dönemi Türk Dış Politikasına Odaklanan Çalışmalar” olmak üzere iki ana başlıktan oluşmaktadır. İkinci bölüm ise “1919 – 1945 Dönemi Türk – Sovyet İlişkilerine Odaklanan Çalışmalar” dır. İkinci bölüm “1919 – 1929 Yılları Arasındaki İkili İlişkiler”, “1930 – 1938 Yılları Arasındaki İkili İlişkiler” ve “1939 – 1945 Yılları Arasındaki İkili İlişkiler” ana başlıklarından oluşmaktadır. İlk bölümde genel hatlarıyla Atatürk ve İnönü döneminde Türkiye’nin dış politika ilkeleri ve diğer ülkeler ile ilişkileri ele alınırken, ikinci bölümde ise 1919 – 1945 yılları arasındaki Türkiye ile Sovyetler Birliği ilişkileri ele alınacaktır.

Tezin üçüncü bölümünü teori bölümü oluşturmaktadır. Teori bölümünde tezi açıklamak için seçilen neoklasik realizm detaylıca incelenmiş olup, bu bölümde “Felsefik Altyapı”, “Gelişimi ve Günümüzdeki Hali”, “Dış Politika Analizi ve Neoklasik Realizm” ve “Türk Dış Politikası’nda Neoklasik Realizm Analizleri” ana başlıkları mevcuttur. “Felsefik Altyapı” başlığında teorinin neden ve nasıl çıktığı ele alınırken, “Gelişimi ve Günümüzdeki Hali” başlığında teorinin son 24 yılda katettiği yol ve bu süreç sonrasında aldığı ve verdiği eleştiriler ele alınmıştır. “Dış Politika Analizi ve Neoklasik Realizm” başlığında ise neoklasik realistlerin bağımsız ara değişkenler ile dış politika analizi yapılabileceği iddiaları anlatılmış ve bu bağımsız ara değişkenler tartışılmıştır. “Türk Dış Politikasında Neoklasik Realizm Analizleri” başlığında ise literatürde neoklasik realizm ile dış politika analizi kapsamında Türk dış politikasını ele alan çalışmalar ele alınmıştır.

Dördüncü ve beşinci bölümler ampirik bölümlerden oluşmaktadır. Ampirik bölümler kronolojik sırayla ele alınmış olup, seçilmiş olan her vakadan sonra İnönü’nün ve devlet yetkililerinin söylemleri farklı başlıklarda analiz edilmiştir. Dördüncü bölüm “1939 – 1941 Yılları Arasındaki Türk – Sovyet İlişkileri” başlığı ile karşımıza çıkmaktayken, bu bölüm “İsmet İnönü’nün Hayatı”, “Dostluktan Düşmanlığa Evrimin Dönüm/Kırılma Noktaları”, “1939 – 1941 Yılları Arasındaki Kırılma Noktaları” ana başlıklarından oluşmaktadır. Beşinci bölüm “1941 – 1945 Yılları Arasındaki Türk – Sovyet İlişkileri” başlığıyla karşımıza çıkmaktayken, bu

bölüm “1941 – 1945 Yılları Arasındaki Kırılma Noktaları” ana başlığından oluşmaktadır. Sonuç bölümünde ise tüm başlıkların genel bir analizi sonrasında hipotezin geçerli olup olmadığı değerlendirilecektir. Bu değerlendirmeye beraber “1919-1945 yılları arasında Sovyetler Birliği – Türkiye ilişkileri neden dostluktan rekabete/düşmanlığa doğru değişmiştir?” araştırma sorusuna, “İnönü ve yönetiminin algıları, fikirleri ve inançları sebebiyle Türk – Sovyet ilişkileri bozulmuştur” cevabıyla literatüre yeni bir bakış açısı kazandırmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

LİTERATÜR TARTIŞMASI I: 1919 – 1945 DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASINA ODAKLANAN ÇALIŞMALAR

Bu bölüm iki döneme ayrılmış olup iki alt başlık altında ele alınmıştır. Bu alt başlıklardan ilki “Atatürk Dönemine Odaklanan Çalışmalar (1919-1938)” başlığıdır. Bu başlık altında literatürdeki çalışmalar tartışılmış ve Atatürk dönemi Türk dış politikasının genel ilkeleri ile Türkiye'nin diğer ülkeler ile olan ikili ve bölgesel ilişkileri ele alınmıştır. Diğer alt başlık ise “İnönü Dönemine Odaklanan Çalışmalar (1938-1945)” başlığıdır. Bu başlıkta ise Atatürk'ün vefatının ardından cumhurbaşkanı seçilen İnönü'nün dönemindeki Türk dış politikası ele alınmaktadır. Bu başlığı özel kılan konu ise İkinci Dünya Savaşı'nın arifesi ve yaşandığı dönem olmasıdır. Bu bağlamda bu başlığı ilk başlıktan farklı kılan noktalar vardır. Atatürk döneminde döneme barış ve statüko hâkim olduğu için Türkiye'nin diğer ülkeler ile ilişkileri ve değişken politikaları daha az tartışmayla literatüre yansımıştır. Fakat İnönü döneminde var olan savaş endişesi ve krizi, beraberinde literatüre tartışmalar halinde gelmiştir. Bu yüzden Atatürk başlığında literatür içindeki tartışmalar seyrek görülürken, İnönü başlığında daha kutuplaşmış bir literatür tartışması gözlemlenmektedir.

1.1. Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Odaklanan Çalışmalar

Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı gibi zor savaşların ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikası, 1920'li ve 1930'lu yıllarda farklı stratejiler izleyerek uluslararası arenada var olmayı hedeflemiştir. Atatürk dönemi Türk dış politikasını tanımlayan ve ele alan literatür geniş bir yer tutmaktadır. Literatürde bu dönem Türk dış politikası, revizyonist (Balcı, 2013; Gülmez, 2017), denge sahibi (Oran, 2009; Balcı, 2013; Gülmez, 2017), statükocu (Türkeş, 1999; Balcı, 2013; Gülmez, 2017), esinlenen (Balcı, 2013), fırsatçı (Balcı, 2013), emperyalizme karşı duran ve komşularla iyi ilişkiler kuran (Ataöv, 1961; Dmytryshyn, 1965; Giritli, 1970; Aliyef, 1981; Danilov, 1981; Moiseyev, 1989; Aralov, 2007; Benhür, 2008; Hirst, 2013), görelî özerklik (Oran, 2009), güvenlik endişeli (Ülman, 1968; Türkeş, 1999; Barlas, 2005; Oran, 2009), sorun çözmeye odaklı (Soysal, 1981; Gönlübol ve

Kürkçüoğlu, 1985; Türkeş, 1999; Barlas, 2005; Oran, 2009), batılılaşmaya önem veren (Ataöv, 1961; Sonyel, 1981; Soysal, 1981; Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 1985; Hale, 2012), anormal (Gülmez, 2017) ve irredentist (Gülmez, 2017) şeklinde ele alınmaktadır. Atatürk dönemi Türk dış politikası tarihsel olarak geniş bir yer tuttuğu ve birçok aktörle farklı ilişkiler kurulduğu için bu başlık altında Atatürk dönemi Türk dış politikasının genel analizi ve diğer aktörlerle ilişkileri farklı başlıklar altında kronolojik olarak ele alınacaktır. Bu yüzden Atatürk dönemi Türk dış politikası “Genel Değerlendirmeler, Batılı Ülkeler ile İlişkiler (İngiltere, İtalya, Fransa, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri), Balkanlar ile İlişkiler, Sovyetler ile İlişkiler, Orta Doğu ile İlişkiler ve Uluslararası Kuruluşlar ile İlişkiler” olmak üzere altı başlık altında incelenecektir

1.1.1. Döneme Ait Genel Değerlendirmeler

Bu başlıkta literatürde Atatürk dönemi Türk dış politikasını genel bir çerçeveden değerlendiren eserlere yer verilmektedir. Bu eserler daha çok dönemsel bir değerlendirme yaparak yeni kurulan Türkiye'nin on beş yıllık serüveninin dış politikasını analiz etmektedir. Literatüre bakıldığında Atatürk dönemi Türk dış politikasının dominant özelliğinin ‘Batılılaşma’ (Sonyel, 1981; Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 1985; Hale, 2012) olduğu görölmekteyken bunun yanı sıra ‘görelî özerklik (Oran, 2009), statükocu (Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 1985; Türkeş, 1999), sorun çözücü (Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 1985; Türkeş, 1999) ve emperyalizme karşı durup komşular ile iyi ilişkiler kurma (Ataöv, 1961)’ özellikleri de literatürde kabul görmektedir. Son zamanlarda ise genç kuşak akademisyenlerin yapmış olduğu çalışmalar ile literatüre yeni bakış açıları kazandırılmıştır. Bu yeni çalışmalar Atatürk dönemi Türk dış politikasının sanıldığı kadar statükocu olmadığını ‘irredentist (Gülmez, 2017) ve revizyonist (Balcı, 2013; Gülmez, 2017)’ özellikler taşıdığını iddia etmektedir.

Batılılaşma fikrini savunanlara göre Atatürk döneminde Türk dış politikasının temel amacı Lozan Antlaşması'nı bozacak herhangi bir davranıştan kaçınma ve Türkiye'yi muasır medeniyetler seviyesine çıkarmak olmuştur (Hale, 2012: 42; Sonyel, 1981: 327). Modern ve laik Türkiye Cumhuriyeti, Müslüman dünyasına sırtını

döndüğü için sık sık ‘batılı’ ve ‘Avrupalı’ kavramları üzerinden eleştirilmiştir. Hale’ye (2012: 42) göre Atatürk döneminde Türk dış politikasının temel arzusu Avrupa ailesinin bir üyesi haline gelmek olmuştur.

Literatürde Atatürk’ün dış politikasını gerçekçilik bağlamında analiz eden bir çalışmaya göre, Türkiye 1930’lu yıllara kadar geçen sürede öncelikli olarak Lozan Antlaşması’ndaki pürüzleri gidermeye çalışmıştır (Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 1985: 458). Atatürk bu dönemde karşılaştığı sorunları gerçekçi çözümler üreterek bitirmiş ve ülkeler arası ilişkilere gerçekçi davranarak birçok ülkeyle diplomatik ilişkiler geliştirmiştir. Örneğin 1925 yılında Sovyetler Birliği ile antlaşma imzalanırken, 1926 yılında ise İngiltere ile antlaşma imzalanmıştır (Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 1985: 458-459). 1930 – 1938 yılları arasında ise Türkiye artık birçok sorununu çözmüş ve yönünü Batı’ya dönmüş bir ülke haline gelmiştir. Gönlübol ve Kürkçüoğlu’na (1985: 459-460) göre bu iddianın kanıtları Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne girmesi, Türkiye’nin Yunanistan ile Balkan Antantı’nı kurması ve Türkiye’nin Sadabat Paktı’nı kurmasıdır. Gönlübol ve Kürkçüoğlu’na (1985: 461-468) göre Atatürk dönemi Türk dış politikasının temel özellikleri “gerçekçilik; taktikte ustalık; diyaloga açık olmak; dün, bugün, yarını başarılı kavrayış; güvenirlilik; kendi gücüne dayanma fakat gerektiğinde ittifaklara girme; aktif fakat serüvencilikten uzak dış politika; milliyetçi ve insaniyetçi; batılılaşma çabaları ve sömürge dünyasıyla ilgilenmesi” şeklinde sıralanmaktadır. Atatürk döneminde Türk dış politikasının hedefleri ise “milli bir devlet kurmak; bağımsızlığın korunması; barışın korunması; modernleşme (batılılaşma) ve demokratikleşme” olmuştur (Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 1985: 468-472).

Benzer bir çalışmaya (Türkeş, 1999: 138-142) göreyse Atatürk dönemi Türk dış politikasının uluslararası sistemi yıkmak veya onu radikal bir şekilde değiştirmek gibi bir misyonu olmamıştır. Bu dönemde Türk dış politikasının en büyük hedeflerinden birisi uluslararası sistemin öngördüğü bölgesel meseleleri askeri ve diplomatik manevralarla kendi lehine dönüştürmeye çalışmasıdır. Bu meseleleri ve sorunları ise bölgesel seviyede oluşturulan güvenlik ağlarına katılarak kendi lehine dönüştürmüş ve çözmüştür (Türkeş, 1999:140).

Yukarıdaki çalışmalarda görüldüğü üzere Atatürk dönemi Türk dış politikası ‘serüvencilikten uzak’ (Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 1985: 468-472) ve ‘statükocu’

(Türkeş, 1999: 138-142) olarak tasvir edilmiştir. Fakat yeni nesil akademisyenler Atatürk dönemi Türk dış politikasının salt statükocu olduğunu reddederek, dış politikanın revizyonist politikalar ile eklektik bir yapıda olduğunu iddia etmektedir. Balcı'ya (2013: 29) göre Atatürk döneminde Türk dış politikası, revizyonizm, dengencilik, statükoculuk, esinlenme ve fırsatçılık gibi ilkeleri benimsemiştir. Sevr Antlaşmasını kabul etmeyip Kurtuluş Savaşı'nı başlatan Misak-ı Milli belgesi revizyonizm ilkesini temsil etmektedir. Kurtuluş Savaşı sırasında Fransa ve İtalya'yı İngiltere'ye karşı kullanmak, Sovyet Rusya'yı ise Batılı devletlere karşı kullanmak dengencilik ilkesinin önemli bir göstergesidir. İki savaş arası dönemde ise Türk dış politikası, sınırlarını sağlamlaştırmak için yaptığı ittifaklar ile statükocu ilkeyi benimsemiştir. Esinlenme ilkesi ise Fransa ve İngiltere'nin Batı medeniyeti konusunda Türkiye'ye örnek model olmasıyla ortaya çıkmıştır. Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Boğazlar'da Türkiye'nin tam bağımsızlık kazanması ve Hatay'ın Türkiye'ye dahil edilmesi gibi olaylar ise Türk dış politikasının fırsatçı yaklaşımını göstermektedir (Balcı, 2013: 29-30).

Benzer görüşü destekleyen Gülmez (2017) ise, Balcı'nın fırsatçılık kavramı ile açıkladığı Türk dış politikası davranışlarını, irredantizm kavramı ile açıklamayı tercih etmiştir. Türkiye, 1930'lu yıllarda 1920'li yıllarda izlediği statükocu politikaları bir kenara bırakarak revizyonizme ve irredantizme başvurmuştur (Gülmez, 2017: 1-2). Gülmez (2017: 1-2, 6), Türk dış politikasının revizyonizme ve irredantizme başvurmasına rağmen anormal bir davranış içerisinde olduğunu iddia etmektedir. Bu iddianın temel dayanağı ise Türk dış politikasının revizyonizme ve irredantizme başvururken, çok taraflı ve ikili diplomaside ısrar etmesidir (Gülmez, 2017: 6). Dönemin revizyonist ve irredentist devletleri incelendiğinde, bu devletlerin diplomatik güce inanmadığı ve askeri güçleri ile zor kullanarak kazanım elde etmeye inandığı gözlemlenmektedir. Fakat Türk dış politikası, çok taraflı ve iki taraflı diplomatik girişimler yoluyla revizyonist ve irredentist politikalar peşinde koştuğu için çağdaşlarına kıyasla bir anormallik içermektedir (Gülmez, 2017: 17-18). Bu anormallik vasıtasıyla Büyük Buhran'dan sonra değişen uluslararası konjonktürde Türkiye hem statükocu devletler ile hem de revizyonist devletler ile ortaklık geliştirerek denge sahibi rolünü oynamıştır (Gülmez, 2017: 11-12; Gülmez, 2019: 53). Ayrıca bu anormallikle ortaya çıkan Türkiye'yi rakiplerine kaptırma korkusu, Avrupa

devletlerini Türkiye ile ittifak yapmaya zorladığı gibi, Türkiye'nin Hatay ve Boğazlar sorunlarına yönelik Türkiye lehine kararlar çıkartmıştır (Gülmez, 2017: 14-15).

Oran (2009: 239) ise Atatürk dönemi Türk dış politikasını (1923-1938), orta büyüklükte bir devlet olan Türkiye'nin iki savaş arası dönemde daha özerk hareket edip karar vermesinden dolayı bu dönemi görece özerklik adıyla nitelemiştir. Oran'ın (2009: 239) 'görece özerklik' kavramı literatürde genel kabul görmüş görüşlerden birisidir. Oran (2009: 252-255) bu dönem Türk dış politikasını özellikle Doğu ve Batı'daki stratejiler olmak üzere ikiye ayırmıştır. Bu dönemde Türk dış politikasının doğudaki en büyük odak noktası Kürt sorunu olmuştur. Kürt meselesi, Türkiye'nin doğu ve güney sınırlarında tek güvenlik endişesini oluşturan tema olmuştur. Bu yüzden dış politikada buna yönelik hamleler yapılmıştır. Türkiye, Kürt sorununa önlem almak için 1926 ve 1932 tarihlerinde bağımsız İran'la, 1926'da Suriye'nin mandateri Fransa'yla, yine 1926'da Irak'ın mandateri İngiltere'yle dostluk, güvenlik, iyi komşuluk, tarafsızlık, saldırmazlık, iş birliği vb. gibi anlaşmalar ve protokoller imzalamıştır. 1937 yılında ise İran, Irak ve Afganistan'la birlikte Sadabat Paktı'nı imzalamıştır (Oran, 2009: 252-253). Bu dönemde Türk dış politikasının Batı'daki en büyük odak noktası denge ve ittifak sorunu olmuştur (Oran, 2009: 253). Türkiye'nin denge politikaları uygulaması ve ittifak yapması için önünde üç grup devlet bulunmaktaydı. Bu gruplardan ilki İngiltere ve Fransa; ikincisi Almanya ve İtalya; sonuncusu ise Sovyetler Birliği olmuştur. Atatürk dönemindeki dış politika genel hatlarıyla birinci gruba Birinci Dünya Savaşı'ndan süregelen sorunları çözmeye dayalı olmuştur. İkinci gruba karşı uzak durmaya ve tehditlerden kaçınılmaya yönelik politikalar izlenilmiştir. Üçüncü gruba ise tarihte yaşananların aksine bu dönemde iyi ilişkiler kurulmuş ve birinci ve ikinci gruba karşı dengeleyici faktör olarak kullanılmıştır (Oran, 2009: 253).

Atatürk dönemi Türk dış politikasına farklı bir perspektiften bakan Ülman'a (1958: 244-245) göreyse, Atatürk döneminde Türk dış politikasını belirleyen en büyük unsur güvenlik endişesi olmuştur. 1923 – 1930 yılları arasında Türkiye en fazla Batı'dan korku duymuş ve bu korku yüzünden yönetim felsefesi bakımından çok uzakta olan Sovyetler Birliği ile diplomatik yakınlık kurmuştur (Ülman, 1958: 244). 1934 yılından sonra ise Türkiye, Batı'dan duyduğu korkuyu sadece İtalya ile sınırlandırmış ve böylece Sovyetler Birliği'nin yanı sıra İngiltere ve Fransa ile de

dostluk ilişkileri kurmuştur. Ülman'a göre Türkiye'nin Batılı ülkelerden duyduğu korku ilk önce Türkiye'yi Sovyetler'e itmiş daha sonra İtalya'dan duyduğu tehdit ise Türkiye'yi diğer Batılı devletlere itmiştir (Ülman, 1958: 244-245).

Ataöv (1961) ise Ülman'ın (1958) korku ve güvenlik endişesi ile açıkladığı dönemin dış politikasını, emperyalizme karşı durmak ve komşularıyla iyi geçinme ilkesi ile açıklamaktadır. Ataöv'e (1961: 141) göre Kurtuluş Savaşı'nda karşı karşıya savaşılan Batılı devletlerle ilişkiler, Lozan Antlaşması'nı izleyen yıllarda istikrarlı bir şekilde iyileşmiştir. Lozan Antlaşması sırasında Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile birçok antlaşma yapması, Türkiye'nin Sovyet hegemonyasına girdiğini göstermemekle birlikte iki ülkenin Batılı devletlerin emperyalizmine karşı tutumunu sergilemektedir. Lozan'dan sonra Türkiye'nin dış politikası emperyalizme karşı durmak, komşularıyla (özellikle Sovyetler Birliği ile) iyi ilişkiler kurmak ve Batılı devletler ile ilişkilerini geliştirmek üzerine kurulmuştur (Ataöv, 1961: 141).

1.1.2. Batılı Ülkeler ile İlişkiler

Bu başlıkta ise öncelikle Atatürk dönemi Türkiye'sinin genel olarak Batılı ülkelere karşı yaklaşımı ele alınıp sonrasında Türkiye'nin sırasıyla İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya ve Amerika ile olan ilişkileri incelenecektir. Bu ikili ilişkileri inceleme sonucunda Türk dış politikasının hangi ülke ile ne sorunu olduğu ön plana çıkmaktadır. Türkiye 1920 – 1930'lu yıllar arasında Batılı devletler ile var olan sorunları çözmeye çalışmış ve bu devletler ile iyi ilişkiler kurmak için çabalamıştır (Soysal, 1981: 95). Bu dönemde Türkiye'nin İngiltere ile Musul sorunu; İtalya ile Ege adaları sorunu; Yunanistan ile nüfus mübadelesi sorunu; Fransa ile Ortadoğu (Suriye ve Lübnan sınırları) sorunu mevcuttu. Türkiye bu sorunları aşmak için İngiltere ile 1926 Antlaşmasını imzalayarak Türk – Irak sınır sorunlarını çözmüş; İtalya ile 1928 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalayarak Ege adaları sorununu çözmüş; Yunanistan ile 1930 Dostluk Antlaşması imzalayarak nüfus mübadelesi sorununu çözmüş; ve Fransa ile 1928 Sözleşmesi ile 1930 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalayarak Suriye ve Lübnan sınır sorunlarını çözmüştür (Soysal, 1981: 95-96).

Soysal'a (1981: 96-100) göre 1930 ve 1937 yılları ise Türkiye'nin Batı ittifakına yöneldiği dönem olmuştur. Türkiye'nin Batı ittifakına yönelmesinin üç sebebi

vardır (Soysal, 1981: 151-152). Bunlardan ilki İtalya'nın tehditleri olmuştur. İtalyan tehditleri arttıkça, Türkiye Akdeniz'de etkin güce sahip İngiltere ve Fransa'ya yakınlaşmış ve iyi ilişkiler kurma çabasına girmiştir (Soysal, 1981: 151). İkinci sebep 1936 Montreux Konferansı'nda Sovyetler'in, Boğazlar'ın ortak savunulmasına dair verdiği teklifler olmuştur. Türkiye bu önerileri kabul etmeyerek Batı ittifakına yakınlaşmıştır (Soysal, 1981: 151-152). Son sebep ise Türkiye'nin jeopolitik konumu ve stratejik konumu olmuştur. Jeopolitik konumu itibariyle Türkiye'nin değeri revizyonist devletlerin gözünde artmıştır. Bu yüzden Türkiye bu tehditlerden ve önündeki sorunları barış yoluyla çözmek istediğinden dolayı Batı ittifakına yakınlaşmayı seçmiştir (Soysal, 1981: 152).

1.1.2.1. İngiltere ile İlişkiler ve Musul Sorunu

Türkiye – İngiltere ilişkileri 1920'lerde düşmanca bir süreç içerisindeyken, 1930'ların ikinci yarısından itibaren iki ülke aralarında ortaklık kurmuştur (Barlas ve Gülmez, 2018: 1). Bu iki ülkenin 1920'lerde düşmanca ilişkilerinin sebebi Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda karşı karşıya savaşmaları ve savaş sonrası süreçte sınır anlaşmazlıkları (Musul Sorunu) olmuştur. Balcı'ya (2013: 45) göreyse Kurtuluş Savaşı sonrasında Türk – İngiliz ilişkilerinin önünde üç engel olmuş ve bu engeller 1920'li yıllar içerisinde çözülüp ilişkiler normale dönmüştür. Bu engellerden ilki Türkiye'nin Sovyet Rusya'dan etkilenip uydu devlet olmasıdır. 1923 yılında İzmir İktisat Kongresi ile kapitalist ekonominin benimsendiğinin duyurulmasıyla bu engel ortadan kalkmıştır. Bir diğer engel Türkiye'nin halifeliği kullanarak İngiliz sömürgelerinde bir hareket başlatması olmuştur. Fakat Türkiye 1924'te Halifeliği kaldırarak bu engeli de ortadan kaldırmıştır. İki ülke arasında çözülemeyen tek konu Musul sorunu olmuştur. Lozan'da çözülemeyen daha sonra Milletler Cemiyeti'nde de uzun süreler tartışılmış ve sonunda 1926 tarihinde İngiltere ve Türkiye arasında imzalanan Türk – Irak Sınırı ve İyi Komşuluk Antlaşması ile çözülmüştür. Antlaşmaya göre Türkiye Musul'u Irak'a verirken, vazgeçtiği bölgeden çıkan petrolden yirmi beş yıl boyunca yüzde on pay almayı kabul etmiştir (Balcı, 2013: 39). Bu engellerin kalkmasıyla ikili ilişkiler yavaş yavaş gelişmeye başlamıştır. Bir başka görüşe göreyse bu dönemde Türk – İngiliz ilişkileri arasında tek sorun Musul sorunu olmuş ve

yukarıda bahsedilen engeller ilişkileri etkilememiştir (Uzgel ve Kürkçüoğlu, 2009: 258-271).

1930'lu yıllarda ortaya çıkan Dünya Ekonomik Krizi, Nazi Almanya'sı ve Faşist İtalya, dünya siyasi ortamını değiştirmiş ve 1920'lerde düşman olan Türkiye ile İngiltere'yi ortaklık aramaya zorlamıştır (Barlas ve Gülmez, 2018: 1; Uzgel ve Kürkçüoğlu, 2009: 258-271). Bu dönemde İngiltere ve Fransa'nın başını çektiği statükocular kampına karşı Almanya ve İtalya'nın başını çektiği revizyonist kampı karşı karşıya gelmiştir (Ataöv, 1961: 110-113). 1935 yılına gelindiğinde ise İtalya'nın gerek Ege adalarını silahlandırması gerekse Habeşistan'ı işgal etmesiyle beraber İngiltere – Türkiye ilişkileri ortak tehdide karşı yakınlaşmıştır. İtalya'nın Akdeniz'deki etkinliğini dengelemek için Türkiye ve İngiltere antlaşma imzalamıştır. Balcı'ya (2013: 40) göre 1930'lu yıllardaki Türk – İngiliz yakınlaşmasının temel sebebi İtalya'nın Akdeniz ve Balkanlar'da izlediği irredentist politikalar olmuştur.

Barlas ve Gülmez'in (2018: 1-2) dikkat çektiği nokta ise İngiltere ve Türkiye'nin ortak bir düşmana karşı ittifak arayışı içinde olmamalarıdır. Yukarıda da görüldüğü üzere literatürde birçok akademisyen (Balcı, 2013; Ataöv, 1961; Oran, 2009; Uzgel ve Kürkçüoğlu, 2009) İngiltere – Türkiye ilişkilerinin ortak düşman sayesinde ortaklaştığını belirtse de Barlas ve Gülmez (2018: 3-6), İngiltere'nin Almanya'yı tehdit olarak gördüğünü İtalya'yı tehdit olarak görmediğini; Türkiye'nin ise İtalya'yı tehdit olarak gördüğünü Almanya'yı tehdit olarak görmediğini belirterek, literatürdeki bu ortak düşmana karşı ittifak görüşünü çürütmektedir. Barlas ve Gülmez'e (2018: 6-9) göre 1930'lu yılların ikinci yarısında gerçekleşen Türk – İngiliz Dostluğu, ortak düşmana karşı yapılmış bir dostluk değil, tarafların paylaştıkları ortak terk edilme korkusu temelinde yapılmış bir ortaklaşmadır. Buradaki ortak terk edilme kaygısı ise iki devletten birinin revizyonist devletlere peşine takılma (bandwagoning) politikası izlemesi ve diğerinin yalnız kalması anlamına gelmektedir.

1.1.2.2. Fransa ile İlişkiler ve Hatay Sorunu

Literatürde Hatay sorunu (Sancak Krizi) oldukça detaylı çalışılmış ve Hatay meselesi üzerine mutabık olan literatür, Hatay konusunu farklı açılardan ele almıştır. Millî Mücadele döneminde İngilizler'in terk ettiği Kilikya Bölgesi'ne Fransızlar'ın

yerleşmesiyle, Türk – Fransız ilişkileri bozulmuştur (Baykal, 1991: 471). Millî Mücadele döneminde yakın görülen Fransızlar, Kilikya olayından sonra İngilizler gibi düşmanca görülmeye başlanmıştır. Kilikya bölgesinde şiddetli Türk direnişiyile karşılaşan Fransızlar 1919 – 1920 tarihlerinde yavaş yavaş bölgeden çekilmiştir (Baykal, 1991: 472). 1921 yılına gelindiğinde Fransa, Kilikya üzerindeki tüm haklarından vazgeçmiş duruma gelmişti (Baykal, 1991: 477). Bu politika değişikliğinde 1920 yılında başbakanlık görevinden ayrılan Clemenceau yerine barış yanlısı olan Briand'ın gelmesi etkili olmuştur. Böylece ikili ilişkiler iyileşmeye başlamıştır.

Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra ise Türkiye – Fransa arasında iki temel sorun olmuştur (Uzgel, 2009: 277). Bunlardan ilki iki ülke arasındaki borç sorunuken ikincisi ve daha önemlisi Hatay meselesi olmuştur. Barlas'a (2014: 20) göre Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Hatay, Türkiye için önemli bir yere sahip olmuştur. Türk yöneticiler, Hatay'ı Musul gibi kaybetmek istememiş, aksine Hatay'ı kazanmak için hem iç politikada hem de dış politikada duruma uygun siyaset izlemiştir (Barlas, 2014: 20). 1936 Sancak Krizi'ne kadar Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkiler ne çok dostane ne de çok düşmanca olmuştur (Barlas, 2014: 26). Her iki ülke çıkarları doğrultusunda birtakım antlaşmalar imzalamış ve ilişkiler normal şekilde ilerlemiştir.

Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile fırsatçılığını gösteren Türkiye, aynı girişimi 1936 yılında Hatay için yapmıştır. 1936 yılında Türkiye Hatay'ın ilhak edilme sürecini başlatmış ve yine aynı tarihte Hatay'ın bağımsızlığını desteklediğini ilan etmiştir (Balcı, 2013: 48). Fransa, Türkiye'nin bu girişimlerini kabul etmemiş ve Türkiye bu konuyu Milletler Cemiyeti'ne taşımıştır. Milletler Cemiyeti, Hatay'ın iç işlerinde bağımsız dış işlerinde ise Suriye'ye bağlı olması gerektiği fikrini önererek, Türkiye lehine karar vermiş ve Türkiye'nin elini güçlendirmiştir. Fransa, Milletler Cemiyeti'nin kararına rağmen Türkiye'nin önüne engeller çıkarmıştır. Bu doğrultu da Türkiye 1937 yılında, 1930 Türk – Fransız Dostluk Antlaşmasını feshetmiş ve Hatay sınırına 30 bin kişilik asker sevk etmiştir (Balcı, 2013: 48). Bu yıllarda yaşanan olaylar Türk – Fransız ilişkilerinde en gergin yıllar olarak geçmektedir. Fakat İngiltere, Türkiye'yi yayılmacı politika izleyen ülkeler safına katılmaması için Fransa'yı ikna yolunu seçmiştir (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009: 284). Bu doğrultuda Fransa geri adım atmış ve Hatay'daki Fransız valisini geri çekerek, Türk valisi atamıştır. 1939 yılında

ise Hatay, Türkiye topraklarına katılmıştır (Balcı, 2014: 49). Baskın literatür olayları ulus-devlet üzerinden okurken literatürde Hatay sorununu ulusötesi okuyan çalışmalarda mevcuttur. Papuççular (2020: 121-122) yapmış olduğu çalışmada Türkiye’yi analiz birimi öznesi seçmek yerine Sancak Türkleri’ni seçmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada Sancak Türkleri’nin, Türk dış politikasındaki yerini ve Hatay sorununa etkisi analiz edilmiştir (2020: 126-130). Bu analizlerin kavramsal çerçevesini ise ulusötesilik, tesadüfi diaspora (accidental diaspora) ve akraba-devlet (kin-state) politikaları oluşturmaktadır (2020: 122-126). Sonuç olarak Papuççular’a (2020: 137) göre, Türkiye sınırları dışında yaşayan ve “tesadüfi diaspora” olarak tanımlanan bir Türk topluluğu, bölgeye yönelik Türk söyleminin belkemiğini oluşturmuştur.

1.1.2.3. Almanya ile İlişkiler

Birinci Dünya Savaşı’nın hemen ardından yenilenler grubunda olan Almanya, tıpkı Türkiye ve Sovyetler Birliği gibi bu dönemde yalnızlık çekmiş ve bu durum bu üç devleti doğal olarak bir araya getirmiştir (Koçak, 2013: 17). Bu dönemde Almanya ve Türkiye’nin iki ortak özelliği gözükmemektedir (Koçak, 2013: 5). Bunlardan ilki Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra her iki ülkeye de dayatılan barış antlaşmalarıdır. Bu barış antlaşmalarını her iki ülke de reddetmekte ve haksız bulmaktaydı. Almanya ve Türkiye’nin diğer ortak özelliği ise ortak düşmana sahip olmalarıdır. 1920’li yıllarda Almanya’nın en büyük düşmanı Fransa iken; Türkiye’nin en büyük düşmanı İngiltere olmuştur. Türkiye ile Almanya arasındaki ilişkiler Birinci Dünya Savaşı sonrasında yakın sayılabilecek bir noktadayken, Almanya, İngiltere ve Fransa’nın tepkisini çekmek istemediği için bir antlaşma imzalamayı ertelemiştir (Uzgel, 2009: 299; Koçak, 2013: 6). 3 Mart 1924 tarihinde ise Türk – Alman Dostluk Antlaşması imzalanmış ve diplomatik ilişkiler kurulmuştur (Koçak, 2013: 9). 1920’li yıllarda dikkat çeken konulardan birisi nitelikli eleman sıkıntısı çeken Türkiye’ye, Almanya’nın nitelikli eleman göndermesi ve hayvancılık, tarım ve mühendislik dallarında danışmanlık hizmeti vermesi olmuştur. Weimar hükümeti (1923-1933) dönemi boyunca Türkiye – Almanya arasındaki ilişkiler iyi yönde ilerlemiştir (Ataöv, 1961: 130). Türkiye – Almanya ticaret ilişkilerine bakıldığında, Türkiye’nin ithalat oranında Almanya’nın 1923’teki payı 6,3 iken 1932’deki payı 23,2; Türkiye’nin

ihracat oranında Almanya'nın 1923'teki payı 9 iken 1932'deki payı 13,9'dir (Uzgel, 2009: 300).

Türkiye, Weimar Hükümeti ile dış politika konusunda benzerlik taşıırken, Nazi hükümetinin iktidara gelmesiyle beraber Almanya iç ve dış siyasetinde keskin değişimler meydana gelmiş ve bu değişimler Türkiye ile olan ilişkileri de olumsuz açıdan etkilemiştir (Uzgel, 2009: 300-301; Koçak, 2013: 97). Türkiye kuruluşundan itibaren İngiltere ve Fransa'nın başını çektiği batılı devletlere yakın siyaset izleme politikası uygulamaktayken Nazi Hükümeti ile Almanya, İngiltere ve Fransa karşıtı siyaset izlemeye başlamış ve dış politika amaçları doğrultusunda Almanya ve Türkiye birbirinden ayrılmıştır (Uzgel, 2009: 301). Bu dönemde Türk – Alman ilişkilerinde iki olumsuz olay yaşanmıştır. Bunlardan ilki Türkiye'nin kurulumunda önderlik ettiği 1934 yılında oluşturulan Balkan Paktı olmuştur. Almanya Balkanlar'ı yayılma alanı olarak gördüğü için Türkiye'nin o bölgede nüfus sahibi olmasını istemiyordu. Bu yüzden iki ülke arasındaki gerilim artmıştır (Koçak, 2013: 106-108). Gerilimi arttıran bir diğer konu ise Montrö Boğazlar Sözleşmesi olmuştur. Almanya, Boğazlar'ın statüsünün değişimini Türk – İngiliz dostluğu sayesinde olduğunu düşünmüş ve bu durumdan rahatsız olmuştur (Uzgel, 2009: 302). Ayrıca Lozan'da imzacı devletlerden birisi olmadığı için Montrö Boğazlar Sözleşmesine çağrılmamıştır. Sovyet savaş gemilerinin Boğazlar'dan Akdeniz'e geçişine izin verilen düzenlemeye itiraz etmiş fakat değiştirememiştir (Uzgel, 2009: 302). Montrö ile olan tüm gelişmeler Alman Nazi Hükümeti'ni rahatsız etmiştir. Aradaki yaşanan sorunlara rağmen ikili ilişkiler hiç kötüye gitmemiş ve üst düzey diplomatik bağlantılar devam etmiştir (Uzgel, 2009: 302). Bunun başlıca sebeplerinden birisi Almanya'nın Türkiye'yi statükocular kampına kaptırmak istememesiyken diğeri Türkiye'nin revizyonist kamp tarafından saldırıya uğramak istememesidir (Uzgel, 2009: 302).

1.1.2.4. İtalya ile İlişkiler ve Boğazlar Sorunu

Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'yu sorunsuz şekilde terk eden İtalya, 1922 tarihinde Mussolini'nin iktidara gelmesiyle beraber Akdeniz ve Balkanlar'da agresif politikalar izlemeye başlamıştır. İtalya bu agresif tutumunu Lozan Antlaşması sırasında göstermiştir. Türkiye ise sınır problemlerini çözmesiyle ve uluslararası

sistemde meşruiyetini sağlama almasıyla beraber İtalya ile sakin ve normal ilişkiler kurmaya başlamıştır (Uzgel, 2009: 292). Barlas'a (2004: 231) göreyse Atatürk döneminde Türk – İtalyan ilişkileri düşmanlık ve dostluk arasında gidip gelmiştir. Fransız diplomatlar Türk – İtalyan ilişkilerini “hasmane dostluk” (amiadversion) olarak tanımlamaktadır (Barlas, 2004: 231-232). Barlas (2004: 231-232), literatürde ağırlıklı olarak Türk – İtalyan ilişkilerindeki sıkıntılara değinildiğinin altını çizerek, literatüre iki ülkenin aralarında kurduğu iyi ilişkileri katmayı hedeflemiştir. Bu yüzden de çalışmasında 1932 – 1936 yılları arasındaki soğuk ve kopuk Türk - İtalyan ilişkilerinden ziyade, 1928 – 1932 yılları arasındaki sıcak Türk - İtalyan ilişkilerine odaklanmıştır (Barlas, 2004: 231-232).

İki ülke 1928 tarihinde Tarafsızlık, Uzlaşma ve Saldırmazlık Antlaşması imzalamış ve böylece ikili ilişkiler iyi temeller üzerine kurulmuştur (Balcı, 2013: 41). 1932 yılında ise Türkiye ile İtalya arasında “Anadolu Kıyısı ile Meis Adası Arasında Karasularının Sınırlandırılması ve Bodrum Karşısındaki Kara Adanın Egemenliği Konusunda Sözleşme” imzalanmıştır (Soysal, 2000: 348-351). Sözleşmeye göre On İki Adalar ve Meis adası İtalya'ya bırakılmış ve bu bölgedeki adacık ve kayalıklar ise Türkiye'ye bırakılmıştır (Soysal, 2000: 348-351; Uzgel, 2009: 294; Balcı, 2013: 42). Bu dönemde İtalya, Türkiye'nin en fazla ticaret yaptığı ülkelerden biriyken, diğer yandan Türkiye'nin muasır medeniyetler seviyesi hedefinde de model ülkelerden birisi olmuştur (Balcı, 2013: 42). 1928 – 1932 yılları arasındaki iyi ilişkiler iki ülkenin de o dönemin uluslararası sistemden duydukları hayal kırıklığı temeline kurulmuştur (Barlas, 2004: 232). Başka bir deyişle dönemin uluslararası sistemi İtalya ve Türkiye için ortak bir zemin oluşturmuştur. Fakat iki ülkenin uluslararası sisteme karşı memnuniyetsizliği farklı sebeplerden kaynaklanmaktaydı. Türkiye, uluslararası sistemin eşit ve egemen devletler tarafından oluşturulduğuna inanırken; memnuniyetsizliğinin temel sebebi bu sisteme dahil olamamasıydı. İtalya ise bu uluslararası sistemin hiyerarşik bir güç sırasıyla yönetildiğine inanıyordu; memnuniyetsizliğinin temel sebebi ise daha güçlü bir devlet olmadığı ve bu yüzden uluslararası sistemde daha az söz hakkına sahip olmasıydı (Barlas, 2004: 232). Sonuç olarak Türkiye'nin Milliyetler Cemiyeti'ne üye olmasıyla beraber bu memnuniyetsizliğe dayalı ortak zemin yıkılmış ve ikili ilişkiler farklı bir yola sapmıştır.

1934 yılında Ege'deki adaların İtalya tarafından silahlanmaya başlaması, 1936 yılında ise bu adalarda havaalanı inşa edilmesi, Türk – İtalyan ilişkileri ticari ve siyasi bağlamda durma noktasına getirmiştir (Ataöv, 1961: 133-135). Daha sonrasında İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesiyle uygulamış olduğu yayılcı politikalar, Türkiye'ye karşı tehdit oluşturmuştur. Türkiye, İtalyan tehdidine yönelik kaygılarını başta İngiltere ve Fransa ile paylaşmış, Lozan'da çözümlenmeyen bir diğer mesele olan Boğazlar'ın statüsünü, Boğazlar'da tek söz hakkına sahip olmak ve Boğazlar'ı silahlandırmak için uluslararası siyasete taşımıştır (Özersay, 2009: 371; Balcı, 2013: 42). İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği bu talebe olumlu yanıt vermişse de İtalya bir değişiklik istemediğini beyan etmiştir (Özersay, 2009: 372). İngiltere'nin bu talebe olumlu cevap vermesinin başlıca sebebi İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanlığı olmuştur (Barlas, 2008: 148). İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanlığı raporuna göre Ortadoğu'daki stratejik hamleler için Türkiye kazanılması gereken bir müttefikdir. Bunun dışında rapora göre olası Türk – İngiliz uzlaşması Avrupa'da Alman ilerlemesini yavaşlatacaktır (Barlas, 2008: 148). Fransa ise Boğazlar'ın statüsünün değişmesine yönelik Türk notasının revizyonist devletlere karşı bir önlem olacağını düşündüğü için bu notaya olumlu tepki vermiştir (Barlas, 2008: 149). Sovyetler Birliği ise Türk Boğazları'nın, uluslararası komisyondan Türkler'e geçmesini Lozan Antlaşması'nda desteklediği gibi 1936 yılındaki notaya da ilk olumlu tepki veren devlet olmuştur (Barlas, 2008: 149-150). Sonuç olarak 1936 yılında imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Türkiye tam olarak istediği sonucu almıştır (Ataöv, 1961: 140).

1.1.2.5. Amerika Birleşik Devletleri ile İlişkiler

Millî Mücadele döneminde Türk – Amerikan ilişkilerinin ilk başladığı yer, 1919 yılında Sivas Kongresi'nde Atatürk ve birkaç arkadaşının General James Harbord ile yaptığı görüşmelerinde başlamıştır (Armaoğlu, 1997: 635). General Harbord'un Anadolu'ya gelme sebebi aslında Ermeni sorunu iken Atatürk Sivas Kongresi vasıtasıyla Harbord'a, Wilson'un 12. maddesini hatırlatarak Türk milli davasını anlatmıştır (Armaoğlu, 1997: 636). Böylece ilk kez bir Amerikan resmi temsilcisine Millî Mücadele'nin amacı ve niyeti aktarılmıştır. Atatürk'ün Amerika ile iyi ilişkiler kurmasındaki temel motivasyonu, emperyalist İtalya, İngiltere ve

Fransa'ya karşı, Wilson ilkelerine bağlı olan Amerika'yı kendi tarafına çekmek olmuştur (Erol, 1976: 30).

Cumhuriyet döneminde ise 1927 yılında iki taraf arasında imzalanan bir antlaşma ile 1917 yılında kesilen Türk – Amerikan diplomatik ilişkileri tekrar kurulmuştur (Özgiray, 1999: 60). 1932 yılında seçimleri kazanıp, 1933 yılında başkanlık görevine başlayan Franklin D. Roosevelt ile Atatürk arasında yakınlaşma ve samimiyet meydana gelmiştir (Armaoğlu, 1997: 642). Bu dostluk ilişkisi, iki ülke arasındaki ilişkileri Atatürk döneminin sonuna kadar olumlu anlamda etkilemiştir (Armaoğlu, 1997: 642-647).

1.1.3. Balkanlar ile İlişkiler

Barlas'a göre (2005: 441-442) Türkiye, orta güçte bir devlet olarak 1930'lu yıllarda Balkanlar'da ve Akdeniz'de bağımsız politikalar izlemiştir. Barlas (2005: 442), Türkiye'nin Balkanlar'da küçük güçte devletlere karşı daha rahat politika izlediğini; fakat Akdeniz'de büyük güçte devletlere karşı zor koşullarda hamle yaptığını belirtmektedir. Türkiye'nin 1930'lu yıllarda Balkanlar'da izlediği politikalar tam olarak orta güçte bir ülkenin izleyeceği politikalara örnek teşkil etmektedir. Bu dönemde Türk dış politikasının nihai amacı benzer fikirde olan devletlerin ortaklığını inşa etmek olmuştur (Barlas, 2005: 443). Balkan ülkelerinin coğrafi yakınlığı (sınır komşuluğu), devletlerin benzer güce sahip olmaları ve bölgede belirleyici bir büyük gücün olmaması bu ortaklık temellerinin atılmasına destek olmuştur. Balkan ortaklığının kurulmasının en önemli sebeplerinden birisiyse dönemin revizyonist devletleri olmuştur (Türkeş, 1999: 135). Türkiye bu Balkan iş birliğini kurmak ve geliştirmek için çok ısrarcı olmuş ve aldığı sorumluluklarla orta güçte olan bir devletin izleyeceği politikaları izlemiştir (Barlas, 2005: 444-445). Türkiye'nin bu çabaları sonucunda 1934 yılında Türkiye, Yugoslavya, Romanya ve Yunanistan arasında Balkan Anlaşması imzalanmıştır (Barlas, 2005: 448). Benzer şekilde Türkiye'nin 1923'ten 1934'e kadar Bulgaristan ile diplomatik ilişkiler kurma ve yürütme çabaları Türkiye'nin Balkan politikalarına örnektir (Barlas ve Köksal, 2014: 189). Türkiye'nin bu girişimleri sayesinde 1934 yılına kadar Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlık grubu Bulgaristan hükümetince korunmaya alınmış ve daha iyi yaşam koşulları içinde

yaşamıştır. Fakat 1934'ten sonraki yıllarda Dünya çapında artan faşist düşünceler sonrasında Bulgaristan hükümetinin de Türk azınlıklara karşı tutumu değişmiştir (Barlas ve Köksal, 2014: 188-189). Tüm bunlara rağmen Barlas (2016: 1011) başka bir çalışmasında, Türk literatüründe Türkiye'nin Balkanlar'da oynadığı rolün yüceltildiğinin altını çizmektedir. Barlas ve Vlastic (2016: 1011-1012) bu çalışmada başta Yugoslavya olmak üzere Balkan ülkelerinin perspektifinden Türkiye'nin Balkanlardaki rolünü analiz etmiştir. Örneğin İtalya'nın 1940 yılında Yunanistan'a saldırması sonucunda, Yunanistan ısrarla Balkan Antantı'na işaret edip Türkiye'nin onu desteklemesi gerektiğini ifade etmiştir. Fakat Türkiye, ittifak metnine İtalya'ya karşı bir savaşa çekince koyduğunu iddia ederek yardım etmeyi kabul etmemiştir. Aynı şekilde 1941 yılında Yugoslavya'nın Almanya tarafından işgali sonrasında, Yugoslavya Türkiye'den yardım talep etmiş ve Türkiye'nin yardım konusundaki isteksizliğini eleştirmiştir. Türkiye, savaştan kaçınmak için Yugoslavya'ya da yardım etmeyerek Balkan Antantı'ndaki sorumluluklarını yerine getirmemiştir (Barlas ve Vlastic, 2016: 1011-1012). Bu çalışmayla birlikte Balkan Devletleri'nin, Türkiye'nin Balkanlar'da oynadığı rol hakkında Türk literatürünün aksine kurucu ve yüce bir rol oynamadığı düşüncesi ortaya çıkmıştır (Barlas ve Vlastic, 2016: 1020-1021).

Akdeniz bölgesi güvence altına alınmadan Balkanlar'da tam olarak güvenlikten söz edilemeyeceği için, Türkiye 1930'lu yılların ikinci yarısında rotasını Akdeniz'e döndürmüştür (Barlas, 2005: 465; Türkeş, 1999: 136-138). Türkiye, barış ve istikrarı teşvik etmek için çok taraflı bir forum olarak Akdeniz paktının oluşumunu için büyük bir gücün (Fransa veya İngiltere) desteğinin zorunda olduğunu bilmesine rağmen Akdeniz paktının oluşumu için fazlaca inisiyatif alıp ısrarcı tutumundan vazgeçmemiştir (Barlas, 2005: 465). Akdeniz paktı gerçekleştirilemese de Türkiye, Akdeniz'de istikrarın sağlanmasında yapıcı bir rol oynamaktan asla vazgeçmemiştir (Barlas, 2005: 465). Sonuç olarak Türkiye 1930'lu yıllarda uluslararası sorunlara çok taraflı çözümler aramaya çalışmıştır. Balkan Antantı'nda olduğu gibi Akdeniz'de İtalyan üçlü ittifakını desteklemek yerine tüm Akdeniz ülkeleri tarafından bir Akdeniz paktının oluşumunu desteklemek böyle bir politikanın güzel bir örneği olmuştur (Barlas, 2005: 466).

1.1.3.1. Yunanistan ile İlişkiler

1920'li yıllarda Türkiye ile Yunanistan arasında üç temel sorun olduğu görüşü vardır (Fırat, 2009; 325; Balcı, 2013: 44). Bunlardan ilki Yunanistan'da yaşayan Müslüman Türkler ile Anadolu'da yaşayan Ortodoks Rumlar'ın nüfus mübadelesi ile yer değiştirmesiydi (Fırat, 2009: 329-336). İkinci sorun ise İstanbul Ortodoks Rum Patrikhanesi'nin varlığını devam ettirmesiydi. Her iki sorun da Lozan Antlaşması ile çözümlenmesine rağmen çözülen sorunlar sorun doğurmuştur. Ortaya çıkan en büyük sorunlardan birisi İstanbul'daki Ortodoks Rum Patrikhanesi'ne kimin nasıl atanacağı olmuştur. Bu sorunlar Türk – Yunan ilişkilerinde 1930'lu yıllara kadar belirleyici faktör olmuştur (Balcı, 2013: 45). Diğer bir deyişle 1923 – 1928 yılları arasındaki Türk – Yunan ilişkileri gerilimli bir dönemden geçmiştir (Fırat, 2009: 336-344).

1930'lu yıllarda ise artan İtalyan tehdidi ve 1929 ekonomik krizi ile beraber Yunanistan başbakanı Venizelos'un katkılarıyla iki ülke arasındaki ilişkiler iyi zemine oturmuştur (Fırat, 2009: 344-350; Balcı, 2013: 45-46). 1930 yılında imzalanan ilk antlaşma Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakem Antlaşması olmuş ve buna göre Türkiye'nin veya Yunanistan'ın üçüncü bir ülke tarafından saldırıya uğraması durumunda diğerinin tarafsızlığını koruması gerekmektedir (Fırat, 2009: 347-349). 1930 yılında imzalanan diğer antlaşma ise Türkiye ve Yunanistan arasında İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması olmuş ve buna göre her iki ülke gerek mali anlamda gerekse malların serbest dolaşımı konusunda iş birliği yapmıştır (Balcı, 2013: 46). 1933 yılında ise ikili ilişkiler zirve seviyesine çıkmıştır. İki ülke arasında imzalanan Samimi Antlaşma Belgesi ile her iki ülke birbirinin ortak sınırlarını korumayı taahhüt etmiştir. 1930'da başlayan bu iyi ilişkiler 1930'lu yıllar boyunca devam etmiştir (Fırat, 2009: 349-350; Balcı, 2013: 46-47).

1.1.4. Sovyetler Birliği ile İlişkiler

Literatürde Türk – Sovyet ilişkilerin başlangıç noktasındaki fikir ayrılıkları, bazı akademisyenlerin Türk – Sovyet yakınlaşmasının zoraki ve stratejik olduğunu savunmasıyla (Bilsel, 1947; Sadak, 1949; Harris, 1972; Yerasimos, 1979; Perinçek, 2005; Gökay, 2006; Hasanli, 2011; Balcı, 2013; Atabey, 2014; Küçük ve Bekar, 2019), diğerlerinin ise kurulan iyi ilişkilerin dostluk, kardeşlik, iyi komşuluk ve

emperyalizme karşı ortak tutum fikirlerini savunmasıyla ortaya çıkmıştır (Dmytryshyn, 1965; Giritli, 1970; Aliyef, 1981; Danilov, 1981; Moiseyev, 1989; Aralov, 2007; Benhür, 2008; Hirst, 2013). Her iki görüşe göre de Türk – Sovyet ilişkileri iyi şekilde kurulmuş ve ilerlemekteyken; farklı sebeplerden dolayı bu iyi ilişkiler cereyan etmiştir.

Balcı'ya (2013: 34) göre Ankara, Anadolu'nun emperyalizme karşı mücadelesine destek veren Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler kurmak zorunda kalmıştır. 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan 'Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması' ile Moskova Misak-ı Milli sınırlarını tanımakla beraber Ankara'ya maddi ve askeri yardım etme sözü vermiştir (2013: 34). Balcı (2013: 35) Ankara – Moskova arasında gelişen ilişkileri 'çıkar' ilişkisi ile sınırlı kaldığını belirtmektedir. Sovyetler Birliği ile kurulan bu ilişkiler sonucunda, Türkiye doğu tarafındaki askerlerini batıya kaydırarak, önemli ölçüde başarı kazanmıştır (Balcı: 2013: 35). Lozan Antlaşması'ndan Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne kadar olan süre boyunca ikili ilişkiler en üst seviyede devam etmiştir. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nden sonra literatür tekrar fikir ayrılıklarına düşmektedir. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nden sonra Sovyetler Birliği Boğazlar'ın silahlandırılması için bir antlaşma teklif etmiş fakat Türkiye bunu kabul etmemiştir. Birçok görüşe göre Türk – Sovyet ilişkilerinin bozulmasındaki ilk zemin burada atılmıştır (Sadak, 1949: 452; Tellal, 2009: 321; Balcı, 2013: 44; Atabey, 2014: 3). Diğer yazarlar (Bilsel, 1946; Dmytryshyn, 1965; Giritli, 1970; Harris, 1972; De Lura, 1977; Macfie, 1985; Hasanli, 2011; Roberts, 2011; Hirst, 2013; Özkan, 2017; Glouser, 2018; İşçi, 2019) ise ilişkilerin Atatürk döneminde bozulmadığını, Atatürk'ten sonraki dönemde bozulduğunu ileri sürmektedir.

1.1.5. Orta Doğu Ülkeleri ile İlişkiler ve Sadabat Paktı

Sadabat Paktı gerek Türk dış politikası ile gerekse Türkiye ve Orta Doğu ülkeleri arasındaki ilişkiler için oldukça öneme sahiptir. Modern Orta Doğu ülkeleri arasında ilk bölgesel güvenlik ittifak antlaşması olarak geçen Sadabat Paktı'na literatür gerekli önemi atfetmemiştir (Palabıyık, 2010: 149). Literatürde çoğu yazar (Zürcher, 2004: 202; Gönlübol ve Sar, 1963: 104; Hale, 2000: 55; Abdulghani, 1984: 11) Sadabat Paktı'nın dış tehditlere karşı ortaklık temelinde kurulduğunu, yani paktın

Akdeniz’de gelişen İtalyan tehdidine karşı güvenlik bağlamında kurulduğunu iddia etmektedir. Sadabat Paktı’nın kâğıt üzerinde kalması ve İkinci Dünya Savaşı sonrası tamamen unutulması gibi faktörler literatürdeki yüzeysel açıklamalara sebep olarak gösterilmektedir (Palabıyık, 2010: 155). Palabıyık’a (2010: 155-156) göre Sadabat Paktı sadece dış tehdit faktörüyle açıklanamaz bir antlaşma türüdür. Bu yüzden Sadabat Paktı incelenirken iç ve dış dinamikler harmanlanıp analiz edilmelidir. İtalyan tehdidinin bir etken olduğunu kabul eden Palabıyık (2010: 158-160), iç sorun haline gelmiş Kürt meselesinin de önemli bir rol oynadığını iddia etmektedir. Bu iddiasını ise bununla sınırlı tutmayıp, Kürt meselesinin Türkiye, Irak ve İran’ı ilgilendirdiğini fakat pakta imza atan Afganistan’ın Kürtler ile ilişkisinin olmadığını altını çizmektedir (Palabıyık, 2010: 173-174). Sadabat Paktı’nın sadece birkaç olay sonucu oluşturulduğunu söylemek genelleme ve basite indirgemek ile ilişkilendirilebilir. Sonuç olarak üye ülkeler, Sadabat Paktı’na ortak sorunlardan ziyade daha spesifik sorunlar sebebiyle imza atmıştır. Bu yüzden Sadabat Paktı’nı iç ve dış faktörleri beraber değerlendiren, sadece tehditlere değil ortak çıkarlara bakan, büyük devletlerin küçük devletlerle yaptığı ittifaklara değil birbirine güç olarak denk olan devletlerin yaptığı ittifaklara odaklanan bir yaklaşım açıklayabilir (Palabıyık, 2010: 173).

Genel literatürde Türkiye’nin, İtalyan tehdidi ve Kürt sorunu sebebiyle Sadabat Paktı’nı imzalamış olduğu görülmektedir (Zürcher, 2004: 202; Gönlübol ve Sar, 1963: 104; Hale, 2000: 55; Abdulghani, 1984: 11; Kirişçi ve Winrow, 1997: 94-105; Ciment, 1996: 56; Mango, 1968: 230). Fakat yukarıda bahsedilen yeni yaklaşım ile yeni dinamikler ortaya çıkmaktadır. Türkiye kuruluş felsefesi olan modernleşme, barış içinde bir arada yaşama, anlaşmazlıkların barışçıl bir şekilde çözülmesi gibi konuların bu pakt sayesinde Orta Doğu’ya etki etmesini ve kendisinin bölgesel bir lider olarak tanınmasını istemiştir (Palabıyık, 2010: 174).

1.1.6. Uluslararası Kuruluşlar ile İlişkiler

Milletler Cemiyeti, Türkiye’nin üye olduğu ilk uluslararası örgüt olmakla birlikte Türk dış politikasında önemli bir yer tutmaktadır. Barlas’a (2017: 93) göre Türkiye’nin günümüzde NATO ve Avrupa Birliği’ne kuşkulu bakmasının sebeplerinden bir tanesi de Milletler Cemiyeti sürecidir. Türkiye 1932 yılında Milletler

Cemiyetine, 1934 yılında da Konsey'e üye olduktan sonra Cemiyete yönelik ne tam olarak güven duymuş ne de Cemiyeti tam olarak düşmanca görmüştür. Hatta Türkiye, Musul meselesinde Milletler Cemiyeti'nin İngiltere lehine karar vermesinden dolayı ve Sovyetler Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ni 'emperyalizmin siyasal ve örgütsel uzantısı' şeklinde tanımlamasından dolayı Milletler Cemiyeti üyeliği konusunda isteksizdi (Uzgel, 2009: 310). Barlas'a (2017: 99-101) göre, Türk dış politikası ve diplomasisi, Cemiyete yönelik 'ikircikli' davranmış yani Cemiyet'e yönelik kuşku ve kararsızlık duymuştur. Dönemin Türkiye'si ile Milletler Cemiyeti'nin ilişkileri ele alındığında, Türkiye'nin sınır güvenliğini güvence altına alana kadar Cemiyet'e girmek istememesi öne çıkmaktadır (Barlas, 2017: 109). Bu kuşkuların başlıca sebebi ise Cemiyet'in Birinci Dünya Savaşını kazananlar tarafından kurulması ve Cemiyet'te devletlerarası hiyerarşinin olmasıdır (Barlas, 2017: 95-97). Türkiye'nin normları Cemiyet'teki büyük devletlerden farklı yorumlaması, Türkiye'yi Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılda yaşadıklarını hatırlatmış ve böylece Türkiye'nin Cemiyet'e karşı kuşkuları artmıştır (Barlas, 2017: 109). Türkiye'nin kuşkuları olmasına rağmen, Cemiyet'e üyelik sonrasında Türk diplomasisi uluslararası ortamda sosyalleşme fırsatı bulmuş ve bunu en iyi şekilde kullanmıştır (Barlas, 2017: 109).

Sonuç

Atatürk dönemi Türk dış politikasına genel olarak bakıldığı zaman emperyalizme karşı duran ve komşularla iyi ilişkiler kuran (Ataöv, 1961; Dmytryshyn, 1965; Giritli, 1970; Aliyef, 1981; Danilov, 1981; Moiseyev, 1989; Aralov, 2007; Benhür, 2008; Hirst, 2013), görelî özerklik hakkına sahip (Oran, 2009), denge sahibi (Oran, 2009; Balcı, 2013; Gülmez, 2017) güvenlik endişesi olan (Ülman, 1968; Türkeş, 1999; Barlas, 2005; Oran, 2009), sorun çözmeye odaklı (Soysal, 1981; Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 1985; Türkeş, 1999; Barlas, 2005; Oran, 2009), batılılaşmaya önem veren (Ataöv, 1961; Sonyel, 1981; Soysal, 1981; Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 1985; Hale, 2012), statükocu (Türkeş, 1999; Balcı, 2013; Gülmez, 2017) bir Türkiye karşımıza çıkmaktadır. Literatürde azınlık olarak ise Türk dış politikasının revizyonist (Balcı, 2013; Gülmez, 2017), anormal (Gülmez, 2017) ve irredentist (Gülmez, 2017) olduğuna yönelik iddialar görülmektedir.

Özellikle Batılı devletlere karşı verilmiş iki büyük savaş arkasından Atatürk dönemi Türk dış politikası, geçen yıllarda savaştığı devletlere karşı mesafeli yaklaşmıştır. Yukarıdaki literatür tartışmasında da Türkiye'nin özellikle 1920 – 1930 yılları arasında Batılı devletlere karşı mesafeli yaklaşımı görülmektedir. Türkiye'nin bu ülkelerle savaşması bu ülkelere karşı mesafe koymasının tek sebebi değildir. Özellikle Lozan Barış Antlaşması'nda çözülemeyen Musul sorunu, Ortodoks Rum Patrikhanesi sorunu, Boğazlar sorunu ve Hatay sorunu gibi meseleler başta İngiltere, Yunanistan, Fransa ve İtalya gibi devletlere karşı mesafe koyulmasında etkili olmuştur. Yukarıdaki literatür tartışması analiz edildiğinde, Türkiye'nin 1920 – 1930 yılları arasında İngiltere, Fransa ve Yunanistan ile arasının kötü olduğu; aynı tarihlerde ise Almanya ve İtalya ile arasının iyi olduğu gözlemlenmiştir. 1930 – 1938 yılları arasına gelindiğinde ise Türkiye'nin İngiltere, Fransa ve Yunanistan ile ilişkilerinin iyi olduğu fakat bu sefer de Türkiye'nin Almanya ve İtalya ile ilişkilerinin kötü olduğu görülmektedir. Hem 1920 – 1930 yılları arasında, hem de 1930 – 1938 yılları arasında Türkiye'nin Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri ile iyi ilişkiler kurmuştur.

Bölgesel olarak bakıldığında ise Türkiye hem Balkan bölgesinde hem de Orta Doğu bölgesinde orta büyüklükte bir devletin sorumluluklarından daha fazla sorumluluk alarak bölgesel güvenlik ve dayanışma örgütleri kurmak için çaba göstermiştir. Türkiye Atatürk döneminde almış olduğu bu sorumluluk ile hem Balkan bölgesinde hem de Orta Doğu bölgesinde rol model olarak görülmüştür.

1.2. İnönü Dönemi Türk Dış Politikasına Odaklanan Çalışmalar

1939 – 1945 yılları arasında Türk dış politikası oldukça zor bir dönemden geçmiştir. Resmi tarih yazımı ile literatür arasında çok büyük benzerlikler bulunmasına rağmen az da olsa farklılıklar mevcuttur. Literatürde ağırlıklı olarak bazı akademisyenler İnönü'nün Türkiye'yi İkinci Dünya Savaşı'na sokmak istememesine yönelik politikalar izlediğini belirtirken (Armaoğlu, 1958; Soysal, 1982; Weisband, 2000; Oran, 2002; Özçelik, 2010; Deringil, 2014; Demirer, 2015) diğerleri ise İnönü'nün İkinci Dünya Savaşı boyunca denge politikası izlediğini belirtmektedir (Fox, 1959; Weisband, 2000; Gürbüz, 2007; Hakkı, 2007; Koçak, 2007; Özçelik, 2010; Hale, 2013; Deringil, 2014). Bu iki gruptaki akademisyenlerin kimisi denge

politikası ile savaşa girmeme politikasını benzer şekillerde kullanmaktayken (Weisband, 2000; Özçelik, 2007; Deringil, 2014), kimisi ise bu iki politikanın aynı olmadığını vurgulamaktadır (Armaoğlu, 1958; Fox, 1959; Soysal, 1982; Oran, 2002; Gürbüz, 2007; Hakkı, 2007; Demirer, 2015). İnönü dönemindeki Türk dış politikasının tarafsızlık politikası izlediği görüşünü savunan yazarlar (Herman, 1980; Weisband, 2000; Özdoğan, 2004; Hale, 2013; Tekeli ve İlkin, 2018) ise özellikle savaş dışı kalma politikasını savunanlar tarafından (Oran, 2002; Hakkı, 2007) şiddetle eleştirilmektedir. Literatürde nadir olarak da olsa İnönü döneminde Türk dış politikasının izlediği strateji, Sovyet karşıtı politikalar olarak tanımlanmaktadır (Vasil'ev, 1951; Hakkı, 2007; Moldadossova ve Zharkinbaeva, 2015). 1939 – 1945 yılları arasında Türk dış politikası çok fazla değişkenlik gösterdiği için, literatürdeki bazı çalışmalarda, Türk dış politikası tek bir fikir üzerinden anlatılıp savunulmuştur. Bu yüzden aşağıdaki tartışmada politikalar üzerinden gruplandırma yerine dönemsel gruplandırma tercih edilerek İnönü dönemindeki Türk dış politikası “Genel Değerlendirmeler, 1939-1941, 1941-1943 ve 1943-1945” olmak üzere dört başlık altında incelenmektedir. Seçilen tarihler ikişer yıllık zaman periyotları olarak gruplandırılırken, aynı zamanda, savaşın başlamasından hemen öncesi ile Sovyet – Nazi Savaşı’na, Sovyet – Nazi Savaşı’ndan Nazi gerilemesine, Nazi gerilemesinden savaşın sonuna kadar olan dönemler şeklinde gruplandırılmıştır. Bu gruplandırma ile İnönü dönemi Türk dış politikasının değişkenliğinin daha net şekilde görülmesi hedeflenmektedir.

1.2.1. Döneme Ait Genel Değerlendirmeler

Bu başlıkta literatürde İnönü dönemi Türk dış politikasını genel bir çerçeveden değerlendiren eserlere yer verilmektedir. Bu eserler daha çok dönemsel bir değerlendirme yaparak İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin dış politikasını analiz etmektedir. Genel olarak bakıldığında ağırlıklı olarak görülen görüşlerden birisi İnönü’nün İkinci Dünya Savaşı boyunca Türkiye’yi savaşın yıkımından korumak dolayısıyla Türkiye’yi savaş dışı konumda tutmaya çalıştığı fikriyken (Armaoğlu, 1958; Soysal, 1982; Weisband, 2000; Oran, 2002; Özçelik, 2010; Deringil, 2014; Demirer, 2015); diğer ağırlıklı görüş ise İnönü’nün küçük güçte bir devlet lideri olmasına rağmen uygulamış olduğu diplomasi ve denge politikası ile kazanımlar elde ettiği görüşüdür (Fox, 1959; Weisband, 2000; Deringil, 2004; Gürbüz, 2007; Hakkı,

2007; Koçak, 2007; Özçelik, 2010; Hale, 2013; Deringil, 2014; Papuççular, 2017); son ağırlıklı görüş ise bu dönemde İnönü'nün tarafsızlık politikaları izlediği fikri (Herman, 1980; Weisband, 2000; Özdoğan, 2004; Hale, 2013; Tekeli ve İlkin, 2018) olmuştur. Literatürde azınlık olarak karşılaşılan bir görüş ise bu dönemde Atatürk'ten farklı olarak İnönü'nün Sovyet karşıtı politikalar (Vasil'ev, 1951; Hakkı, 2007; Moldadossova ve Zharkinbaeva, 2015) izlediğini iddia etmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sırasında İnönü'nün savaş dışı kalma politikaları izlediğini savunan yazarlardan Armaoğlu (1958: 139), İsmet İnönü döneminde Türk dış politikasını Türkiye'yi İkinci Dünya Savaşı'na sokmamak ve savaşın getirdiği yıkımdan ülkeyi korumak şeklinde özetlemiştir. Soysal'a (1982: 368-370) göreyse İnönü döneminde Türk dış politikası fiziksel olarak savaşa girmemenin yanı sıra savaş sonu peşine takılma (bandwagoning) politikası uygulamıştır. Weisband'a (2000: 3) göre İnönü döneminde Türk dış politikasının en önemli hedefi, savaşa katılmadan Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumak olmuştur. Weisband (2000: 3, 10) bu politikayı yabancı askerleri Türk sınırlarından, Türk askerlerini de yabancı sınırlardan uzak tutmak olarak tanımlamaktadır. Başını İnönü'nün çektiği Türk yöneticiler ne bir karış toprak kaybetmeyi ne de bir karış toprak kazanmayı düşünmüş ve Türkiye'yi savaşa sürükleyecek irredentist bir politika izlemeyi reddetmiş; bunun yerine "Müttefik" veya "Mihver" zaferine karşı ağırlıklı olarak Türkiye'nin güvenliğini sağlayacak politikalar izlemiştir (Weisband, 2000: 3, 10-15).

Oran'a (2002: 387-388) göreyse İnönü döneminde Türk dış politikasının, savaşa girmemek ve işgalden korunmak üzere iki temel hedefi olmuştur. Oran (2002: 393), Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndaki temel stratejisinin 'tarafsızlık politikası' değil, 'savaş dışı' kalma politikası olduğunu önemle belirtmiştir.¹ Çünkü Türkiye, İngiltere'nin başını çektiği Müttefikler'den yana hareket etmiştir (Oran, 2002: 393). Oran'a (2002: 394) göre İnönü dönemindeki Türk dış politikasında en çok duyulan şey endişe olmuştur. Demirer (2015) ise yapmış olduğu çalışmanın çıkış noktasını Deringil'in (2014) yazmış olduğu esere atfetmektedir. Demirer (2015: 9-11), Deringil'in (2014: 271) eserinde yazdığı "1939 – 1945 yılları arasında Türk dış

---

¹ Tarafsızlık politikası, savaştan devletlere taraf olmadan savaş dışında kalmak anlamına gelmekteyken; savaş dışı kalma politikası sadece savaşa katılmamak anlamına gelmektedir. Savaş dışı kalınırken savaştan bir taraf desteklenilebilir fakat savaşta fiziksel olarak bulunulmaz.

politikasının fazlaca ‘moral’ veya ‘etik’ bir yanı yoktur” ifadelerini eleştirerek; İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin savaş dışında kalmak için sürdürdüğü politikayı moral veya etik ölçüleri ile değerlendirmenin veya ‘Denge Oyunu’ olarak tanımlamanın yanlış olduğunu belirtmektedir. Yazara göre İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin sürdürdüğü dış politika, bir oyun ya da kumar olmamakla beraber, Birinci Dünya Savaşı donanımı düzeyinde kalmış Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) ile savaşa girmeme mücadelesi olmuştur (Demirer, 2015: 11). İki savaş arası dönemde askeri kapasite ve askeri teknolojiye ziyade ekonomik kalkınmaya önem veren Türkiye, Hale’nin (2013: 48) de altını çizdiği gibi tereyağı için silah feda etmiştir (sacrificed guns for butter). İkinci Dünya Savaşı sırasında savunma amaçlı kurulan ‘Çakmak Hattı’ da bu görüşü destekler nitelikte bir diğer örnektir. Fakat bazı yazarların (Hale, 2013: 57-58; Deringil, 2014: 37) da belirttiği gibi Çakmak Hattı yetersiz kalmış ve Türkiye’nin sınırlarının ötesine geçmesi için kapsamlı bir yardıma ihtiyacı olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sırasında İnönü’nün hem savaş dışı kalma politikalarını hem de denge politikalarını izlediğini savunan Özçelik (2010: 267), İnönü döneminde Türk dış politikasının nihai amacının Türkiye’yi savaştan uzak tutmak olduğunu altını çizmektedir. Türkiye bu hedefini gerçekleştirmek için İkinci Dünya Savaşı sırasında aktörler arası dengeleri çok iyi kullanmış ve bu dengeyi kullanırken, eğer saldırıya uğrarsa, saldırı hangi taraftan gelirse gelsin karşı koyacağını bütün taraflara açıkça ilan etmekten de geri durmamış ve bu konuda inandırıcı da olmuştur (Özçelik, 2010: 267). Özçelik’e (2010: 267) göre Türkiye küçük bir ülke olmasına rağmen stratejik konumunu en iyi şekilde kullanmış ve böylece İngiltere, Almanya, Rusya gibi büyük ülkelerin taleplerine ve baskılarına karşı direnç gösterebilmiş; baskının arttığı dönemlerde de savaşa girmeyi kabul etmek için ağır şartlar ileri sürerek zaman kazanmıştır. Deringil (2014:1, 4) de benzer şekilde İkinci Dünya Savaşı sırasında Türk dış politikasının öncelikle savaşa girmeme ve denge politikaları izlediğini savunmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sırasında çevresi savaşan ülkelerle sarılan ve sıkıştırılan Türkiye, savaşa dahil olmayarak Türk dış politikasının önceliğinin savaş dışı kalmak olduğunu göstermiştir (Deringil, 2014:1). Fakat aynı şekilde savaşan taraflar arasında küçük güçte bir ülke olarak anılan Türkiye, diplomatik becerisi sebebiyle büyük güçteki devletler karşısında eşit şartlarda yarışmıştır (Deringil, 2014: 4). Deringil’e (2014: 13-37) göre Türkiye, İkinci Dünya Savaşı’na hem askeri alanda

hem de ekonomik alanda hazırlıksız yakalanmıştır. Bu yüzden özellikle Numan Menemencioğlu gibi üst düzey yöneticiler tarafından savaşı taraflar, özellikle İngiltere ve Almanya, birbirlerine karşı kullanılmış ve denge politikası izlenmiştir (Deringil, 2014: 24). Koçak (2007: 590) ise bu dönemde uygulanan dengeleme politikalarını “İngiltere ile müttefikiz, Almanya ile de dost” şeklinde özetlemektedir.

İkinci Dünya Savaşı sırasında İnönü’nün küçük güçte bir devlet lideri olmasına rağmen uygulamış olduğu diplomasi ve denge politikası ile kazanımlar elde ettiğini savunan Fox’a (1959) göre İkinci Dünya Savaşı sırasında tüm tarafsız devletler arasında konumu itibarıyla en önemli ülke Türkiye olmuştur. Yazara göre İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye’nin karşısında üç güç bloğu vardı ve bu üçlüden birisi Türkiye’ye baskı uyguladığı zaman dengeleyici destek aramak için geriye iki güç bloğu kalmaktaydı (Fox, 1959: 10). Sonuç olarak Türkiye, savaşın dışında kalmayı başarmış ve savaşı her güç bloğunun, Türkiye’nin diğerlerinin taleplerine karşı devam eden direnişi için yüksek bir bedel ödemesine neden olmuştur (Fox, 1959: 10). Böylece küçük güç diplomasisinin (small power diplomacy) dünya çatışmasının ortasında büyük şeyler yapabileceği de kanıtlanmıştır (Fox, 1959: 10). Weisband (2000: 3) ise Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı sırasındaki tarafsızlığını “küçük bir devletin bağımsız bir güç olarak kendisini saldırıdan koruyup, büyük ülkeler arasında bir denge unsuru olma politikası” olarak tanımlamaktadır.

Papuççular (2017) ise 1940 – 1947 arası dönemi On İki Adalar üzerinden ele almıştır. Çalışmanın çıkış noktasını siyasilerin On İki Adalar üzerinden yapmış olduğu polemikler ve Adalar konusundaki tartışmalar oluşturmuştur. Papuççular’a (2017: 405-406) göre On İki Adalar basit bir alma-verme meselesinin ötesinde çok yönlü bir yaklaşım ile açıklanması gereken bir konudur. Papuççular bu çok yönlü yaklaşımı üç argüman ile açıklayarak hem literatüre büyük bir katkı sağlamış hem de siyasi polemiklerin önüne geçmiştir. Adalar konusunda göz ardı edilmemesi gereken ilk argüman İngiltere ve ABD’nin, 1941 yılından itibaren Yunan iddialarını desteklemesi, ikinci argüman Türkiye’nin güç kapasitesi ve Sovyet tehdidi ile karşı karşıya olması, son argüman ise Türkiye’nin adalardan vazgeçmediği, dönemin şartlarına rağmen kapalı kapılar ardından olaya müdahil olmuş ve medya yoluyla konunun propagandasını yapmış ve adalar konusundaki ısrarını göstermiştir (Papuççular, 2017: 410-416).

Gürbüz (2007) yapmış olduğu çalışmada İkinci Dünya Savaşı sürecinde Balkanlar'da yaşanan gelişmeler ve bu gelişmeler karşısında Türkiye'nin izlediği dış politika tercihlerini ele almıştır. Gürbüz'e (2007: 363) göre İkinci Dünya Savaşı'nın Balkanlar'a sıçraması sonucunda Türkiye kendi güvenliğini sağlamak amacıyla Balkan Antantı'nı gerçekleştirmek istemiş, Balkan ülkelerinin ortak bir tutum sergilemelerini arzu etmiştir. Savaş süresince müttefikler Türkiye'ye savaşa girme konusunda sürekli baskı yapmışlardır. Ancak Türkiye savaş boyunca dış politikada denge politikasını çok iyi uygulamış ve savaş dışı kalmayı başarmıştır (Gürbüz, 2007: 363). Sonuç olarak Türkiye, II. Dünya Savaşı'na askeri anlamda katılmamış olmasına karşın, bu savaşın etkilerini derinden yaşamıştır. İsmet İnönü döneminde Türk dış politikası, bir yandan başını Almanya'nın çektiği Mihver devletler, diğer yandan da Müttefikler arasında bir denge politikası sürdürerek savaşın dışında kalmaya çabalamıştır (Gürbüz, 2007: 371).

İkinci Dünya Savaşı sırasında İnönü'nün tarafsızlık politikaları izlediğini savunan Herman (1980), İkinci Dünya Savaşı'nın arifesinde Sovyetler Birliği'nin barış çabalarını içeren Sovyet belgelerini analiz ederek, literatüre diğerlerinden farklı bir katkıda bulunmuştur. Sovyet belgelerinin temasını 'Sovyet hükümetinin bir barış cephesi yaratmaya yönelik ısrarlı çabaları' ve 'batılı devletlerin, faşist saldırganlığı (Nazi saldırganlığını) Sovyetler'e yöneltme girişimleri' oluşturmaktadır (Herman, 1980: 577-578). Bu belgelerin içinde başta Sovyetler Birliği'nin politikaları verilmekle birlikte diğer ülkelerin İkinci Dünya Savaşı sürecinde uyguladıkları dış politikalara da yer verilmiştir. Bu bağlamda İnönü dönemi Türk dış politikasının dışarıdan bir göz ile tasfir edilmesi son derece önemlidir. İnönü iktidara geldikten sonra Sovyetler, Atatürk'ün Sovyetler'e yönelik dostluk politikasının tersine dönmesinden korkmuştur (Herman, 1980: 585). Fakat gerek Massigli olayında Türkiye'nin onay vermemesi gerekse 1939'ların başında Naziler'in Türkiye'ye güvence vermesi gibi olaylar Sovyetler'in korkusunu boşa çıkarmıştır (Herman, 1980: 585). Massigli Olayı olarak tarihe geçen gelişme, Naziler'in Paris'i işgalinden yaklaşık iki hafta sonra Alman Haber Ofisi'nin gizli Fransız belgeleri olarak kamuoyuna sızdırdığı Türkiye'nin de içinde olduğu Sovyetler'e karşı planlanan operasyon belgeleridir (İşçi, 2019: 2). Herman'a göre Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nda somut

taleplerinin karşılanmadığı için savaş dışı kalmış ve Anglo-Türk antlaşmasını imzalamayı reddetmiştir (Herman, 1980: 591).

Tekeli ve İlkin (2018) ise yazmış olduğu eserde bugüne kadar İkinci Dünya Savaşı ile alakalı çok sayıda eserin kaleme alındığını fakat literatürde Türk toplumunun yaşananlar üzerindeki etkisinin eksik kaldığını vurgulamıştır. Bu yüzden, bu eserde Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı dönemindeki askeri, ekonomik ve sosyal politikalarını incelenmiştir. Tekeli ve İlkin (2018: 24), İkinci Dünya Savaşı'ndaki tarafsızlık politikasını "savaşan her iki tarafı da öteki görmemek" olarak tanımlamaktadır. Fakat bu tanımla birlikte savaş sırasında olan bitene karşı kayıtsız kalmak anlamı reddedilmekte ve 'Aktif Tarafsızlık' görüşü desteklenmektedir (Tekeli ve İlkin, 2018: 24; Özdoğan, 2004: 136). Tarafsızlık politikası savaş sırasında herhangi bir tarafa dahil olmamak anlamına gelmekteyken; 'Aktif Tarafsızlık' ise savaşa katılmamak için savaşan taraflarla ittifak yaparak tarafları dengeleme anlamına gelmektedir (Balcı, 2013: 55). Bu politika ile Türkiye, İkinci Dünya Savaşı süresince Müttefik ve Mihver Devletlerine birtakım sözler vermiş ve antlaşmalar yapmış; ancak antlaşma yaptığı devletler saldırıya uğrayınca ve işgal edilince savaşa dahil olmamak için antlaşma hükümlerini yerine getirmemiştir (Balcı, 2013: 55-56). Bu yüzden Türk dış politikası İkinci Dünya Savaşı boyunca izlediği 'Aktif Tarafsızlık' veya 'Etkin Tarafsızlık' politikalarından dolayı 'kaypak' ve 'ilkesiz' olarak nitelendirilmektedir (Deringil, 2004: 81). Sonuç olarak İsmet İnönü döneminde Türk dış politikası izlediği tarafsızlık politikası ile her iki tarafında işine yarayacak şekilde hareket etmiştir (Fox, 1959: 41).

Hale (2013) ise İkinci Dünya Savaşı'nda Türk dış politikasını hem tarafsızlık politikaları ile hem de dengeleme politikaları ile özdeşleştirmektedir. İnönü Hükümeti Ekim 1939'da İngiltere ve Fransa ile üçlü bir ittifak imzalamış olsa da Türkiye savaş boyunca fiilen tarafsız kalmış ve hem Müttefiklerin hem de Almanya'nın kendi taraflarında savaşa katılmaları için güçlü baskılarına direnmiştir (Hale, 2013: 56-57). Türk dış politikasının dikkatli dengeleme politikaları, görece küçük ve askerî açıdan geri kalmış bir ülkenin küresel bir mücadele zamanında nasıl bağımsız bir yol izleyebileceğini ve "küçük bir devletin uluslararası politikada güçsüz bir piyon olarak görülmemesi gerektiğini" göstermiştir (Hale, 2013: 56).

İkinci Dünya Savaşı sırasında İnönü'nün Sovyet karşıtı politikalar izlediğini savunan yazarlardan birisi olan ve İkinci Dünya Savaşı döneminde Türk dış politikası hakkında tatmin edici akademik çalışmaların olmadığını düşünen Hakkı (2007), yapmış olduğu çalışmada daha önce yeterince araştırılmamış bazı konulara ışık tutma amacı gütmüştür. Hakkı (2007: 1-2) bu konuyu ele alan eserlerin çoğunun ya çok yüzeysel ya da Türk Dışişleri Bakanlığı'nın ve o günlerin siyasetçilerinin 'resmi' açıklamalarına dayanmakta olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla bu eserler İnönü yanlısı bir yaklaşımı benimsemektedir (Hakkı, 2007: 1-2). Hakkı (2007: 1) bu çalışmada dönemin İnönü yönetiminin Müttefiklerden gelen savaşa katılma baskısını önlemek için yürüttüğü diplomatik manevraları detaylı bir şekilde analiz etmekle birlikte, o dönemin Türk iç siyasetine de bir miktar önem vermiştir. Dönemin çeşitli üst düzey Türk siyasetçilerinin (Şükrü Saraçoğlu, Fevzi Çakmak, Kazım Karabekir ve Numan Menemencioğlu) Alman yanlısı tavırları, sözde Türkleştirme politikaları, bazı etnik azınlıkların baskı altına alınması, Alman desteğiyle pan-Türkist hareketlerin büyümesi ve Varlık Vergisi gibi konular, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında hem Mihver yanlısı politikalar hem de Sovyet karşıtı politikalar izlemesine örnek olarak gösterilmiştir. (Hakkı, 2007: 1, 14-16; Göksu, 2004: 131-145). Makale, Türkiye'nin 1940'lardaki sözde tarafsızlık politikasının, Yunan-Türk düşmanlığının canlanması ve sonrasında Türkiye'nin NATO üyeliğine girmesi gibi bir olaylar zincirini nasıl tetiklediğine dair bir analizle sonlanmaktadır (Hakkı, 2007: 16-17).

Moldadossova ve Zharkinbaeva (2015) ise yapmış oldukları çalışmada, İkinci Dünya Savaşı sırasındaki Türk dış politikasını Rus arşivlerindeki bilgiler doğrultusunda incelemiştir. Yazarlara göre, Sovyetler Birliği ve Almanya'nın şiddetli bir savaş yürüttüğü dönemde Türkiye tarafsız kalmayı ve hem İngiltere hem de Almanya ile kârlı bir şekilde iş birliği yapmayı tercih etmiştir (Moldadossova ve Zharkinbaeva, 2015: 402). İkinci Dünya Savaşı Sovyet dönemi tarih yazımında Türkiye, Sovyetler Birliği'ne saldırmaya ve Kafkasya ve Kırım'ı ele geçirmeye çalışan saldırgan bir devlet, Sovyetler'e karşı düşmanca bir politika yürüten ve Almanya'ya karşı dostane politikalar yürüten bir devlet olarak ortaya çıkmaktadır (Vasil'ev, 1951: 63; Korkhmazian, 1999: 5; Moldadossova ve Zharkinbaeva, 2015: 402). Vasil'ev (1951: 63) yazmış olduğu İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk 'Tarafsızlığı Üzerine' adlı eserde İkinci Dünya Savaşı sürecinde 'sözde' Türk tarafsızlığından, savaşın en

şiddetli dönemlerinde Türkiye'nin Faşist Almanya'ya aktif yardım etmesinden ve Türk aşırıların Sovyetler Birliği'ne saldırı planlarından" bahsetmiştir. Moldadossova ve Zharkinbaeva'a (2015: 404) göre Türkiye iki savaş arası dönemde hem Alman-İtalyan hem de İngiliz-Fransız ittifakları tarafından Sovyet karşıtı politikaları uygulaması için hedef haline gelmiştir.

1.2.2. 1939 – 1941 Yılları Arasındaki Türk Dış Politikası

İkinci Dünya Savaşı'nın arifesinden, Nazi Almanyası'nın Sovyetler Birliği'ne saldırdığı zamana kadar olan dönemi ele alan bu başlık, literatürde bu dönemdeki Türk dış politikasını tartışmaktadır. Bu dönemdeki Türk dış politikası çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır. Bu dönemdeki Türk dış politikası, olayları izleyip aksiyon alan (Armaoğlu, 1958), endişe veren (Oran, 2002), ticaret rekabeti içerisinde (Fox, 1959), ilk Sovyet karşıtı politikaların görüldüğü (Moldadossova ve Zharkinbaeva, 2015) ve Batılı devletler ile ilk ilişkilerin kurulduğu dönem (Soysal, 1982; Armaoğlu, 1958) şeklinde tanımlanmaktadır. Aşağıda döneme ait farklı şekillerde tanımlanan Türk dış politikası görüşleri tartışılmıştır.

Armaoğlu (1958: 140-145), İnönü döneminde Türkiye'nin, Almanya, İngiltere, İtalya ve Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerine değinmiştir. Öncelikle Türkiye, dış politika hamlesi olarak Avrupa'daki gelişmeleri izlemeyi tercih etmiştir. Fakat İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesiyle beraber izleme politikasından harekete geçme tercih edilmiştir (Armaoğlu, 1958: 142). İnönü döneminde İtalya tehdit olarak algınmış ve Türkiye endişelerini elinden geldiğince her yerde dile getirmiştir. Türkiye İngilizler'e, İtalya'nın Akdeniz ve Balkanlar'daki hareketlerinden endişe duyduğunu dile getirdikten sonra Türk – İngiliz görüşmeleri başlamıştır (Armaoğlu, 1958: 142). Fakat Türkiye, Mihver'e karşı açıkça bir cephe alıp Mihver'in düşmanlığını üzerine çekmemek için İngilizler ile doğrudan bir antlaşmaya yanaşmamıştır. Türkiye, İngiltere'ye olduğu gibi, Almanya'ya da İtalyan tehdidine yönelik duyduğu endişeleri dile getirmiştir. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında ise iyi ilişkilerin devamı ortak şekilde açıklanmıştır fakat Sovyetler Birliği, Türk – İngiliz yakınlaşmasından memnun olmadığını dile getirmiştir (Armaoğlu, 1958: 143-144).

Sovyet Rusya ile Almanya arasında imzalanan saldırmazlık antlaşması, Türk dış politikasında yeni bir dönem açmıştır (Armaoğlu, 1958: 146). Armaoğlu'na (1958: 146) göre Sovyet – Alman Saldırmazlık Antlaşması ile birlikte, Türkiye Batılı devletlerin yanında yalnız kalmış ve Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin yıllarca beraber takip ettiği dış politika yolu artık ayrılmıştır. Daha sonrasında ise Türk – İngiliz – Fransız ittifak antlaşması imzalanmış ve Sovyetler Birliği ile Türkiye birbirinden uzaklaşmıştır (Armaoğlu, 1958: 147-148). İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında İngiltere ve Fransa, Türkiye'yi Balkanlar'da cephe açması için zorlamıştır fakat Türkiye gerek askeri kapasitesinin yetersizliğinden gerekse tarafsız kalmak istemesinden dolayı cephe açma teklifini kabul etmemiştir. Balkanlar'da Alman – Sovyet rekabetinin başlamasıyla bozulan Türk – Sovyet ilişkileri tekrar düzelmiş ve bu durum Türkiye için rahatlatıcı olmuştur (Armaoğlu, 1958: 153-155).

Bu dönemin Türk dış politikası için endişe anlamına geldiğini düşünen Oran'a (2002: 387-388) göre Türk dış politikasının önemli bir dönüm noktası olmuştur (Oran, 2002: 387-388). Bu önemli dönüm noktası Fransa'nın Almanya'ya çok ani bir şekilde yenilmesidir. Bu ani yenilgi sayesinde Türkiye çok büyük endişeye düşse de, bu olayı savaşa girmemek için başarılı bir şekilde kullanmıştır (Oran, 2002: 387-388). Bu dönemin Türk dış politikası için ticaret rekabeti anlamına geldiğini savunan Fox'a (1959: 11) göreyse diğer tüm tarafsız ülkeler gibi, Türkiye de savaşın başlangıcında kendisini savaşan taraflar arasındaki ticaret rekabetinin nesnesi olarak görmüştür (Fox, 1959: 11). Yazara göre bu dönemde Türk dış politikasında dört tane önemli dönüm noktası olmuştur. Bunlar sırasıyla Mayıs 1939 – Haziran 1940 arasında İngiltere ve Fransa ile karşılıklı yardımlaşma paktı; 1939 – 1940 yılında Türk ticareti için Alman ve Müttefik baskısı; 1940 – 1941 yılında Balkanları sağlamlaştırmak için İngiltere ile Türkiye iş birliği; 1941 yılında Türkiye'nin Almanya ile dostluk paktıdır.

Bu dönemin Türk dış politikasında ilk Sovyet karşıtı politikaların uygulandığını savunan Moldadossova ve Zharkinbaeva (2015: 404), Atatürk'ün kendi döneminde bu politikaların karşısında durduğunu ve Sovyetler Birliği ile dostane ilişkiler yürüttüğünü belirtmiştir. İnönü döneminde ise Sovyet karşıtı politikalar öncelikle İkinci Dünya Savaşı'nın ilk döneminin koşulları altında, Anglo Fransız etkisi ile giderek güçlenmiş ve Üçlü İngiliz-Fransız-Türk İttifak Antlaşması'nın Ekim 1939'da imzalanmasıyla ortaya çıkmıştır (Moldadossova ve Zharkinbaeva, 2015: 404).

Dönemin Türk dış politikasında batılılarla ilk ilişkilerin geliştiğini savunan Soysal'a (1982: 367) göreyse İnönü döneminde Türkiye ilk defa Batılı devletler ile ittifak antlaşması (Traité d'Assistance Mutuelle) imzalamıştır. Bu antlaşma bir yandan Türkiye, İngiltere ve Fransa'nın savunmasına yardım etmek, diğer yandan Balkanlar'ın güvenliği ve Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile savaşmasını engellemek gibi girift ve karmaşık sorunları düzenlemiştir (Soysal, 1982: 367). 10 Haziran 1940 tarihinde Almanya ve İtalya'nın İngiltere ve Fransa'ya savaş ilanından sonra İngiltere ve Fransa, Türkiye'nin kendi taraflarında savaşa girmesini talep etmiştir. Fakat Türkiye, Sovyet çekincesini ileri sürerek, savaş dışı müttefik durumunu açıklamıştır (Soysal, 1982: 367-368). 1941 yılında ise Türkiye, Almanya ile Saldırmazlık antlaşması imzalayarak savaşan her iki taraf ile saldırmazlık antlaşmaları yapmış ve savaş dışı olduğunu bir kez daha ilan etmiştir (Soysal, 1982: 368).

1.2.3. 1941 – 1943 Yılları Arasındaki Türk Dış Politikası

Nazi Almanyası'nın Sovyetler Birliği'ne saldırdığı zamandan Nazi gerilemesi kadar olan zamanı ele alan bu başlık, literatürde bu dönemdeki Türk dış politikasını tartışmaktadır. Bu dönemdeki Türk dış politikası farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Bu dönemdeki Türk dış politikası, yalnızlık dönemi (Armaoğlu, 1958), endişelerin bitip stratejik hamlelerin zorlaştığı dönem (Oran, 2002), ekonomik kırılganlık dönemi (Fox, 1959), Sovyet karşıtı politikalar dönemi (Hakkı, 2007; Moldadossova ve Zharkinbaeva, 2015) ve savaş dışı kalma statüsünü koruma dönemi (Soysal, 1982) olarak tanımlanmaktadır. Aşağıda bu döneme ait farklı şekillerde tanımlanan Türk dış politikası görüşleri tartışılmıştır.

Bu dönemde Türk dış politikasının yalnızlık dönemi içerisine girdiği fikrini savunan Armaoğlu'na (1958: 159) göre Almanya ve Sovyet Rusya arasındaki savaşın başlaması Türkiye için hem Sovyet tehdidi hem de Alman tehdidinin ortadan kalktığı anlamına gelmekteydi. Savaş sırasında Türk dış politikasının arada ve baskı altında kaldığı görülmektedir. 1941 yılında Türk – Alman saldırmazlık paktı yüzünden Batılı devletler Sovyet Rusya'ya yardım edemez hale gelmiş ve Batılı devletler Türkiye'ye böyle bir antlaşmadan dolayı tepki göstermiştir. Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye'ye yaptığı yardımları keserken, İngiltere Türkiye'nin baskı altında böyle bir

pakt imzaladığını anlamış ve Amerika kadar sert tepki göstermemiştir. Savaşın ilerleyen yıllarında Türkiye'nin Almanya ile 90 bin tonluk krom ticaret antlaşması imzalaması başta Amerika olmak üzere diğer batılı devletlerin ve Sovyetler Birliği'nin sert tepki göstermesine neden olmuştur (Armaoğlu, 1958: 160-162). Adana görüşmelerinde, İnönü Churchill'e Almanya ile barış antlaşması teklifi sunmuştur fakat bu teklifi Churchill kabul etmemiştir (Armaoğlu, 1958: 168).

Adana Konferansı ve daha sonraki süreçte başta İngiltere ve Sovyetler Birliği olmak üzere, Türkiye'nin Balkanlar'da cephe açmasını ısrarla talep etmiş fakat Türkiye bunu kabul etmemiş ve sonucunda Türkiye'nin İngiltere ve Sovyetler Birliği ile arasındaki ilişki gerginleşmiştir. Türkiye'nin savaşa girmeyi kabul etmemesi Batılı devletlerce Alman yanlısı bir tutum olarak görülmüştür (Armaoğlu, 1958: 168-170). Bir önceki dönemdeki endişelerin bittiğini fakat stratejik hamle yapmanın zor olduğunu savunan Oran (2002) ise bu dönemde Türk dış politikasının üç önemli dönüm noktası olduğunu belirtmiştir. Bunlardan birincisi, Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırmasıyla, Polonya'da yaşananlar gibi Türkiye'nin paylaşılma endişesi son bulmuştur. İkincisi Almanlar'ın 1943 yılında Stalingrad yenilgisi ile Türkiye için Sovyetler'in tekrar tehdit konumuna gelmesi olmuştur. Son olarak ise İkinci Dünya Savaşı'nda çok ani ve net değişikliklerin olması Türkiye'yi strateji anlamında çok büyük zora sokmuştur (Oran, 2002: 388).

Türk dış politikasını ekonomik temeller üzerinden okuyan Fox (1959: 13-15) ise bu dönemi ekonomik anlamda kırılğan olarak tanımlamıştır. Fox'a (1959: 13-40) göre bu dönemde Türk dış politikasında iki önemli nokta olmuştur. Bunlar ilki 1941 – 1942 yıllarında Almanya güçlü iken Almanya'nın ekonomik baskısı ve Müttefikler'in karşı baskısıdır. Diğeri ise 1943 yılında Türkiye'nin savaşa girmesi ve Almanya ile ilişkilerini kesmesi için Müttefikler'in güçlü baskısı olmuştur. 1943 yılında Müttefik devletler Türkiye'nin savaşa girmesini ısrarla talep etmesine rağmen Türkiye savaş dışı statüsünü savaş bitimine kadar korumuştur (Soysal, 1982: 368-370). Müttefikler'in Türkiye'den, en büyük ticaret ortaklarından biri olan Almanya ile ilişkilerini bitirmesini talep etmesi Türkiye ekonomisini kırılğan bir hale sokmuştur (Fox, 1959: 35-40).

Bu dönemde Türk dış politikasının Sovyet karşıtı politikalar izlediğini savunan Hakkı'ya (2007: 14-17) göre Türkiye bu dönemde tarafsızlık politikası izlememiş, özellikle Naziler'in Sovyet Rusya'ya saldırısından sonra Türkiye çok açık bir şekilde Alman yanlısı politikalar izlemiştir. Hakkı (2007: 14-17) bu Alman yanlısı politikaları, üst düzey yöneticilerin Alman yanlısı tavrı, Pan-Türkist hareketlerin artması ve devlet tarafından desteklenmesi, Varlık Vergisi'nin yürürlüğe girmesi, Türk hükümetine gelen Alman desteği ile açıklamaktadır. Aynı görüşü destekleyen diğer yazarlara göreyse Fransa'nın erken yenilgisi ve Nazi Almanyası'nın Sovyetler Birliği'ne saldırmasıyla birlikte, Türkiye'nin uyguladığı Sovyet karşıtı politikalar, Alman etkisinin artmasıyla kendini göstermiştir. Bu durum 18 Haziran 1941 Alman-Türk Dostluk Antlaşması ile pekiştirilmiş ve Nazi ordularının Stalingrad'daki yenilgisine kadar temel ekonomik ve askeri-politik avantajlar ve kazançlar sağlayarak sürdürülmüştür (Moldadossova ve Zharkinbaeva, 2015: 404-405).

1.2.4. 1943 – 1945 Yılları Arasında Türk Dış Politikası

Nazi gerilemesinden İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar olan zamanı değerlendiren bu başlık, literatürde bu dönemdeki Türk dış politikasını tartışmaktadır. Bu dönemdeki Türk dış politikası diğer dönemlerdeki kadar farklı şekillerde tanımlanmamıştır. Bu dönemde Türk dış politikasının belli başlı üç tane açıklayıcı faktörü bulunmaktadır. Bunlardan ilki Türkiye'nin savaşa girmemesinin getirdiği olumsuzluklar sonucunda Türk dış politikasının çaresizliği olmuştur (Armaoğlu, 1958). İkinci açıklayıcı faktör Türk dış politikasının yeni bir döneme girdiği fikrini savunmaktadır (Oran, 2002). Son açıklayıcı faktör ise Türk dış politikasının bu dönemde denge politikasını bırakıp peşine takılma (bandwagoning) politikası uyguladığı fikrini savunmaktadır (Soysal, 1982; Gürbüz, 2007; Hakkı, 2007). Aşağıda bu döneme ait farklı şekillerde tanımlanan Türk dış politikası görüşleri tartışılmıştır.

Bu dönemde Türkiye'nin savaş dışı kalmasının ortaya çıkardığı olumsuz etkiler sonucunda Türk dış politikasının zorluk yaşadığını savunan Armaoğlu'na (1958: 175-178) göre, savaştan sonra İngiltere ve Sovyetler Birliği, Türkiye savaşa girmediği için Türkiye'ye ceza kesmeye çalışmışlardır. Sovyetler Birliği'nin 1925 yılında imzalanan dostluk ve tarafsızlık antlaşmasını tek taraflı bitirmesi ardından, Sovyetler Birliği

Türkiye için tehdit oluşturmuştur (Armaoğlu, 1958: 177). Oran (2002: 388) ise bu dönemin Türk dış politikası için bir dönüm noktası olduğunu savunmuştur. Bunun sebebi ise İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda kurulan yeni düzenin (çift kutuplu) eski düzene benzememesidir (Oran, 2002: 388).

İkinci Dünya Savaşı boyunca Türk dış politikasının dengeleme politikası izlediğini fakat son dönemde karşı tarafta dengeleme yapacak bir kuvvet olmamasından dolayı artık Türkiye'nin peşine takılma politikası izlediğini savunan yazarlardan Hakkı'ya (2007: 17-20) göre savaşın sonunun yaklaşması ve müttefiklerin her geçen gün kazanmaya yaklaşmasıyla birlikte Türkiye aniden izlediği Alman yanlısı politikadan vazgeçmiştir. Daha sonraki süreçte Türkiye, Müttefikler'e yakınlaşmış, Alman yanlısı Turancı faaliyetlerin yasaklanması ve Nazi sempatisini olarak bilinen kişilerin resmi makamlardan uzaklaştırılması için bazı önlemler almıştır (Hakkı, 2007: 17-20). İlk olarak Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ve Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, İnönü tarafından görevinden istifa etmeye zorlanmıştır (Hakkı, 2007: 19). Mayıs 1944'te, önemli bir pan-Türkist olarak tanınan Nihal Atsız'ın Saraçoğlu hükümetini yolsuzlukla suçlayan iki açık mektubu, hükümete Türkçülüğün önde gelen isimlerini tutuklama fırsatı vermiştir (Hakkı, 2007:19-20). Bu politikaya paralel olarak 15 Mart 1944'te Varlık Vergisi de iptal edilmiş ve ilgili tüm cezalar silinmiştir (Hakkı, 2007:19-20). Daha sonrasında Amerikalılar ve İngilizler, Türkiye'nin Nazi Almanyası ile tüm ticari ve diplomatik ilişkilerine son vermesini talep etmeye başlamıştır ve 2 Ağustos 1944'te Türkiye Nazi Almanyası ile tüm ilişkilerini kesmiştir (Hakkı, 2007:19-20). İkinci Dünya Savaşı'nın sonucu netlik kazanınca ve savaşın sahada bittiği zamanlarda Türkiye, Almanya'ya ve Japonya'ya savaş ilan ederek Birleşmiş Milletler'in San Fransisco Konferansına katılma hakkı kazanmıştır (Soysal, 1982: 368-370). Türkiye bu hamleyi Birleşmiş Milletler'e üye olabilmek ve Batı ülkelerinden uzaklaşmamak amacıyla yapmıştır (Gürbüz, 2007: 363-364).

Sonuç

İsmet İnönü dönemi Türk dış politikasına genel olarak bakıldığında zaman ağırlıklı olarak Türkiye'yi savaşa sokmama çabaları (Armaoğlu, 1958; Soysal, 1982;

Weisband, 2000; Oran, 2002; Özçelik, 2010; Deringil, 2014; Demirer, 2015), diplomasi ve denge politikaları ile kazanımlar elde etme çabaları (Fox, 1959; Deringil, 2004; Weisband, 2000; Gürbüz, 2007; Hakkı, 2007; Koçak, 2007; Özçelik, 2010; Hale, 2013; Deringil, 2014) ve tarafsızlık politikaları ile Avrupa merkezli bir savaşa dahil olmama çabaları (Herman, 1980; Weisband, 2000; Özdoğan, 2004; Hale, 2013; Tekeli ve İlkin, 2018) görülmektedir. Literatürde azınlık olarak ise Sovyet karşıtı politikalar ile Sovyetler Birliği'nden uzaklaşma çabaları (Vasil'ev, 1951; Hakkı, 2007; Moldadossova ve Zharkinbaeva, 2015) görülmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında (1939-1941) ise Türk dış politikasının öncelikle olayları izleyip aksiyon alma özelliği (Armaoğlu, 1958) ön plana çıkmaktayken; bu dönemde dış politikada savaşan ülkelere kıyasla askeri olarak yetersizlik bilindiği için saldırılma endişesi (Oran, 2002) de görülmektedir. Aynı dönemde Almanya ile çok yüksek ticaret rakamlarına bağımlı olan Türkiye, bu bağımlılıktan kurtulmak için ticaret hacmini İngiltere ve Fransa ile dengelemek istemiş ve bunu dış politikasına yansıtmıştır. Bu sebeple Türk dış politikasının ticaret savaşı içerisinde olduğu görüşü (Fox, 1959) de literatüre yansımıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın en sert geçtiği dönemde (1941-1943) ise Türkiye'nin hem Mihver hem de Müttefikler ile yapmış olduğu ittifak antlaşmalarından dolayı, bir yere bağlı olamamaktan kaynaklı, Türk dış politikasında yalnızlık dönemi görülmektedir (Armaoğlu, 1958). Aynı dönemde Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırmasıyla birlikte Türk dış politikasının saldırılma endişesi bitmiş fakat bu seferde yapmış olduğu antlaşmalardan dolayı stratejik hamle üretememe dönemine girmiştir (Oran, 2002). Savaşın şiddetinin artmasıyla Müttefikler'in Türkiye'ye Almanya ile olan ticaret bağlarını kesmesi konusundaki şiddeti de artmıştır. Türkiye, Almanya ile olan ticaret hacmini azaltarak dış politikadan kaynaklı ekonomik kırılma dönemine girmiştir (Fox, 1959). Yine bu dönemde Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırmasıyla birlikte Türkiye'de Sovyet karşıtı politikaların desteklendiği de görülmektedir (Hakkı, 2007; Moldadossova ve Zharkinbaeva, 2015)

İkinci Dünya Savaşı'nın son döneminde (1943-1945) ise Türk dış politikasının izlediği dengeleme politikalarını bir tarafa bırakıp, Müttefiklere yönelik peşine takılma politikası izlediği görülmekteyken (Soysal, 1982; Gürbüz, 2007; Hakkı, 2007); Türk

dış politikasında savaşa katılmamanın getirdiği olumsuzluklar ve yalnızlık hissi de ön plana çıkmaktadır (Armaoğlu, 1958; Oran, 2002). İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle birlikte kurulan yeni dünya düzeni ile Türk dış politikasının yepyeni bir döneme girdiği su götürmez bir gerçektir (Oran, 2002).

İKİNCİ BÖLÜM

LİTERATÜR TARTIŞMASI II: 1919 – 1945 DÖNEMİ TÜRK – SOVYET İLİŞKİLERİNE ODAKLANAN ÇALIŞMALAR

1919 – 1945 yılları arasındaki Türk – Sovyet ilişkileri oldukça iniş çıkışlı geçmiştir. Resmi tarih yazımı ile literatür arasında çok büyük farklılıklar bulunmaktadır. Hatta literatür içerisinde bile ilişkilerin başlangıç noktasından bitiş noktasına kadar bir fikir birliği olmamakla birlikte, radikalce savunulan fikirler vardır. Bu bilimsel ve tarafsız olmayan literatür yansımalarının Soğuk Savaş döneminin propaganda oyunlarına ve ülkelerin resmi tarih yazımlarına yarar sağladığı ve bu geçtiğimiz konjonktürün meyvesi olduğunu da açıkça belirtmek gerekmektedir. Literatürde ikili ilişkilerin başlangıç noktasındaki fikir ayrılıkları, bazı akademisyenlerin Türk – Sovyet yakınlaşmasının zoraki ve stratejik olduğunu savunmasıyla (Bilsel, 1947; Sadak, 1949; Harris, 1972; Yerasimos, 1979; Perinçek, 2005; Gökay, 2006; Hasanli, 2011; Atabey, 2014; Küçük ve Bekar, 2019; Gökay, 2021), diğerlerinin ise kurulan iyi ilişkilerin dostluk, kardeşlik, iyi komşuluk ve emperyalizme karşı ortak tutum fikirlerini savunmasıyla ortaya çıkmıştır (Dmytryshyn, 1965; Giritli, 1970; Aliyef, 1981; Danilov, 1981; Moiseyev, 1989; Aralov, 2007; Benhür, 2008; Hirst, 2013). Türk – Sovyet ilişkilerinin dostluktan düşmanlığa evrilmesi konusunda ise daha fazla görüş ayrılığı bulunmaktadır. İlişkilerin dostluktan düşmanlığa evrilmesinin sebebi olarak Montrö Boğazlar Sözleşmesi (Sadak, 1949; Atabey, 2014), Atatürk'ün ölümü (Aliyef, 1981; Aralov, 2007), Nazi Propogandası (Macfie, 1985; İşçi, 2019), Kemalizm'in değişmesi (Matevosyan, 2015), İkinci Dünya Savaşı sonrası Sovyetler Birliği'nin talepleri (Bilsel, 1946; Dmytryshyn, 1965; Giritli, 1970; Hasanli, 2011; Hirst, 2013; Glouser, 2018), İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin tutumu (Harris, 1972; De Lura, 1977; Roberts, 2011) ve Türkiye'deki iç siyaset (Küçük, 1978; Küçük, 1979; Özkan, 2017) gösterilmektedir. 1919 – 1945 yılları arasında Türk – Sovyet ilişkileri oldukça girift şekilde gerçekleştirdiği için, literatürde ilişkiler olaylar bazında farklı şekillerde gruplandırılmaktadır. Aşağıda ise olaylar üzerinden gruplandırma yerine dönemsel olarak gruplandırma tercih edilerek Türk – Sovyet ikili ilişkileri 1919-1929, 1930-

1938, 1939-1945 olmak üzere üç dönem üzerinden incelenmektedir. Seçilen tarihler yirmili, otuzlu ve kırklı yıllardaki Türk – Sovyet ilişkileri olarak gruplandırılırken, aynı zamanda Kurtuluş Savaşı'ndan Büyük Buhran'a, Büyük Buhran'dan Atatürk'ün vefatına ve Atatürk'ün vefatından İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesine kadar olan dönemler şeklinde de gruplandırılmıştır. Böylece ikili ilişkilerin başlangıç noktasından kopma noktasına kadar literatürde tartışılanlara ve yazarların argümanlarına daha geniş bir perspektiften yer verilmiştir.

2.1. 1919 – 1929 Yılları Arasındaki İkili İlişkiler

Yukarıda da belirtildiği gibi 1919 – 1929 tarihleri arasında Türk – Sovyet ilişkileri, ikili ilişkilerin başladığı ve geliştiği dönem olarak adlandırılmaktadır. Bu dönem ikili ilişkilerin nasıl başladığını ve ikili ilişkilerin hangi temelde geliştiğini anlamak için önemli bir bölümdür. İkili ilişkilerin neden ve nasıl başladığına yönelik literatürde hâkim olan iki farklı görüş mevcuttur. Bu taraflardan ilki, ikili ilişkilerin zoraki ve stratejik olduğunu, aynı zamanda çıkar temeli üzerine kurulduğunu iddia etmektedir (Bilsel, 1947; Sadak, 1949; Harris, 1972; Yerasimos, 1979; Perinçek, 2005; Gökay, 2006; Hasanli, 2011; Atabey, 2014; Küçük ve Bekar, 2019, Gökay, 2021). Diğerleri ise ikili ilişkilerin emperyalizme karşı ortak mücadele, aynı zamanda dostluk, dayanışma ve iyi komşuluk temeli üzerine kurulduğunu iddia etmektedir (Dmytryshyn, 1965; Giritli, 1970; Aliyef, 1981; Danilov, 1981; Moiseyev, 1989; Aralov, 2007; Benhür, 2008; Hirst, 2013). Aşağıda bu tarafların argümanları verilip, ikili ilişkilerin başlangıç noktasının hangi temeller üzerine inşa edilmiş olduğu tartışılmaktadır.

İlk görüşü yansıtan en eski eserlere bakmak gerekirse, özellikle Türk yazarlarca kaleme alınmış eserlerin Türk resmi söylemini yansıttıkları ve Türkiye'nin hamlelerini meşrulaştırma çabaları içerisine girdiği anlaşılmaktadır. Bu yüzdendir ki Bilsel (1947) ve Sadak (1949) yapmış oldukları çalışmalarda Türkiye ile Sovyetler Birliği ilişkilerini zoraki, çıkarıcı ve reel politik temellendirmeler üzerine inşa etmiştir. Boğazlar üzerinden Türk – Sovyet ilişkilerini analiz eden Bilsel (1946: 729-730), Lozan Konferansı ile geçmişte ezeli düşman olan ikili ilişkilerin dostluğa evrildiğini, iki ülkenin ortak hareket ettiğini belirtmiştir. Bilsel'e (1946: 736-740) göre tarihte

Rusya'nın sıcak denizlere inme politikası yüzünden boğazlar konusunda sık sık karşı karşıya gelen Türk – Sovyet ilişkileri, Lozan ile birlikte dostane ilişkilere dönüşmüştür. Lozan Antlaşması ile hem Türkler'in hem de Sovyetler'in çıkarları ortak olmuştur. Sadak'a (1949: 450) göre yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk diplomatik hamlesi komşusu Rusya ile antlaşma imzalamak olmuştur. Sadak (1949: 450-451) diğer yazarlardan farklı olarak, emperyalizme karşı mücadeledeki dayanışmanın önemini reel politik temelde ele almış ve iki halktan birinin karşılaştığı herhangi bir zorluğun diğerinin konumunu kötüleştireceği gerçeğini vurgulamıştır. Aradan geçen uzun süre sonrasında yeni yapılan çalışmalarda da bu görüşün savunulduğu görülmüştür. Gökay'a (2021: 1-2) göre, ilk olarak, Sovyetler Birliği – Türkiye ilişkileri hiçbir zaman çok dostane olmamış, aslında ortak bir düşman, ikisi arasında geçici iş birliğini teşvik etmiştir. İkinci olarak Türkiye Cumhuriyeti yönetimi için Sovyetler Birliği ile ittifak her zaman geçici sayılmış ve temel dış politika hedefleri her zaman Batı ittifakı tarafından kabul edilmek olmuştur (Gökay: 1-2, 6-7).

Harris (1972) ise çapraz ittifak politikaları başlığı altında Türk – Sovyet ilişkilerini incelemiştir. Yazara göre Türkiye Cumhuriyeti kuruluş aşamasında, Sovyetler Birliği'nin yürüttüğü iyi komşuluk politikası oportunist bir politikadır (Harris, 1972: 1). Sovyetler Birliği güney sınırlarını ve Karadeniz'i güvenli tutmak için böyle bir politika yürütmüştür. Harris (1972: 1-2) Türkiye için ideolojinin çok önemli olmadığını belirtmekle birlikte Atatürk'ün “Yurtta sulh, cihanda sulh” sözünün Türk dış politikasının özeti olduğunu vurgulamaktadır. Bu yüzden Türkiye, Sovyetler Birliği'nin desteğini almakta sorun görmemiştir. Hasanli (2011:9) ise Birinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye ve Sovyet Rusya arasında kurulan iyi ilişkilerin mimarları olarak Atatürk ve Lenin'i göstermekle beraber iyi ilişkilerin olmasını bir ‘gereklilik’ olarak tanımlamaktadır. Aynı perspektiften Atabey'e (2014:2) göre Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki iyi ilişkiler Millî Mücadele döneminde başlamış ve her iki ülkenin çıkarları doğrultusunda karşılıklı yardımlaşma çerçevesinde devam etmiştir.

Türk – Sovyet ilişkilerinin ilk başladığı döneme dair Küçük ve Bekar'ın (2019) yaptığı çalışma ise 1917-1925 yılları arasında Türk diplomatların perspektifiyle Türk – Sovyet ilişkilerinin analizini içermektedir. Çalışmada Türk diplomatların, anıları ve eserleri yoluyla, Sovyet Rusyası'na ve Bolşevizm'e bakış realizm ve jeopolitik determinist teoriler ile analiz edilmiştir. Yazarlar Osmanlı İmparatorluğu ve Çarlık

Rusya'nın dağılmasıyla ortaya çıkan yeni iki aktörün itilaf devletlerine karşı doğal ittifak halinde olduğunu iddia etmektedir. Fakat bu ittifak oluşumunun 'zoraki' işbirliği olduğu ve bu ittifak sayesinde iki ülkenin batı tarafından kabul edildiğini belirtmektedir (Küçük ve Bekar, 2019: 1). Çalışmada Türk diplomatlarının (Ali Fuat Paşa, Galip Kemali Söylemezoğlu, Ali Fuat Cebesoy) sefaretnamelerinde geçen iyi başlayan Türk – Sovyet ilişkilerine dair bilgiler analiz edilmiştir (Küçük ve Bekar, 2019: 12). Birçok diplomat iyi başlayan Türk – Sovyet ilişkilerini reel politika çerçevesinde değerlendirmekte ve Almanya ile Avusturya işgal altında olduğu için Türkiye'ye yeni bir müttefik gerektiğini savunmaktadır (Küçük ve Bekar, 2019: 11-13). Bu bağlamda yeni müttefik olarak Sovyetler Birliği'nin tercih edildiği belirtilmektedir.

İkili ilişkilerin kardeşlik ve dostluk temelinde kurulduğu görüşünü savunan yazarların ortak vurgusu, iki devletin anti-emperyalizm ülküsü üzerinedir. Dmytryshyn'a (1965: 144-145) göre 1920'li yıllarda birçok ulusla mücadele eden Sovyetler Birliği'nin başlıca dış politikası, komşuları ile iyi geçinmek ve çevre bölgesindeki kendi kaderini tayin etmek isteyen halklara destek çıkmak ve onlarla beraber emperyalizme karşı mücadele etmek olmuştur. Bu yüzden Sovyet Rusya, Türkiye, İran ve Afganistan ile iyi ilişkiler geliştirmiş ve dostluk antlaşmaları yapmıştır. Dmytryshyn çalışmasında Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiyi sadece emperyalizme karşı mücadele değil ortak tutum olarak ele almıştır. Giritli (1970) ise Türk – Sovyet ilişkilerinin başlangıcını analiz etmiştir. Giritli'ye (1970: 3) göre ilişkilerin ilk dönemi 1920 yılında, Türkiye ile Sovyet Rusya'nın Batı'ya özellikle İngiltere'ye karşı beraber mücadele etmesiyle başlamıştır. Yaşanan bu iyi gelişmeler yüzyıllardır süren Osmanlı – Rus düşmanlığını da geride bırakmıştır (Giritli, 1970: 3-4). Giritli'ye (1970: 4-5) göre Lozan görüşmelerinde Curzon ve Çiçerin arasındaki rekabetten dolayı, Sovyet Rusya, 'Türklerden daha Türk' davranarak, Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliğini desteklemiştir. Sonuç olarak Giritli (1970), ikili ilişkilerin geçmişten bağımsız dostluk ve dayanışma temelinde kurulduğunu savunmaktadır.

Sovyetler Birliği'nde akademisyen olan Aliyef (1981: 70) ise yapmış olduğu çalışmada özellikle Kurtuluş Savaşı dönemindeki Türk – Sovyet ilişkilerini iki ülkenin liderleri üzerinden ele almıştır. Yazara göre Türk – Sovyet dostluğunu önemli kılan

başlıca sebeplerden birisi Atatürk ve Lenin'in iki komşu ülke arasında karşılıklı anlayışa dayalı politik, ekonomik ve kültürel temeli sağlam atmasıdır. Atatürk özellikle Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk ve dostluk ilişkilerinin kurulmasına önem vermiş ve dış politika anlayışını bu doğrultuda şekillendirmiştir (Aliyef, 1981:71). Atatürk'ün Sovyet dostluğunu korumaya gösterdiği özen iki devlet arasında imzalanan antlaşmalarda (1921, 1925, 1926, 1927, 1929, 1932, 1935), Atatürk'ün konuşmalarında ve Atatürk ile Sovyetler Birliği'nin resmi temsilcileri arasında yapılan görüşmelerde görülmektedir (Aliyef, 1981: 71). Aliyef'e (1981: 75-76) göre Sovyetler Birliği ve Türkiye'yi yakınlaştıran bir başka olay iki ülkenin içeride farklı düşmanlara sahip olmasına rağmen dışarıda ortak düşmana, yani batılı sömürgeci devletlere, sahip olmasıdır. İki ülkeyi birbirine yakınlaştıran bir diğer olay karşılıklı olarak yoğun bir şekilde yardımlaşmaları olmuştur.

Danilov'a (1981: 1902) göre uluslararası konjonktür Türk – Sovyet yaklaşmasının başlıca sebebi değildir. Hem Sovyetler Birliği'nin hem de yeni Kemalist Türkiye'nin dış politika ilkeleri, bu dostane ilişkilerin temelini oluşturmuştur (Danilov, 1981: 1902). Danilov'a (1981: 1902-1903) göre tarihte birçok devlet konjonktür yüzünden biraraya gelmiş ve sonrasında dağılmıştır. Fakat buradaki olay iki ülkenin emperyalistlere karşı savaşmasının ötesindedir. Bu savaşta Sovyet Rusya sosyalist devrimin kazanımlarını, Kemalist Türkiye ise bağımsız, milli devletin mevcudiyetini savunmuştur. Danilov'a (1981: 1907-1908) göre Atatürk, Sovyet Rusya ile Türkiye'nin ideolojik farklılığını çok iyi kavramış ve buna rağmen iki ülke arasında iş birliği için hiçbir engel olmadığını düşünmüştür.

Moiseyev (1989:1731-1733) de yapmış olduğu çalışmada Türk – Sovyet ilişkilerinin başlangıç noktasına odaklanmış ve bu iyi ilişkilerin sadece emperyalizme karşı gelişmediğini aynı zamanda iki ülke arasındaki komşuluk ilişkilerine ve çeşitli alanlarda antlaşmalar yapılmasına da dikkat çekmektedir. Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki diplomatik ilişkiler kurulduktan hemen sonra Sovyet Rusya, Türkiye'nin milli mücadelesini kazanması için büyük bir fedakârlık yaparak, yiyecek, giyecek ve ilaç sıkıntısı çekmesine rağmen, Türkiye'ye büyük bir ekonomik yardım göstermeye başlamıştır (Moiseyev, 1989: 1733). Yazara göre Türk Sovyet ilişkilerinin tüm detaylarıyla ve gönderilen yardımlarla bizzat Lenin ilgilenmiştir ve Türk halkının milli bağımsızlık kazanmasında, Sovyet Rusya'nın maddi ve manevi yardımlarının rolü çok

büyüktür (Moiseyev, 1989: 1733). Benzer şekilde 1922 – 1923 yılları arasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'deki resmi temsilcisi ve diplomatı Aralov (2007), Türkiye'de geçirdiği anılarını kaleme aldığı eserinde Türk – Sovyet ilişkilerinin başlangıç noktasına kendi deneyimlerini aktarmıştır. Aralov'a (2007: 8) göre Sovyetler Birliği Türkiye'ye olağanüstü şartlarda ve karşılık beklemeden yardım etmiştir ve bu yardım sayesinde Türkiye emperyalizme karşı verdiği savaşı kazanmıştır aynı zamanda Türk – Sovyet ilişkileri güçlenmiştir.

Benhür (2008) ise yapmış olduğu çalışmada 1920'li yıllarda Türk – Sovyet ilişkilerini kronolojik bir şekilde ve dört döneme ayırarak incelemiştir. Benhür'e (2008: 278) göre 1. Dünya Savaşı'nda birbirlerine düşman olan Türkler ve Ruslar savaş sonunda meydana gelen değişiklikler ile birbirlerine yakınlaşmıştır. Rusya'da Ekim Devrimi, Türkiye'de ise Kurtuluş Mücadelesi'nin başlaması iki milleti birbirine yakınlaştıran olaylar olmuştur (Benhür, 2008: 278). Benhür (2008: 279) ikili ilişkilerin 2 Eylül 1919 tarihinde Sovyetler Birliği'nin Sivas Kongresi'ne gözlemci göndermesi ve akabinde Mustafa Kemal'in Sovyetler Birliği'ne temsilci göndermesi ile başladığını iddia etmektedir. Bundan sonraki ikili ilişkiler dönem dönem ele alınmıştır. Sivas Kongresi'nden Meclis'in açılışına kadar olan süre zarfında ikili ilişkiler, iki kültürün birbirini tanıması ve karşılıklı yardımlaşması çerçevesinde gelişmiştir (Benhür, 2008: 279). Daha sonrasında 1921 Moskova Antlaşmasına kadar olan süre zarfında ikili ilişkiler Ermenistan sorunu üzerinden ve Sovyetler Birliği'nin arabuluculuğu üzerinden gerçekleşmiştir (Benhür, 2008: 280). 1921 Moskova Antlaşması (Türkiye – Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması) ikili ilişkilerin dostluğa evrildiğinin bir göstergesidir. Bu antlaşmaya göre Sovyet Rusya, Ankara Hükümeti'ni tanımakla birlikte, Sevr Antlaşması'nı yok sayar ve Misakı Milli sınırlarını Türk sınırları olarak kabul eder (Benhür, 2008: 285-286). Daha sonra Moskova Antlaşması'ndan Lenin'in ölümüne kadar olan süre incelenmiş ve bu süreç ikili ilişkilerin iyi olduğu, karşılıklı mektuplaşmaların ve kutlamaların sık sık olduğu bir dönem olmuştur (Benhür, 2008: 287-293). Bu dönemde her ne kadar ikili ilişkilerin bozulmasını isteyenlerin eylemleri yer alsada ikili ilişkiler dostluk içerisinde ilerlemiştir. Daha sonra Lenin sonrası Stalin önderliğinde Türk – Sovyet ilişkileri mercek altına alınmıştır ve bu dönemde de Stalin'in kuşkularına rağmen Türk – Sovyet ilişkilerinin iyi yönde ilerlediği kaydedilmiştir (Benhür, 2008: 293-307). Özellikle 1925 yılında Türkiye ve Sovyetler

Birliği arasında imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması ikili ilişkileri 20 yıl boyunca dostluk içerisinde devam ettirmesini sağlamıştır (Benhür, 2008: 299).

Hirst (2013) ise yapmış olduğu çalışmada ulusötesi anti-emperyalizm kavramı üzerinden Sovyet Rusya diplomasisi ile Türkiye'nin kuruluş dönemine odaklanmıştır. Türk Kurtuluş Savaşı sırasında Bolşevikler'in Ankara ile ilişkilerine odaklanan bu makale, Bolşevikler'in Türk Ulusal Hareketi'ne katılımının gerçekten de ulusötesi bir antiemperyalist anın bir parçası olduğunu göstermektedir (Hirst, 2013: 214). Hirst (2013: 215), biraz daha geniş bir çerçeveden bakarak, Moskova ve Ankara arasındaki işbirliği, Sovyetler Birliği'nin yirminci yüzyıl boyunca antikolonyal ve antiemperyal hareketlere verdiği destek hakkında çok daha büyük bir hikayenin bir parçası olduğunu tespit etmiştir. Yazar bununla birlikte Türkiye'nin, postkolonyal devletler ile Sovyet ilişkilerinin geliştirilmesinde biçimlendirici rolünü kesin şekilde belirtmektedir (Hirst, 2013: 215). Aslında kurtuluş mücadelesi veren Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki iyi ilişkilerin sebebi çıkarıcılık, gereklilik ve zorunluluk değil antikolonyal ve antiemperyalist mücadele düşüncesi ile ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla yazara göre yaşananlar göz ardı edilip, Türk Sovyet ilişkileri basitleştirilmemelidir. Sovyet Rusya, Türkiye ile geliştirdiği ilişkiler sonucunda kendisine antiemperyalist bir misyon yüklemiş ve bu ilişkiden bir metot ortaya çıkartarak emperyalizm kuşatması altındaki diğer ülkelerle iş birliğine girişmiştir (Hirst, 2013: 215-216). Bu sebeple Sovyet Rusya açısından Türkiye ile geliştirdiği ilişkiler, emperyalizme karşı mücadelede rol model olmuştur. Daha sonra bu stratejiyi Çin, Mısır ve Doğu Asya ülkelerinde uygulamıştır (Hirst, 2013: 216).

1919 – 1929 dönemindeki Türk – Sovyet ilişkilerini iki taraftan farklı olarak ele alan bir araştırmacı da vardır. Yukarıdaki literatürde hâkim olan iki taraf, bu dönemdeki ikili ilişkilerin iyi başladığını ve geliştini savunurken, neden ve hangi niyetten dolayı başladığı konularında ayrılmaktaydı. Matevosyan (2015) ise 1919 – 1929 yılları arasında ilişkilerin ilk başta iyi başladığını ve 1929'lara gelmeden kötüleştiğini iddia etmektedir. Matevosyan (2015) bu farklı görüşünü Kemalizm ideolojisi üzerinden temellendirmiştir. Yazar bu çalışmasında, Türkiye'deki Kemalist dönüşümün ve özellikle Kemalizm ideolojisinin 1920'lerden 1960'lara kadar Sovyet aktörleri tarafından nasıl görüldüğünü ve yorumlandığını incelemiştir (Matevosyan, 2015: 1-2). Matevosyan'a (2015: 1-2) göre Kemalizm literatüründe, özellikle ilk

kullanım yıllarına dair bilgiler, eksiklikler vardır. Bu yüzden bu makalenin amacı Kemalist dönüşümün ideolojik boyutları hakkında önemli bilgi ve analizler sağlayan Sovyet gözlemcilerinin Türkiye hakkındaki görüşlerini ve açıklamalarını takip etmek olmuştur (Matevosyan, 2015: 1-2). Matevosyan (2015: 6), Sovyet literatüründe Kemalizm'e yönelik çok çeşitli yaklaşımları ortaya çıkartarak bir analiz yapmıştır. 1920'lerde Kemalizm övülürken kısa bir süre sonra bu coşku pan Türkist düşünceler sebebiyle geri çekilmiş ve Sovyetler Birliği Kemalizm'e eleştirel bakmaya başlamıştır. Sovyetler Birliği değişen Kemalizm'in içinde yer alan yeni unsurları (radikal milliyetçiler, ırkçı ve pan-Türkistler), Türkiye'deki saldırgan söyleminin yükselişinin sebebi olarak görmüş ve bu unsurları irredentist olarak tanımlamıştır (Matevosyan, 2015: 6).

2.2. 1930 – 1938 Yılları Arasındaki İkili İlişkiler

1930 – 1938 tarihleri arasında ise Türk – Sovyet ilişkileri, kimilerine göre ikili ilişkilerin pozitif anlamda geliştiği bir dönemken (Bilsel, 1946; Dmytryshyn, 1965; Harris, 1972; Özkan, 2017), kimilerine göreyse ikili ilişkilerin bozulmaya başladığı bir dönem (Sadak, 1949; Aliyef, 1981; Aralov, 2007; Atabey, 2014) olarak tanımlanmaktadır. Bu dönem ilişkilerin gelişmesi hakkında bilgi vermesinin yanında ilişkilerin neden bozulduğuna yönelik de bilgi verdiği için araştırma sorusuna yanıt aramaktadır. 1930 – 1938 yılları arasında ikili ilişkilerin olumlu anlamda gelişmesine yönelik literatürde fikir birliği var iken, bu dönem arasında ikili ilişkilerin neden ve nasıl bozulduğuna yönelik iki farklı bağımsız değişken literatürde ortaya çıkmaktadır. 1930 – 1938 yılları arasında Türk – Sovyet ilişkilerinin bozulmasına sebebiyet veren iki görüşten ilki Montrö Boğazlar Sözleşmesi (Sadak, 1949; Tellal, 2009; Balcı, 2013; Atabey, 2014) iken diğeri Atatürk'ün vefatı olarak öne çıkmaktadır (Aliyef, 1981; Aralov, 2007). Aşağıda bu tarafların argümanları verilir, belirtilen dönemde ikili ilişkilerin pozitif ve negatif anlamda ilerlemesi tartışılacaktır.

1930 – 1938 yılları arasında Türk – Sovyet ilişkilerinin bir önceki dönemde olduğu gibi olumlu geliştiğini iddia eden yazarlar, bu süreci farklı seviyelerde yorumlamıştır. Öncelikle Sovyet dış politika analizi üzerinden Türk – Sovyet ilişkilerini inceleyen Dmytryshyn (1965), bu dönemdeki ilişkilerin 1919 – 1929

dönemindeki gibi dostluk temelinde devam ettiğini belirtmiştir. Çünkü 1930'lu yılların Sovyetler Birliği dış politikası, Avrupa'dan Asya'ya askeri olarak zayıf bölgeleri Nazi Almanyası ve Japonya işgalinden korumak olmuştur (Dmytryshyn, 1965: 200-207). Bu yüzden Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik doğrudan bir hamlesi olmadığı için bir önceki dönemden gelen statüko korunmaya devam etmektedir. Harris'e (1972) göreyse İkinci Dünya Savaşı'na kadar Sovyetler Birliği ile kurulan yakın ilişkiler sorgusuz sualsiz kabul edilmiştir. Harris (1972: 4), İkinci Dünya Savaşı'na giden yolda, özellikle 1930'lu yıllarda Türkler ve Naziler arasındaki ilişkilerin oldukça iyi olduğunu belirtmekle beraber Türkiye'nin ticaret ilişkilerinde, Naziler'in en üstte olduğunu belirtmiş ve tüm bu gelişmelere rağmen Türk – Sovyet ilişkilerinin bu dönemde zarar görmediğini ve dostluk çerçevesinde devam ettiğini belirtmiştir.

İki savaş arasında Türkiye – Sovyetler Birliği ilişkilerini değerlendiren Özkan (2017), bu dönemi 1939 öncesi ve sonrası olmak üzere ikiye ayırmıştır. Özkan'a (2017: 58) göre 1939 yılı öncesinde ikili ilişkiler dostluk ve kardeşlik seviyesindedir. Bu duruma örnek olarak Türkiye'deki İngiliz Büyükelçi Sir Percy Loraine'nin raporlarında geçen Türkiye'nin en yakın dostunun Rusya olduğu ve İngiliz – Türk dostluğu için Rus – Türk dostluğunun bir engel olarak gösterilemeyeceği notları belirtilmiştir (Zhivkova, 1976: 119-120). Bilisel (1947: 730) ise Montrö Konferansı'nda da ikili ilişkilerin ortaklaştığı ve gelecek için umut vaat ettiği belirtmektedir. Montrö Sözleşmesi ile yine ortak çıkarlar içerisinde dostane ilişkiler devam etmiştir. Buradaki yazarlara göre Türk – Sovyet ilişkileri 1919 – 1929 yılları arasındaki dönem gibi iyi şekilde devam etmiştir.

1930 – 1938 yılları arasındaki ikili ilişkileri bozulduğunu savunan yazarlar ise iki farklı görüşü savunmaktadır. Sadak'a (1949: 450-451) göre Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye yönelik politikaları aslında 1935'li yıllarda değişmiştir. Sadak (1949: 452) Sovyetler'in Türkiye politikasındaki değişikliğinin, Montrö Sözleşmesinin imzalanmasıyla geldiğini iddia etmektedir. Sonuç olarak bu çalışmaya göre Türk Sovyet ilişkilerinin bozulmasının sebebi Sovyetler'in Türkiye'ye yönelik değişen politikasıdır. Sadak'a (1949) göre bu politika Montrö Sözleşmesi'nin imzalanması ile başlamıştır. Benzer şekilde Atabey'e (2014: 3) göre de 1936 Montrö Konferansı Türk – Sovyet ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. Montrö Konferansı'nda Sovyetler Birliği'nin yeni talepleri (Boğazların Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş

gemilerine tamamen açık olması) Türk – Sovyet ilişkilerine zarar vermiştir (Atabey, 2014: 4). Montrö Konferansı'ndan İkinci Dünya Savaşına kadar olan süreçte Türkiye'nin Batılı ülkeler (İngiltere ve Fransa) ile iş birliği yapması Sovyetler Birliği tarafından hoş karşılanmamıştır (Atabey, 2014: 4-6).

Aralov (2007) ve Aliyef (1981) ise ilişkilerin bozulma sebebi olarak Montrö Sözleşmesi'nin gösterilmesini şiddetle eleştirmektedir. Aralov (2007: 234), Montrö Antlaşması'ndan sonra Atatürk'ün mecliste Türk – Sovyet ilişkilerinin iyi olduğuna dair yaptığı konuşmayı referans göstermektedir. Aralov (2007: 233), dostane başlayan Türk – Sovyet ilişkilerinin bozulmasını Atatürk'ün ölümüyle ve İsmet İnönü'nün iktidara gelmesiyle açıklamaktadır. Aralov'a (2007: 213) göre Türk – Sovyet ilişkilerini bozmak isteyen batılı devletlerin oyunlarına ve içerideki düşmanlara rağmen Sovyetler Birliği'nin ve Atatürk'ün çabası ile Türk – Sovyet ilişkileri Atatürk'ün vefatına kadar sıkı sıkıya korunmuştur. Atatürk kendisinden sonra Türk – Sovyet ilişkilerinin devam etmesini vasiyet etmiş fakat onun bu isteği yerine getirilmemiştir (Aralov, 2007: 213, 233). Aralov'a (2007: 234) göre İsmet İnönü, Atatürk'ün ilkelerinden uzaklaşarak Sovyetler Birliği'ne karşı politikalar izlemiştir. İsmet İnönü cumhurbaşkanı olduktan sonra Kazım Karabekir, Hüseyin Rauf, Fuad Cebesoy gibi Sovyet karşıtı isimler iktidara getirilmiştir (Aralov, 2007: 234). Bu dönemde Türkiye, bir Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Fransa tarafına bir de Almanya tarafına meylederek, Sovyet karşıtı politikalar yürütmüştür. Almanya, Sovyetler Birliği'ne karşı savaş açtıktan sonra Türkiye'nin ordusunu Kafkasya sınırına kaydırması Sovyetler Birliği'ne karşı agresif politika izlemesine bir örnektir (Aralov, 2007: 234). Dolayısıyla Aralov, Türk – Sovyet ilişkilerinin kötüleşmesini Atatürk'ün hem fiziki olarak hem düşünsel olarak ölümü ile açıklamaktadır. Aliyef'de (1981: 84-85) benzer şekilde Türk – Sovyet dostluğunun Atatürk'ün ölümüne kadar bozulmadığını, hatta Atatürk'ün Türk – Sovyet dostluğunun bozulmaması için vasiyet bırakmasına rağmen Atatürk'ün ölümü sonrasında dostluk ilişkilerinin zarar gördüğünü belirtmektedir. Yazara göre 1939 yılına kadar devam eden Türk – Sovyet dostluğu, Atatürk'ün ölümü ile ve daha sonrasında ortaya çıkan objektif ve subjektif uyumsuzlukların ortaya çıkmasıyla beraber zarar görmüştür (Aliyef, 1981: 84).

2.3. 1939 – 1945 Yılları Arasındaki İkili İlişkiler

Son olarak 1939 – 1945 tarihleri arasında Türk – Sovyet ilişkilerine yönelik literatürde ilişkilerin bozulduğuna dair fikir birliği olsa da ilişkilerin neden ve nasıl bozulduğuna yönelik çok çeşitli cevaplar mevcuttur. Ayrıca bu dönem araştırma sorusuna doğrudan yanıt aradığı için önemlidir. 1939 – 1945 yılları arasında Türk – Sovyet ilişkilerinin bozulmasına sebep olarak literatüre geçmiş bir kısım araştırmacı İkinci Dünya Savaşı sonrası Sovyet taleplerini iddia ederken (Bilsel, 1946; Dmytryshyn, 1965; Giritli, 1970; Hasanli, 2011; Hirst, 2013; Glouser, 2018), bir kısım araştırmacı onlara cevap olarak Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndaki tutumunu iddia etmektedir (Harris, 1972; De Lura, 1977; Roberts, 2011). Literatürde az olarak rastlanan diğer argümanlar ise Nazi propagandası (Macfie, 1985; İşçi, 2019) ve Türkiye'deki iç siyaset (Küçük, 1978; Küçük, 1979; Özkan, 2017) olmuştur. Aşağıda bu tarafların argümanları verilip belirtilen dönemde ikili ilişkilerin neden ve nasıl bozulduğu tartışılacaktır.

Sovyet – Türk ilişkilerinin bozulmasına yönelik resmi tarih yazımı ve literatürde baskın bir şekilde yer alan ve sık sık tartışılan değişken İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki Stalin, Molotov veya Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den talepleridir. Literatürde talep edenin Stalin, Molotov, Sovyetler Birliği ve Moskova olarak değiştiği gibi talep edilen 'şey' üzerinde de fikir birliği yoktur. Talep edilen şeyler, Türk Boğazları'nın yönetsel olarak değişmesi, Sovyetler'in Türk Boğazları'nda askeri üs kurmak istemesi, Sovyetler'in Türkiye'den Kars Ardahan bölgesini istemesi arasında değişiklik göstermektedir.

Öncelikle bir önceki dönemde ilişkilerin Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile bozulduğunu ileri süren Atabey ve Sadak bu dönemde de ilişkilerin daha da bozulmasını İkinci Dünya Savaşı sonrası Sovyet talepleriyle ilişkilendirmektedir. Atabey (2014) ve Sadak (1949) Türk – Sovyet ilişkilerinin bozulmasını tek bir olaya ve döneme bağlamamaktadır. İkili ilişkilerin bozulmasını bir süreç olarak okumaktadır. Atabey ve Sadak'a göre ilişkiler ilk defa bir önceki dönemde, yani Montrö'de bozulmaya başlamış, 1939 – 1945 dönemlerinde ise ilişkiler kopma noktasına gelmiştir hatta kopmuştur. Sadak'a (1949: 457-458) göre Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nda Montrö Sözleşmesi'ne harfi harfine uyararak Sovyet Rusya'nın

güvenliğini sağlamıştır ve Sovyet Rusya, Türkiye'ye teşekkür etmiştir. Fakat İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından Sovyetler Birliği, Türkiye ile yapmış olduğu 1925 Dostluk Antlaşmasını sona erdirmiştir. 7 Haziran 1945'te Büyükelçi Sarper ve Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov arasında gerçekleşen röportajda, Türkiye ile Sovyet Rusya arasında yeni bir mutabakatın sonuçlanması için iki koşul olduğu söylenmiştir: Bunlardan ilki 1921 Antlaşması ile belirlenen Sovyet sınırının değişmesi; ikincisi ise Çanakkale Boğazı'nda Sovyet Rusya'ya üs verilmesidir (Sadak, 1949: 458). Türkiye bu koşulları kabul etmemekle beraber Sovyetler Birliği'ni artık tehdit oluşturan bir ülke olarak kabul etmiştir. Sadak'a (1949: 460-461) göre eğer Türk hükümeti Sovyetler'in bu taleplerine boyun eğseydi Sovyetler daha fazla talepte bulunup sonunda da Ankara'da komünist bir hükümet kuracaktı. Fakat Truman Doktrini ve ABD, Türkiye'yi bu tehlikeden kurtarmıştır (Sadak, 1949: 461). Atabey'e (2014: 6-9) göreyse bu süreçte ikili ilişkileri en fazla etkileyen şeyler 23 Ağustos 1939 tarihinde Sovyetler Birliği ile Nazi Almanyası'nın saldırmazlık antlaşması imzalaması ve Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova ziyareti sırasında Sovyetler Birliği'nin Boğazlar üzerinde kabul edilemez istekleri olmuştur. Sonuç olarak Atabey (2014: 9-10), Milli Mücadele yıllarında iyi başlayan Türk – Sovyet ilişkilerinin ilk önce Montrö Konferansı ile daha sonra Sovyet – Alman paktı ve daha sonrasında Sovyet talepleri ile zarar gördüğünü belirtmekle birlikte bu gelişmelerden dolayı Türkiye'nin Moskova yerine Batı'yı tercih ettiğini iddia etmektedir

Bilsel'e (1947: 727) göre İkinci Dünya Savaşı sonrası savaş sırasında Türk Boğazları'nın düzgün yönetilemediğini iddia eden Sovyetler Birliği, Boğazlar için tekrardan bir değişiklik içeren konferans düzenlenmesini istemiştir. Fakat Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazları'ndaki statünün değişim talebi ve Boğazlar'da ortak savunma hattı kurmak istemesi, Türkiye tarafından egemenlik ihlali olarak tanımlanmıştır (Bilsel, 1947: 739-745). İkinci Dünya Savaşı sürecinde ise Montrö Sözleşmesi'nin ihlali, yani Türk Boğazları'ndan İtalyan ve Alman gemilerinin geçmesi ve bunların Sovyetler Birliği'ne zarar vermesi sonucunda, Sovyetler Birliği Postdam Konferansı'nda ve sonrasında Boğazlar konusunda sık sık değişim talep etmiştir (Bilsel, 1946: 740-742). Sovyetler'in bu talepleri ise Türkiye tarafından tehdit olarak algılanmış ve ikili ilişkiler hızla dostluktan düşmanlığa evrilmiştir (Bilsel, 1946: 739-745). Türk – Sovyet ilişkilerini Sovyet dış politikası üzerinden analiz eden

Dmytryshyn'a (1956) göre 1940'lı yıllardaki Sovyet dış politikası İkinci Dünya Savaşı sebebiyle çok yoğun geçmiştir. 20 Mayıs 1945 tarihinde Sovyetler Birliği tek taraflı olarak Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasını feshetmiş ardından Kars ve Ardahan illerini ve Boğazlar'da ortak yönetim talep etmiştir (Dmytryshyn, 1965: 256). Türkiye bu talepleri reddetmiş ve bunun sonucunda Türkiye ile Sovyetler Birliği ilişkileri kopmuştur (Dmytryshyn, 1965: 256).

Giritli'ye (1970) göreyse 1939 yılına kadar iyi devam ilişkiler, 1939'dan sonra bozulmaya başlamış ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dostane ilişkiler düşmanlığa evrilmiştir. Giritli'ye (1970: 4-5) göre ilişkilerin bozulma sebebi Sovyet Rusya'nın Türkiye'de güçlü bir komünist parti kurmak istemesi ve 1939 yılında Sovyetler'in Montrö Antlaşması'nda değişiklik talep etmesidir. Sürpriz Alman – Sovyet Antlaşması Türkiye'yi büyük bir şüphe içerisinde bırakmış ve Türk – Sovyet ilişkileri artık Türk tarafını tehdit eden bir ilişkiye dönüşmüştür (Giritli, 1970: 4-5). Daha sonra 19 Ekim 1939 yılında Ankara'da imzalanan Türk – İngiliz ve Fransız antlaşması, Sovyetler Birliği tarafından hoş karşılanmamıştır (Giritli, 1970: 4-5). Böylece iki ülke tarafından ilişkilerin kötüleştiği söylenebilir. Araştırma sorusuna cevap olarak, yazara göre ilişkilerin asıl düşmanlığa evrilme sebebi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Stalin'in talepleri olmuştur. Yazar Stalin'in Türk Boğazları üzerinde hak talep etmesini ve Molotov ile Selim Sarper arasında gerçekleşen toprak talebi görüşmesini Türk – Sovyet iyi ilişkilerinin sonu olarak görmektedir (Giritli, 1970: 10-11).

Hasanlı'ya (2011: 8) göre İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan 'Türk krizinin' birincil sebebi Stalin'dir. Yazar aslında bir Türk krizi olmadığını savunmakla birlikte Türkler'in Birinci Dünya Savaşı'ndan çok büyük dersler aldığını ve bu yüzden İkinci Dünya Savaşı sırasında çok dikkatli davrandığını, yani tarafsızlık politikası izlediğini, önemle belirtmektedir (Hasanlı, 2011: 9). İkinci Dünya Savaşı'nı kazanan ve Naziler'i bitiren Sovyetler Birliği, zaferin getirdiği güçle beraber yayılmacı politikalar izlemiştir. Yazara göre bunun sebebi Stalin'in kişisel hırsları ve Sovyetler Birliği'nin uluslararası arenada güçlenmesi olmuştur (Hasanlı, 2011: 8). Fakat Sovyetler Birliği'nin yayılmacı politikalar izlemesi hem Türkiye ile olan ilişkilerini bozmuş hem de Dünya'yı Soğuk Savaş dönemine sokmuştur. Yazara göre kazanan bir ülkenin Dışişleri Komiseri olarak Molotov, Türkiye'nin karasularında askeri üs inşa

etmek için stratejik bölgeleri talep etmiştir. Yazar bu talepleri egemenliğe saldırı olarak tanımlamaktadır (Hasanlı, 2011: 8).

Glouser (2018: 1,8) ise 1946 Türk Boğazları krizini Sovyetler Birliği ve İngiltere diplomasisi üzerinden ele almıştır. Yazara göre İkinci Dünya Savaşı sonrasında İngiltere, Boğazlar konusunda Türkiye'yi Sovyetler Birliği'ne karşı korumuştur. Yazar, Türk – Sovyet ilişkilerinin, Sovyet tarafının Türk Boğazları'nı uluslararasılaştırma talebinden dolayı bozulduğunu ileri sürmektedir (Glouser, 2018: 1). Sovyetler Birliği 7 Ağustos 1946'da Montrö Sözleşmesi'nde reform yapmak için Ankara, Londra ve Washington'a beş maddelik bir liste göndermiştir. İlk olarak Boğazlar her zaman ticaret gemilerine açık, ikinci madde ise her zaman Karadeniz güçlerinin savaş gemilerine açık olmalıdır. Üçüncü maddeye göre Boğazlar tüm Karadeniz dışındaki güçlere kapalı kalmalıdır. Dördüncü olarak Boğazlar, Türkiye ve tüm Karadeniz güçleri tarafından kontrol edilmelidir. Son olarak ise Boğazlar Sovyetler Birliği ve Türkiye tarafından ortaklaşa korunacaktır. Sonuç olarak bu talepler Türkiye tarafından ultimatoom olarak kabul edilmiştir (Glouser, 2018: 9). Yazara göre Postdam Konferansı'nda İngiltere, Sovyetler Birliği ve diğer ittifak üyeleri Montrö Sözleşmesi'nin güncellenmesini istemekteydi. Fakat bu güncelleme ile Sovyetler Birliği'nin daha güçleneceğini anlayan İngiltere, ilk zamanlar bu konu açıldığında rafa kaldırmayı daha sonraları ise açıkça Türkiye'yi korumayı tercih etmiştir (Glouser, 2018: 10-11). Sonuç olarak Glouser'in araştırma sorusuna verdiği yanıt, Sovyetler Birliği'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında Boğazlar üzerindeki talepleri olmuştur. Hirst'e (2013: 216) göreyse farklı ideolojilere sahip olmalarına rağmen emperyalizme karşı ittifak ve iyi ilişkiler kuran Türkiye ve Sovyet Rusya, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler'in toprak talepleriyle birlikte ayrılmış ve hatta bu yüzden Türkiye batı kampına geçmiştir.

Literatürde baskın 'Sovyet talepleri' değişkenini savunanlara karşı iki farklı yanıt verilmektedir. Bunlardan birincisi Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndaki tutumundan dolayı bu talepleri haklı gören gruptur. Daha doğrusu bu grup Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndaki tutumunun, Türk – Sovyet ilişkilerini düşmanlığa evrilttiğini daha sonrasında Sovyetler Birliği'nin haklı olarak bu taleplerde bulunduğu görüşünü savunmaktadır. 'Sovyet taleplerine' verilen bir diğer yanıt ise son zamanlarda yenice kullanılmaya başlamış, literatürde pek rastlanılmayan fakat iyi

temellendirilmiş Türkiye'nin iç siyaset için tehdit algısı oluşturduğu değişkenidir. Aşağıdaki tartışmada ilk olarak Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndaki tutumu, daha sonra ise Türkiye'nin iç siyaset için tehdit algısı oluşturduğu değişkeni incelenmiştir.

Harris'e (1972: 5) göre Türkiye'nin Nazi Almanya'sına 1945 yılında savaş ilan etmesi Sovyetler Birliği için çok geç kalınmış bir savaş ilanı olmuştur. Bununla birlikte İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin Naziler ile diplomatik ve ticaret ilişkilerinin yoğun bir şekilde devam etmesi, Montrö Antlaşması'na aykırı bir şekilde Nazi gemilerinin Türk Boğazları'ndan geçmesi, Türk hükümetinin Almanya'ya sempati duyması ve Stalingrad savaşının en karanlık günlerinde Kafkas sınırına yakın Türk birliklerinin yoğunlaşması gibi olaylar Sovyetler Birliği'nde büyük bir endişe yaratmıştır (Harris, 1972: 5; Özkan, 2017: 59; Önder, 2010: 144). Sonuç olarak Stalin, Şubat 1945'te Yalta Konferansı'nda Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin revize edilmesini talep etmiş, Roosevelt ve Churchill ise bu konuda istekli olmasalar da Stalin'e hak vermiş ve fikir birliği oluşturmuşlardır (Harris, 1972: 6). Kremlin ise bu fikir birliğinden cesaret alarak Mart 1945'te, 1925'ten beri Türkiye'yle Tarafsızlık ve Saldırganlık Antlaşması'nın artık geçersiz olduğunu duyurmuştur. Haziran 1945'te ise Moskova'nın taleplerine Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'ye bırakılan Kars ve Ardahan bölgesinin geri iadesi eklenmiştir. Temmuz 1945 Potsdam Konferansı'nda ise Stalin Boğazlar Sözleşmesi'nin gözden geçirilmesi için tekrar baskı yapmıştır fakat hakemler bu sorunun Türkiye ile ikili ilişkiler şeklinde çözülmesini uygun görmüştür (Harris, 1972: 6). Bu noktadan sonra ise Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında gerilim artmış, Türkiye'nin batı ile ittifakı sonrasında ise ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. Yazarın araştırma sorusuna verdiği yanıt, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sürecinde takındığı tutumun Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini kötü yönde etkilediği şeklinde özetlenmektedir.

De Luca (1977) yapmış olduğu çalışmada Sovyetler Birliği ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ilişkileri Türk Boğazları üzerinden değerlendirmiştir. De Luca'nın araştırdığı dönem 1946 sonrası olsa da iki ülkenin Türkiye ile tarihsel ilişkilerini anlatması araştırma sorusu için önemlidir. Yazara göre İkinci Dünya Savaşı öncesinde Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa'nın, Türkiye ile ittifak içerisinde olmayı istemesi, olası bir savaş durumunda Türk Boğazları'nı Montrö Antlaşması'na göre kendi lehlerine kullanma istediğinden kaynaklanmaktadır (de Luca, 1977: 504-

505). Bu yüzden Türk Boğazları herkes için önem teşkil etmektedir. Yazara göre İtalya 1940 yılında batı ittifakına savaş ilan ettiğinde, İngiltere yapmış oldukları ittifak antlaşmasından dolayı Türkiye'den, Boğazları Mihver devletlerine karşı kapatmasını talep etmiştir. Fakat Türkiye bu talebi yerine getirmemiştir (de Luca, 1977: 505). Türkiye, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin Montrö Antlaşmasına sıkı sıkı bağlı olduğunu bildiği halde İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin Boğazlar'da hak talep edebileceğinden endişe duymuştur (de Luca, 1977: 506). Bu yüzden Almanya, Sovyetler Birliği'ne saldırdığında Türkiye yine Boğazları kapatmamış ve bu saldırıdan hoşnut olmuştur. Yazara göre Türkiye'nin bu tutumunda Alman propagandası (fısıltı kampanyası) büyük rol oynamaktadır (de Luca, 1977: 506). İngiltere tarafından 1941 yılında da Türkiye'nin Boğazları Mihver devletlerine karşı kapatmaması ve Almanya ile olan krom ticaretinin devam ettirmesi Almanya lehine davranışlar olarak yorumlanmıştır (de Luca, 1977: 507-508). Sonuç olarak yazar, Türkiye'nin Boğazları Mihver devletlerine kapatmamasını; İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya lehine davranışlar sergilemesini, Türkiye – Sovyetler Birliği ilişkilerini olumsuz yönde etkilediğini belirtmiştir. Savaş sonrasında Sovyetler Birliği'nin tutumu ise ilişkileri hepten bitirmiş ve Türkiye'yi Batı bloğuna itmiştir (de Luca, 1977: 520-523).

Roberts (2011) ise yapmış olduğu çalışmada Soğuk Savaş'ın başlarında Yunanistan, İran ve Türkiye'ye yönelik Sovyet politikasını incelemiştir. Rus arşivlerinden en son bulgulara göre, güney çevresi boyunca Sovyet politikasının ayrıntılı bir çalışmasından ortaya çıkan model, Stalin'in Yunanistan, İran ve Türkiye'de ekonomik, politik ve stratejik kazanımlar aramaya istekli olmasıyla diğer yandan da Orta Avrupa'da daha önemli hedefleri tehlikeye atmak istememesiydi (Roberts, 2011: 59). Çünkü Stalin'in ana önceliği, Doğu Avrupa'da Sovyet etki alanının korunmaktı. Yazara göre bu ana öncelik, Yunanistan, İran ve Türkiye gibi çevre bölgeler ve uyuşmazlık konuları ile ilgili olarak göreceli bir kısıtlama politikası anlamına gelmektedir (Roberts, 2011: 59-60). Yazar bu bağlamda diğer tarihçilere karşı Yunanistan, İran ve Türkiye'deki krizlerin Soğuk Savaş'ın kökeninde rol oynadığı argümanını savunmaktadır (Roberts, 2011: 59-60). Çünkü Stalin'in savaş sonrası politikası, Batılı ülkelerin Sovyet algısını saldırgan konuma sokmuştur (Roberts, 2011: 59-60). Moskova'ya uygun görünen Sovyet talepleri, Londra ve Washington'da uygun görünmemiştir (Roberts, 2011: 59-60).

Roberts'e (2011: 70) göre Türkiye hem Müttefikler için hem de Mihver için İkinci Dünya Savaşı'nın en çok aranan devletiydi. Stalingrad zaferinden sonra Sovyetler, Türkiye'yi Müttefikler tarafında savaşa ihtimalini gözden geçirmiştir. Fakat Türkiye'nin hala tarafsızlık politikasını terk etmemesi, Moskova'yı Ankara Hükümeti'nin Alman yanlısı siyaset izlediği düşüncesine itmiştir (Roberts, 2011: 71; Hasanli, 2011: 118). Ekim 1943'teki Moskova Konferansı'nda Stalin, Eden'e Türkiye'nin yıl sonuna kadar savaşa girmesi gerektiğini, aksi takdirde gelecek yıl Türkiye'nin savaşa katılmasının gerekmeyeceğini söylemiştir. Bunun yanında Stalin Eden'e, Türk tarafsızlığının Balkanlar'ı koruyarak Hitler'e yardım ettiğini söylemiştir (Roberts, 2011: 71). Stalin konferansta "Türkiye bu yıl savaşa girerse, Almanlar yeterli rezervleri olmadığı için bize karşı koyamazlar. Türkiye barış konferansına katılmayı istiyorsa, barış konferansına katılımı hak etmek için zafere katkıda bulunması gerekiyor." demiştir (Roberts, 2011: 71).

29 Kasım 1943'teki Tahran Konferansı'nın ikinci genel oturumunda Churchill, 'Türkiye savaşa girme teklifini kabul etmezse, bunun Türkiye için ciddi siyasi sonuçları olabileceğini ve İstanbul Boğazı ve Çanakkale Boğazı ile ilgili haklarını etkileyebileceğini' söylemiştir (Roberts, 2011: 72). İngiliz kaynaklarına göre Stalin, Türk Boğazlar'ı hakkında Churchill'e "*Boğazların Rusya'nın ithalat ve ihracatını ve hatta savunmasını engelleyebilecek Türkiye'ye bağlı kalması imkansızdır. İspanya ya da Mısır'a Süveyş Kanalı'nı kapatma hakkı verilirse İngiltere ne yapardı ya da bazı Güney Amerika Cumhuriyetleri Panama Kanalı'nı kapatma hakkına sahip olsaydı ABD hükümeti ne derdi?*" demiştir (Roberts, 2011: 72; Siracusa, 1979: 449).

Sonuç olarak bu çalışma Türk Sovyet ilişkilerinin bozulmasına ilişkin farklı bilgiler vermektedir. Stalingrad zaferinin öncesinde Sovyetler Türkiye'den bağımsız kalmasını istemiş, fakat Stalingrad zaferinden sonra Sovyetler Türkiye'den savaş durumunda üstün olan Müttefikler tarafında savaşmasını istemiştir. Türkiye'nin savaşmaktan çekinmesi ve ısrarlara rağmen savaşa girmemesi, Müttefikler tarafınca Alman yanlısı olarak yorumlanmış çünkü Türkiye'nin tarafsız kalması Alman lehine bir tutum olarak görülmüştür. Türkiye'nin bu tutumundan dolayı gerek Tahran Konferansı'nda gerekse Moskova Konferansı'nda Stalin, savaş sonrası Türkiye'nin bedel ödeyeceğini sık sık dile getirmiştir. Fakat Türkiye bu tutumundan vazgeçmeyerek Türk Sovyet ilişkilerine darbe indirmiştir. Dolayısıyla bu çalışmanın

araştırma sorusuna cevabı Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasındaki tutumu diyebiliriz.

“Stalin’in talepleri” değişkenine ağırlıklı olarak yukarıda görülen “Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı’ndaki tutumu” değişkeni ile cevap verilmektedir. Literatürde “Stalin’in talepleri” değişkenini sorgulayan çalışmalar ise Küçük (1978, 1979), Dikerdem (1989) ve Özkan (2017) tarafından ortaya atılmıştır. Küçük ‘Sovyet talepleri’ iddialarını masal olarak nitelendirmekle beraber, “*bundan sonra Sovyetler Birliği’nin Türkiye’den toprak ve üs istediğini iddia edenler, bilgisizlik değil yalancılıkla suçlanacaktır*” (Küçük, 1979: 10) ifadelerini kullanmıştır. Amerikan dışişleri arşivlerinde çalışan Küçük, dönemin Türk – Sovyet ilişkilerine eleştirel bir şekilde bakmış ve ilişkilerin bozulmasında kilit rol oynayan isimleri (Feridun Cemal Erkin, Selim Sarper) derinlemesine inceleyerek, arşiv belgeleriyle, Sovyet talepleri ‘masalının’ uydurulduğunu iddia etmektedir (Küçük, 1978: 226-230). Küçük’e göre bu masalın ortaya atılma sebebiyse Türkiye’nin ABD ve İngiltere ile güçlü ilişkiler kurmak istemesinden kaynaklanmıştır (Küçük, 1978: 206-233). Küçük’ün dikkat çektiği bir diğer nokta İnönü’nün bir A.B.D. politikası savunucusu olduğu ve Türkiye’deki egemen sınıfların güvencelerini emperyalist limanlarda gördüğü için ABD ile ittifak yapmak istemeleri olmuştur (Küçük, 1979: 303, 314). Benzer şekilde emekli diplomat olan Dikerdem ise Sovyetler Birliği’nin Türkiye’den toprak ve üs talep ettiğine dair resmi bir belgenin olmadığını vurgulayarak bu talepleri reddetmektedir (Dikerdem, 1989: 89).

Özkan (2017) ise öncelikle, Türk dış politikası literatüründe ezbere yazan gazeteci, araştırmacı, siyasetçi ve akademisyenleri ortaya çıkarmıştır. Bu kitle genel olarak 1945 yılında Sovyetler Birliği’nin Türkiye için büyük bir tehdit ve tehlike oluşturduğunu, Moskova’nın Ankara’dan Kars ve Ardahan bölgesini ve Boğazlar’da askeri üs talep ettiğini, Sovyetler Birliği’nin Türkiye’nin toprak bütünlüğünü tehdit ettiğini ve Türkiye’nin bu krizden çıkmasının tek yolunun Batı kampına dahil olması gerektiğini savunmaktadır (Hale, 2002: 111-112; Çakır ve Gökaş, 1991: 182; Toker, *Milliyet*, 30/01/1971 aktaran: Özkan, 2017: 55-57). Özkan’a göre İkinci Dünya Savaşı sonrasında kullanılan ‘Sovyet tehdidi’ algısı, hem Batı kampına girişin kamuoyu tarafından kabul edilmesini sağlamış hem de iç siyasette iktidarı korumak ve iç siyaseti

şekillendirme amacıyla da kullanılmıştır (Özkan, 2017: 57). Bu çalışmada Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak ve üs taleplerinin gerçeklikle ilişkisini sorgulanmıştır.

Özkan'a (2017: 58) göre 1939 yılı sonrasında ise Türkiye'nin denge stratejisi İngiltere'ye doğru kaymaya başlamıştır ve Türkiye yıllardır benimsemiş olduğu 'tarafsızlık politikasını' kaybetmiştir. Özkan (2017: 59), İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin izlediği politikayı açıklamak için Selim Deringil'in ifade ettiği "etkin tarafsızlık" kavramı yerine, Niyazi Berkes'in "bukalemun tarafsızlığı" kavramını kullanmayı tercih etmiştir (Deringil, 2004; Berkes, 1997: 295). Öyle ki Türkiye Başbakanı Şükrü Saraçoğlu, Alman Büyükelçisi Von Papen'e "bir Türk olarak Rusya'nın yıkılmasını hararetle arzu ettiğini fakat bir başvekil olarak Türkiye'nin mutlak bir tarafsızlık takip etmesinin zaruri olduğunu" belirtmiştir (Özkan, 2017: 59; Armaoğlu, 1958: 164-165).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği, 1925 yılında Türkiye ile imzalamış olduğu Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı iptal ettiğini ilan etmiştir. Bunun ardından Türkiye, Sovyetler Birliği ile bir ittifak arayışı için Türkiye'nin Moskova elçisi Selim Sarper'i devreye sokmuştur. 7 Haziran ve 18 Haziran 1945 tarihlerinde Sarper ve Molotov arasında iki görüşme gerçekleşmiştir. Molotov, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ittifak antlaşması için iki şart ortaya koymuştur: 1) 1921 Antlaşmasıyla Türkiye'ye verilen Kars, Ardahan bölgesinin Sovyetler Birliği'ne verilmesi; 2) Boğazlar'da Sovyetler Birliği'ne üs verilmesidir. Özkan'ın (2017: 63) belirttiği ve Sovyetler'in de defalarca hem ikili görüşmelerde hem de Postdam Konferansı'nda dile getirdiği gibi yukarıdaki talepler ittifak için öne sürülen şartlar olmakla birlikte doğrudan Türkiye'den talep edilen şeyler değildir. Hatta Postdam Konferansı'nda Churchill Sovyet hükümetinin Türkiye'ye yönelik bir 'talebinin' olmadığını, ittifak antlaşması karşılığı olarak bu 'tekliflerin' istenildiğini söylemiştir (Özkan, 2017: 64). Özkan'ın (2017: 64) da belirttiği gibi Türkiye'de hâkim olan görüşün aksine, Sovyetler Birliği savaşı kazanan taraf olduğu için Türkiye'den toprak talebinde ve Boğazlar'da askeri üs talebinde bulunmamıştır.

Resmi tarih yazımının aksine Molotov – Sarper görüşmesinden yaklaşık 2 hafta sonra, İsmet İnönü 9 Temmuz 1945'te üst düzey komutan ve bürokratlarla toplantı yapmış ve bu toplantıda Ruslar'ın bir şey talep etmediğini, teklif ettiğini ve bu

meselenin “resmi bir vaziyet” olmadığını belirtmiştir. İnönü açısından bu yaşananlar bir dış politika krizinden ziyade, iç politikanın nasıl şekilleneceği ve ‘komünist tehlikeden’ nasıl kaçınılacağı hususunda sorun olarak değerlendirilmektedir (Özkan, 2017: 66-68; Turan, 2003).

Sonuç olarak Özkan (2017) bu çalışmasıyla öncelikli olarak Sovyetler Birliği’nin Türkiye’den resmi olarak toprak ve askeri üs talep etmediğine dikkat çekmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında İnönü iktidarı, bir dış tehdit algısı inşa ederek, iç siyaseti ve muhalefet partisini dizayn etme fırsatı bulmuştur. Oluşturulan Sovyet ‘tehdidi’ algısı ile iç siyasetin şekillendirilmesinin dışında, İkinci Dünya Savaşı’ndaki Türkiye’nin bukelemon tarafsızlığına sünger çekilmiş ve İnönü hükümeti tarafından çok istenilen Batı kampına dahil olma olanağı yakalanmıştır (Özkan, 2017: 74-76).

Türk – Sovyet ilişkilerinin dostluktan düşmanlığa evrilmesine bir sebep olarak gösterilen Naziler’in Türkiye’ye uyguladığı propaganda son zamanlarda İşçi’nin (2019) yazdığı bir makalede incelenmiştir. Bu konu ile ilgili bir diğer makale 1985 yılında yazılmıştır fakat o makalede Naziler’in Sovyetler’e uyguladığı propaganda ele alınmıştır. Fakat orada da bir çeşit Nazi propagandası söz konusu olduğu için bu başlık altında toplanmış bulunmaktadır.

Türkiye’nin Molotof – Ribbentrop Paktı ile Hitler’in Barbarossa Operasyonu’nu başlatması arasındaki savaş zamanı diplomasisini inceleyen İşçi (2019), genel bir Türk dış politikası analizi yapmaktan kaçınarak, spesifik bir zaman diliminde Türk dış politikasının savaş zamanı diplomasisini analiz etmiştir. İşçi (2019: 1-2) bu çalışmasında Nazi Almanya’sının Türkiye’de Sovyet karşıtı propaganda düzenlemeye yönelik kapsamlı çabalarının hem genişliğini hem de sınırlarını göstermektedir. Bu çabaların nihai amacı ise iki savaş arası dönemdeki Sovyet – Türk işbirliğini sona erdirmektir. İşçi (2019: 2) Massigli olayı ile Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı sırasında hem Nazi Almanyası’ndan hem de Sovyet Rusya’sından duyduğu korkuyu incelemiştir. Massigli Olayı olarak tarihe geçen gelişme, Naziler’in Paris’i işgalinden yaklaşık iki hafta sonra Alman Haber Ofisi’nin gizli Fransız belgeleri olarak kamuoyuna sızdırdığı Türkiye’nin de içinde olduğu Sovyetler’e karşı planlanan operasyon belgeleridir (İşçi, 2019: 2). Daha sonra Massigli Olayı’nın Sovyet

gazetelerinde ve radyolarında yayınlanması sonucunda Türkiye, Sovyetler'in intikam arayışı içerisinde olduğunu düşünerek büyük bir korkuya kapılmıştır (İşçi, 2019: 2). Bu çalışma sayesinde literatürde pek değinilmeyen Massigli Olayı ile Nazi propagandasının işlevselliği Türk – Sovyet ilişkileri bağlamında bir kez daha ortaya çıkmıştır. İşçi (2019: 2-3), Türkiye ile Nazi Almanyası arasındaki savaş değişimleri neticesinde, Türkiye'nin 'yaklaşmakta olan Sovyet tehdidinin' temellerini attığını ileri sürmektedir. İşçi'ye (2019: 3) göre, bu iki yıllık süreç İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan Türk – Sovyet düşmanlığına açıklama getirmektedir. Yazara göre Türkiye'deki Sovyet korkusunun bir başka göstergesi, Nazi Almanyası Türkiye'nin etrafını Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan ile sarmasına rağmen Sovyetler Birliği'ne karşı bir Nazi zaferi istemesi olmuştur. Sonuç olarak İşçi (2019: 4), ilişkilerin kötüye hatta düşmanlığa varmasının sebebini Naziler'in Türkiye'deki kötü bir Rusya imajının yeniden canlanmasına katkıda bulunan, diplomatik manevralardan profesyonel Nazi örgütlerine ve sosyal kulüplere kadar uzanan kapsamlı Sovyet karşıtı propagandası olarak belirtmiştir.

Macfie (1985) ise Naziler'in Sovyetler'e uyguladığı propaganda başlığı altında yapmış olduğu çalışmada 1939 yılının Eylül Ekim aylarında yapılan Türk – Sovyet görüşmelerindeki gizli bir Alman raporunu ortaya koymuştur. Yazara göre Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu Sovyetler Birliği ile görüşmek üzere Moskova'ya gittiğinde Almanlar'ın Ruslar üzerinde büyük bir baskısı olmuştur (Macfie, 1985: 431-432). Türk heyetinin Moskova ziyaretinden önceki haftalarda Almanlar, Rusların müzakerelerde ulaşmasını umdukları hedefleri birkaç kez açıkça belirtmiştir (Macfie, 1985: 431-432). Rusya'nın ise Alman baskılarına verdiği tepki daima uzlaştırmacı olmuştur (Macfie, 1985: 432). 9 Eylül'de Molotov, Almanya'nın çıkarlarının "her koşulda" korunacağını açık bir şekilde ilan etmiştir (Macfie, 1985: 432). Yazar'a göre Sovyet Hükümeti, Türkiye'yi tam tarafsızlığı benimsemeye, Boğazları kapatmaya ve Balkanlar'da barışın korunmasına destek vermeye ikna etmeye çalışmaktaydı (Macfie, 1985: 432). Gizli raporda geçen bir diğer bilgi, Saraçoğlu'nun Moskova ziyaretinin uzamasının sebebi Almanlar'ın Moskova'ya yapmış olduğu ziyaret olarak belirtilmektedir. Saraçoğlu ziyaretin anlamsız uzaması karşılığında Türkiye'ye geri dönüş hazırlıkları yapıyorken, Türk hükümetten Moskova'da kal çağrısının gelmesiyle Moskova'da görüşmeler için beklemiştir (Macfie, 1985: 435-436). Diğer yandan

yazara göre gizli raporda Rusya'nın Türkiye'ye yönelik toprak talepleri konusunda Türkiye'de dolaşan söylentilere yapılan atıflar, görüşmeler sırasında böyle bir talebin gerçekten yapılmadığını doğrulayacak gibi görünmektedir (Macfie, 1985: 435-436). Sonuç olarak bu çalışma Türk Sovyet ilişkilerinin bozulmasına farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Çalışmaya göre Saraçoğlu'nun 1939 yılında Moskova'yı ziyaret ettiği sırada Almanlar'ın Ruslar üzerinde yapmış olduğu stratejik hamleler ve baskılar sonucunda Türkler ve Ruslar anlaşamamış, dolayısıyla Saraçoğlu Türkiye'ye gelir gelmez Türkiye – İngiltere – Fransa üçlü paktını imzalamıştır. Bu antlaşmadan sonra ise Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler hızlıca bozulmuştur (Macfie, 1985: 436).

Sonuç

1919 – 1945 yılları arasında Türk – Sovyet ilişkilerini inceleyen bu başlık literatürün verdiği yanıtları tartışmayı hedeflemiştir. Sonuç olarak bu dönemde Türk – Sovyet ilişkilerinin iyi başladığı yönünde bir fikir birliği varken, neden iyi başladığı yönünde farklı görüşler mevcuttur. Yukarıdaki dengeli tartışmada bazı akademisyenler ilişkilerin reel politik, çıkar odaklı ve zoraki sebeplerden dolayı iyi başladığını savunurken (Bilsel, 1947; Sadak, 1949; Harris, 1972; Yerasimos, 1979; Perinçek, 2005; Gökay, 2006; Hasanli, 2011; Atabey, 2014; Küçük ve Bekar, 2019); diğerleri ise ilişkilerin dostluk, dayanışma, iyi komşuluk ve emperyalizme karşı ortak mücadele sebeplerinden iyi başladığını savunmuştur (Dmytryshyn, 1965; Giritli, 1970; Aliyef, 1981; Danilov, 1981; Moiseyev, 1989; Aralov, 2007; Benhür, 2008; Hirst, 2013).

Literatürde Türk – Sovyet ilişkilerinin dostluktan düşmanlığa evrildiği yönünde yine fikir birliği varken, ilişkilerin neden dostluktan düşmanlığa evrildiği konusunda çok çeşitli düşünceler mevcuttur. Literatürde ikili ilişkilerin 1919 – 1929 yılları arasında bozulduğunu savunan yalnızca bir çalışma mevcuttur (Matevosyan, 2015). Literatürde ikili ilişkilerin 1930 – 1938 yılları arasında bozulduğunu iddia eden çalışmalardan ilki Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni açıklayıcı faktör olarak gösteriyorken (Sadak, 1949; Atabey, 2014), ikincisi Atatürk'ün ölümünü açıklayıcı faktör olarak göstermiştir (Aliyef, 1981; Aralov, 2007). Literatürde ikili ilişkilerin 1939 – 1945 yılları arasında bozulduğunu savunan birçok çalışma mevcuttur (Bilsel,

1946; Sadak, 1949; Dmytryshyn, 1965; Giritli, 1970; Harris, 1972; De Luca, 1977; Macfie, 1985; Hasanli, 2011; Roberts, 2011; Hirst, 2013; Atabey, 2014; Özkan, 2017; Glouser, 2018; İşçi, 2019). Bu çalışmalar arasından çoğunluk Sovyet taleplerini açıklayıcı faktör olarak gösterirken (Bilsel, 1946; Sadak, 1949; Dmytryshyn, 1965; Giritli, 1970; Hasanli, 2011; Hirst, 2013; Atabey, 2014; Glouser, 2018), azınlıkta kalan bir kısım çalışmalar İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin tutumunu açıklayıcı faktör olarak göstermektedir (Harris, 1972; De Luca, 1977; Roberts, 2011). Literatürde geriye kalan diğer çalışmalardan ilki Nazi propagandasını açıklayıcı faktör olarak gösterirken (Macfie, 1985; İşçi, 2019), diğeri ise Türkiye'deki iç siyaseti bağımsız değişken olarak göstermektedir (Özkan, 2017).

Yukarıdaki literatür tartışmasına yöntemsel olarak bakıldığında baskın olarak tarihsel perspektif ile yazılmış eserler (Bilsel, 1946; Sadak, 1949; Giritli, 1970; Harris, 1972; De Luca, 1977; Aliyef, 1981; Moiseyev, 1989; Benhür, 2008; Hasanli, 2011; Atabey, 2014; Özkan, 2017; Glouser, 2018; İşçi, 2019) gözükmektedir. Tarihsel perspektif ile yazılan eserler haricinde yaygın olarak kullanılan diğer yöntemler ise dış politika analizi (Dmytryshyn, 1965; Danilov, 1981; Hirst, 2013; İşçi, 2019) ve tarihsel yöntemdir (Macfie, 1985; Roberts, 2011; İşçi, 2019). Eserlerin yazılmasında yöntem olarak kullanılan söylem analizi (Küçük ve Bekar, 2019) ve gözlem (Aralov, 2007) ise azınlıkta kalan yöntemler olarak karşımıza çıkmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEORİ

3.1. Neoklasik Realizm

Soğuk Savaş'ın beklenmedik bir şekilde bitmesi uluslararası ilişkilerin kırılma noktası olduğu gibi Uluslararası İlişkiler disiplini için de kırılma noktası olmuştur. Soğuk Savaş dönemi boyunca disipline hâkim olan neorealizm, Soğuk Savaş'ın bitişini ön göremediği için çokça eleştirilmiştir ve hâkim özelliğini kaybetmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde post-pozitivist teoriler görünür hale gelmiştir. Bu nedenle 1990'lı yıllarda disiplin içerisinde büyük tartışma, yani pozitivism – postpozitivism tartışması meydana gelmiştir. Fakat bu dönemdeki tek tartışma bu değildir. Zirâ realist kuramcılar da Soğuk Savaş'ın beklenmedik şekilde bitmesi sebebiyle kendi aralarında tartışmaktadır. Bu tartışmalar ve neo-realizm eleştirileri sonucunda neoklasik realizmin temelleri atılmıştır. Bu bölümde neoklasik realizmin felsefik altyapısı, gelişimi ve günümüzdeki konumu, aldığı ve verdiği eleştiriler etraflıca ele alınmaktadır. Felsefik altyapı alt başlığında disiplinin kurucusu ve önemli temsilcisi Gideon Rose'un fikirleri değerlendirilip, teorinin gelişimi ve günümüzdeki hali alt başlığında ise diğer neoklasik realist teorisyenlerin çalışmaları, teoriyi nasıl gördükleri ve yorumladıkları ele alınmaktadır. Daha sonra “Dış Politika Analizi ve Neoklasik Realizm” ve “Türk Dış Politikası'nda Neoklasik Realizm ile Dış Politika Analizleri” adlı iki alt başlık ile devam edilmektedir. Bu iki alt başlık, teori hakkında genel bilgiler vermekten ziyade teorinin literatürde nasıl kullanıldığını göstermektedir. Sonuç kısmında ise ilgili teorinin, bu teze nasıl bir açıklama getirdiği tartışılacaktır.

3.1.1. Felsefik Altyapı

Gideon Rose, neoklasik realizmin felsefik altyapısını neorealizm eleştirisi üzerine kurmuştur. Rose'un (Rose, 1998: 144) 1998 yılında belirttiği gibi geçilen 20 yılda Uluslararası İlişkiler disiplini neorealist teori ve ona yöneltilen eleştirilerin tartışması domine etmiştir. Bu tartışmaların çoğu uluslararası sistemin doğası bağlamında şekillenmiştir. Böylece akademisyenler, çok kutuplu bir sistemin iki

kutuplu bir sistemden daha fazla çatışma üretip üretmediğini veya uluslararası kurumların uluslararası iş birliğine olan etkisini artırıp arttıramayacaklarını tartışmıştır. Neorealizm, devlet etkileşimlerinin sonuçlarını açıklamaya çalıştığı için, uluslararası politika teorisidir; tek tek devletlerin motivasyonları hakkında bazı genel varsayımlar içerir, ancak davranışlarını ayrıntılı olarak veya her durumda açıklamayı amaçlamaz (Rose, 1998: 145). Bu yüzden neorealizm yapısalcıdır ve tündengelimsel yöntemi benimsemektedir.

Neorealizm kurucusu kabul edilen K. Waltz, neorealizmi bir uluslararası politika teorisi olarak tanımlamıştır (Waltz, 1979: 71-72). Yine Waltz'a (1979: 71-72) göre neorealizm, belirli bir sistem içindeki devletlerin eylemlerinin ve etkileşimlerinin olası sonuçlarını açıklayabilir ve sistemler değiştikçe beklentilerin çeşitliliğinin nasıl değiştiğini gösterebilmektedir. Waltz (1979: 71-72) bir uluslararası politika teorisinin, ulusların dış politikalarına dayandığını ve ulusların yalnızca belirli yönlerini açıkladığını iddia etmektedir. Waltz'ın bu anlatıları Rose'un neorealizm tanımını haklı çıkarmaktadır.

Rose'a göre Waltz'ın perspektifinden bakıldığında, uluslararası ilişkilerdeki günlük olayların çoğu dış politika teorileri tarafından açıklanmaya bırakılmıştır. Bu teoriler bağımlı değişken olarak devlet etkileşimlerinin sonuçlarının örüntüsünü değil, tek tek devletlerin davranışlarını ele almaktadır. Rose'a (1998: 144-145) göre dış politika teorileri, devletlerin dış alemde neyi başarmaya çalıştıklarını ve ne zaman ulaşmaya çalıştıklarını açıklamaya çalışmaktadır. Rose'a (1998: 145) göre Waltz, teorilerin özerk alanlarının mantık çerçevesinde olması gerektiğini savunmaktadır. Fakat Rose (1998: 145) bu argümana karşılık, "dış politika hem iç hem de dış faktörler tarafından yönlendirildiği için, böyle özerk bir alan oluşturamaz ve bu nedenle bunun gerçekten teorik bir açıklaması için çabalamamalıyız" cevabını vermektedir. Rose (1998: 145-146) bu çaba yerine, yalnızca belirli bir durumla ilgili görünen faktörleri içeren "analizler" veya "hesaplar"a güvenmemiz gerektiğini vurgulamaktadır. Rose'un (1998: 145-146) bu tezini kabul etmeyenler genel bir dış politika teorisi oluşturmak için birçok ekolün içinde yer almıştır.

Rose bu ekolleri üçe ayırmaktadır. Bunlardan ilki ve en yaygın olanı, iç faktörlerin (iç politikanın) dış politika üzerindeki etkisini vurgulayan "Innenpolitik"

teorilerdir. Rose'a göre diğeri ikisi ise realizmin çeşitleridir ve uluslararası sistemin devlet davranışı üzerindeki etkisini vurgulamaktadır. Bu realizm çeşitlerinden ilki olan "Saldırgan realizm" (offensive realism) Innenpolitik mantığını tersine çevirir ve sistemik faktörlerin her zaman baskın olduğunu savunmaktadır. Yani dış politikanın, iç politikaya üstün geldiğini savunmaktadır. Diğeri realizm türü olan "Savunmacı realizm" (defensive realism) ise uygulamada sistemik faktörlerin bazı devlet davranışlarını yönlendirdiğini, ancak başkalarını etkilemediğini savunarak daha yumuşak bir yol aldığını savunmaktadır (Rose, 1998: 146).

Yukarıda bahsedilen üç ekol toplu olarak, Rose'un "neoklasik realizm" adını verdiği dördüncü bir okul başlatmıştır. Rose klasik realist düşünceden elde edilen bazı varsayımları güncelleyerek ve sistematikleştirerek hem iç hem de dış değişkenleri açıkça neoklasik realizme dahil etmiştir (Rose, 1998: 146). Rose neoklasik realizmin felsefesini şu şekilde tanımlar:

"Neoklasik realizm, bir ülkenin dış politikasının kapsamının ve amacının her şeyden önce uluslararası sistemdeki yeri ve özellikle göreceli maddi güç yetenekleri tarafından yönlendirildiğini savunmaktadır. Bu yüzden realisttir. Bununla birlikte, neoklasik realizm, bu tür güç kapasitelerinin dış politika üzerindeki etkisinin dolaylı ve karmaşık olduğunu ileri sürmektedir, çünkü sistemik baskıların birim düzeyindeki değişkenlerle çevrilmesi gerekmektedir. Bu yüzden neoklasiktir." (Rose, 1998: 146-147)

Neoklasik realistler göreceli maddi gücün bir ülkenin dış politikasının temel parametrelerini oluşturduğunu Thucydides'in "güçlüler ellerinden geleni yapıyorlar ve zayıf olanlar da ihtiyaç duydukları acıya maruz kalıyorlar" formülüne referans vererek vurgulamaktadır (Aktaran: Rose, 1998: 146-147; Strassler, 1996: 89). Rose'a göre dış politika seçimleri gerçek siyasi liderler ve seçkinler tarafından yapılmaktadır ve bu nedenle onların göreceli güç algısı, sadece göreceli miktardaki fiziksel kaynakların veya var olan güçlerin değildir (Rose, 1998: 147). Ayrıca Rose'a göre, bu liderler ve seçkinler her zaman istedikleri gibi ulusal kaynakları çıkarma ve yönetme konusunda tam bir özgürlüğe sahip değildir. Güç analizi bu nedenle devletlerin toplumlarına göre gücünü ve yapısını da incelemelidir, çünkü bunlar dış politikaya ayrılacak ulusal

kaynakların oranını etkilemektedir (Rose, 1998: 147). Son olarak Rose'a göre, yukarıda bahsedilen nedenlerden dolayı, neoklasik realistler, iktidar ve politika arasındaki bağlantıların anlaşılması için, dış politikaların formüle edildiği ve uygulandığı bağlamların yakından incelenmesini gerektirdiğine inanmaktadır (Rose, 1998: 147).

3.1.2. Gelişimi ve Günümüzdeki Hali

Rose'un 1998 yılında ileri sürdüğü bu neoklasik realizm yaklaşımına, disiplin içerisinde birçok akademisyen (Walt, 1990; Snyder, 1991; Zakaria, 1998; Walt, 2002; Schweller, 2004; Taliaferro, 2006; Brawley, 2009; Lobell, 2009; Sterling-Folker, 2009; Dueck 2008; Dueck, 2009; Ripsman, 2009; Taliaferro, 2009; Kitchen 2010; Juneau 2015; Smith 2015; Foulon 2015; Giusti 2016; Meibauer 2019) teorileri ile destek vermiş ve hatta bu yaklaşıma dahil olmuşlardır. Stephen Walt (2002: 211) 2002 yılında yaptığı çalışmasında neoklasik realizmi şu şekilde tanımlar: "ulusal siyaseti, güç dağılımı ile dış politika davranışı arasında bir ara değişken olarak yerleştirir". Walt'ın bağımlı değişken ile bağımsız değişken arasında tanımladığı ara değişkenlere "devlet – toplum arasındaki ilişkilerin dinamikleri, toplumsal aktörlerin, lobilerin ve menfaat gruplarının dış politikaya etkisi, devletin siyasi ve askeri gücünün kapasitesi, devlet adamlarının siyasi görüşleri ve ulusal – uluslararası siyasete dair fırsat ve tehdit değerlendirmeleri" örnek verilmektedir. Walt'ın ve Rose'un varsayımları ile neoklasik realizmin uluslararası sistemi kapsayan bir teori olmaktan ziyade devletlerin dış politikalarını açıklayan bir yaklaşım olduğu görülmektedir. Sonuç olarak neoklasik realizmin, neorealizm gibi yapısalcı ve her şeyi sistem ile açıklamaya çalışmadığını, devletlerin ve daha küçük analiz birimlerinin önemli rollerini ön plana çıkardığı görülmektedir.

Walt'ın (2002: 210) yapmış olduğu tanıma göre neoklasik realizm uluslararası sistemi anarşik görmekle beraber göreceli gücün önemini belirtir ve rakip devletlerin güç merkezleri karşısında gücün önemini vurgulamıştır. Walt'ın bu vurgusu ile neoklasik realizmin, neorealizmin başlıca varsayımlarını kabul ettiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Rathbun'un görüşleri de önem taşımaktadır. Rathbun'a (2008: 297) göre neoklasik realizm, neorealizme hizmet etmekte ve onu haklı çıkartmaktadır.

Neorealizm ve neoklasik realizm, rakip olarak ve hatta farklı olarak varsayılmamalıdır. Bu iki teori en fazla, bir iş bölümünü temsil etmektedir. Rathbun'a göre temel olarak, tüm neoklasik realistler de neorealistlerdir. Rathbun argümanlarının daha iyi anlaşılması için Gideon Rose'un soyismi ile gönderme yaparak bir örnek vermiştir. Rathbun (2008: 297), "başka bir ada sahip olan bir gül hala bir güldür. (A rose by any other name is still a rose.)" tanımını yaparak neoklasik realizmin de özünde realist bir teori olduğunu vurgulamaktadır. Rathbun bu açıklamayı ise, eleştiriler altbaşlığında işlenecek olan neoklasik realizme gelen "inşacı teoriye benzeyen bir teori" eleştirileri üzerine yapmıştır.

Fakat yukarıda bahsedilen benzerliklerin dışında neoklasik realizmi, neorealizmden ayıran farklar da vardır. Bu farklardan ilki, neorealizmin devletlerin anarşik uluslararası sistemde hareket etmek için uyguladığı dahili ve harici dengeleme politikalarından dahili dengelemeyi yeterince açıklayamamasıdır. Neoklasik realizm ise dahili dengelemeyi daha fazla ön planda tutup bunu çok yönlü açıklamaktadır. Burada dahili dengelemeyi açıklamak için dahil edilen analiz birimleri devletlerin ekonomik imkanları, askeri gücü, siyasi kapasiteleri ve paydaşlarıyla liderlerin ise algıları, fikirleri ve inançlarıdır. Bu farklardan diğeri ise neorealizm sisteme odaklandığı için olağan dışı devlet davranışlarını açıklamakta yetersiz kalmaktayken, neoklasik realizmin analiz seviyesine devleti ve lideri de dahil etmesiyle olağan dışı devlet davranışlarını kolaylıkla açıklayabilmektedir (Ersoy, 2014: 179-180).

3.1.3. Dış Politika Analizi ve Neoklasik Realizm

Bu bölümde yukarıda detaylıca aktarılan neoklasik realizmin, literatürde nasıl kullanıldığı incelenmektedir. Disiplin içinde neo realizmin egemen olduğu dönemlerde araştırmacılar üç analiz seviyesinden üçüncü, diğer bir deyişle uluslararası sistem, analiz seviyesini kullanma ihtiyacı duymuştur. Fakat neoklasik realistler bu egemen görüşü yıkararak üç analiz seviyesini eklektik bir şekilde realizm içerisinde kullanmaya başlamıştır. Neoklasik realistler özellikle ikinci analiz seviyesi olan ulus devlet seviyesinde analiz birimini ön plana çıkartarak uluslararası sistem seviyesini geri plana çekmiş fakat tamamen de reddetmemiştir. Literatüre bakıldığında dış politika analizinin birçok neoklasik realizm değişkeni ile açıklandığı görülmüştür.

Fakat bundan önce neoklasik realistlerin bir araştırma sorusu hazırlarken ve/veya dış politika analizi yaparken sorduğu sorulara değinmek gerekmektedir.

Neoklasik Realizm literatürünün önde gelen isimleri (Taliaferro, Lobell, Ripsman, Brawley, Dueck, Fordham, Schweller, Folker), “tehdit değerlendirme” (the politics of threat assessment), “stratejik uyum” (the politics of strategic adjustment) ve “kaynak çıkarma, iç seferberlik ve politika uygulaması” (the politics of resource extraction, domestic mobilization, and policy implementation) başlıkları altında sorular sormaktadır (Taliaferro, Lobell ve Ripsman, 2009: 31-41). Bu sorulardan kısaca bahsetmek gerekirse, tehdit değerlendirme başlığı altında üç temel soru sorulmaktadır. Bu sorulardan ilki “Devletler, devletler adına hareket eden karar vericiler ve önemli aktörler uluslararası tehditleri ve fırsatları nasıl değerlendiriyor?”; ikincisi “Uluslararası tehdit değerlendirmeyle ilgili olarak devlet içindeki ilgili aktörler kimlerdir?”; üçüncüsü “Uluslararası tehditlerin doğası ve devlet içindeki anlaşmazlıklar nihai olarak nasıl çözülür?” şeklindedir (Taliaferro, Lobell ve Ripsman, 2009: 31). Bu sorular sorular ile tehdit değerlendirme yapan aktörlerin ön plana çıkarılması hedeflenmektedir. Dolayısıyla bu sorulara verilen cevaplar sadece sistemik analiz seviyesinde olmamakla beraber, devlet, devlet lideri ve devlet içi aktörleri kapsamaktadır.

Stratejik uyum başlığı altında beş temel soru mevcuttur. Bu sorulardan ilki “Uluslararası tehditlere nasıl yanıt verileceğine kim karar veriyor?”; ikincisi “Yerel/iç aktörler devletle ne ölçüde pazarlık yapabilir ve farklı devlet ortamlarında dış politika ve güvenlik politikalarını ne ölçüde etkileyebilir?”; üçüncüsü “Dış politika ve güvenlik politikasının içeriğini mi yoksa sadece tarzını mı yerel/iç aktörler belirliyor?”; dördüncüsü “Hangi yerel/iç aktörler güvenlik politikası üzerinde en büyük etkiye sahiptir? Hangi koşullar altında?” ve beşincisi “Uluslararası tehditlere ve fırsatlara yanıt verebilmek için liderlerin yerel aktörlerle hangi pazarlıkları yapması gerekiyor?” olmuştur (Taliaferro, Lobell ve Ripsman, 2009: 31). Bu sorular, tehdit değerlendirme başlığında belirlenen aktörlerin nasıl bir uyum veya uyumsuzluk içerisinde çalışacağını sorgulamaktadır.

Kaynak çıkarma, iç seferberlik ve politika uygulaması başlığı altında ise üç temel soru bulunmaktadır. Bu sorulardan ilki “Devletler, seçtikleri güvenlik

politikalarını sürdürmek için gerekli kaynakları nasıl harekete geçirir?"; ikincisi "Farklı ortamlarda kaynakları harekete geçirmek istediğinde, yerel aktörlerin devleti engellemek için ne kadar gücü var?"; ve son olarak üçüncüsü ise "Devlet ve toplumsal gruplar arasındaki pazarlık oyunlarında kimin daha başarılı olduğunu belirleyen nedir?" şeklindedir (Taliaferro, Lobell ve Ripsman, 2009: 32; Lobell, 2009: 42-43; Brawley, 2009: 75-78; Sterling-Folker, 2009: 99-104; Dueck, 2009: 139; Ripsman, 2009: 170-174; Taliaferro, 2009: 196-200; Schweller, 2009: 227-228; Fordham, 2009: 251-252). Bu sorulardan anlaşılan ise kaynak kullanımının değeri ve önemi olmuştur. Farklı bir ifadeyle kaynaklar, ilk başlık altında belirlenen aktörlerin, ikinci başlık altında kurduğu uyum veya uyumsuzluk stratejilerini belirleyen en büyük sebeptir. Devlet ile devlet içi aktörler bu kaynakların ortak kullanımı ile mutabakata varabileceği gibi bu kaynakların ortak kullanılamaması sonucunda anlaşmazlık ve çatışma ortamına girebilmektedir.

Yukarıda bahsi geçen üç başlık altındaki soruların neden sorulduğunu özetlemek gerekirse, neoklasik realistler neorealistlerin aksine sadece devlet – devlet ilişkilerine ve uluslararası anarşiye bakmamaktadır. Neoklasik realistler devletlerin içindeki aktörleri, devletlerin stratejilerini ve devletlerin sahip olduğu kaynakları analizlerinin içersine ekleyerek yeni bir açıklayıcı bakış açısı getirmeyi hedeflemiştir. Yukarıda sadece üç başlık örnek olarak verilse de bu başlıklar neoklasik realizmin ara değişkenleri ile çoğaltılabilir.

Literatürde dış politika analizi birçok neoklasik realizm ara değişkeni ile açıklanmaktadır. Bunlardan bazıları tehdit dengesi (Walt, 1990), devlet içi aktörler ve stratejik uyum (Lobell, 2009; Sterling-Folker, 2009; Dueck, 2009; Ripsman, 2009), rejim tipi (Juneau 2015), devlet geleneği (Brawley, 2009), kaynak çıkarımı (Taliaferro, 2006; Taliaferro, 2009), kültür ve kimlik (Sterling-Folker, 2009; Smith 2015; Giusti 2016), algılar, fikirler ve inançlar (Dueck 2008; Kitchen 2010; Foulon 2015; Meibauer 2019) olarak sıralanabilir. Yukarıdaki bağımsız değişkenlerin hepsinin ortak özelliği üçüncü analiz seviyesini geri plana atmasıyken, çoğunluğu (Walt, 1990; Taliaferro, 2006; Lobell, 2009; Sterling-Folker, 2009; Dueck, 2009; Ripsman, 2009; Juneau 2015; Smith 2015; Giusti 2016) ikinci analiz seviyesini kullanır, diğerleri (Dueck 2008; Kitchen 2010; Foulon 2015; Meibauer 2019) ise birinci analiz seviyesini kullanır.

Fakat her iki grup da diğer analiz seviyelerini reddetmemekle beraber bu analiz seviyelerini sadece açıklama sırasına göre önemsemiştir.

Öncelikle yukarıda bahsedilen ara değişkenlerin de kendi içlerinde farklılaştığını belirtmek gerekmektedir. Diğer bir deyişle, ara değişken olarak devlet içi aktörleri ve stratejik uyumu kullanarak analiz yapan araştırmacıların analiz birimleri aynı değildir. Lobell (2009: 42-75) devlet içi aktörler ara değişkenini kullanarak tehdit tanımı yaparken, Sterling-Folker (2009: 99-138) aynı ara değişken ile çıkarların ve kaynakların tahsisi konusunu, Dueck (2009: 139-169) aynı ara değişken ile yurtdışına yapılan askeri müdahaleleri ve Ripsman (2009: 170-194) aynı ara değişken ile iktidar konusunu analiz etmektedir.

Walt'ın neoklasik realizme en büyük katkısı "İttifakların Kökenleri" (The Origins of Alliances) adlı eseri olmuştur. Walt bu eserinde neorealizmin kurucusu olan Kenneth Waltz'ın güç dengesi (balance of power) teorisini eleştirmekle birlikte ortaya yeni bir teori atmıştır. Walt (1990: 17), devletlerin aslında gücü değil tehditleri dengelediğini iddia ederek tehdit dengesi (balance of threat) teorisini geliştirmiştir. Walt'a (1990: 17) göre devletler önemli bir dış tehditle karşı karşıya kaldıklarında, dengeleme (balancing) ya da peşine takılma (bandwagoning) politikası izleyebilmektedir. Bu iki kavram "dengeleme, baskın tehdide karşı başkalarıyla ittifak anlamına gelmekteyken, peşine takılma tehditin kaynağına uyum sağlama anlamına gelmektedir" şeklinde tanımlamaktadır (Walt, 1990: 17). Walt buradan yola çıkarak devletlerin ittifak ortaklarını nasıl seçeceğine dair iki farklı hipotez ortaya atmaktadır. Bu hipotezlerden biri devletlerin temel dış tehdide karşı olması iken diğeri devletlerin temel dış tehdide karşı müttefik olmasıdır. Walt bu tanımı yaparak aslında güç dengesi teorisini eleştirmektedir. Güç dengesi teorisinde neorealizm sadece güçlü devletleri aktör olarak kabul etmekteyken, Walt'ın tehdit dengesi teorisi, aktör olarak orta ve küçük devletleri de uluslararası siyasete dahil etmektedir (Walt, 1990: 18-19). Walt (1990: 266) orta ve küçük devletleri uluslararası siyasete dahil ederek devlet seviyesinden bir analiz metodunu ön plana çıkarsa da sistem seviyesindeki yaklaşımları da tamamen yok saymamaktadır. Walt'a göre (1990: 266) iki kutuplu bir dünya sisteminde bölgesel güçteki devletlerin birbirleriyle iş birliği yapmasına gerek yoktur. Bu devletler kendi aralarında kuracakları iş birliğinden ziyade süper güç ile yapacakları iş birliğine öncelik verirler. Dolayısıyla iki kutuplu bir dünya sisteminde

bir tehdite karşı, bölgesel güçte devletlerin süper güçler ile peşine takılmadan ziyade denge politikası izlediği tespit edilmiştir (Walt, 1990: 148-153). Zayıf ve güçsüz ülkelerin ise güçlü ülkelere (süper güç olmasına gerek yok) yönelik peşine takılma politikası izlediği tespit edilmiştir (Walt, 1990: 172-174).

Walt, dengeleme ve peşine takılma politikalarının tehditlere doğru yanıt verdiğini iddia etmektedir. Fakat bununla birlikte, tehdite doğru yanıt vermek kadar tehdit seviyesinin tanımını ve ölçümünü de yapmak gerekmektedir. Walt (1985: 9-11;1990: 22) tehdit seviyesini etkileyen faktörleri şu şekilde sıralamaktadır: Toplam güç, coğrafi yakınlık, saldırgan güç ve saldırgan niyetler. Walt'a (1990: 22-23) göre toplam güç (aggregate power); nüfus, coğrafi büyüklük, ekonomi, askeri ve teknolojik kapasite anlamına gelmektedir. Yani bir devletin toplam kaynakları ne kadar büyükse (nüfus, endüstriyel ve askeri yetenek ve teknolojik yetenek), başkalarına karşı potansiyel bir tehdit oluşturabilmektedir.

Coğrafi yakınlık (geographic proximity) ise gücü yansıtma kapasitesi mesafeye azaldığından, yakınlardaki devletlerin uzaktaki devletlerden daha büyük bir tehdit oluşturacağı anlamına gelmektedir (Aktaran: Walt, 1990: 23; Starr ve Most, 1976). Walt (1985: 9) başka bir çalışmasında coğrafi yakınlık faktörünü sadece 'yakınlık' (proximity) üzerinden ele almıştır. Walt'a (1985: 10) göre tehdidin mesafesi, denge ve peşine takılma politikasında belirleyici bir rol oynamaktadır. Küçük devletlerin coğrafi olarak büyük devletleri sınırladığı durumlarda tehditin yakın olduğu söylenebilir. Bu durumlarda özellikle büyük güçteki devletler, küçük komşu devletlerini kendisine itaat etmeye zorlamışsa, küçük güçteki devletlerde alternatif büyük güce yönelik peşine takılma politikası izleme eğilimi görülmektedir. Walt (1985: 9-10), peşine takılma politikası izleyen devletlerin savunmasız ve güçsüz oldukları için denge politikası yerine peşine takılma politikası uyguladıklarının altını çizmektedir.

Saldırgan güç (offensive capability) ise büyük saldırı kabiliyetine sahip devletlerin, düşük saldırı kabiliyetli devletlere kıyasla ittifakları daha çok etkilediğini vurgulamaktadır. Walt'a (1990: 24) göre, saldırı kabiliyeti ve coğrafi yakınlık açıkça birbirleriyle ilişkili olsa da özdeş değildir. Bu iki kavramın ilişkili olma sebebi birbirine yakın olan devletlerin, birbirlerini daha kolay tehdit etmesiyle açıklanmaktadır.

Örneğin İkinci Dünya Savaşı öncesinde İtalya'nın Yunanistan ve Türkiye'yi, Kuzey Avrupa ülkelerinden daha fazla tehdit etmesi, Soğuk Savaş döneminde Türkiye – Sovyetler Birliği arasındaki gerginlik ile Küba – Amerika Birleşik Devletleri arasındaki gerginlik bu coğrafi yakınlık ile saldırı kabiliyetinin ilişkiselliği üzerinden okunabilmektedir. Daha açık bir şekilde saldırgan güç, başka bir devletin egemenliğini veya toprak bütünlüğünü tehdit etme yeteneğidir (Walt, 1990: 24-25). Bu bağlamda ülkelerin saldırıya yönelik askeri kapasitesi ve silahları bu kategoriye girmektedir.

Son olarak saldırgan niyetler (offensive intentions), saldırgan olarak görülen devletlerin, başkalarını kendilerine karşı dengelemeye ve peşine takılma politikası izlemeye zorlamaktadır (Walt, 1985: 6-8;Walt, 1990: 25). Örneğin, Nazi Almanyası ezici bir karşı koalisyonla karşı karşıya kalmıştır çünkü gücünün önemli bölümünü son derece tehlikeli niyetlerle birleştirmiştir (Walt, 1990: 25). Saldırgan niyetlere karşı yapılan ittifaklara tarihten birçok örnek verilebilir. Örneğin, Sovyetler Birliği'nin 1945 yılında Türkiye'den 'talepleri' sonucu Türkiye'nin Batı ile ittifak arayışları; II. Dünya Savaşı'nda revizyonist devletlere karşı kurulan ittifak; Sovyetler Birliği'nin yayılcı politikalarına karşı yapılan ittifaklar; Saddam Hüseyin ve Kaddafi gibi liderlere karşı yapılan ittifaklar; Kuzey Kore ve İran gibi nükleer tehdit yaratan devletlere karşı yapılan ittifaklar bu örneklerden bazılarıdır.

Ara değişken olarak devlet içi aktörleri ve stratejik uyumu kullanarak analiz yapan araştırmacılardan Lobell (2009: 42-75), neoklasik realizm içinde karmaşık bir tehdit tanımlama modeli geliştirerek bunu dış politika analizinde kullanmaktadır. Lobell'in (2009: 43-45) dış politika yürütücüsü (Foreign Policy Executive) dediği büyük stratejinin oluşturulmasından sorumlu devletin üst düzey yetkilileri ve kilit toplumsal seçkinler arasındaki bölünmeler, tehdit değerlendirme sürecini ve nihayetinde stratejik uyumu olumsuz etkilemektedir. Lobell'in karmaşık tehdit tanımlama modeli, dış politika yürütücünün iç ve dış politikanın kesiştiği noktanın neresinde durduğunun gözlemlenmesiyle başlamaktadır. Bu noktada dış politika yürütücüsü, küresel veya bölgesel güç dengesindeki değişikliklerin belirlenmesi de dahil olmak üzere büyük stratejik planlamadan sorumludur. Fakat yine de dış ve güvenlik politikalarını uygulamak için dış politika yürütücüsünün çeşitli toplumsal seçkinlerle bir koalisyon oluşturması ve sürdürmesi gerekmektedir. Bu toplumsal seçkinler, farklı ekonomik sektörlerin liderlerini (finans, sanayi, tarım ve imalat gibi),

devlet aktörlerini (ordu, bürokratlar gibi) ve yerel çıkar gruplarını kapsamaktadır. Dolayısıyla Lobell'a (2009: 45) göre hangi devletlerin ve bu devletlerin ne zaman dengeleneceğini veya neden dengelenemeyeceğini yalnızca araya giren değişkenleri içeren bir dış politika teorisi açıklayabilmektedir. Lobell (2009: 45) dış politika yöneticisi ile kilit aktörler arasındaki dış tehditler hakkındaki fikir birliğinin derecesinin, dengeleme davranışının etkinliğini ve uygunluğunu etkileyeceğini savunmaktadır.

Lobell'in (2009: 62-68) ortaya çıkarttığı bu tehdit tanımlama modeli ve davranışlarının üç senaryosu bulunmaktadır. Bunlardan kısaca bahsetmek gerekirse, Senaryo A ve B'de dış politika yürütücüsü, diğer bir deyişle lider, karşı devletten gelen tehdite karşı sınırsız bir değerlendirme ve etkili bir dengeleme yapma imkanına sahiptir. Bu noktada lider, sınırsız değerlendirme ve dengeleme yapma imkanına, yukarıda bahsedilen kilit aktörler ile fikir birliğine vardığında sahiptir. Senaryo A'da devlet içindeki çoğu kilit aktör iktidar ve lider ile fikir birliği içerisindeyken, Senaryo B'de ise ülkedeki az sayıdaki aktör (örneğin muhalefet) iktidar ve lider ile aynı fikirde değildir (Lobell, 2009: 64-65). Fakat çoğunluk lider ile fikir birliğinde olduğu için bu farklılık liderin sınırsız değerlendirmeye hakkına çok az kısıtlama getirmektedir. Bunun aksine Senaryo C'de ise dış politika yürütücüsü, karşı devletten gelen tehdite karşı kısıtlı değerlendirme ve yetersiz dengeleme yapacaktır. Liderin bu noktada kısıtlanma sebebi yukarıda bahsedilen kilit aktörler ile fikir birliğine varamamasından kaynaklanmaktadır. Lobell (2009: 53-55, 67-73), argümanını açıklamak için, hem Birinci Dünya Savaşı hem de İkinci Dünya Savaşı öncesi İngilizler'in Japon ve Alman tehdidini nasıl değerlendirdiklerini bu senaryolar üzerinden açıklamıştır. Senaryo A'ya örnek olarak, 1937 yılında İngiliz enternasyonalistleri Japonya'ya uyum sağlama konusundaki desteğini azaltınca, İngiltere'deki milliyetçiler, enternasyonalistler ve elitler fikir birliğine vararak Japonya'yı tehdit olarak tanımlamıştır. İngiliz kilit aktörleri ortak payda da buluşturan en önemli olaylardan birisi Japonya'nın Çin'deki eylemleri olmuştur. Bu eylemler sonucunda İngiltere'nin Şanghai'daki çıkarları zarar görmüş ve ülkenin kilit aktörleri fikir birliğine varmıştır. Dolayısıyla İngiliz dış politika yürütücüsü tehdide karşı sınırsız bir değerlendirme ve dengeleme yapma imkanına sahip olmuştur (Lobell, 2009: 64).

Senaryo B'ye örnek olarak ise, İkinci Dünya Savaşı öncesi ABD dış politika yürütücüsünün sınırsız bir değerlendirme yapmasını kısıtlayacak kilit aktörler örnek verilebilir. Dış politika yürütücüsünü enternasyonalistler desteklerken, milliyetçiler desteklemiyordu. Fakat ekonomik bunalım ve İkinci Dünya Savaşıyla beraber milliyetçiler güçsüzleştiği için kolayca tecrit edildi ve bürokrasi de boşalan yerlere enternasyonalistler getirilerek İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında dış politika yürütücüsüne büyük bir yetki alanı verilmiştir (Lobell, 2009: 65-66).

Son olarak senaryo C'de ise 1933 ve 1936 yıllarında İngiltere'nin Almanya, Japonya ve İtalya'ya yönelik tehdit değerlendirmesi örnek verilebilir. Bu yıllarda İngiliz milliyetçileri bu devletleri büyük tehdit olarak değerlendirip, İngiliz hükümetinden yeniden silahlanma, devletin ekonomiye müdahalesini ve altın standardının terk edilmesi çağrısında bulunmuştur. İngiliz enternasyonalistleri ise çıkarları doğrultusunda milliyetçilerin desteklediği politikaların çıkmaması için lobi yapma yolunu seçmiştir. Dönemin maliye bakanı olan Neville Chamberlain'in enternasyonalistlerle olan sıkı bağları bu lobcilik faaliyetlerini güçlendirmiş dolayısıyla milliyetçilerin istediği politikalar çıkmamıştır. Dahası insan gücünü üretimden uzaklaştıracağı için İngiliz ordusunun büyümesi engellenmiş, Almanya, Japonya ve İtalya'ya kredi ve borç verilmiştir. Sonuç olarak bakıldığında İngiltere'nin Almanya, Japonya ve İtalya'ya yönelik tehdit değerlendirmesi elit anlaşmazlıklarından dolayı aksamış, İngiltere İkinci Dünya Savaşına önceden hazırlanamamıştır (Lobell, 2009: 67-68).

Dueck (2009: 139-169) ise devlet içi aktörler ve stratejik uyum ara değişkeni genelinde yurtdışına yapılan askeri müdahaleleri ele almaktadır. Dueck (2009: 139-143), özellikle üçüncü imge olmak üzere imgelerin tek başlarına kullanılarak dış politika analizi yapılmasını eleştirmektedir. Dueck (2009: 145), dış politika analizinde ikinci ve üçüncü imgenin birarada kullanılması gerektiğini, hatta belirleyici imgenin ikincisi olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda yurtdışına yapılan askeri müdahaleleri şekillendirmede iç politikanın nasıl, neden ve ne ölçüde önemli olduğunu tam olarak göstermek için neoklasik realist bir teori sunmaktadır. Dueck'in (2009: 146-147) argümanına göre, liderler büyük bir askeri müdahale olasılığıyla karşı karşıya kaldıklarında, genellikle ulusal çıkarlar olarak algıladıkları şeylere dikkat etmektedirler. Sonraki adımda ise askeri müdahaleye karşılık oluşabilecek kamuoyu

tepkisini de hesaplamalarına katıp bu süreci nasıl yürüteceklerini düşünmektedir. Bu anlamda iç politika ve kamuoyu, dış politikadan bağımsız olarak düşünülemez aksine dış politikada hamle yapabilme kabiliyetinin önemli bir adımı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dueck (2009: 150-166) ortaya koyduğu bu teorik argümanını vaka çalışmaları ile destekleyerek akla yatkın olduklarını savunmaktadır. Bu vaka çalışmaları Truman yönetiminin Haziran 1950'de Kore Savaşı'na müdahale etme kararını, Johnson yönetiminin ABD'nin 1964 ve 1965'te Vietnam Savaşı'na katılımını, G. W. Bush yönetiminin 2003'te Irak'a müdahalesini ele almaktadır (Dueck, 2009: 150-166). Her vaka çalışmasında liderin arkasında büyük bir kamuoyu desteği olduğu görülmektedir. Bu bağlamda iç politikanın, diğer bir deyişle kamuoyunun askeri müdahaleye veya savaşa vereceği tepki dış müdahalenin olup olmayacağı veya devam edip etmemesi konusunda çok büyük rol oynamaktadır. Her üç vaka çalışmasının başlangıcında, Amerikan birlikleri savaşa girerken halk ezici bir çoğunlukla başkanın arkasında toplanmıştır. Ardından, savaş çıkmaza girmiş gibi görününce, halk desteği yavaş ama istikrarlı bir düşüşe geçmiştir. Daha sonrasında Amerikan yönetimleri çekilmek zorunda hissetmiştir. Halk gücü her ne kadar savaştan/müdahaleden çekilme rolü oynasa da, başlangıçta ateşleme rolünü de üstlenmektedir. Bu durumu da çoğunlukla lider kendi istekleri ve çıkarları doğrultusunda kullanmaktadır (Dueck, 2009: 167).

Son olarak Ripsman (2009: 170-194) devlet içi aktörler ve stratejik uyum ara değişkenini kullanarak yerel aktörler, iktidar ve dış politika ilişkisini ele almıştır. Ripsman'a göre yerel aktörlerin iktidar ve dış politika üzerindeki etkisi sanıldığından daha büyüktür. Yerel aktörler, sandık yoluyla veya darbe yoluyla, iktidarı ve liderleri görevden alma yetkisine sahiptir. Aynı zamanda yerel aktörler, hükümetin hedeflerini veya ulusal çıkarları engelleyebilecek veto oyuncularındır (Ripsman, 2009: 184-185). Ripsman'a göre uluslararası tehdit seviyesi düşükken ve liderlerin güç üzerinde zayıf bir hakimiyeti olduğunda yerel aktörlerin önemli bir etkiye sahip olmaları daha olasıdır. Buradan iktidarı seçimle veya darbe yoluyla kaybedeceğini bilen bir yönetimin, dış tehdit oluşturarak iktidarını sağlamlaştırma amacı anlamı çıkmaktadır. Ripsman'a (2009: 186-189) göre çalkantılı bir uluslararası sistemde, güvenliğin yetersiz olduğu durumlarda, yerel aktörlerin dış politikayı etkileme ve yürütme politikasına müdahale etme yeteneği sınırlıdır. Ancak güvenlik ortamı daha istikrarlı

olduğunda, devletler politika seçiminde daha fazla özgürlüğe sahiptir ve ciddi sonuçlar olmaksızın ulusal dış politika seçimlerini yönlendirmede yerel aktörler daha büyük bir role sahiptir. Ripsman (2009: 182-191) ortaya attığı argümanlarını, tarihten Sovyetler Birliği, Büyük Britanya, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, Türkiye, İsrail ve Mısır'dan verdiği örneklerle desteklemekte ve bu hipotezlerin akla yatkınlığını savunmaktadır.

Başka bir ara değişken olan rejim tipinin dış politikaya etkisini analiz eden Juneau (2015), bu ara değişkeni İran vakası üzerinden ele almaktadır. Juneau'ya (2015: 4-15) göre İran İslam Cumhuriyeti 2001 yılından sonra kendi çıkarlarına yarayan bir stratejik ortamla karşı karşıya kalmıştır. Ne var ki, İran bu fırsatı bir türlü değerlendirememiştir. Juneau (2015: 10-22) İran'ın bu konuda kötü olan performansının nedenlerini ve sonuçlarını araştırmak için neoklasik realizmin yeni bir ara değişkenine odaklanmaktadır. Yazara göre bu sorunlar silsilesinin en büyük sebebi ülkenin yönetim rejimi olmuştur (Juneau, 2015: 81-103). Farklı realist kuramcılara göre İran yönetiminin rejimi İran'ı yükselen bir güce ve iddialı bir ülkeye dönüştürse de yazar neoklasik realist perspektifte bu rejim sisteminin İran'a üç farklı olayda çıkarları doğrultusunda tam hakimiyet kurma imkanı vermediğini savunmaktadır. Bu üç olay sırasıyla Arap – İsrail çatışmasını, Irak konusunu ve nükleer programı kapsamaktadır. Juneau'ya (2015: 203-242) göre daha da önemlisi, fırsatlar her geçen gün azalırken, İran'ın performansı önümüzdeki yıllarda giderek daha fazla kısıtlanacaktır.

Brawley (2009: 75-99) ise farklı bir ara değişken olan devlet geleneğini neoklasik realizm ara değişkeni olarak tanımlayıp, dış politika analizinde kullanmıştır. Brawley'e (2009: 75-81) göre savaş sonrası dönemlerde kazanan büyük güçler ve yenik düşen devletler arasındaki uzun vadeli güç dağılımları gelecekteki stratejik planlamaları derinden etkilemektedir. Brawley (2009: 81-88) bu argümanını Birinci Dünya Savaşı sonrasında İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği'nin Almanya'ya karşı stratejilerini değerlendirerek güçlendirmiştir. Öncelikle Birinci Dünya Savaşı sonrasında savaşın getirdiği travma ve maliyetlerle birlikte Weimar Cumhuriyeti'nin yakın gelecekte başka bir çatışmayı veya savaşı başlatacak konumda olmaması, İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği'nin stratejik düşüncesini şekillendirmiştir

(Brawley, 2009: 81-88). Bu yüzden bu üç aktör 1920 – 1930’lu yıllar arasında Almanya’yı tehdit olarak görmeyen stratejiler izlemiştir.

Ne var ki, Almanya 1930’larda toparlanırken, bu ülkelerin liderleri Alman tehdidini dengelemek için farklı stratejilere yönelmiştir. Ancak 1920’lerdeki kararları onları 1930’larda uyumsuz tutumlara sürüklemiştir. Brawley’e (2009: 78-79) göre tam da bu noktada neorealistler, İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği’nin Almanya’ya karşı 1920’lerdeki tutumunu görmezden gelmektedir ve 1930’lardaki durumu açıklamamaktadırlar. Neoklasik realizm 1920’lerdeki stratejilere odaklanarak bu durumu açıklığa kavuşturmaktadır. Brawley’in (2009: 95-98) argümanına göre İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği’nin Nazi Almanyası’na karşı denge kurmadaki başarısızlığı, tehdidin doğası ve yeri hakkındaki anlaşmazlıklardan veya yanlış algılamalardan değil, uzun süredir devam eden stratejilerin değiştirilmesiyle ilgili zorluklardan kaynaklanmıştır.

Brawley’in (2009:75-99) devlet geleneği ara değişkeni ile devlet seviyesinde analiz ettiği İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği’nin Almanya’ya karşı stratejilerinin aksine Sterling-Folker (2009: 99-138) kültür ve kimlik ara değişkenini kullanarak Amerika Birleşik Devletleri, Çin ve Tayvan arasındaki ilişkileri analiz etmiştir. Sterling-Folker (2009: 108), öncelikle karşılıklı bağımlılık ve barış tezlerini eleştirerek, liberal teorilerin milliyetçiliği ve tek taraflılığı göz ardı ettiğini savunmaktadır. Aynı zamanda Sterling-Folker (2009: 107), dış politika analizlerinin sadece imgeler üzerinden yapılmasını da eleştirmektedir. Bu bağlamda yazar, neoklasik realizmde kimlik konusunun önemli bir yer tuttuğunu belirtmektedir. Sterling-Folker (2009: 103-104), çıkarların ve kaynakların tahsisi konusunda devletlerin birbirleriyle rekabet ettikleri gibi, devlet içindeki grupların da birbirleriyle rekabet ettiğini savunmaktadır.

Yazara göre, uluslararası rekabet devlet içi rekabeti belirlediği gibi, devlet içi rekabet de uluslararası rekabeti belirlemektedir (Sterling-Folker, 2009: 110-116). Sterling-Folker (2009: 117-138) ortaya koyduğu argümanını desteklemek için Amerika Birleşik Devletleri, Çin ve Tayvan arasındaki ilişkileri incelemiştir. Yazar ampirik örneğinde, liberal bağımlılık teorilerine göre Çin ve Tayvan arasındaki ticaret ve doğrudan yatırım 1980’lerin sonlarından bu yana çarpıcı biçimde arttığını

vurgulamaktadır. Fakat bu ekonomik iş birliğine rağmen devlet içi rekabet, kimlik ve kültür meselelerinden dolayı ikisi arasındaki güvenlik gerilimi yüksek kalmaya devam etmiş ve bu gerginlikler 1995 Tayvan Boğazları krizi ve 2000 ve 2004 Tayvan başkanlık seçimleri sırasında tekrar zirveye ulaşmıştır. Liberal bağımlılık teorileri her ne kadar açıklayıcı gibi görünse de liberal teorilerin milliyetçilik ve kimlik gibi unsurları göz ardı etmesi Çin – Tayvan ilişkilerini açıklama konusunda yetersiz kalmasına neden olmaktadır. Benzer şekilde, Amerika Birleşik Devletleri ve Çin arasındaki ekonomik bağlar artmasına rağmen, iki devlet de birbirini Asya-Pasifik bölgesindeki başlıca rakibi olarak tanımlamaya devam etmektedir (Sterling-Folker, 2009: 119-120).

Kültür ve kimlik ara değişkenini kullanan bir diğer araştırmacı olan Smith (2015), 2008 yılında Ortaklık Anlaşması (Association Agreement) müzakerelerinin başlamasından 2013 yılının sonlarında Ukrayna'daki durumun kötüleşmesine kadar Avrupa Birliği'nin Ukrayna'daki dış ticaret politikası kararlarını incelemektedir. Smith (2015: 2-4) ilk olarak, AB'nin dış ticaret politikasını analiz etmek için devlet merkezli ve rasyonalist bir yaklaşımı kullanarak, AB'nin belirli coğrafi bağlamlarda ve politika alanlarında devlet benzeri bir şekilde hareket ettiğini saptamıştır. İkincil olarak, üç değişkeni (kimlik, algılar ve iç dış politika yapım süreci) ilk analizine ekleyerek AB için bir neoklasik realist çerçeve geliştirilmiştir (Smith, 2015: 4-6).

Daha sonra, AB'nin 2008'den 2013'e kadar Ukrayna'ya Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Anlaşması (DCFTA) teklifi, kimliğin, algıların ve dış politika yapım sürecinin etkili olduğunu gösteren neoklasik realist çerçeve altında analiz edilmiştir (Smith, 2015: 7-12). Sonuç olarak Smith (2015: 14-15), Avrupa Birliği'nin 'belirli' politika alanlarında ve coğrafi bölgelerde devlet benzeri ve rasyonel bir şekilde hareket ettiği argümanını haklı çıkartmıştır. Ayrıca yazar, AB dış politika karar verme sürecinde birbiriyle ilişkili üç değişkenin (kimlik, karar vericilerin algıları ve kurumsal kısıtlamalar) kilit faktörler olduğu belirlemiştir (Smith, 2015: 15).

Giusti (2017: 61-82) kimlik bağlamında Rusya'nın Avrupa Komşuluk Politikasına (European Neighbourhood Policy- ENP) bakışını analiz etmiştir. Giusti'ye (2017: 61-65) göre, ENP'nin en önemli rakiplerinden birisi Rusya'dır. Giusti bu bağlamda ENP'ye karşı Rusya'nın kendi perspektifinden analiz yaparak, ENP'ye

dışarıdan bir bakış açısını vurgulamıştır. Rusya özellikle ENP'ye dahil olan Doğu Avrupa ve Güney Kafkasya ülkelerinde tarihsel olarak önemli bir rol oynamış ve bu bölgelerde güçlü bir etkiye sahip olma amacını her zaman vurgulamıştır. Giusti (2017: 61-63), neorealizmin ve inşacı teorinin Rusya'nın dış politikasının karmaşıklığını ve değişkenliğini açıklayamayacağını düşünmektedir. Bu yüzden neoklasik realizmin bu boşluğu doldurduğunu savunmaktadır. Giusti (2017: 72-79), Rus dış politikasının Batı ile iş birliğinden rekabete geçmesini yalnızca Sovyetler Birliği dönemi sonrasında kaybedilen topraklarda bölgesel baskı kurmak için değil aynı zamanda büyük bir güç olarak tanınma isteği ve ülkenin statü kaybından kaynaklanan boşluğu doldurma isteğiyle açıklamaktadır. Giusti (2017: 78-82) bu çalışma sonunda Rus otoritelerinin her zaman ülkenin kapasitesini yansıtmayan hedefler belirlediğine kanaat getirmiştir.

Taliaferro (2009: 194-226) ise kaynak çıkarma (resource extraction) ara değişkeni ile neoklasik realist dış politika analizi yapmaktadır. Taliaferro'nun ortaya çıkarttığı kaynak çıkarma modeli komplekstir. Kaynak çıkarma bağımsız değişkeni, literatürde kendisini petrol, gaz, altın gibi değerli maddelerin çıkarılması olarak tanımlasa da, Taliaferro (2009: 210-215) kaynak çıkarma tanımını devlet ve toplum üzerinden yapmaktadır. Taliaferro'nun kaynak çıkarma modeli yerel toplumdaki kaynak çıkarma veya kaynağı harekete geçirme anlamına gelmektedir. Taliaferro'nun (2009: 213-214) kaynak çıkarma modelinde bir bağımsız değişken, bir ara değişken ve bir bağımlı değişken vardır. Bu bağımsız değişken, dış tehdit veya güvenlik açığı düzeyini temsil etmektedir. Dış tehdit veya güvenlik açığının düzeyi hem bölgesel hem de uluslararası sistemde gücün göreceli dağılımı, askeri teknolojideki hücum-savunma dengesi ve coğrafi yakınlık ile belirlenmektedir. Ara değişken ise devletin, devlet kurumları, milliyetçilik ve ideoloji tarafından belirlenen kaynakları elde etme veya harekete geçirme konusundaki göreceli yeteneği olarak tanımlanan devlet gücünü temsil etmektedir. Son olarak bağımlı değişken ise devletin izleyeceği stratejilerin türleri ve yoğunluğundaki çeşitliliktir. Bu stratejiler taklit etme (emulation), yenilik (innovation) veya mevcut stratejilerde istikrar (persistence) olarak tanımlanmıştır.

Yukarıda bahsedilen kaynak çıkarma modelini, Taliaferro (2009: 197-198) dört farklı olasılık üzerinde hesaplamıştır. Bu olasılıklardan ilki "yüksek kaynak çıkarma ve seferberlik kapasitesine sahip olan, ancak aynı zamanda yüksek dış tehdit ile karşı karşıya olan devletlerin, sistemin en başarılı devletlerinin askeri, idari ve teknolojik

uygulamalarını taklit etme olasılıkları daha yüksek olması” şeklindedir (Taliaferro, 2009: 197). İkinci olasılık “kaynak çıkarma ve seferberlik kapasitesi düşük, ancak yüksek dış tehdit karşı karşıya olan devletler, taklit etmeyi sürdürmekte daha büyük zorluk yaşayacakları” şeklindedir (Taliaferro, 2009: 197). Taliaferro ilk iki olasılıkta bağımsız değişken olan dış tehditi yüksek olarak tanımlayıp, ara değişken olan kaynak çıkarımı ve seferberlik kapasitesini değiştirerek bağımlı değişkeni analiz etmiştir. Üçüncü olasılık “kaynak çıkarma ve seferberlik kapasitesi daha yüksek, ancak dış tehditi düşük olan devletler, uzun vadeli güvenliklerini ve güçlerini artırmak için yeniliğe girme lüksüne sahip olması” şeklindedir (Taliaferro, 2009: 197). Dördüncü olasılık ise “kaynak çıkarma ve seferberlik kapasitesi düşük ve aynı zamanda düşük dış tehditle karşı karşıya olan devletlerin taklit etme veya yenilik peşinde koşma olasılıklarının daha düşük olması” şeklindedir (Taliaferro, 2009: 197). Taliaferro son iki olasılıkta ise bağımlı değişken olan dış tehditi düşük olarak tanımlayıp, ara değişken olan kaynak çıkarımı ve seferberlik kapasitesini değiştirerek bağımlı değişkeni analiz etmiştir.

Sonuç olarak Taliaferro (2009: 197-198), uzun vadede devletlerin, milliyetçi veya devletçi ideolojileri yayarak kaynak çıkarma ve seferberlik yeteneklerini ve dolayısıyla taklit etme veya yenilik yapma yeteneklerini arttırdığını savunmaktadır. Buna ek olarak, milliyetçi bir ideolojiye sahip olunmaması veya devlet karşıtı bir ideolojinin baskınlığı, devletin taklit etme veya yenilik yapma yeteneğini sınırlayabilmektedir. Taliaferro’ya (2009:197-199) göre bu koşullar altında, savunmasız devletler muhtemelen mevcut stratejilerinde ısrar edecektir. Taliaferro (2009: 194-195, 211-212, 216-217, 220-222) yukarıda oluşturduğu kaynak çıkarma modelini ampirik olarak son 300 yılda yedi büyük gücün (Çin, Fransa, İngiltere, Japonya, Prusya (daha sonra Almanya), Rusya (Sovyetler Birliği) ve Amerika Birleşik Devletleri) deneyimlerinden örneklerle tartışmaktadır.

Schweller (2004: 159-201) ise devlet seviyesinde dengeleme politikalarına getirdiği dengenin derecelendirilmesi görüşü ile neoklasik realizme katkıda bulunmuştur. Schweller dengeleme politikasını dört farklı kategoriye ayırmıştır. Bunlar sırasıyla uygun dengeleme (appropriate balancing), aşırı dengeleme (overbalancing), dengesizlik (nonbalancing), yetersiz dengelemedir (underbalancing) (Schweller, 2004: 168). Disiplin içerisinde özellikle aşırı dengeleme ve yetersiz

dengeleme ön plana çıkmıştır. Bir devlet karşısındanki devletin niyetini saldırganca algılıyor ve bu saldırgan niyete karşı güvenliğini artırmak için gereksiz ve maliyetli bir silahlanma döngüsüne giriyorsa, bu devlet karşısındaki devlete karşı aşırı dengeleme uygulamaktadır (Schweller, 2004: 167-168). Aşırı dengelemeye en iyi örneklerden birisi İkinci Dünya Savaşı öncesinde Türkiye'nin İtalya'ya karşı çok şiddetli bir tehdit algısı içinde olması ve bu tehdit algısını da Avrupa ülkeleri ile İtalya'ya karşı ittifak arayışı içerisinde yok etmek istemesi olmuştur (Barlas ve Gülmez, 2018: 827-840; Gülmez, 2017: 30-47). Yetersiz dengeleme (underbalancing) ise bir devletin tehlikeli ve saldırgan bir devlete karşı dengeleme yapmaması ve ya yetersiz ve etkisiz bir şekilde dengeleme yapması anlamına gelmektedir (Schweller, 2004: 168). Yetersiz dengelemeye verilebilecek en iyi örneklerden birisi ise yine İkinci Dünya Savaşı öncesinde İngiltere ve Fransa'nın, Almanya'nın agresif ve yayılcı politikalarına karşı göz yumması, yatıştırıcı politikalar izlemesidir. Schweller (2004: 168), yetersiz dengeleme politikalarının belirli bir zaman sonra savaşa sebep olacağını altını çizmektedir. Almanya'ya karşı yapılan yetersiz dengeleme politikaları sonucu Almanya gücüne güç katmış ve bu süreci İkinci Dünya Savaşına taşımıştır.

Yukarıda bahsedilen ara değişkenlerin hemen hemen hepsi ikinci imgede/seviyede, diğer bir deyişle devletin içindeki aktörleri (hükümet, toplumsal gruplar, çıkar grupları, bürokratlar) de kapsayacak şekilde devlet seviyesinde bir dış politika analizi sunmuştur. Aşağıdaki “algılar fikirler ve inançlar” olarak tanımlanan bir başka ara değişken ise yukarıdakilerden farklı olup, birincil seviyede, diğer bir deyişle devlet liderlerinin algıları, fikirleri ve inançlarını kapsayacak şekilde lider seviyesinde bir dış politika analizi sunmaktadır.

Algılar, fikirler ve inançlar ara değişkenleri arasından fikirlerin önemini vurgulayan ve bunu bir ara değişken olarak kullanan Kitchen (2010), dış politikada ve büyük stratejinin oluşumunda lider fikirlerinin önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Öncelikle Kitchen (2010: 121-123), neorealizm ve sosyal inşacılığın indirgemeci teoriler olduğunu belirtmektedir. Neorealizm ‘ideoloji, yönetim biçimi, barışçillık, savaşçılık’ gibi kavramları önemsemeyip, uluslararası ilişkileri harekete geçiren şeyin ‘güç kapasitelerinin dağılımı’ndan (distribution of capabilities) başka bir şey olmadığını savunduğu için indirgemeci bir teoridir (Kitchen, 2010: 122). Sosyal

inşacılık ise kimliklerin, normların ve kuralların sistem yapısının içinde olduğunu anlamamıza yardımcı olsa da, bunu yaparken maddi gücün dağılımını dışsal bir faktör olarak kabul edip uluslararası ilişkilerin rasyonalist ve materyalist felsefi varsayımlarını tamamen kenara bıraktığı için indirgemeci bir teoridir (Kitchen, 2010: 123).

Bu iki teorinin aksine, klasik realizmden beslenen neoklasik realizm, güce öncelik verirken, maddi kaygıların yanı sıra fikirlerin de rolünü kabul etmektedir (Kitchen, 2010: 123-127). Böylece hem neorealizmin hem de sosyal inşacılığın açıklayamadığı boşluk doldurulmaktadır. Thucydides'in yazılarından Hobbes, Machiavelli ve günümüz klasik realistlerin çalışmalarına bakıldığında fikirlerin ve kültürün “devletlerin stratejik davranışları üzerinde derin bir etkisi” olabileceğini fark ettikleri için, devlet adamlarını daha istikrarlı güç ilkelerine uymaları konusunda uyardıkları görülmektedir. Kitchen'a (2010: 126) göre uluslararası ortam sadece güç dağılımından değil, aynı zamanda “olası siyasi çıkarların alanını” (Morgenthau, 1939: 125-126) sınırlamaya yetecek kadar belirli ahlaki değerleri içeren bir fikir ikliminden de oluşmaktadır.

Kitchen (2010: 130) bireyin önemini, temelde devletin bireylerden oluştuğu ve bireylerin de sistemleri, kurumları ve bürokrasileri inşa ettiğini, aynı zamanda bireylerin devlete öncülük ettiğini ve bu öncüleri yine bireylerin seçtiği ve takip ettiğini vurgulayarak açıklamaktadır. Dolayısıyla, lider seviyesinden analiz edildiğinde neoklasik realizm devlet içindeki güçlü aktörlerin sahip olduğu fikirlerin önemli olduğunu kabul etmektedir. Kitchen'a (2010: 130-131) göre dış politikayı en çok etkileyecek fikirler, devlette karar verme pozisyonlarında bulunanlar ve onlara doğrudan tavsiyede bulunanlar tarafından tutulan fikirlerdir. Örneğin Mead'in (2004:18-19) belirttiği gibi, ‘Başkanın kim olduğu önemlidir. Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde Başkan Woodrow Wilson değil de Theodore Roosevelt olsaydı, Amerikan ve dünya tarihi çok farklı bir yöne gidebilirdi’ argümanı Kitchen tarafından referans gösterilerek liderin ve lider seviyesinde analizin önemi bir kez daha vurgulanmaktadır. Kitchen (2010: 132) buradan yola çıkarak, devletlerin – liderlerinin fikri, kültürel tercihleri, ulusal tarih veya bambaşka bir şey sebebiyle– benzer olaylara/tehditlere farklı şekillerde tepki vereceğini iddia etmektedir. Kitchen'in (2010: 133) fikir ara değişkeni modeline göre bir devlet bir tarafa/tehdite/amaca (tehdit

kavramıyla bağlantılı olmasına gerek yok) yönelik aşırı tepki (overreaction) veya yetersiz tepki (underreaction) geliştirebilmektedir.

Kitchen (2010: 132) kendi analiz modelinin Schweller'in (2004: 159-201) aşırı dengeleme ve yetersiz dengeleme modeline benzediğini fakat arada büyük bir fark olduğunu da belirtmektedir. Schweller'in modeli devlet seviyesinde bir analiz olduğu için benzer iç bürokratik yapılara sahip devletlerden, benzer tehditleri benzer yollarla ele alması beklenmektedir. Fakat Kitchen'in modeli devlet içindeki farklı hakim fikirlere atıfta bulunarak, benzer tehditlere veya olaylara nasıl farklı şekillerde tepki verilebileceğini açıklamaktadır.

Kitchen'a benzer şekilde Meibauer (2019: 1-17) çıkarlar, fikirler ve inançlar ara değişkenini kullanarak yeni bir analiz modelinden ziyade yeni bir bakış açısı kazandırmayı amaçlamıştır. Meibauer (2019: 1-2) öncelikle pozitivist araştırmaları teorik ve metodolojik zorunluluklar içerdiği için eleştirmiş ve bu zorunlulukların inançlar ve fikirler gibi değişkenleri gözardı ettiğini vurgulamıştır. Bu yüzden pozitivist yaklaşımlara inanç ve fikirler gibi unsurların eklenmesi gerektiğini vurgulamış ve pozitivist araştırmacıları 'katı' pozitivistler ve 'yumuşak' pozitivistler olarak ikiye ayırmıştır. 'Katı' pozitivistler toplumsal yaşamın bilimsel açıklamalarının geliştirilmesi için düşünceyi gerekli görmezlerken, 'yumuşak' pozitivistler fikri ve bilişsel kavramları kullanırken kavramsallaştırma, ölçülebilirlik ve nedensellik karşısında zorluklarla karşılaşmaktadır. Sonuç olarak Meibauer (2019: 2-3) neoklasik realizm içerisinde 'fikirlerin' daha sık kullanılması gerektiğini savunmaktadır. Bunun başlıca sebebi fikirlerin kökünün bireysel inançlarda yattığından kaynaklanmaktadır. Bireysel inançlar ise karar vericilerin maddi dünya hakkındaki bilgi boşluklarını doldurarak uluslararası çevreyi değerlendirmelerine yardımcı olmaktadır (Meibauer, 2019: 3, 16).

Neoklasik realizm birçok ara değişken tanımlayarak Uluslararası İlişkiler literatürüne ve dış politika analizi literatürüne katkı da bulunmuştur. Neoklasik realizm'in eklektik ve esnek bir yapıda olması, keskin ve belli bir kalıba bağlı kalan teorilerden uzaklaşmasını sağladığı gibi bu teorilerden eleştiriler almasına da sebep olmuştur. Neoklasik realizm üç imge seviyesini de birarada kullanmakla kalmayıp, yapısal realizmin yok saydığı orta ve küçük güçlü devletleri (Walt, 1990: 18-19);

kaynak çıkarımını (Taliaferro, 2006; Taliaferro, 2009); fikirler, inançlar ve algıları (Dueck 2008; Kitchen 2010; Foulon 2015; Meibauer 2019); kültür ve kimliği (Sterling-Folker, 2009; Smith 2015; Giusti 2016); devlet içi aktörleri (Lobell, 2009; Sterling-Folker, 2009; Dueck, 2009; Ripsman, 2009); kamuoyunu (Dueck, 2009); devlet geleneğini (Brawley, 2009); rejim tipini (Juneau 2015) analiz birimine ekler. Aynı zamanda inşacı teorisinin yok saydığı güç dağılımı, gücün önemini, rasyonellik ve pozitivizmi de analiz birimine ekleyerek güçlü bir dış politika analiz yöntemi oluşturmuştur (Kitchen, 2010; Giusti, 2017).

3.1.4. Türk Dış Politikası'nda Neoklasik Realizm Analizleri

Bu bölüm literatürde neoklasik realizm ile dış politika analizi kapsamında Türk dış politikasını ele alan çalışmaları içermektedir. Öncelikle neoklasik realizmin 24 yıllık serüveni göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye'deki akademi camiasının son yıllarda neoklasik realizme ilgisinin arttığı söylenebilir. Literatürde Türk dış politikasında neoklasik realist dış politika analizleri son yıllarda oldukça görülür hale gelmiştir. Bu çalışmaların konuları farklı olmakla beraber başlıca çalışma konuları, İkinci Dünya Savaşı sırasında Türk dış politikası (Kiraz, 2018), Türk dış politikasında ideolojiler ve Batı sorunsalı (Ovalı ve Özdikmenli, 2020), Türk dış politikasındaki değişimler (Şahin, 2020), Türkiye'nin Kıbrıs siyaseti (Gülmez, 2020), 2000'li yıllardan günümüze Türkiye – Rusya ilişkileri (Yeltin, 2021) ve Suriye'den gelen mülteci göçü ve Türk dış politikası (Mencütek, Aras ve Balamir, 2021) şeklindedir. Literatürde iki savaş arası dönemde Türk Sovyet ilişkilerini neoklasik realizm ile analiz eden bir çalışma bulunmamaktadır.

Kısaca bu çalışmalardan bahsetmek gerekirse, Mencütek ve arkadaşları Suriye'den Türkiye'ye gelen büyük mülteci göçünü dış politika kapsamında neoklasik realizm ile analiz etmiştir. Bu çalışmada bağımlı değişken, Suriye'den gelen büyük göç dalgaları karşısında Türkiye'nin değişen tepkileridir. Yazarlar tarafından bu bağımlı değişkeni etkileyen iki adet bağımsız değişken tanımlanmıştır. Bu bağımsız değişkenler sırasıyla Türkiye'nin anarşik uluslararası sistemdeki görece gücü; ve Suriye'deki silahlı çatışmalardan kaynaklanan Türkiye'nin sınır bölgesindeki güvenlik tehdidine karşı koymaya yönelik dış politika üretme sürecidir (Mencütek, Aras ve

Balamir, 2021: 94-95). Ara değişken olarak lider seviyesinde fikirsel ve ideolojik etkenler ile iç politika tanımlaması yapılmıştır. Bu çalışmada Kitchen'in (2010) neoklasik realist analiz modeli benimsenmiş olup, lider seviyesinde devlet elitlerinin ve dış politika karar vericilerinin söylemleri analiz edilmiştir (Mencütek, Aras ve Balamir, 2021: 99-100).

Yazarlara göre Suriye krizinin ortaya çıktığı 2011'den günümüze kadar olan süreçte devlet elitlerinin ve dış politikada karar vericilerin dönemin Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve dönemin başbakanı Ahmet Davutoğlu olduğu tespit edilmiştir (Mencütek, Aras ve Balamir, 2021: 104). Özellikle Davutoğlu'nun "stratejik derinlik" doktrini ve Erdoğan'ın iddialı dış politika hedefleri önemli bir ara değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlet yöneticilerinin Türkiye'yi küresel anlamda orta güçte bir devlet olarak görmeyip, Türkiye'nin "bölgesel bir büyük güç" olduğu algısı Türkiye'yi revizyonist bir devlet haline getirmiştir (Mencütek, Aras ve Balamir, 2021: 104-107). Türkiye'nin dış politikada aktif bir rol oynamaya başlaması Davutoğlu'nun gerek Birleşmiş Milletlerdeki konuşmaları gerekse aylık parti konuşmalarında desteklenmiştir (Mencütek, Aras ve Balamir, 2021:104-106).

Böylece devlet elitleri ilk olarak Suriye'den gelen büyük göç dalgalarını hoşgörü ve insanlık başlıkları altında Batı'ya ders vererek kabul etmiştir. Bu çerçeveden bakıldığında neoklasik realizmin lider seviyesindeki analizlerinin burada uyum içerisinde çalıştığı görülmektedir. Yazarlara göre Türkiye'nin Suriye'den gelen göç dalgalarına tepkisi zaman içerisinde değişmiştir (Mencütek, Aras ve Balamir, 2021: 108-110). Yazarlar bu değişikliği de neoklasik realizmin ön plana çıkarttığı iç siyaset/iç politika ara değişkeni ile açıklamaktadır. Yazarların geniş çaplı yapılan anketlerden verdikleri referanslardan da görüldüğü gibi, Türkiye kamuoyu artık Suriyeli mültecileri istememekte ve popülist söylem de bu yönde değişmektedir. Bu kamuoyu tepkisi ise iç politika baskı aracı olarak tanımlanmış ve devlet yetkililerinin Suriyeli mülteciler konusunda söylem değişikliğine giderek artık eskisi kadar hoşgörülü söylemlerde bulunmadıkları tespit edilmiştir (Mencütek, Aras ve Balamir, 2021: 108-110). Sonuç olarak yazarlar hem lider seviyesinde hem de iç politika kapsamında eklektik bir neoklasik realist analiz modeli ortaya koymuştur.

Kiraz (2018) ise neoklasik realizm ile dış politika analizini İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin durumunu ele alarak değerlendirmiştir. İkinci Dünya Savaşı boyunca Türk dış politikası analizinde bağımlı değişken “dış politika stratejileri ve çıktıkları”, bağımsız değişken “sistemik baskılar” ve son olarak ara değişkenler “karar alıcıların algıları ve yerel dinamikler” şeklinde tanımlanmıştır (Kiraz, 2018: 421-422). Kiraz (2018: 422-427) bağımlı değişken olan dış politika stratejilerini, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşına aktif olarak girmemesi ve çıkarlarını sürekli koruyacak şekilde denge siyaseti yapması şeklinde tanımlamaktadır. Bağımsız değişken olan uluslararası sistem ve göreceli güç dağılımı ise anarşik ve savaş yolunda emin adımlarla ilerleyen birçok kutuplu uluslararası sistem şeklinde tasvir edilmiştir (Kiraz, 2018: 427-430). Ara değişken ise döneminin tek partili cumhurbaşkanı ve tüm karar verme yetkileri kendisinde bulunan İnönü'dür (Kiraz, 2018: 431-435). Ara değişkenin önemini vurgulayan Kiraz, İnönü'nün Türk dış politikasında izlediği ilkenin “ölçülülük” olduğunu ve bu ilkeye riayet etmesi sonucunda Türkiye'yi savaşın dışında tuttuğunu iddia etmiştir (Kiraz, 2018: 433-434). Kiraz'a (2018: 438) göre İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye için savaşa dahil olma, savaş dışı kalma ve taraf seçme seçenekleri mevcuttu ve bu seçenekler arasından hangisinin tercih edileceği ara değişkenler vasıtasıyla (karar alıcıların algıları) belirlenmiştir. Sonuç olarak Kiraz (2018: 437-438), neoklasik realizmin lider seviyesinde ara değişkenlerin önemini vurgulayarak, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda izlediği dış politikaya farklı bir teorik açıklama getirmiştir.

Ovalı ve Özdikmenli (2020) ise ara değişken olarak ideoloji kavramını kullanarak Türk dış politikasında iki olayı karşılaştırmalı vaka analizi ile incelemiştir. Yazarların ara değişken olarak kullandığı ideoloji kavramı, “özellikle milliyetçilik ve İslamcılığın Türk dış politikasındaki Batı karşıtı duygular üzerindeki rolü” şeklinde tanımlanmıştır (Ovalı ve Özdikmenli, 2020: 107). Bu çalışmada tanımlanan bağımsız değişken ise uluslararası sistemin yapısı olmuştur. Yazarlar karşılaştırmalı vaka analizinde kullanmak için 1974 – 1980 Kıbrıs krizi ve 2011 – 2017 Suriye İç Savaşı vakalarını seçip, bu iki vakayı bağımsız değişken, ideolojik bağlam, iç siyasetteki değişkenler, kısa vadeli dış politika davranışı ve uzun vadeli dış politika davranışı başlıkları altında karşılaştırmıştır (Ovalı ve Özdikmenli, 2020: 106-107).

Kıbrıs vakasında bağımsız değişken, yani uluslararası sistemin yapısı, çift kutuplu uluslararası sistem iken Suriye vakasında tek kutuplu uluslararası sistem mevcuttur. İdeolojik bağlamdaki karşılaştırmada ise Kıbrıs vakasında popülist milliyetçilik ve kalkınmacı devlet modeli ön plandayken, Suriye vakasında İslami milliyetçilik ön planda olmuştur. İç siyasetteki değişkenler karşılaştırıldığında Kıbrıs vakasında koalisyon hükümeti, iddialı dış politika elitleri, güçlü ordu bürokratları ve borç krizi ön plandayken Suriye vakasında güçlü AKP hükümeti, iddialı dış politika elitleri, güçsüz ordu bürokratları ve nispeten istikrarlı ekonomi ön planda olmuştur. Tüm bu etkenlerin çıktısı kısa vadeli ve uzun vadeli dış politika davranışlarını oluşturmuştur. Türkiye'nin kısa vadeli dış politika davranışı Kıbrıs vakasında savunma sanayiinin daha fazla millileştirilmesi için çabalar; ABD'ye karşı itaatkar olmayan ve talepkar tutum; Avrupa Ekonomik Topluluğundan yabancılaşıma; SSCB ile yakınlaşma gözlemlenirken, Suriye vakasında savunma sanayiinin daha fazla millileştirilmesi için çabalar, yabancılaşıma, izolasyon ve yalnızlık davranışları gözlemlenmiştir. Türkiye'nin uzun vadeli dış politika davranışı ise Kıbrıs vakasında Batı ile yeniden uyum içerisine girmesiyken aynı şekilde Suriye vakasında da Batı ile yeniden uyum içerisine girmesi olmuştur (Ovalı ve Özdikmenli, 2020: 119).

Gülmez (2020) ise literatürdeki Kıbrıs çalışmalarının çoğunluğunun 1960 sonrasına odaklandığı eleştirisinden yola çıkarak, Kıbrıs'ta değişimin başlangıcı olan 1950'li yılların önemini vurgulayıp bu dönemde değişimin neden ve nasıl tetiklendiğini neoklasik realizmin analiz modellerini kullanarak farklı bir açıklama getirmiştir. Gülmez (2020: 744) çalışmasında "Türkiye'nin 1950'lerde kayıtsızlıktan bağımsızlığa evrilen daha sonra tekrar tekrar değişen Kıbrıs politikalarının neden değiştiği" araştırma sorusunu net bir şekilde ortaya koymuştur. Gülmez'e göre mevcut literatürün bu soruya verdiği yapısal realizm doğrultusunda sistemik analizler ve yanıtlar yeterli gelmemektedir. Bu yüzden Gülmez (2020: 744-745), neoklasik realizmin analiz modellerinden olan 'yetersiz dengeleme' (Schweller, 2004: 159-201) ve 'kaynak çıkarımı' (Taliaferro, 2006: 464-495) modellerinden esinlenerek devlet ve lider seviyesinde Kıbrıs vakasına yeni bir açıklama ve perspektif kazandırmıştır.

Gülmez (2020: 750-751) öncelikle devlet seviyesinde, Menderes hükümetinin özellikle Taksim kampanyasında, Kıbrıs için kitlesel düzenlenen mitinglerde ve medyada milliyetçi bir söylem kullanmasını ve bunu desteklemesini Taliaferro'nun

(2006: 464-495) kaynak çıkarımı ara değişkeniyle ilişkilendirmektedir. Menderes hükümeti bu izlemiş olduğu yol ile hem halk desteğini sürdürmeyi hem de dış politikada katı bir duruş sergilemeyi amaçlamıştır (Gülmez, 2020: 751). Fakat hem Taliaferro'ya hem de Gülmez'e göre sadece ideolojik anlamda kitleleri harekete geçirmek dış politikada karar vericilere sınırsız bir hareket alanı tanımamaktadır. Dış politikada karar vericilere sınırsız bir alan yaratmak için ulusal ekonominin de güçlü olması gerekirken Türkiye'nin Menderes hükümeti döneminde ulusal ekonomisinin istikrarsızlığı, Kıbrıs konusunda da istikrarsız, ne istediğini bilmeyen bir Türk dış politikası yaratmıştır (Gülmez, 2020: 751-752).

Gülmez (2020: 752-754) lider seviyesindeki analizinde ise Menderes'in politik tutumunun arkasında olabilecek değişkenleri büyük bir titizlikle ele almıştır. Öncelikle Menderes'in varlıklı bir aileden gelmesi ve İzmir'de Amerikan Kolejinde eğitim alması, Menderes'i ideolojik olarak Amerikan serbest piyasa ekonomisi ve modernleşmesi konusunda sıkı bir destekçi konumuna getirmiştir (Gülmez, 2020: 752). Bu çalışmada Menderes'in başbakan olduğu dönem süresince Menderes'in Amerikan yanlısı tutumları kırılma noktaları şeklinde detaylıca ele alınmıştır. Bunlardan bazıları Menderes'in Kore Savaşına meclise danışmadan asker göndermesi, NATO üyeliği başvurusu, Türkiye içindeki Amerikan eleştirilerini Menderes hükümetine dolaylı yoldan saldırma olarak değerlendirmesi ve son olarak Türkiye'ye 'doğrudan veya dolaylı' bir saldırı olması durumunda Amerika'ya müdahale etme yetkisi veren bir anlaşma imzalaması örnek olarak verilmiştir (Gülmez, 2020: 753-754).

Ayrıca yabancı literatürde Menderes'in başbakan olmadan öncesinde bile ABD'yi rol model alan birisi olduğu (Huntington, 1982: 33) ve dahası yazar tarafından ortaya konmuştur. Sonuç olarak Menderes'in Atatürk Dönemi Türk dış politikasında tarafsızlık ve denge politikalarını terk ettiği, Amerikan yanlısı bir politika izlediği lider seviyesinde analiz edilmiştir (Gülmez, 2020: 752-754). Tüm bu lider seviyesindeki veriler ise Kıbrıs'ın taksim edilmesi hakkında kamuoyu desteğini almasına hatta sürpriz şekilde muhalefetin bile desteğini almasına rağmen Menderes'i ABD'nin karşısında durmasını güçleştiren bir konuma itmiştir (Gülmez, 2020: 753-754). Gülmez'e (2020: 754) göre devlet seviyesinde bir analiz Kıbrıs tutumundaki istikrarsızlığı daha iyi anlatsa da lider seviyesindeki analizlerden elde edilen veriler de

göz ardı edilmemelidir. Sonuç olarak bu çalışma, neoklasik realist bağlamda hem devlet seviyesinde hem de lider seviyesinde Türkiye'nin Kıbrıs politikalarına yepyeni bir bakış açısı sunmaktadır.

Sonuç

Neoklasik realizm, realist perspektifte bu tezin teorik temellendirmelerini en iyi açıklayabilecek teoridir. Literatürde iki savaş arasında Türk Sovyet ilişkilerinin neden bozulduğuna yönelik çok çeşitli yanıtlar olduğu görülmektedir. Bu tez ise Türk Sovyet ilişkilerine literatürdeki genel kabulü eleştirerek farklı bir bakış açısı getirmektedir. Türk Sovyet ilişkilerinin değişmesini lider seviyesinde ve döneminde orta ve küçük güçlü bir ülkenin perspektifinden inceleyen bu tez, neoklasik realizm ile temellendirilebilir. Neorealizm bir sistem teorisi olduğu için orta ve küçük güçlü devletleri analiz birimi olarak kabul etmemekle beraber sadece sistem seviyesinde bir analiz gerçekleştirmektedir. Fakat bu tezin hem analiz birimi döneminde orta güçlü bir devlet olan Türkiye hem de analiz seviyesi tek partili sistemde iktidarı elinde bulunduran liderlerdir. Bu yüzden neoklasik realist dış politika analizi modellerinden Kitchen'in (2010) modelini bu tez konusu için uyarlayabiliriz. Kitchen (2010: 130-132) bireyin önemini vurgulamakla beraber liderlerin algıları, fikirleri ve inançlarını da ön plana çıkartarak bir neoklasik realist dış politika modeli ortaya koymuştur. Bu dış politika analiz modeli ile özne olarak hem Türkiye'yi hem de liderlerin algılarını, fikirlerini ve inançlarını inceleyebilir ve Türk Sovyet ilişkilerine yeni bir açıklama getirebiliriz. Ayrıca Schweller'in (2004) 'aşırı dengeleme' modeli de teze dahil edilerek dostluktan düşmanlığa geçiş evresinde gerçekleşen tepkisel dış politikanın aşırı dengeleme ile olan ilişkisi incelenecektir. Dolayısıyla bu tez her iki imgeyi kullanarak, hem lider seviyesi hem de devlet seviyesi, daha güçlü ve güvenilir bir araştırma yapma hedefindedir.

Bugüne kadar özellikle realist kuram içerisinde dış politika yapım süreci izole bir şekilde süregelmiştir. Diğer bir anlamda iç politika ve dış politika birbirinden bağımsız şekilde değerlendirilmiştir. Fakat günümüzde demokrasi ve bürokrasinin bu kadar gelişmesine rağmen çoğu orta ve küçük güçlü devletin dış politika karar mekanizmalarının iç politikadan ve liderlerinden bağımsız alındığı söylenemez.

Günümüzde bile durum böyleyken iki savaş arası dönemde demokrasi ve bürokrasinin yeni yeni kurumsallaştığı orta ve küçük güçlü devletlerde iç politika ve dış politikanın bağımsız olduğu, dış politikanın lider düşüncelerinden ve algılarından bağımsız geliştiği düşünülemez. Rose (1998: 147) milenyum çağında, dış politika seçimlerinin siyasi liderler ve seçkinler tarafından yapıldığının ve bu nedenle onların göreceli güç algısının, ülkenin fiziksel ve askeri kapasitesinden ibaret olmadığını altını çizmiştir. Benzer şekilde Rose (1998: 147), neoklasik realistlerden, iktidar ve politika arasındaki bağlantıların anlaşılması üzerine çalışmalarını istemiştir. Bu bağlamda teze tekrar bakıldığında tezin sorunsalı Atatürk dönemi iktidarında Sovyetler ile iyi ilişkiler görülmekteyken, İnönü dönemi iktidarında Sovyetler ile ilişkilerin neden bozulduğuna odaklanmaktadır. Bu noktada tez, liderler ile dış politika arasındaki bağlantılara odaklanmaktadır. Sonuç olarak bu tez yıllarca süregelen güç dağılımı üzerinden dış politika analizlerinin dışına çıkarak, güç dağılımı ve dış politika merceği arasına liderlerinin siyasi görüşleri, fikirleri ve inançları ara değişkenini yerleştirerek bir analiz sunma hedefindedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AMPİRİK BÖLÜM I: 1939 – 1941 YILLARI ARASINDA TÜRK – SOVYET İLİŞKİLERİ

4.1. Türk – Sovyet İlişkilerinin Türk Aktörler Üzerinden Lider Ve Devlet Seviyesinde Analizi

Türk Sovyet ilişkilerinin değişmesini ele alan literatür, Sovyet talepleri üzerinden açıklama yapmayı tercih etmiş ve lider/devlet seviyesinden bir analizi görmezden gelmiştir. Soğuk Savaş döneminin etkisi ve Türkiye’deki milliyetçilik akımının revaçta olmasıyla birlikte değişen Türk Sovyet ilişkilerinin sebebi karşı tarafta aranmış ve bunun üzerine bir literatür inşa edilmiştir. Bu bölümde ise Atatürk döneminde iyi olan ilişkilerin Atatürk sonrası kötüleşmesinin nedenleri Türkiye Cumhuriyeti perspektifinden eleştirel olarak incelenecektir. Literatürde Türk Sovyet ilişkilerinin değişmesinde İsmet İnönü’ye pek atıf yapılmamaktadır. Halbuki Türk Sovyet ilişkilerinin dostluktan düşmanlığa evrilmesi sürecinde, İnönü elinde tam yetki ve Milli Şef statüsü ile Türkiye Cumhuriyeti’nin tek adamı konumundaydı. Bu bağlamda değişen Türk Sovyet ilişkilerinde İnönü’nün hayatı ve aldığı kararlar elzem ve incelenmesi gerekmektedir. Lider ve devlet seviyesinde analiz bölümü dört alt başlıktan oluşmaktadır. “İsmet İnönü’nün Hayatı” adlı ilk başlıkta, İnönü’nün hayatı dönemin biyografilerinden ve hatıratlardan kısa şekilde ele alınmaktadır. Bu başlıkta İnönü’nün hayatındaki dönüm noktaları ve kişisel özellikleri ele alınmış olup, detaylı bir tarihsel hikayeleştirmeden uzak durulmuştur. İkinci başlık olan “Dostluktan Düşmanlığa Evrimin Dönüm/Kırılma Noktaları”nda, İsmet İnönü yönetiminin Sovyetler Birliği aleyhine verdiği kararlar ve aldığı aksiyonlar tespit edilip incelenecektir. Her dönüm noktasından sonra ise ele alınan olayları destekleyen veriler ve söylemler lider seviyesinde ve devlet seviyesinde analiz edilecektir. Tespit edilen her vaka sonrasında mecliste ve gazetelerde İsmet İnönü’nün ve devlet yetkililerinin söylemleri demeçleri incelenip, Sovyetler Birliği’ne karşı tutumu/algısı ele alınacaktır. Bu ampirik bölümün amacı lider ve devlet seviyesinde analiz başlığı altında İsmet

İnönü'nün ve diğer devlet yetkililerinin Sovyetler Birliği'ne karşı olumsuz bir tutum ve algı içinde olup olmadığı test etmektir.

4.1.1 İsmet İnönü'nün Hayatı

İsmet İnönü 1884 yılında İzmir'de, küçük bir memur ailenin ikinci çocuğu olarak dünyaya gelmiştir (Aydemir, 1993: 18-29). Küçük bir çocukken askerlik oyunları oynar ve asker geçit törenlerini meraklı oluşu dikkat çekmektedir. Henüz 6 yaşındayken babasının bir arkadaşı ile olan sohbetinde asker olmak istediğini belirtmiştir (Aydemir, 1993: 25). Babasının tayininden dolayı Sivas'a yerleşirler ve 1892 yılında, 8 yaşındayken, Sivas Askeri Rüştiyesine kaydolar (Ortaç, 1962: 10-11). İnönü'nün uzun uzadıya devam edecek olan askerlik yıllarının başlangıcı burası olmuştur. İnönü, 1903 yılında, 19 yaşında Topçu Harbiyesini bitirmiş ve artık subay olmuştur. 1907 yılında Fethi Okyar'ın hamlesi ile İttihat ve Terakki'ye (İTC) üye olmuştur (Selek, 2009: 43-44). 1907 yılının sonlarında ise ilk kez Atatürk ile Selanikte düzenlenen İttihak ve Terakki toplantısında tanışmışlardır (Aydemir, 1993: 47-48). İlerleyen yıllarda bir yandan Osmanlı subayı olarak diğer yandan İTC üyesi olarak siyasi ve askeri başarılar kazanmıştır. 24 Ekim 1918'de Birinci Dünya Savaşı yenilgisiyle beraber İTC yönetimden çekilmiş ve Padişah tarafından, İsmet İnönü, Harbiye Nezareti Müsteşarlığı (Millî Savunma Bakanlığı) görevine getirilmiştir (Aydemir, 1993: 119-120).

Kurtuluş Savaşı sırasında da Atatürk'ün yanında yer alan İnönü, Sivas Kongresi öncesinde Karabekir'e yazdığı mektupta algıları ve fikirleri yönünde ipuçları vermektedir. Bu mektupta

“Eğer Anadolu'da halkın Amerikalıları herkese tercih ettikleri zemininde, Amerika milletine müracaat edilse pek ziyade faydası olacaktır, deniyor ki ben de tamamıyla bu kanaattayım. Bütün memleketi parçalamadan Amerika'nın mürakabesine tevdi etmek (denetimine vermek) yaşayabilmek için yegâne ehven çare gibidir. Fakat bugün bu kanaatın kıymeti onun ihzarındadır” (Atay, 1999: 116)

ifadeleri ile İnönü'nün Amerikan mandası istediği anlaşılmaktadır. 1920 yılında ise Büyük Millet Meclisi'nin ilanı ile Atatürk kurmuş olduğu kabinede İnönü'ye Erkâniharbiye Umumiye Vekili (Genelkurmay Başkanlığı) görevini vermiştir (Selek, 2009: 184). Birinci İnönü zaferi sonrasında İsmet İnönü'nün rütbesi Tümgeneralliğe

çıkarılmıştır (Aydemir, 1993: 170). Birinci ve İkinci İnönü Savaşlarından sonra Mudanya müzakerelerinde Türk heyeti temsilcisi olarak İnönü seçilmiştir. Mudanya Müzakerelerinde bulunan General Harrington², Lord Curzon'a yazdığı mektupta İsmet İnönü'yü şöyle tanımlamaktadır:

“İsmet Paşayı ilk gördüğüm vakit, o benim üzerimde büyük bir etki ve intiba bırakmadı. Görünürde gösterişsiz, ufak tefek bir insandı. Az konuşuyordu. Bundan başka – bir eksiklik mi, yoksa bazı hallerde bir meziyet mi bilinmez – çok da ağır işitiyordu... Her satırı gayet dikkatle tetkik eder ve baştan sona okur, notlarını süratle alır ve satırların altında gizli bir mana bulunmadığına kanaat getirmediği fikrini söylemez. Ama daima nazik davranır...” (Aydemir, 1993: 207).

Bu mektupta yapılan İsmet İnönü tanımı fiziksel özellikleri itibariyle genel olarak doğrudur diyebiliriz. Öte yandan İnönü'nün ağır işitmesi çoğu konferansta (özellikle Lozan Konferansı'nda) karşı tarafı kızdırır ve bu durum İnönü'yü inatçı olarak etiketler. Kimi muhatabı İnönü'nün ağır işitme sorunu olmadığını bunu bilerek yaptığını iddia ederken, kimisi ise işitme sorunu olduğunu kabul ederek, onunla yüksek sesle konuşur. 19 Mayıs 1941 sayılı Time dergisinde de bu tarifler doğrudan İnönü tarafından şu sözlerle doğrulanmaktadır: “Allah'a şükürler olsun ki sağırım.” (İnönü Vakfı, 1983). Fakat yukarıdaki mektupta daha önemli bir detay İnönü'nün bir belirsizlik durumunda fikrini söylemekten kaçınmasının belirtilmesidir. İnönü'nün bu özelliği İkinci Dünya Savaşı boyunca tam yetkiye sahip olmasına rağmen siyasi söylemlerden kaçınmasıyla lider seviyesinde analiz başlığı altında defalarca karşımıza çıkmaktadır.

Lozan görüşmeleri ise İnönü için bir dönüm noktası olmuştur. Lozan Konferansı'nda Türk heyeti temsil etmesi için İnönü, Hariciye Vekilliği (Dışişleri Bakanı) görevine getirilmiştir. Böylece İnönü'nün 38 yaşına kadar süre gelen asker hayatı son bulmuş, artık siyasi hayatı başlamıştır (Selek, 2009: 313-380). Lozan Antlaşması'ndan sonraki süreçte hariciye vekili görevine devam eden İnönü, Cumhuriyet'in ilanından sonra başvekil (başbakan) olarak göreve getirilmiştir (Uğurlu, 1998a: 15,39).

---

² Kurtuluş Savaşı boyunca, İtilaf devletlerinin İstanbul İşgal Orduları Başkomutanı olarak görev yapmıştır.

Genellikle bir şey istemeyen sade ve mütevazi bir hayatı olup sadece önündeki işlere bakan bir devlet adamı olan İnönü, belki de ilk defa bir şeyi gerçekten istemiştir. İzmir Suikastı Davası kapsamında yargılanan, çoğu gençlik ve silah arkadaşı olan Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Refet Paşa (Bele), Rauf Bey (Orbay), Cafer Tayyar, Rüştü Paşa'nın idam edilmemesini bizzat Atatürk'ten istemiş daha sonrasında ise Başbakan sıfatını kullanarak İzmir İstiklal Mahkemesi ile görüşmüştür (Aydemir, 1993: 321). İnönü'nün hayatına bakıldığında bu hareketinin nizam dışı olduğu görülmektedir. Belki de ilk defa Atatürk'e olan yakınlığını kullanarak Atatürk'ten bir şey istemiş, sonrasında makamını kullanarak İzmir İstiklal Mahkemesi'nden talepte bulunmuştur. Sonuç olarak İsmet İnönü'nün isteği yerine gelmiş ve yukarıdaki isimler idam cezası almadan süreci atlattır. Fakat bu isimler hapis cezası çektikten sonra Atatürk döneminde nizamsız şekilde emekli edilmiş ardından siyasi yasaklı hale getirilmiştir.

İnönü kendi döneminde ise bu isimlere parti ve hükümet içinde önemli görevler vermiştir. İnönü, başbakanlık görevine 1937 yılına kadar devam etmiştir. 1937 yılında Atatürk ile yaşadığı fikir uyuşmazlığından dolayı hem başbakanlıktan hem partiden istifa etmiştir. Fakat Atatürk ve İnönü arasındaki gerginlik 1932 yılına dayanmaktadır. 1932 yılında bu gerginlikleri başlatan olay Birinci Beş Yıllık Sanayi Programı ve Planı kapsamında kurulacak olan fabrikaların kimin tarafından yapılacağı olmuştur. Bu fabrikaları bir taraftan Celal Bayar'ın önderlik ettiği İş Bankası kurmak isterken diğer taraftan ise İnönü bu fabrikaların devlet tarafından kurulmasını destekliyordu. Bu gergin atmosferde, Atatürk'ün Yalova'da bir akşam yemeğinde İnönü hükümetinin İktisat Vekili Mustafa Şeref Beyi sert şekilde eleştirmesi üzerine İnönü bu durumdan rahatsız olur ve Atatürk ile arasında gerginlik başlar (Aydemir, 1993: 465, Koçak, 1996: 25-27). Ardından Mustafa Şerif istifa eder³ ve Celal Bayar iktisat vekili olarak atanır. 1936 yılında ise Recep Peker⁴'in İtalya seyahati dönüşü sonrasında TBMM üzerinde "Faşist Konsey"⁵ kurma teklifi İnönü tarafından kabul edilirken, Atatürk bu kanun teklifini imzalamayıp bu teklifi tekrar İnönü'ye göndermiştir (Aydemir, 1993: 490).

---

³ 8 Eylül 1932 tarihinde istifa etmiştir.

⁴ CHP Genel Sekreteri.

⁵ Aydemir bunu parti devleti olarak tanımlamaktadır.

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nden sonra Atatürk'ün dış politikasının faşist ülkeler yerine, Batılı demokratik ülkelerle birlikte hareket etmesi gerektiğini vurgulaması bu olayın bir yansıması olarak yorumlanmaktadır. Dış politikadaki fikir ayrılıkları ise Hatay meselesi ile başlamıştır (Koçak, 1996: 27-29; Uğurlu, 1998b: 57). İnönü'nün istifasındaki son adım ise Nyon Antlaşması olmuştur. Atatürk, Akdeniz'de kimliği belirsiz denizaltılarının temizlenmesine ve korsancılığı engellemeye yönelik toplanılan Nyon'da bulunan Tevfik Rüştü Aras⁶'a, antlaşmayı imzalaması yönünde talimat vermiştir (Aydemir, 1993: 491-498; Koçak, 1996: 52). Fakat bu talimat, İnönü'yü oldukça rahatsız etmiş ve kendine karışıldığını hisseden İnönü, kabinesini toplayıp *"Bu bir hükümet buhranıdır. İstifa etmeyi düşünüyor musunuz?"* diyerekten başta dışişleri bakanı Tevfik Rüştü Aras olmak üzere bakanlar heyetini azarlamıştır (Aydemir, 1993: 493). İnönü, Nyon Antlaşması'nın kabul edilmesini, doğrudan İtalya ile bir savaş olarak gördüğü için karşı çıkıyordu (Tellal, 2009: 322). Bu olayların üzerine Atatürk, İstanbul'dan Ankara'ya gelmiştir. Nyon meselesiyle birlikte, İnönü'nün Atatürk Orman Çiftliği'nin genişletilmesine de karşı çıkması ve Atatürk'ün İnönü kabinesindeki Ziraat Bakanını eleştirmesi gerginliği hat safhaya ulaştırmıştır. En nihayetinde Atatürk ve İnönü, İstanbul'a gidecek olan trenin arka salonunda konuşmuş ve İnönü başbakanlıktan ve partiden çekilmiştir (Aydemir, 1993: 496; Koçak, 1996: 23; İpekçi, 2004: 43-44).

İnönü istifasından Atatürk'ün ölümüne kadar olan süreci, Pembe Köşkte inzivaya çekilerek ve kendi içine dönük geçirmiştir (Aydemir, 1991: 20). Atatürk'ün vefatından sonra 11 Kasım 1938'te mecliste yapılan seçimle tekrar siyasete dönen İnönü, cumhurbaşkanlığı makamına getirilmiştir (Aydemir, 1991: 23-25). Cumhurbaşkanı olunca İnönü'nün ilk işlerinden birisi, kabinedeki istemediği isimleri uzaklaştırmak olmuştur. Özellikle Nyon Konferansı'nda İnönü'nün talimatları yerine Atatürk'ün talimatlarını yerine getiren Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ı ve kendisine siyasi rakip olarak gördüğü İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'yı görevinden almıştır (Aydemir, 1991: 25-26; Koçak, 1996: 144-149). İnönü'nün ikinci hamlesi ise 1920-1930 yılları arasında siyasetten uzaklaştırılan insanları yeniden siyasete sokması olmuştur (Koçak, 1996: 173-182). Aydemir'e göre (1931: 44-46) bu isimler (Kazım

---

⁶ Dönemin Dışişleri bakanı.

Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Rauf Orbay, Dr. Adnan Bey, Cafer Tayyar), partiye ve Atatürk'e küs ve dargın oldukları için siyaset yapmamaktadır. İnönü bu isimlerin gönlünü alarak onları siyasete geri kazandırmış ve Atatürk'ün hatıra ve şahsiyetini zedeleyecek yazıların ve sözlerin önüne geçmiştir.

Aydemir'in taraflı⁷ yazısına daha objektif bir şekilde bakmak gerekirse, öncelikle bu isimler partiye ve Atatürk'e küs oldukları için değil bizzat Atatürk tarafından siyasetten ve ordudan menedildikleri için siyaset yapamaz durumdaydı. İkinci olarak bu isimlerin yargılandıkları dava göz önünde bulundurulduğunda, eğer İnönü'nün yoğun çabası olmasaydı bu isimlerin idam hükmüyle cezalandırılacağı ortadadır. Sonuç olarak İnönü, yukarıda belirtilen isimlerin hem hayatını kurtarmış hem de Atatürk'ün vefatından sonra onlara iade-i itibar etmiştir. İnönü'nün bu hamlesi, Aydemir'in bahsettiği romantizm ile açıklanırsa eksik kalmaktadır. İnönü, bu stratejik hamlesi ile hem önündeki potansiyel muhalefeti (Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Rauf Orbay, Dr. Adnan Bey, Cafer Tayyar) kendi tarafına geçirmiş hem de iktidarını diğer siyasi rakiplerine (Şükrü Kaya ve ekibi) karşı güçlendirmiştir. Aydemir'in aksine, bu isimlerle tekrar iş birliği yapmanın stratejik bir hamle olduğunu İnönü (2009: 620-624) ve Âsım Us (1966: 332-333) kendi hatıralarında, Cemil Koçak ise bu yöndeki fikrini ve bahsi geçen hatıraları akademik çalışmalarında aktarmış ve referans göstermiştir (Koçak, 1996: 174, 182).

İnönü, 29 Mayıs 1939 tarihli Cumhuriyet Halk Partisi Beşinci Parti Kurultayında, Milli Şef ve partinin Değişmez Başkanı olarak ilan edilmiştir (Aydemir, 1991: 49,58; Koçak, 1996: 154, 164-172). Daha sonraki süreçte İnönü, İkinci Dünya

---

⁷ Ş. S. Aydemir, gerek Tek Adam, gerekse İkinci Adam biyografilerinde tarihçi ve akademisyen perspektifinden ziyade romantizm ağırlıklı biyografiler yazmıştır. Özellikle İkinci Adam biyografisinde, sık sık İnönü tarafını destekleyen ve resmi tarihi haklı çıkartacak yanlı bir anlatım benimsenmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı döneminde detaylı bir anlatım yapan Aydemir, tıpkı literatürün yaptığı gibi, Türkiye'nin savaş zamanında Sovyetler Birliği aleyhine yaptığı hamlelere yer vermemiş ve Sovyetler'in sadece çıkarları uğruna Türkiye'den bir şeyler 'talep' ettiği ve sebepsiz yere Türkiye üzerinde baskı kurduğunu aktarmıştır. Bir sonraki başlıkta ele alınacak olan Türk – Sovyet ilişkilerinde dönüm noktalarının hiçbiri bu 'ayrıntılı' kitapta yer almamıştır. Ayrıca Aydemir'in (1991: 105-173) kullandığı dile daha detaylı bakılırsa, kitap boyunca, Nazi – Sovyet Saldırmazlık Antlaşması tanımlanırken “ebedi dostluk, ebedi sulh, Sovyetler Nazi kucağında” gibi ifadelerle başvurulmuştur. Fakat aynı tarihlerde Nazi Almanyası ve Türkiye arasında imzalanan benzer Saldırmazlık ve Dostluk Antlaşmasını tanımlanırken resmi bir anlatım söz konusudur. Benzer şekilde Sovyetler'in 1939'dan beri Türkiye'den bir şeyler talep ettiği sistematik bir şekilde ve büyütülerek aktarılmıştır. Sovyetler Birliği – Türkiye ilişkileri kötücül bir bakış açısı ile yazılmıştır. Örneğin 1925 yılında imzalanan Türkiye Sovyetler Birliği Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasının 1939'da Sovyetler Birliği tarafından tek taraflı feshedildiği aktarılmaktadır. Oysa bu antlaşma 1945 yılında feshedilmiştir.

Savaşı sırasında Türkiye’yi savaşa sokmama çabası ile ön plana çıkmıştır. Her ne kadar literatürde Türkiye’nin tarafsız siyaset izlediği aktarılsa da Türkiye açıkça savaşmama siyaseti izlemiştir. İnönü’nün Türkiye’yi savaşa sokmama siyaseti, gerek İngiltere, Fransa, Amerika gerekse Sovyetler nezdinde Alman yanlısı olarak etiketlense de İnönü bu stratejisinden vazgeçmemiştir. İnönü’nün bu inatçı stratejisinden yola çıkarak Aydemir’in İnönü hakkında yaptığı

“İnönü hiçbir zaman topyekûn bir hamlenin adamı olarak görülmemiştir. Adına hükümet denilen ve onun nazarında, Dokunulmaz bir hiyerarşi düzeni olan, az çok statik nizamın daima çerçevesi içinde kalmıştır. Klasik mevzuatı, büyük dalgalar yaratacak müdahalelere daima tercih etmiştir. İnönü, biraz da, kurulu düzen adamıdır ve ıslahatı ancak bu düzenin dar çerçevesi içinde arar. Cumhurreisliğinde İnönü, şekilci ve tekâmülcüdür.” (Aydemir, 1991: 224-225)

tasvirini vurgulamak gerekmektedir. İnönü cumhurbaşkanlığı görevi sonrasında Atatürk gibi baskın ve güçlü özelliklere sahip olduğunu gösterememiş ve bunun sonucunda Türkiye’nin batılılaşma hızı yavaşlamıştır (BNA FO 371 RK 1012/1, No.312, 1015/11/50, 1950: 13). 1939’da İkinci Dünya Savaşı’nın patlak vermesinden sonra ise İngilizler’in sadık bir destekçisi olduğunu göstermiştir (a.g.e., s. 13). İngiltere’nin Türkiye Büyükelçisi Noel Charles (a.g.e., s. 13) İnönü’yü, Britanya’nın tutarlı bir dostu ve kültürlü bir adam olarak tanımlamıştır.

4.2. Dostluktan Düşmanlığa Evrimin Dönüm/Kırılma Noktaları

Bu başlıkta İnönü döneminde Sovyetler Birliği aleyhine doğrudan ve dolaylı yoldan alınan aksiyonlar ele alınacaktır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyetler Birliği’ne karşı alınan tavırlar ile bu dönemde Türkiye’nin Sovyet tehdidi algısı⁸ yaratması dostluktan düşmanlığa evrimin dönüm noktaları olmuştur. Bu bölümde Sovyetler Birliği’ne karşı uygulanan politikaların tanımı önemlidir. Çünkü bu olguyu, diğer dönemlerde Sovyetler Birliği’ne karşı uygulanan politikalar ile karşılaştırma imkânımız vardır. Literatür incelendiğinde, Atatürk döneminde Sovyetler Birliği aleyhine alınan kararlar yok denilecek kadar az olmakla beraber Sovyetler Birliği’ne pozitif ayrımcılık uygulandığı çıkarımı yapılabilmektedir. Atatürk

---

⁸ Literatürde özellikle Almanya ve Sovyetler Birliği arasında yapılan görüşmelerde, Sovyetler’in Türkiye’ye karşı saldırgan bir tutum sergilediği aktarılmaktadır. Oysa Sovyetler Birliği’nden böyle bir resmi talep olmadığı gibi, Sovyet Dışişleri Komiserliği bu söylentileri her fırsatta yalanlamıştır.

ve Lenin arasındaki ilişkiler, Atatürk'ün Semyon İvanoviç Aralov'a⁹ çok yakın ve samimi davranması, 1925 Sovyetler Birliği – Türkiye Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile beraber Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı oluşturması, Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin dış politikada ortak tutum takınması ve bunlar dışında yapılan kültürel faaliyetler bu pozitif ayrımcı davranışlara örnek gösterilebilir. İnönü dönemine bakıldığında ise Sovyetler Birliği'ne karşı alınan aksiyonlar göze çarpmaktadır. Literatürde İnönü döneminde sık sık tarafsızlık politikası ve denge politikalarının uygulandığı belirtilmektedir. Bu iddialar belirli koşullar altında doğrudur. İnönü döneminde özellikle Sovyetler Birliği'ne karşı ötekileştirme politikası izlenmiştir. Almanya ve İngiltere'ye karşı ise denge politikası ve tarafsızlık politikası izlenmiştir.

Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ni ötekileştirme politikası, dönemin gazetelerinde, mecliste ve diplomaside görülmektedir. Örneğin artık gazetelerde Sovyetler Birliği hakkında yazılan yazılar azalmış ve Almanya ile İngiltere hakkında yazılan yazılar artmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında Türk basınında Türk-Alman ve Türk-İngiliz dostlukları sürekli vurgulanırken Türk – Sovyet ilişkilerine değinilmemiştir. Örneğin Yunus Nadi *Cumhuriyet*'te “*Hulasa etmek istersek, bizim siyasetimizde hiçbir değişiklik olmadığını görürüz. İngiltere ile müttefikiz... Almanya ile de dost...*” şeklinde yazısı mevcuttur (*Cumhuriyet*, 20 Haziran 1941). Buna benzer Almanya ve İngiltere ile ilgili dostluğa vurgu yapılan fakat Sovyetler Birliği'nin anılmadığı yazılara bu dönemde sık sık denk gelmektedir¹⁰. Tezimin 4.2.1.2.2. “Kamuoyu ve Devlet Yetkililerinin Nisan 1939'da Gerçekleşen Olaylara İlişkin Söylemleri” başlığında tarih çalışmalarında pek görülmeyen bir nicel analiz ile bu iddiayı temellendireceğim. 1939-1945 gazeteleri arasında yaptığım veri analizini bu çerçeveden inceleyebilirsiniz.

Diğer taraftan meclise bakmak gerekirse, dönemin milletvekili Barutçu (1977: 186-187,193,195-198), anılarında meclisteki milletvekillerinin bir Alman taraftarı bir

---

⁹ Ocak 1922- Nisan 1923 yılları arasında SSCB'nin Ankara Büyükelçisi. Kurtuluş Savaşı boyunca SSCB ile Türkiye arasında koordinasyon sağlayarak etkin bir rol oynamıştır.

¹⁰ Falih Rıfki Atay, “Almanya ile Türkiye Arasındaki Dostluk Muahedesi”, *Ulus*, (19.06.1941); Asım Us, “Türk-Alman Dostluk Muahedesinin Manası”, *Vakit*, (20.06.1941); Necmettin Sadak, “Türk-Alman Dostluk Muahedesi Dün Ankara'da İmza Edildi”, *Akşam*, (19.6.1941); Hüseyin Cahit Yalçın, “Yeni Muahede, Türk Siyasetinde Bir Değişikliğe Delalet Etmez”, *Yeni Sabah*, (20.06.1941).

İngiliz taraftarı olduğunu ve sıkı bir biçimde bu iki taraf arasında gidip geldiklerini belirtmiştir. Siyasi olarak bir diğer örnek Şükrü Saraçoğlu'nun dışişleri bakanı iken, İngilizlerin gözünde Alman yanlısı, Almanların gözünde ise İngiliz yanlısı olarak değerlendirilmesidir (Koçak, 1996: 508). Türkiye'nin 'sınırlı' denge politikası bu değerlendirme ile de karşımıza çıkmaktadır. Bu döneme dışarıdan bakan her göz Türkiye'nin bir Alman yanlısı bir İngiliz yanlısı olduğu değerlendirmesi yapabilirken, hiçbir göz Türkiye'nin Sovyet yanlısı olduğuna dair bir çıkarım yapamaz. Sonuç olarak Türkiye savaş boyunca İngiltere ve Almanya'ya tavizler vererek denge politikası uygulamış ve Sovyetler Birliği'ni bu denge oyununda bir aktör olarak kabul görmemiş, Sovyetler Birliği'ne karşı herhangi bir taviz vermemiştir.

Dönemin diplomatik ilişkilerine ve literatürdeki Türk dış politikası hakkında yapılan çalışmalara bakıldığında, örneğin Almanya'nın Ankara büyükelçisi Franz von Papen sık sık İnönü, Saraçoğlu ve Çakmak gibi üst düzey yetkililer ile görüşmekteyken, Sovyetler Birliği'nin Ankara büyükelçisi ile doğrudan iletişim nadiren kurulmuştur. Yine literatürdeki çalışmalara bakıldığında örneğin Deringil'in (2014) kitabında, von Papen'in, Joachim von Ribbentrop'un, Adolf Hitler'in, Anthony Eden'in, Halifax'ın (Edward Wood), Benito Mussolini'nin, Hugessen'in (Hughe Knatchbull), Ottavio De DePeppo'nun isimleri çok sık (500-750) geçmekteyken, Josef Stalin'in ismi çok nadir olmakla beraber Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisinin ismi geçmemektedir. Benzer şekilde Oran'ın *Türk Dış Politikası*¹¹, Koçak'ın *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*¹² kitabında da bu durum aynı şekildedir. Bu durumun akademik yayınlar ve dönemin gazetelerinde yaygın olarak görülme sebebi İnönü hükümetinin Sovyetler Birliğini ötekileştirme politikalarının bir yansımasıdır. İnönü döneminde karşımıza çıkan 'Sovyet talepleri' aslında Sovyet tehdidini oluşturan yegâne algıdır. 1939 Eylül ayında Saraçoğlu'nun Sovyetler Birliği'ne gitmesiyle

---

¹¹ Yapmış olduğum metin analizi sonucunda Oran'ın 900 sayfalık Türk Dış Politikası kitabında, kaynakça ve dipnottaki isimler hariç olmak kaydıyla metin içinde Almanya'nın Ankara Büyükelçisi von Papen'in (1939-1944) ismi 43 kere geçmekteyken, Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Terentyev'in (1938-1940) (kitapta Terentiev olarak yazılmış) ismi 1 kere geçmektedir. Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Vinogradov'un (1940-1948) ismi ise 3 kere geçmektedir.

¹² Yapmış olduğum metin analizi sonucunda Koçak'ın 726 sayfalık Türkiye'de Milli Şef Dönemi adlı kitabında kaynakça ve dipnottaki isimler hariç olmak kaydıyla metin içinde Almanya'nın Ankara Büyükelçisi von Papen'in (1939-1944) ismi 738 kere geçmekteyken, Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Terentyev'in (1938-1940) (kitapta Terentiev olarak yazılmış) ismi 11 kere geçmekteyken Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Vinogradov'un (1940-1948) ismi 1 kere dipnotta geçmekteyken, metin içinde hiç geçmemektedir.

beraber Saraçoğlu'ndan Boğazlar'ın ortak savunulması ve Karadeniz'e yabancı devlet gemilerinin geçmemesi istenmiştir. Bunun dışında Sovyetler Birliği Türkiye'den İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte dâhi resmi bir talepte bulunmamıştır (Dikerdem, 1989: 89; Özkan, 2017: 64).¹³ Türkiye savaş yıllarında özellikle Nazi Almanyası'nın çıkardığı söylentilere inanarak, Sovyetler Birliği Dışişleri Komiserliği'nin bu söylentileri yalanlamasına rağmen, her fırsatta Sovyetler Birliği'ne karşı cephe almıştır. Diğer yandan Sovyetler Birliği'nin 1939 yılındaki isteklerine bakıldığında, zaten Sovyetler Birliği'ne karşı olan yabancı devletlerin savaş gemilerinin Karadeniz'e girmesini 1925 Türkiye Sovyetler Birliği Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması engelliyordu. Boğazların ortak savunulması ise Türkiye açısından 'egemenlik' haklarını ihlal olarak değerlendirilerek büyük bir tehdit algısı yaratılmıştır. Oysa Sovyetler'in bu isteğinden hemen sonra gerçekleşen Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifak Antlaşmasıyla beraber İngilizler Boğazlar'ın her iki tarafına da mayın ve çelik ağlar yerleştirmiştir (Koçak, 1996: 643). İngilizler ile Boğazlar'ın ortak savunulması herhangi bir egemenlik sorunu ve tehdit yaratmamıştır.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı arşivinde yapılan çalışmalar İngilizler'in sadece Boğazlar'da değil, özellikle İzmir olmak üzere Ege kıyıları ve Trakya bölgesinde aktif askeri çalışmalar yürüttüğünü ortaya çıkarmıştır (Özlü, 2012: 233-253). İngiliz askeri heyetlerinin 28 Haziran 1939 yılında yani Üçlü İttifak Antlaşmasından dört ay önce Türkiye'ye geldiği Genelkurmay arşivlerinde tasdiklenmiştir (Özlü, 2013: 61-66). Churchill'in her fırsatta Türkiye'de hava üssü inşa etmek istediği ve Türkiye'den hava üssü talep ettiği de bilinmektedir (Önder, 1977: 84-85; Kreckler, 1964: 63-64; Glasneck, 1966: 65). 15 Mart 1941 tarihinde İngiliz uçakları Türkiye'de Milas'ı bombalayarak evleri tahrip etmiş ve iki vatandaş ölürken bir vatandaş yaralanmıştır (*Cumhuriyet*, 17 Mart 1942). 1943 yılında İngilizler'e Ula ve Milas'ta havaalanı kurma izni verilmiştir (*Milliyet*, 29 Nisan 2016). Fakat tüm bu

---

¹³ Sovyetler Birliği'nin 1945 talepleri, literatürde hala bir tartışma konusudur. 1945 taleplerine ilişkin literatürde üç görüş vardır. Bunlardan ilki Sovyetler'in savaşı kazanan taraf olarak Türkiye'den bu talepleri istemesidir. İkinci görüş Sovyetler'in Türkiye'nin bir ittifak antlaşması istemesine karşın bu talepleri sunması ve Sarper'in deneyimsizliği sonucunda Molotov – Sarper görüşmelerinde, Molotov'un talep edebilecek konuma gelmesidir. Sarper bu resmi olmayan görüşmeleri, resmi görüşmeler şeklinde Ankara'ya raporlamıştır. Üçüncü görüş ise Sarper'in bizzat İnönü tarafından yetiştirilen, İkinci Dünya Savaşı zamanında Türkiye'deki bütün yayın organlarının denetleyicisi, savaş sonrasında ise kriz çıkartması için bilinçli şekilde Sovyetler Birliği büyükelçisi olarak atandığına dair bir görüştür.

yaşananlar ve İngiltere'nin talepleri tehdit olarak veya egemenlik sorunu olarak değerlendirilmemiştir.

Diğer yandan Türkiye savaş boyunca Sovyetler Birliği tarafından işgal edilme korkusu yaşamıştır. Halbuki Sovyetler Birliği'nin bu yönde bir niyeti ve amacı olmamış ve bu tür söylentileri de yalanlamış ayrıca her fırsatta barış taraftarı olduğunu vurgulamıştır (S.S.C.B Dışişleri Bakanlığı,1981: 21, 27, 30-31). 171 nolu S.S.C.B Dışişleri Bakanlığı'nın raporunda¹⁴ (1981: 30-31) geçen Sovyetler Birliği'nin Mihver devletlerine karşı İngiltere ve Fransa'ya sunduğu sekiz maddelik önerisi buna bir örnektir. Bu raporun birinci maddesi "*İngiltere, Fransa ve SSCB'nin birbiriyle, anlaşmaya taraf Devletler'den birine karşı Avrupa'da bir saldırı vukuu halinde, askeri de dahil olmak üzere karşılıklı olarak her türlü yardımı yapmaya zorunlu kılacak beş ya da on yıllık bir anlaşmayı imzalamaları*" (S.S.C.B Dışişleri Bakanlığı,1981: 30) şeklindedir. Diğer yedi madde de Mihver devletlerine karşı savunma ve küçük ülkeler ile yardımlaşma maddelerini içermektedir. Hatta önerinin sekizinci maddesi özel olarak Türkiye'ye ayrılmıştır. Sekizinci madde "*İngiltere, Fransa ve SSCB'nin özel bir karşılıklı yardım antlaşması için Türkiye'yle birleşik görüşmelere girmesinin gerekliliğinin kabul edilmesi.*" (S.S.C.B Dışişleri Bakanlığı,1981: 31) şeklindedir.

Sovyetler Birliği'nin bu tutumuna karşı Alman Genelkurmayı Türkiye'nin işgal planını bütün ayrıntıları ile planlamıştır. Öyle ki Almanlar İstanbul'un işgalinde Pera Palas ve Tokatlıyan otellerinde karargâh kurmayı bile planlamıştır (Glasneck, 1966: 59-60; Aytul, 1979; Aktaran Koçak, 1996: 512-513). Almanya'nın Türkiye'ye saldırgan tutumunun bir diğer örneği ise Alman dışişleri bakanının Ankara büyükelçisine gönderdiği bir raporda Türkiye'yi tehdit etmesini istemesidir (ADAPd12,2, no: 588). Alman dışişleri bakanı Ribbentrop, von Papen'e, Alman ordusunun küçük bir kısmı ile Türkiye'yi birkaç hafta içinde ortadan kaldıracığını bildirmiştir (ADAPd12,2, no: 588). İlgili raporda Ribbentrop, Türkiye için bir takım aşağılayıcı sözler kullanmıştır. Örneğin, Türk-Alman antlaşmasının sadece Türkiye'ye yarar sağlayacağı konusunda "*Türklerin bütünlüklerini garanti ediyoruz ki bu elbette onlar için değerlidir, çünkü askerlerimiz sınırlarındadır. Türkiye'nin bütünlüğümüzü*

---

¹⁴ İlgili raporun tarihi 17 Nisan 1939'dur. Üçlü İttifak Antlaşması ve Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı'nda 5 – 6 ay kadar öncesine takabül etmektedir.

garanti edip etmediği umurumuzda değil, çünkü Türklerin Berlin'e nasıl saldırmak istediğini hayal edemiyorum.” (ADAPd12,2, no: 588) ifadelerini kullanmıştır.

İnönü döneminde Türkiye, Sovyet tehdidi algısını iki söylem üzerine kurmuştur. Bunlardan ilki Sovyetler'in Türkiye'den Boğazları beraber savunmak istemesi, ikincisi ise Sovyetler Birliği tarafından işgal edilme korkusu olmuştur. Tarihsel olarak olaylara bakıldığında Türkiye'nin tehdit olarak tanımladığı şeyler farklı devletlerden gelmiştir. Boğazlar'ın ortak savunulması ve Türkiye'den üs talebi İngilizler tarafından istenirken, Türkiye'nin işgal planı en ince ayrıntısına kadar Almanya tarafından hazırlanmıştır. Aşağıdaki Türkiye'nin Sovyet karşıtı tutumları göz önünde bulundurulduğunda, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi tehdit etmekten ziyade Sovyetler Birliği'nin Türkiye tarafından tehdit edildiği anlamı çıkartılabilir. İnönü döneminde hem iç politikada hem de dış politikada Sovyetler Birliği aleyhine alınan aksiyonların, Atatürk döneminden çok farklı bir çizgi çizdiği görülmektedir. Bu bölümde olaylar ile Sovyetler aleyhine yapılan eylemler incelenecektir.

4.2.1. 1939-1941 Yılları Arasındaki Kırılma Noktaları

4.2.1.1. İnönü'nün Kabine Tercihleri

Tezime göre, İnönü döneminde Sovyetler'e karşı alınan aksiyonlardan ilki İnönü'nün kabine tercihleri olmuştur. 11 Kasım 1939 yılında Cumhurbaşkanı olduktan sonra İnönü'nün hükümet için seçtiği isimler Türk – Sovyet ilişkilerini etkilemiştir. Burada önemle belirtilmesi gereken unsur sebep – sonuç ilişkisidir. Diğer bir deyişle, İnönü'nün kabine tercihleri Türk – Sovyet ilişkilerini değiştirmek için yapılmamış, kabine tercihleri sonucunda Türk – Sovyet ilişkileri etkilenmiştir. Dolayısıyla, İnönü'nün kabine tercihleri doğrudan değil, dolaylı yoldan Türk – Sovyet ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. Bu önemli açıklamayı yaptıktan sonra bu argümanı aşağıda detaylıca inceleyeceğiz.

İnönü cumhurbaşkanı olduktan sonra, başbakanlık görevi için Celal Bayar'ı uygun görerek, kendisinden kabinesindeki iki ismi (içişleri bakanı Şükrü Kaya ve dışişleri bakanı Tevfik Rüştü Aras) değiştirmesini istemiştir. Celal Bayar bu iki ismin Atatürk döneminde uzun süre başarılı bir şekilde görevlerini yaptığını dolayısıyla

değiştirmek istememesi yönünde fikrini İnönü ile paylaşsa da etki etmemiştir (İnönü, 2009: 621-622). İnönü'nün, Kaya ve Aras'ı istememe sebebi Atatürk'ün vefatından sonra Kaya'nın cumhurbaşkanlığı için kendini aday olarak ön plana çıkartması ve İnönü'yü pasifize etme çalışmaları olmuştur. Her ne kadar Aras bu faaliyetlerin içinde olmadığını belirtse de o da bu tasfiye politikasına maruz kalmıştır (Aras, 1957: 46; Koçak, 1996: 122). Aras'ın dışışleri bakanlığından tasfiyesi önemlidir. Çünkü Aras Atatürk'ün güvendiği ve Cumhuriyet tarihinin en uzun dışışleri bakanlığını yapmış kişi olarak tanınmaktadır. Ayrıca Sovyetler Birliği ile dostane politikaların izlenmesinde hem görev süresince büyük rol oynamış hem de görevinden alındıktan sonra gazete yazılarında ve kendi eserlerinde Sovyetler ile olan ilişkilerin dostluk seviyesinde ilerlemesini temenni etmiştir. Fakat yukarıda da belirtildiği gibi İnönü, Aras'ı Sovyetler ile dostane politikalar tercih ettiği için değil tamamen iktidara yönelik stratejik bir hamle gereği görevinden almıştır.

İnönü, II. Bayar hükümetinde (11 Kasım 1938 - 25 Ocak 1939) İçişleri Bakanlığına Refik Saydam, Dışışleri Bakanlığına ise şükrü Saraçoğlu'nu getirmiştir. Fakat oldukça kısa süren bu iktidar 25 Ocak'ta yerini I. Saydam Hükümetine (25 Ocak 1939 - 3 Nisan 1939) bırakır. Dışışleri Bakanlığı görevini şükrü Saraçoğlu devam ettirirken İçişleri Bakanlığı görevine Faik Öztrak getirilir. 3 Nisan 1939 Cumhurbaşkanlığı seçimi dolayısıyla II. Saydam Hükümeti (3 Nisan 1939 - 9 Temmuz 1942) kurulur ve uzun yıllarca devam eder. II. Saydam Hükümeti döneminde İçişleri ve Dışışleri Bakanı Faik Öztrak ve şükrü Saraçoğlu görevlerine devam etmektedir.

7 Temmuz 1942'de Refik Saydam'ın kalp krizi sebebiyle vefat etmesi ardından I. Saraçoğlu (9 Temmuz 1942 - 9 Mart 1943) hükümeti kurulur. I. Saraçoğlu hükümetinin İçişleri Bakanlığına Recep Peker, Dışışleri Bakanlığına ise Numan Menemencioğlu getirilir. 1943 genel seçimleri sonucunda II. Saraçoğlu Hükümeti (9 Mart 1943 - 7 Ağustos 1946) kurulur ve Dışışleri Bakanlığına Numan Menemencioğlu (16 Haziran 1944'e kadar sonrasında ise Hasan Saka), İçişleri Bakanlığına ise Recep Peker (Mart 1943'e kadar sonrasında Hilmi Uran) getirilir.

İnönü'nün kabine tercihlerinde Refik Saydam, şükrü Saraçoğlu, Faik Öztrak, Recep Peker ve Numan Menemencioğlu isimleri dikkat çekmektedir. Bu isimler devlet seviyesinde analiz başlığı altında dönüm noktaları sonrasındaki söylemleri ile analiz

edilecektir. İnönü'nün özellikle Dışişleri Bakanlığı görevine, uzun yıllar görev yapmış ve alanında tecrübeli Aras'tan sonra dışişleri konusunda deneyimi olmayan Saraçoğlu'nu getirmesi dikkat çekici bir hamle olmuştur. Fakat Saraçoğlu ile İnönü'nün sıkı dostluğu göz önünde bulundurulursa, İnönü'nün dışişlerini bizzat idare etmek istediği anlaşılmaktadır. İnönü'nün tercih ettiği bu isimler, ideolojik olarak Atatürk milliyetçiliğinin dışında daha radikal bir milliyetçiliğe bağlı olmakla beraber Almanya ile daha yakın ilişkiler kurulması gerektiğini düşünmektedir.¹⁵ Dolayısıyla İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasıyla dışişleri bakanlığında, Sovyetler ile olan ilişkiler geri plana atılırken, Britanya ve Almanya ile ilişkilerin geliştirilmesine önem verilmiştir. Atatürk dönemiyle karşılaştırmak gerekirse Sovyetler Birliği'nin Türkiye Tam Yetkili Büyükelçisi olan Mihail Andreyeviç Karski, 1937 yılında Dışişleri Komiserliğine yazdığı raporda “*Atatürk, bana SSCB ile işbirliğinin Türk dış politikasının temeli olduğunu ve ne pahasına olursa olsun Türkiye'nin bu işbirliğinden hiçbir şekilde vazgeçmeyeceğini belirtti.*” (Atatürk, 2011: 236-237) ifadelerini kullanmıştır. Atatürk döneminde Sovyetler Birliği için bu tarz olumlu ve net açıklamalar karşımıza çıkmaktayken, İnönü döneminde bu tarz açıklamalar Almanya ve İngiltere lehine yapılmıştır. Zira aşağıdaki dönüm noktalarının çoğunda bu ve buna benzer olaylar İnönü ve İnönü'nün kabine tercihlerinde adı geçen isimlerin politik stratejileri sonucunda gerçekleşmiştir.

Öte yandan İnönü'nün kabine dışında milletvekili seçimleri ve siyaset içinde izin verdiği kişilere de kısaca değinmek gerekmektedir. Çünkü bu isimler ileride Sovyetler Birliği aleyhine propaganda araçlarını etkili bir şekilde kullanmasıyla karşımıza çıkacaktır. Atatürk döneminde İzmir Suikastı davasında yargılanan ve partiden ve siyasetten men edilen Kazım Karabekir (1939 CHP İstanbul milletvekili), Ali Fuat Cebesoy¹⁶ (1939 Çevre ve Şehircilik Bakanlığı), Refet Bele¹⁷ (1939 CHP İstanbul milletvekili), Rauf Orbay (CHP 1939 Kastamonu Milletvekili), Hüseyin Cahit Yalçın (CHP 1939 Çankırı Milletvekili, 1943 CHP İstanbul Milletvekili, CHP Grup Başkan Vekili, Türk Basın Birliği Başkanı) gibi kişiler Atatürk'ün vefatından sonra

---

¹⁵ Devlet seviyesinde analiz başlığı altında bu iddialar söylemler ile desteklenecektir.

¹⁶ Cebesoy, Atatürk'ün vefatına kadar bağımsız milletvekili olarak görev yapmış sonrasında CHP'ye üye olmuştur.

¹⁷ Bele, Atatürk'ün vefatına kadar bağımsız milletvekili olarak görev yapmış sonrasında CHP İstanbul Milletvekili olmuştur.

önemli mevkilere getirilmişlerdir. Ne büyük tesadüftür ki 1922 – 1923 yıllarında Sovyetler Birliği'nin Ankara büyükelçisi ve Atatürk'ün yakın dostu olan Aralov (2010: 18, 120-121, 167), Kâzım Karabekir, Refet Bele, Rauf Orbay ve diğerlerinin Sovyetler Birliği'ne karşı düşmanca bir tutum takındıklarını daha o yıllardaki gözlemleri sonucunda belirtmiştir. Dahası 1922 yılında Ankara'da yakılan Sovyetler Birliği büyükelçiliği konusunda bu isimlerin sorumlu olduğu iddia edilmektedir (Aralov, 2010: 120-121).

Sonuç olarak İnönü'nün tercihleri ve izinleri sonucunda yükselen bu isimler ideolojik olarak Sovyetler Birliği karşıtı bir tavır takınmış ve kamuoyunda bu yönde algı yaratmışlardır. Aşağıdaki dönüm noktaları ve bu isimlerin söylemleri de bu iddiayı kanıtlar niteliktedir. Fakat bu olayların yaşanmasındaki en büyük rolü bu isimlerin siyasete ve yurda dönmesinden kaynaklandığının da altını çizmek gerekmektedir. Sonuç olarak Atatürk döneminde Atatürk'ün iradesi ile bu isimler siyasetten uzak tutularak Atatürk çizgisinde milliyetçilik ve dış politikada tarafsızlık politikaları korunmuşken, İnönü döneminde bu politikalar değişmiştir.

4.2.1.1.1. İnönü'nün Kabine Tercihlerine İlişkin Söylemleri

İnönü'nün kabine tercihlerine ve siyasete girmesine izin verdiği isimlere yönelik söylemleri için 10 Kasım – 30 Kasım 1938 tarihleri, 1 Ocak – 31 Ocak 1939 tarihleri ve 1 Mart – 31 Mart 1939¹⁸ tarihleri arasındaki *Cumhuriyet*, *Tan* ve *Ulus* gazeteleri; 10 Kasım 1938 – 27 Ocak 1939 yılları arasındaki TBMM zabıtları ve İsmet İnönü'nün hatıralarını yazdığı *Hatıralar* isimli eser ve İnönü'yü anlatan biyografi kitapları incelenmiştir.

İnönü dönemin gazetelerine verdiği demeçlerde ve meclis konuşmalarında kabine tercihlerine, yani Şükrü Kaya'nın ve Tefik Rüşü Aras'ın kabine dışı kalma sebebine değinmemiştir. Benzer şekilde Atatürk döneminde siyaseten yasaklı olan kişilerin tekrar siyasete ve CHP'ye dönmesine yönelik de bir söylemde bulunmamıştır.

---

¹⁸ II. Bayar Hükümeti 11 Kasım 1938 yılında kurulmuş aynı zamanda Tefik Rüşü Aras Dışişleri Bakanlığında alınmış fakat milletvekilliğine devam etmiştir. 25 Ocak 1939 yılında ise I. Saydam Hükümeti kurulmuş, Aras milletvekilliğinden alınarak, Türkiye'nin Londra Büyükelçisi olarak İngiltere'ye gönderilmiştir. 26 Mart 1939 yılında ise Türkiye genel seçimleri olmuş ve Atatürk döneminde siyaset yapması yasak olan isimler Cumhuriyet Halk Partisine milletvekili olarak dahil olmuştur. Bu yüzden ilgili tarihler ele alınarak söylem analizi yapılmıştır.

İnönü her iki konu hakkındaki görüşlerini *Hatıralar* isimli eserinde yazmıştır. İnönü günlüğüne

“İlk hükümet için dahiliye ve hariciye vekillerini değiştirmesini Celâl Bayar’a tavsiye ettim. Tereddüt ettikten sonra kabul etti: Dahiliyeye Dr. (Refik) Saydam, hariciyeye Şükrü Saraçoğlu. Dr. Aras ile Şükrü Kaya’nın iktidardan gitmeleri memlekete hakiki bir inşirah verdi. Kendilerine karşı antipatinin bu kadar şamil olduğunu görmek herkesi şaşırttı.” (İnönü, 2009: 621)

şeklinde olayları kendi söylemi ile yazmıştır. İnönü’nün bu ifadelerinden Aras ve Kaya’yı görevden aldığı açıkça anlaşılmaktadır. Dahası bu açıklamasından, Aras ve Kaya hakkında olumsuz düşünceler içerisinde olduğu da düşünebilir. Dönemin gazeteleri ve eserleri incelendiğinde, Aras ve Kaya hakkında olumsuz bir habere rastlanmamakla beraber CHP’nin yayın organı görevi gören *Ulus* gazetesi Aras ve Kaya için övücü haberler yapmıştır. Burada İnönü’nün söylemleri ile dönemin gazeteleri arasındaki çelişkiyi belirtmek önemlidir. Bu haber başlıklarını devlet ve kamuoyu seviyesi başlığında derinlemesine inceleyeceğiz.

İnönü, 25 Ocak 1939’da Bayar’ın istifasını istedikten bir süre sonra günlüğüne *“Bugün Şubat 16, 1939. Şimdiye kadar yapılan işler şunlardır: a) Hükümette tedrici tasfiye... d) Dahili politikada huzur ve uzlaşma, e) Harici politikada yeni vaziyet.”* (İnönü, 2009: 622-623) ifadesini yazmıştır. Bu ifadeden Atatürk döneminden gelen siyasetçilerin tasfiyesi açıkça belirtilmiş olup, iç ve dış politikada yeni bir döneme girileceği de belirtilmiştir. İnönü’nün dahili politikada huzur ve uzlaşma maddesi, Atatürk’ün İzmir suikastı davası kapsamında kimisini siyasetten yasakladığı, kimisini ise ülke dışına sürdüğü isimlere hitaben yazılmıştır. İnönü tarafından bu isimlerin ülkeye ve siyasete dönmesi desteklenmiştir. Bunu İnönü günlüğünde şöyle açıklamıştır: *“Atatürk’ün ölümünden sonra ilk iş olarak dahilde emniyet tesisinin lazım olduğunu gördüm. Eski muhaliflerin teskini, mümkünse kazanılması kıymetli bir şey idi. İhtilaf ve nifak esasında şahsiyetten doğmuş idi. Celâl Bayar’ı Karabekir ve Hüseyin Cahit ile temas ederek fırkaya girmelerini ve mebus olmalarını temine memur ettim, tevessül etti, kabul ettiler.”* (İnönü, 2009: 623). Bu söylem içinde geçen *“ihtilaf ve nifak esasında şahsiyetten doğmuş idi”* ifadesiyle, eski muhaliflerin Atatürk ile problemleri olduğu ve Atatürk’ün ölümünden sonra bu kişiler ile beraber çalışmanın sorun olmayacağı belirtilmiştir. Hatta *“eski muhaliflerin teskini, mümkünse kazanılması kıymetli bir şey idi”* cümlesiyle eski muhalifleri siyasete entegre etmenin

değerli bir şey olduğu ifade edilmiştir. E maddesinde geçen “*Harici politikada yeni vaziyet*” ifadesiyle de dış politikada yeni bir döneme işaret edilmektedir. Sonuç olarak İnönü’nün günlüklerinde yazdığı ifadelerden yola çıkarak gerek iç politikada gerekse dış politikada Atatürk’ten çok farklı bir çizgi çizdiği anlaşılmaktadır. İnönü, Atatürk’ün iç politikada istemediği isimleri affedip tekrar partiye, siyasete ve ülkeye döndürürken, Atatürk’ün yakın çalışma arkadaşı ve cumhuriyetin en uzun dışişleri bakanlığı görevini yapan Aras’ı ve Atatürk’ün diğer çalışma arkadaşlarını partiden, siyasetten ve ülkeden tasfiye ederek bu çizgiyi net şekilde çekmiştir.

4.2.1.1.2. Kamuoyu ve Devlet Yetkililerinin İnönü’nün Kabine Tercihlerine İlişkin Söylemleri

16 Kasım 1938 yılında Celal Bayar, kurmuş olduğu hükümete meclisten güvenoyu almak için bir konuşma yapmıştır. Bayar’ın İnönü’nün direktifleriyle kurduğu bu hükümette Tefvik Rüştü Aras ve Şükrü Kaya yerine Şükrü Saraçoğlu ve Refik Saydam almıştır. Bayar’ın güvenoyu almak için yaptığı konuşma

“Sayın arkadaşlar, İkinci Cümhur Reisimiz İsmet İnönü’nün itimâdlarına mazhar olarak, Başvekâlete tayin edildim. Kendilerine takdim eylediğim Heyeti Vekile azalarının isimlerini havi listeyi lütfen tasvib buyurdular. Teşkilâtı esasiye kanununun hükümlerine göre, sizin de itimadınıza mazhar olmak şerefini kazanırsam, vazifeme devam edeceğim” (T.B.M.M zabıtları, 16 Kasım 1938)

şeklindedir. Bu konuşma üzerine söz alan milletvekilleri güven konuşması yapmıştır. Örneğin Konya milletvekili Naim Nazım Onat, “*Arkadaşlar, İsmet İnönü’nün güvendiği ve kurduğu heyete biz nasıl güvenmeyiz*” diyerek güven konuşması yapmıştır (T.B.M.M zabıtları, 16 Kasım 1938). Sonuç olarak oylamaya katılan 342 kişinin tamamı güvenoyu vererek Bayar Hükümetini göreve getirmiştir. Diğer yandan Celal Bayar, Aras ve Kaya’nın Atatürk döneminin başarılı siyasetçilerinden olduklarını bu yüzden bakanlıktan alınmamaları gerektiği konusunda tereddütlerini İnönü’ye söylemiştir (İnönü, 2009: 621).

Dönemin gazetelerine bakıldığında ise lider seviyesinde İnönü’nün günlüğüne yazdığı kamuoyunun Aras’ı sevmediğini iddiasının tam tersi karşımıza çıkmaktadır. *Ulus*, *Tan* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde yaptığım araştırmalarda gazetelerin özellikle Aras ile yakından ilgilendiğini belirtmek gerekmektedir. Örneğin *Ulus* gazetesi Atatürk’ün vefatından 3 gün sonra, kabine dışı kalan Aras ve Kaya hakkında

“Cumhuriyetin İki Kıymetli Evladı” başlıklı haberini ikinci sayfadan vermiştir (*Ulus*, 13 Kasım 1938). Haber içeriği ise şöyledir:

“Biri on bir senedenberi, biri on üç seneden fazla devam eden vekâlet hizmetlerinin yorgunluğundan dinlenen Şükrü Kaya ve Tevfik Rüştü Aras, hiç şüphesiz, Türkiye cumhuriyeti tarihinin dahili ve harici dâvalarından isimleri ayrılmıyacak olan iki inkılâp şahsiyetidir... Türkiye'nin harici vaziyeti, hiçbir zaman, devrimizdeki kadar parlak, şanlı ve itibarlı olmamıştır... Atatürk ve hükümet reisleri ile say ve ülkü birliği eden Tevfik Rüştü Aras'la Şükrü Kaya'nın bu neticelerin elde edilmesi hususundaki hisseleri şüphesiz büyük ve esastır...” (*Ulus*, 13 Kasım 1938).

Aynı haberi *Tan* gazetesi 15 Kasım 1938 tarihli sayısında değiştirmeden yayınlamıştır.

Ulus gazetesi 13 Kasım'da Aras hakkında yaptığı haberin üzerinden iki ay geçtikten sonra 13 Ocak'ta ilk sayfadan “Dr. Aras Londra Sefiri Oldu” haberini yaparak Aras'ın büyükelçilik görevini duyurmuştur (*Ulus*, 13 Ocak 1939). 13 Ocak'ı takip eden günlerde *Ulus*, *Tan* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde gün gün Aras hakkında haberler çıkmıştır. 21 Ocak 1939 tarihli *Ulus* gazetesi ilk sayfadan “Cümhurreisimiz Londra Büyük Elçimiz Doktor Rüştü Aras'ı yemeğe alıkoydular” haberini verirken, aynı tarihte *Tan* gazetesi ilk sayfadan “İsmet İnönü Rüştü Arası Kabul Etti” haberini, *Cumhuriyet* gazetesi ise “İsmet İnönü” başlığıyla aynı haberi gazetesinde yayınlamıştır (*Ulus*, 21 Ocak 1939; *Tan*, 21 Ocak 1939; *Cumhuriyet* 21 Ocak 1939). 22 Ocak 1939 tarihli *Ulus* gazetesi Aras'ın Ankara'dan İstanbul'a gitmesini “Yeni Londra Büyük Elçimiz hareket etti” haberini ilk sayfadan verirken, *Tan* gazetesi “Yeni Londra Sefirimiz Şehrimizde” başlığı ile haber yapmıştır (*Ulus*, 22 Ocak 1939; *Tan*, 22 Ocak 1939). 23 Ocak 1939 tarihli *Ulus* gazetesi Aras'ın İstanbul'a vardığını “Dr. T. R. Aras İstanbul'da” başlığı ile ilk sayfadan verirken, *Tan* gazetesi “Rüştü Aras şehrimizde” haberiyle, *Cumhuriyet* gazetesi ise “Tevfik Rüştü Aras şehrimizde” haberiyle duyurmuştur (*Ulus*, 23 Ocak 1939; *Tan*, 23 Ocak 1939; *Cumhuriyet*, 23 Ocak 1939). 24 Ocak 1939 tarihli *Ulus* gazetesi Aras'ın Londra'ya gitmesini “Dr. T. R. Aras bugün Londra'ya gidiyor” haberiyle ilk sayfadan duyururken, *Cumhuriyet* gazetesi “Londra Sefirimiz bu akşam gidiyor” haberiyle duyurmuştur (*Ulus*, 24 Ocak 1939; *Cumhuriyet*, 24 Ocak 1939). 25 Ocak 1939 tarihli *Ulus* gazetesi Deyli Herald gazetesinin haberini şu şekilde paylaşmaktadır:

“Türkiye'nin yeni Londra Büyük Elçisi: Türkiye'nin yeni Londra büyük elçiliğine eski hariciye vekili ve Kemal Atatürk'ün en yakın mesai arkadaşlarından Doktor Tevfik Rüştü Aras tayin edilmiştir... Kısaca boylu,

tıknazca ve esmerce bir zat olan yeni elçi, boğazdan gelen bir sesle konuşur. Kendisi gözlüklüdür ve gözlük camlarının arkasından bakışı sevimlidir” (Ulus, 25 Ocak 1939).

Tan gazetesi ise Aras’ın Londra’ya gidişini “*Yeni Londra Elçimiz Hareket Etti*” haberiyle, *Cumhuriyet* gazetesi ise “*Rüştü Aras Yeni Londra elçimiz dün İngiltereye hareket etti*” başlıklı haberiyle ilk sayfadan duyurmuştur (*Tan*, 25 Ocak 1939; *Cumhuriyet*, 25 Ocak 1939). Son olarak 31 Ocak 1939 tarihli *Ulus* gazetesi Aras’ın Londra’ya vardığını “*Dr. T. R. Aras Londra’da*” başlıklı haberiyle ilk sayfadan duyurmuştur (*Ulus*, 31 Ocak 1939).

Sonuç olarak dönemin gazeteleri ve kamuoyu incelendiğinde Aras hakkında yapılan haberler, bu haberlerde kullanılan kelimeler ve özellikle bu haberlerin gazetelerin ilk sayfasında yer alması, Aras’ın kamuoyunda önemli bir yer tuttuğuna işaret eder. Diğer yandan İnönü’nün lider seviyesinde analiz ettiğimiz Aras hakkındaki görüşleri ile kamuoyuna yansıyan haberlerin çeliştiğini de belirtmek gerekmektedir.

4.2.1.2. Nisan 1939’daki Önemli Gelişmeler: Von Papen ve Potemkin Türkiye’de

Türkiye – Sovyetler Birliği arasındaki dostluktan düşmanlığa değişimin ikinci dönüm noktası Nisan 1939’daki gelişmeler olmuştur. Bu gelişmelerden ilki 7 Nisan 1939’da Franz von Papen’in, Ribbentrop tarafından, Türkiye Büyükelçisi olarak atanmasıdır (Koçak, 1996: 361). Von Papen’in atanması Türk – Sovyet ve Türkiye ile Batılı ülkelerin ilişkileri açısından önemlidir. Çünkü Papen’in Türkiye’deki misyonu büyükelçilik görevi olmakla beraber Türkiye – Sovyetler Birliği ve Türkiye – Batı ilişkileri engellemek hatta Türkiye’yi Almanya’nın yanında Sovyetler Birliği’ne karşı savaşa çekmek olmuştur (von Papen, 1952: 506; Şarapov, 2003: 102; El ve Perinçek, 2010: 34). Von Papen daha sonraki başlıklardan biri olan Türkiye’de turancılık ve anti-komünizm örgütlenmenin başını çekmekle beraber Sovyetler Birliği’ne karşı devletin üst düzey yetkililerini etkileme gayreti göstermiş ve bu konuda Ribbentrop tarafından fonlanmıştır (El ve Perinçek, 2010: 38-39). Hitler Almanya’sının 1932 yılında Başbakanlığını yapmış olan Papen, Atatürk döneminde de Türkiye büyükelçiliğine atanmak istenmiş fakat Atatürk bu atamaya hem von Papen’i tanıdığı için hem de Hitler’in Avusturya ilhakından dolayı izin vermemiştir (Kroll, 1967: 88, 130, 134-142;

Koçak, 1996: 362; Güçlü, 1999: 70; Uzgel, 2009: 303). Papen 18 Nisan 1939'da İnönü'nün onayıyla ve resmi olarak Ankara'ya büyükelçi olarak atanmıştır.

7 Nisan ile 18 Nisan arasında önemli sayılabilecek bir olay daha olmuştur. 14 Nisan 1939'da Hitler'in 50. doğum gününü kutlamak için Türkiye'den Almanya'ya bir heyet gönderilmiştir (Belenli, 2020: 645-675). Bu heyet içerisinde Bayındırlık Bakanı Ali Fuat Cebesoy, Genelkurmay İkinci Başkanı Asım Gündüz, Necmettin Sadak, Hüseyin Cahit Yalçın, Falih Rıfkı Atay, Nadir Nadi gibi üst düzey yöneticiler, askerler ve basın mensupları yer almıştır. Bu isimler arasından geçen başlıkta bahsettiğimiz Atatürk döneminde siyaset yapması yasaklı olan Ali Fuat Cebesoy ve Hüseyin Cahit Yalçın'ın bulunması da dikkat çekici bir detay olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde Hitler Almanyası ile Türkiye arasındaki ilişkilerin bu derece yakın olması elbet dolaylı yoldan Türkiye – Sovyetler Birliği ilişkilerini etkilemektedir. Her ne kadar literatür Alman – Sovyet Saldırmazlık Paktını bir ittifak antlaşması olarak gösterse de Nazi Almanyası ile Sovyetler Birliği arasında temelde ideolojik karşılıktan (Anti-Komintern Paktı) dolayı düşmanlık, bunun dışında Nazi Almanyası'nın Lebensraum (Yaşam Alanı) politikası doğuya doğru genişleme anlamına geldiği için yine Sovyetler Birliği'ne karşı olma durumu vardır.

Sovyetler Birliği'nin 1933'ten beri gerek İngiltere, Fransa, Amerika'ya gerekse Milletler Cemiyetine Nazi Almanyası'nın durdurulması için vermiş olduğu öneriler mevcuttur (S.S.C.B Dışişleri Bakanlığı,1981: 7-51; Bekcan, 2016: 101-118). Fakat İngiltere ve Fransa gelecekteki bir savaşın Almanya ile Sovyetler Birliği arasında olacağını öngördüğü için Almanya'ya karşı yatıştırma politikaları izlemeyi tercih etmiştir (Bekcan, 2016: 110). Bu bağlamda Nazi Almanyası ile Sovyetler Birliği arasındaki düşmanlık göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye'nin Franz von Papen gibi bir ismi kabul etmesi ve Hitler'in doğum günü için üst düzey yetkililerden oluşan bir heyeti Nazi Almanyası'na göndermesi Türk Sovyet ilişkileri için önemlidir. Zira İnönü böyle bir heyeti ne Stalin'in doğum gününü kutlamak için ne de Sovyetler Birliği'ne herhangi bir sebepten dolayı göndermiştir. Atatürk dönemi ile karşılaştırmak gerekirse, Atatürk kendi döneminde hem Ankara Büyükelçisi olarak von Papen'i kabul etmemiş hem de Hitler'in doğum gününü kutlamak için böyle bir heyet göndermek bir yana Hitler'in doğum günü için bir tebrik mesajı bile vermemiştir. Kaynak Yayınları'nın 30 ciltte Atatürk'ün tüm eserlerini derlediği

kitaplarında yapmış olduğum taramalarda Atatürk'ün Hitler'in doğum gününü kutlayan bir tebrik mesajına rastlanmamıştır. Oysa ilgili eserlerin 1937 yılına tekabül eden 29. cildinde Atatürk'ün Mısır Kralı I. Faruk'un, İran Şehinşahi Rıza Şah Pehlevi'nin, Irak Kralı I. Gazi'nin, Yugoslavya Kral Naibi Prens Paul'un, Japon İmparatoru Hirohito'nun, İngiltere Kralı VI. George'nin, İsveç Kralı Gustaf'ın, Yugoslavya Kralı II. Piyer'in doğum günleri için tebrik mesajları görülmektedir (Atatürk, 2011).

Nisan ayındaki son gelişme ise Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Yardımcısı Potemkin'in Türk – Sovyet antlaşması yapmak için 1939 Nisan sonlarında Türkiye'ye gelmesi olmuştur¹⁹ (Koçak, 1996: 296; Aydın, 2009: 416). Potemkin'in Türkiye ziyaretinin amacı Mihver devletlerine karşı Türk – Sovyet savunma antlaşması yapmaktı (S.S.C.B Dışişleri Bakanlığı,1981: 27, 35-36, 38-41). Türkiye'yi ziyaret tarihi göz önünde bulundurulduğunda hem Üçlü ittifaktan önce hem de Alman – Sovyet Saldırmazlık Paktı'ndan beş ay önce olması dikkat çekicidir. Fakat Ankara'daki görevine yeni başlayan von Papen, Potemkin ile yapılan görüşmelerin hemen sonuca bağlanmaması gerektiği konusunda Saraçoğlu ile görüşmüş ve bu konuda Saraçoğlu'nu etkilemeyi başardığını düşünmektedir (Koçak, 1996: 370). Sonuç olarak Potemkin, Türkiye'den bir savunma ve barış anlaşması imzalamadan, eli boş şekilde dönmüştür. Potemkin'in anlaşma imzalamadan Türkiye'den dönmesinin bir diğer sebebi ise Türk yetkililerinin, Türk – Sovyet anlaşması için Sovyetler Birliği'nin öncelikle İngiltere ile anlaşma yapması gerektiğini şart koyması olmuştur (S.S.C.B Dışişleri Bakanlığı, 1981: 35). Potemkin'in Türkiye'ye geliş ve gidiş tarihleri (25 Nisan – 6 Mayıs) göz önünde bulundurulduğunda, 12 Mayıs 1939 tarihinde Türk – İngiliz Demecinin imzalanması, 23 Haziran'da ise Türk – Fransız Demecinin imzalanması önemlidir. Türk – İngiliz Demeci imzalanmadan yaklaşık 10-15 gün öncesinden Sovyetler Birliği'ne böyle bir şart koymak ise manidardır. Diğer yandan Potemkin'in Türkiye ziyaretinin literatüre yansımamış olması da önemli bir detaydır. Saraçoğlu 1939 Eylül ayında Sovyetler Birliği'ni ziyaret ettiğinde ise Sovyet Rusya bu ziyareti Potemkin ziyaretinin iadesi olarak görmüştür (Aydın, 2009: 418). Bu yüzden Saraçoğlu'nun Moskova'da yaşadıklarını (konuşulanların bir karara/sonuca

---

¹⁹ Koçak'a göre Potemkin'in Türkiye ziyareti 23 Nisan, Aydın'a göre ise 28 Nisan'dır.

bağlanamaması ve Moskova ziyaretinin planlanandan fazla uzatılması), Potemkin'in Ankara'da yaşadıklarının bir yansıması şeklinde düşünebiliriz. Çünkü Potemkin'in Ankara'ya gelme planı iki günlük bir ziyaret ve bir savunma antlaşması iken Potemkin Türkiye'de 10 gün üzerinde kalmış ve herhangi bir savunma antlaşması imzalamadan Sovyetler Birliği'ne geri dönmüştür. Sonuç olarak von Papen'in Türkiye'ye atanmasını, Hitler'in doğum gününü kutlamaya giden Türk heyetini ve literatürde pek anılmayan Potemkin'in Ankara ziyaretini Nisan 1939 tarihli başta gazeteler olmak üzere meclis konuşmalarını da dahil edip Türkiye'nin von Papen'e, Hitler'e ve Potemkin'e yaklaşımının yansıması incelenmiştir.

4.2.1.2.1. İnönü'nün Nisan 1939'da Gerçekleşen Olaylara İlişkin Söylemleri

Bu başlıkta Nisan 1939'da von Papen'in Ankara'ya atanması, Türk heyetin Hitler'in doğum gününü kutlamak için Almanya'ya gitmesi ve Potemkin'in Türkiye'ye gelmesi hakkında İnönü'nün söylemleri incelenmiştir. 1 Nisan – 30 Nisan tarihleri arasındaki *Ulus*, *Tan* ve *Cumhuriyet* gazetelerinin yanısıra Türkiye Büyük Millet Meclisi 6. Dönem 1. Yasama yılı kapsamında 3, 10, 14, 17, 21, 26 Nisan oturumlarındaki zabıtlar analiz edilmiştir. Bunların yanı sıra İnönü söylem ve demeçlerinin derlendiği kitaplar ile İnönü biyografi kitapları incelenmiştir. Son olarak ise Türk, Alman ve Sovyet dışişleri arşivlerindeki raporlarda İnönü'nün bu üç konu hakkındaki söylemleri aranmıştır.

Yukarıda bahsedilen kaynaklar içerisinde (Sovyet dışişleri arşivlerindeki raporları hariç) İnönü'nün, von Papen'in Ankara'ya atanması, Türk heyetinin Hitler'in doğum gününe gönderilmesi ve Potemkin'in Türkiye'ye gelmesi hakkında bir söylemi bulunmamaktadır. İnönü'nün bu üç konu hakkında herhangi bir söylemine rastlanmamasına rağmen olayların gelişmesinde temel aktörün kendisi olduğunun altını çizmekte fayda görülmektedir. Bu başlıkta ve diğer başlıklarda gerçekleşen olaylar, Milli Şef statüsü ile güce ve iktidara egemen olan İnönü'nün isteği, denetimi ve onayıyla gerçekleşmektedir. Bu yüzden dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda spesifik olaylarda İnönü'nün doğrudan söyleminin bulunmaması, olayların gelişimi bağlamında İnönü'nün olaylarla ilgisinin olmadığı anlamına

gelmemektedir. Sovyet dışişleri arşivlerinde ise Potemkin'in 5 Mayıs 1939 tarihinde İnönü ile yaklaşık bir buçuk saatlik görüşmesinin raporunda İnönü'nün söylemleri görülmektedir. İnönü 5 Mayıs 1939 tarihinde Potemkin'e "... *Almanya'nın SSCB'ye saldırması için hiçbir nedeni yoktur... Türkiye Almanya'nın saldırısına uğrayacak ilk ülkedir.*" (SSCB Dışişleri Bakanlığı, 1981: 39-40) ifadelerini kullanmıştır. Oysa Hitler iktidarının temeli anti komünizm ve anti Sovyet söylemler üzerine kurulmuş olup, Mihver bloğunun temel antlaşması olan Anti-komintern Paktı 1936 yılında imzalanmıştır. Bu yüzden "Almanya'nın SSCB'ye saldırması için hiçbir nedeni yoktur" ifadesi oldukça talihsiz bir ifade olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırdığı gün Hitler bir nutkunda "*Yalnız Almanya için değil, bütün beşeriyeti kurtarmak üzere harb ediyoruz*" (*Cumhuriyet*, 23 Haziran 1941) ifadelerini kullanarak Sovyetler Birliği'ne karşı olan tutumunu açıkça belirtmiştir. Nisan 1939'da gerçekleşen olaylar "Devlet Seviyesinde Analiz" başlığı altında, devlet yetkilileri ve kamuoyu özelinde analizine devam edilmiştir.

4.2.1.2.2. Kamuoyu ve Devlet Yetkililerinin Nisan 1939'da Gerçekleşen Olaylara İlişkin Söylemleri

Bu başlıkta Nisan 1939'da von Papen'in Ankara'ya atanması, Türk heyetin Hitler'in doğum gününü kutlamak için Almanya'ya gitmesi ve Potemkin'in Türkiye'ye gelmesi hakkında devlet yetkililerinin söylemleri ve kamuoyunun tutumu incelenmektedir. 1 Nisan – 30 Nisan tarihleri arasındaki *Ulus*, *Tan* ve *Cumhuriyet* gazetelerinin yanısıra Türkiye Büyük Millet Meclisi 6. Dönem 1. Yasama yılı kapsamında 3, 10, 14, 17, 21, 26 Nisan oturumlarındaki zabıtlar analiz edilmiştir. Bunların yanı sıra 1 – 30 Nisan tarihleri arasındaki *Ulus*, *Tan* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde nicel ve nitel içerik analizi yapılmıştır. Nicel içerik analizi ilgili tarihteki gazetelerde 'Hitler', 'Stalin', 'Almanya' ve 'Sovyet, Rusya' kelimelerinin karşılaştırmasını kapsamaktadır. Son olarak ise Türk, Alman ve Sovyet Dışişleri arşivlerindeki rapordaki devlet yetkililerinin bu üç konu hakkındaki söylemleri aranmıştır.

1 – 30 Nisan tarihleri arasında Hitler'in doğum günü hakkında *Ulus* gazetesi 14, *Tan* gazetesi 10 ve *Cumhuriyet* gazetesi 21 haber yaparak 20 Nisan'daki Hitler'in

doğum gününe önemli bir yer ayırmıştır. *Ulus, Tan* ve *Cumhuriyet* gazeteleri Hitler'in doğum gününü "*Hitler'in Ellinci Yıldönümü*" başlığıyla ilk defa 6 Nisan'da duyurmuştur (*Ulus, Tan, Cumhuriyet*, 6 Nisan 1939). 15 – 19 Nisan tarihleri arasında her üç gazete de Hitler'in doğum günü için Berlin'e gidecek heyeti açıklamış ve bu heyetin Ankara'dan İstanbul'a, İstanbul'dan Berlin'e gidişini gün gün haber yapmıştır. 16 Nisan 1939 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi "*Hitlerin doğum yıldönümü – Merasimde hükümetimizi temsil edecek olan heyet, dün gece Berlin'e hareket etti*" başlığı ile verdiği haberde Türk heyetini "... *Nafta Vekili General Ali Fuad Cebesoy, Emekli General Meb'us Pertev, Erkanıharbiye ikinci Reisi General Asım Gündüz, Ankara meb'usu Falih Rıfki Atay, Çorum meb'usu Hüseyin Cahid ve Nacmeddin Sadık ...*" şeklinde açıklamıştır (*Cumhuriyet*, 16 Nisan 1939). Bu tarihler arasında gazetelerde Sovyetler Birliği'ne dair haberlerin azalması dikkat çekicidir.

20 – 21 Nisan tarihlerinde ise her üç gazete de Hitlerin doğum gününü ilk sayfadan fotoğraflı ve ihtişamlı şekilde aktarmıştır. Falih Rıfki Atay ve Hüseyin Cahit Yalçın ise köşe yazılarında Hitler'in doğum gününden bahsederken, Ali Fuat Cebesoy Hitler'in doğum günü için gazeteye demeç vermiştir. Atay ve Yalçın'ın köşe yazıları o dönemde milletvekili oldukları için devlet seviyesinde analiz kapsamında önem teşkil etmektedir. Atay'ın, "*Hitler'in doğum günü*" başlıklı yazısında

"Hitler, şüphesiz, bir fani vatandaşa milli kahraman vasfını kazandıran bütün hizmetleri yapmıştır. Almanya onun şahsında bütün davalarını tahakkuk ettiren bir şef bulabilmiştir. Zayıf ve mağlup Almanya'nın en karışık, en buhranlı ve en düşük günlerinde bir avuç arkadaşı ile mücadeleye girişen Hitler, yalnız kendi milletine siyasi hak müsavatı kazandırmak, yeni bir ordu vücuda getirmek, toprak istiklallerine nihayet vermekle kalmamış, Alman ırkî birliğini hemen hemen temin etmiştir... Milletini kurtarmış olan Atatürk'le; büyük Almanya'yı vücuda getirmiş olan Hitler, birbirlerine karşı daima takdir hislerini muhafaza etmişlerdir..." (*Ulus*, 20 Nisan 1939)

kullandığı ifadelerden anlaşılacağı üzere Hitler'in yayılmacı politikalarına değinmeden, eleştiriden uzak, hayranlık çerçevesinde yazılan bir yazıdır. Bu dönem gazetelerinde dikkat çeken bir diğer husus Berlin'e giden heyetin sık sık Hitler'in Atatürk'e olan sevgisini ve saygısını kamuoyuna taşıması olmuştur. Bu haberlerin sık ve sistematik bir şekilde Türk gazetelerinde işlenmesi, Almanya'yı Türk halkına iyi göstermeye çalışan propaganda aracına dönüştürmüştür.

Dönemin gazetelerinin yoğun denetim altında tutulduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu tarz haberlerin hükümetin onayından geçmeden çıkma ihtimali yoktur. Atay bu köşe yazısından 7 gün sonra “Berlin’de üç gün” başlıklı yazısını yayınlamış ve burada da

“... Bu arada Hitler, Nafia Bakanımız Ali Fuat Cebesoy’a Türk kurtuluş harbinin ebedi kahramanı hakkında hayranlıklarını bir daha ve kendine has derin hassasiyeti ile tekrar etti: Cihan harbindan sonra vasıtasız ve mağlup milletlerin hak ve hürriyet mücadelesi evvela Atatürk ile başlamıştır. Versay Almanya’sını bugünkü azametine eriştiren Führer’in, bu büyük mücadeleye, onun kahramanına ve Türk milletinin her ikisine vücut ve imkân veren faziletlerine karşı her fırsatta göstermiş olduğu samimi alaka, bu sefer de hepimizi mütehassis kılmıştır ...” (Ulus, 27 Nisan 1939)

ifadelerini kullanarak Hitler’i eleştirmekten uzak ve Hitler’in Atatürk ve Cumhuriyet ile ilgili güzel sözlerini tekrar köşesine taşıyarak okuyucu ile buluşturmuştur. Öte yandan Atay’ın yazının ilerleyen kısımlarında Hitler Almanya’sına, dünyanın en iyi havaalanlarının, spor tesislerinin, caddelerinin, yollarının ve altyapılarının Almanya’da olduğuna yönelik hayranlık ifadeleri mevcuttur (Ulus, 27 Nisan 1939).

Hüseyin Cahit Yalçın ise 26 Nisan 1939 tarihli *Yeni Sabah* gazetesinin ilk sayfasında “Hitlerin Ellinci Senesi” adlı köşe yazısında önce Almanya’daki kutlamaları anlatmış sonrasında ise

“Bugünkü Almanya kuvvet ve savvet namına haiz olduğu şeyleri şüphesiz ki Hitler’e borçludur. Hitler bu işi kolay kolay başarmış değildir. Hiç yılmaz bir mücadelenin sebatlı bir şefi halinde, her gün ikbal ve muvaffakiyet dalgasının üstünde yükseldi ve nihayet, Alman milletinin hakiki arzusu ile iktidar mevkiine geldi... Hitler’den evvelki Almanya ile 20 Nisan 1939 daki Almanya’yı mukayese edenler adeta bir mucize karşısında kalırlar. Dünkü Almanya beynelmilel siyasette şerefsiz bir mevkide iken, bugünkü Almanya milli vahdetyine kavuşmuş, her türlü zillet ve hacalet hatıralarını silmiş, müstakil ve kuvvetli bir Almanya’dır ki bütün dünyanın gözlerini, Duçe’yi bile imrendirecek ve kıskandıracak bir ehemmiyet ve dikkat ile hep kendisine celbediyor... Hitler’in hayatında bu noktaya kadar kendisini derin bir hayranlık ve sempati ile takib etmemek ve onu milletinin fedakarlığına hak kazanmış bir şey sıfatile alkışlamamak kabil değildir.” (Yeni Sabah, 26 Nisan 1939)

şeklinde açıklamalarda bulunarak Hitler’i ve mücadelesini tebrik etmiştir. 29 Nisan 1939 tarihli *Yeni Sabah* gazetesinde ise ilk sayfadan “Hitler ve Atatürk” başlığıyla

“Alman Devlet Reisi; merasimden sonra verilen çay ziyafetinde ilk evvela aratıp yanına çağırdığı heyetimiz azalarile uzun müddet görüşmüş ve onlara Atatürk hakkındaki derin sevgi ve hayranlığından bahsetmiştir. Asrın en büyük adamının Atatürk olduğunu söyleyen Hitler ez cümle demiştir ki: Ben ondan ders aldım. Büyük bir kahraman ve bir dahi idi. Türkiyeye ve Türk milletine karşı

hürmet ve muhabbetim çok büyüktür. Çünkü; haksızlığa karşı isyan ederek silaha sarılmak ve muvaffak olmak hususunda bize ilk numuneyi veren Atatürk olmuştur.” (Yeni Sabah, 29 Nisan 1939).

Yukarıda da belirtildiği gibi bu günlerde gazetelerin çoğunda Hitler ve Atatürk ile ilgili haberler yapılmış ve Hitler’in Atatürk sevgisi Türk halkına özel olarak gösterilmek istenmiştir.

Ali Fuat Cebesoy ise 3 Mayıs tarihli *Yeni Sabah* gazetesine “*Nafia Vekilinin Beyanatı*” başlıklı haberde

“Almanya’ya gidişimizde ve orada ikametimizde olduğu kadar Almanyayı terkederken de her tarafta heyetimize karşı gösterilen büyük hüsnü kabulü ve dostane muameleyi bilhassa kaydetmek ve hakkımızda gösterilen bu duygulardan dolayı müteşekkir olduğumuzu söylemek isterim. Nisanın yirminci günü öğleden sonra Alman Devlet reisi ellinci yılını kutlayan misafirlerini kabul ettikleri sırada heyetimize karşı hususi bir alaka ve nezaket göstermişler ve sözleri arasında milletimize ve Atatürk’e ve Milli Şefimize karşı birçok vesilelerle takdirkarlık ve hayranlık duygularını tekrar eylemişlerdir... İnsan Türklüğün ve Türk olmanın şeref ve iftiharını böyle fırsatlarda ne geniş bir vüs’atle hissediyor...” (Yeni Sabah, 3 Mayıs 1939)

ifadelerini kullanarak açıklama yapmıştır.

Hitler’in 50. yaş gününe yönelik devlet seviyesinde söylemler bu yöndeyken, Nisan ayında Von Papen’in Ankara’ya atanmasına yönelik bir köşe yazısı bulunmaktayken, Sovyet Dışişleri bakan yardımcısı Potemkin’in Türkiye’ye ziyaretine köşe yazısı bulunmamaktadır. Von Papen’e yazılan köşe yazısı dışında Von Papen ve Potemkin için gazetelerde sadece haber amaçlı yazılar yazılmış ve yorum yapılmaktan kaçınılmıştır. Von Papen hakkında çıkan ilk haber 19 Nisan 1939 yılında *Ulus*, *Tan* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde duyurulmuştur. *Ulus* gazetesi bu olayı “*Von Papen Almanya’nın Ankara Sefiri oldu*” başlığıyla duyururken, *Tan* gazetesi “*Von Papen Ankara Elçiliğine Tayin Edildi*”, *Cumhuriyet* gazetesi ise “*Yeni Alman sefiri Von Papen Ankara elçiliğine getirildi*” başlığıyla duyurmuştur (*Ulus*, *Tan* ve *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1939). 27 Nisan 1939 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde ise Nadir Nadi “*Türk – Alman münasebetleri*” başlığıyla yazdığı köşe yazısında Von Papen hakkında

“Dost milletin bir müddetten beri boş duran Ankara elçiliğine Von Papen gibi mühim bir şahsiyetin tayin edilmesi Alman matbuatında Türk – Alman dostluğuna dair hararetle neşriyat yapılmasına vesile teşkil etmektedir. Harb sonrası siyaset aleminin en tanınmış simalarından biri olan yeni Alman elçisini

Türk efkârı umumiyesine ayrıca tanıtmaya bilmem lüzum var mı?” (Cumhuriyet, 27 Nisan 1939)

ifadesinden sonra uzun ve övücü bir şekilde Von Papen’i tanıtmıştır. Bu köşe yazısında Atatürk’ün kendi döneminde elçiliğe atanmasını ısrarla reddettiği Von Papen hakkında, Birinci Dünya Savaşı’ndan beri silah arkadaşlığı ettiğimiz, Türk Halkını yakından tanıdığını ve sevdiğini ifade eden cümleler kullanılarak Papen hakkında olumlama yapılmıştır. Aynı köşe yazısının devamında

“İstiklal hakkı isteyen Türk milleti, öz evladı Atatürkü doğurmuştu. Aynı istek Almanyaya Hitler’i kazandırdı... Aleyhinde yapılan propagandalara rağmen, Nasyonel Sosyalist Almanyasının hakiki milletler için bir tehlike teşkil edeceğine inanmıyoruz. Bilakis dahilde komünizm ve anarşiyi temizlemiş, milli birliğini kurtarmış bir Almanyanın Avrupada da bir ahenk unsuru olabileceğine kaniiz...” (Cumhuriyet, 27 Nisan 1939)

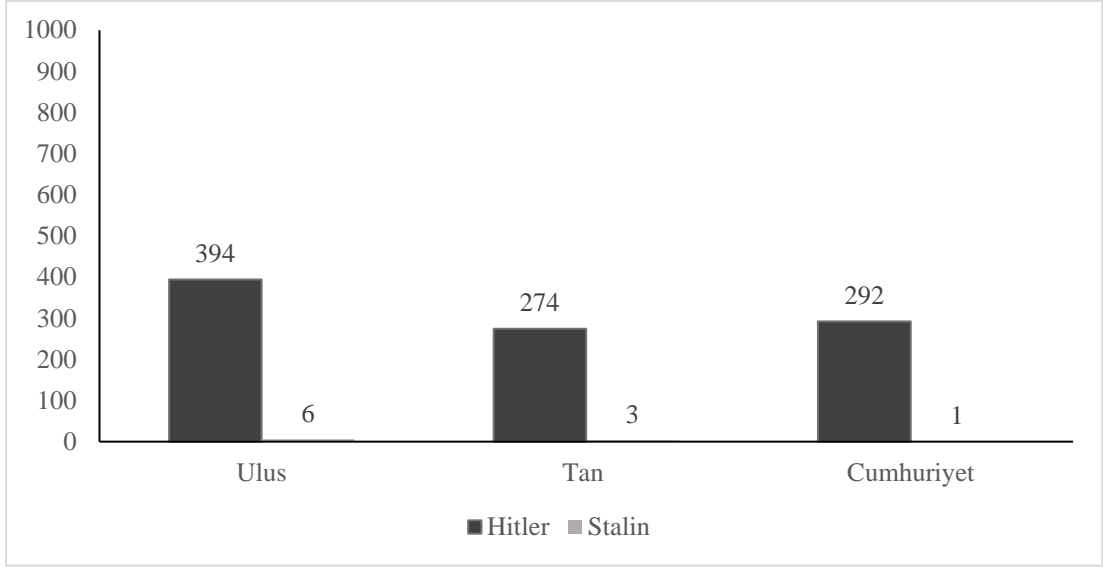
ifadeleri ile Atatürk’ün cumhuriyet ilkeleri ve dış politika çizgisinden saptığı açıkça anlaşılmaktadır.

Potemkin’in Türkiye ziyareti ise ilk olarak 25 Nisanda *Ulus, Tan* ve *Cumhuriyet* gazeteleri duyurmuştur. *Ulus* gazetesi “Sovyet Hariciye komiser muavini Potemkin Ankara’ya geliyor” başlığıyla duyururken, *Tan* gazetesi “Sulh Cephesi İçin Temaslar, Sovyet Hariciye Komiser Muavini Ankaraya Geliyor”, ve *Cumhuriyet* gazetesi “M. Potemkin Sovyet Hariciye komiser muavini şehrimize geliyor” başlığıyla duyurmuştur (*Ulus, Tan* ve *Cumhuriyet*, 25 Nisan 1939). 20 – 30 Nisan tarihleri arasında ise her üç gazetede de Von Papen’in ve Potemkin’in ilk önce İstanbul’a daha sonra Ankara’ya geldiğini haber yapmıştır. Von Papen’in ve Potemkin’in haberleri aynı uzunlukta (oldukça kısa) ve aynı yerlerde (yanyana veya altalta) verilmesi dikkat çekicidir. Potemkin 27 Nisan’da İstanbul’a varmış ve Sovyet heyeti dışında Türkiye’den sadece İstanbul valisi ve polis direktörü tarafınca karşılanmıştır (*Ulus*, 28 Nisan 1939). Aynı günde Von Papen ise Ankara’ya varmış ve dışişleri protokol muavini, dışişleri hususi kalem müdürü karşılamış ve Saraçoğlu çiçek göndermiştir (*Tan*, 28 Nisan 1939). Potemkin 28 Nisan’da ise Ankara’ya varmış ve dışişleri bakanı Saraçoğlu ve yardımcısı Menemencioğlu, Ankara valisi yardımcısı ve emniyet direktörü tarafınca karşılanmıştır (*Cumhuriyet*, 29 Nisan 1939). 29 ve 30 Nisan’da ise İnönü hem Von Papen’i hem de Potemkin’i kabul ederek görüşmüştür (*Ulus*, 30 Nisan 1939). Sovyet dışişleri raporları içerisinde Potemkin’in 30 Nisan 1939 raporunda devlet seviyesinden Numan Menemencioğlu’nun söylemleri dikkat çekmektedir. İlgili raporda

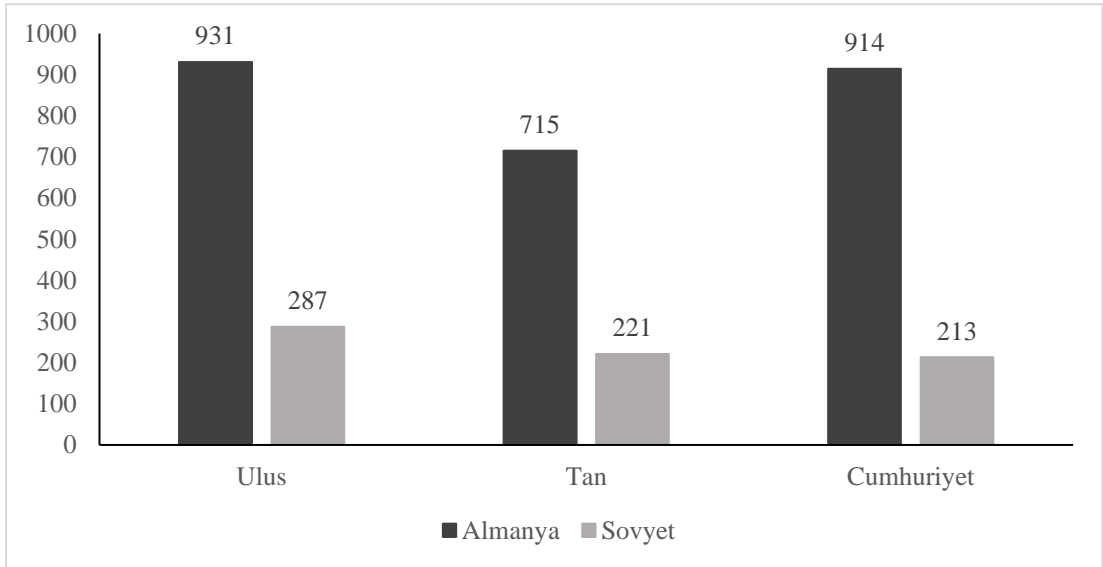

Menemencioğlu Potemkin'e, Türkiye ile SSCB arasında karşılıklı bir yardımlaşma antlaşması için öncelikle İngiltere ile SSCB arasında bir karşılıklı yardımlaşma antlaşmasının imzalanması gerektiğini söylemiştir (SSCB Dışışleri Bakanlığı, 1981: 35). Dolayısıyla Sovyetler Birliği'nin 1938 yılında beri İngiltere ve Fransa ile yapmaya çalıştığı barış ittifakı çalışmaları ve İngiltere ve Fransa'nın bu talebi sürüncemede bırakması göz önünde bulundurulursa, Türkiye'nin bu ön koşulu Türk – Sovyet yardımlaşma antlaşmasını engellemektedir.

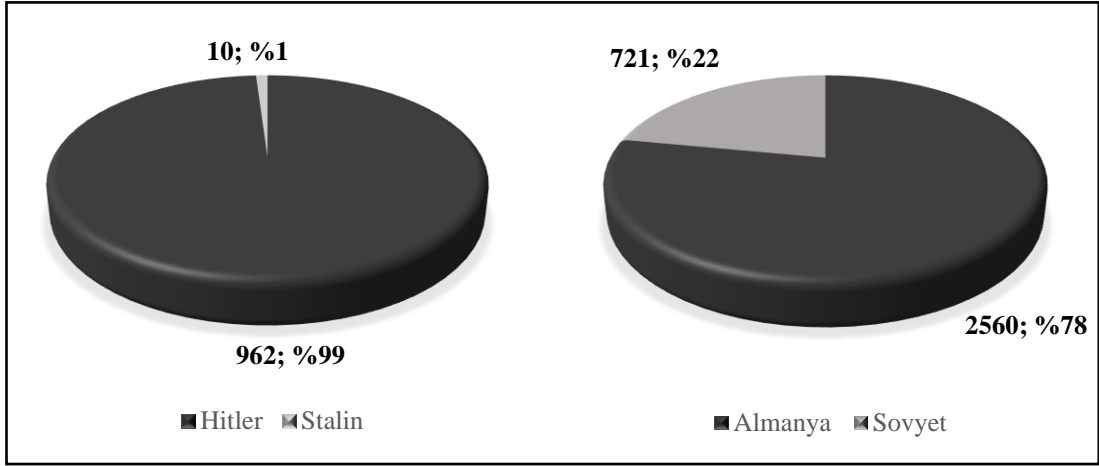
1 Nisan – 30 Nisan tarihleri arasında *Ulus*, *Tan* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde yapmış olduğum nicel içerik analizi ise değişen devlet politikalarının dönemin gazeteleri vasıtasıyla kamuoyuna aktarılmasına bir örnek teşkil etmektedir (şekil 4). Nicel içerik analizine göre 1 Nisan – 30 Nisan tarihleri arasında *Ulus* gazetesinde 'Hitler' kelimesi 394 defa geçmekteyken 'Stalin' kelimesi 6 defa geçmekte; *Tan* gazetesinde 'Hitler' kelimesi 274 defa geçmekteyken 'Stalin' kelimesi 3 defa geçmekte; *Cumhuriyet* gazetesinde ise 'Hitler' kelimesi 292 defa geçmekteyken 'Stalin' kelimesi 1 defa geçmektedir (şekil 1). Diğer nicel içerik analizine göreyse 1 Nisan – 30 Nisan tarihleri arasında *Ulus* gazetesinde 'Almanya' kelimesi 931 defa geçmekteyken, 'Sovyet', 'Rusya' kelimeleri 287 defa geçmekte; *Tan* gazetesinde 'Almanya' kelimesi 715 defa geçmekteyken, 'Sovyet', 'Rusya' kelimeleri 221 defa geçmekte; *Cumhuriyet* gazetesinde 'Almanya' kelimesi 914 defa geçmekteyken, 'Sovyet', 'Rusya' kelimeleri 213 defa geçmektedir (şekil 2). Sonuç olarak 1 Nisan – 30 Nisan tarihleri arasında toplam üç gazetede ise 'Hitler' kelimesi 962 defa geçmekteyken 'Stalin' kelimesi 10 defa geçmekte; 'Almanya' kelimesi 2560 defa geçmekteyken, 'Sovyet', 'Rusya' kelimeleri 721 defa geçmektedir (şekil 3).

Şekil 1: 1 – 30 Nisan tarihleri arasında *Ulus*, *Tan* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde geçen ‘Hitler’ ve ‘Stalin’ kelimeleri.

Şekil 2: 1 – 30 Nisan tarihleri arasında *Ulus*, *Tan* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde geçen ‘Almanya’ ve ‘Sovyet’ kelimeleri.

Şekil 3: 1 – 30 Nisan tarihleri arasında üç gazetenin toplamında geçen ‘Hitler’, ‘Stalin’, ‘Almanya’, ‘Sovyet’ kelimelerinin sayısı; yüzdeleri dilimleri.

Bu çalışmaya nitel olarak bakıldığında ise Hitler ve Almanya kelimelerini içeren haberlerde “Türk – Alman dostluğu, Atatürk – Hitler benzerliği, Birinci Dünya Savaşı’nda yapılan Türk – Alman ittifakı” gibi konulara değinildiği ve samimi bir anlatımın olduğu gözlemlenirken, Stalin ve Sovyet/Rusya kelimelerini içeren haberlerde ise dünyadan haberlere değinildiği, yorumdan uzak ve resmi bir anlatımın olduğu saptanmıştır. Sonuç olarak Potemkin’in Türkiye ziyareti Hitler’in ellinci yıldönümü ve Von Papen’in Türkiye’ye atanması kadar gazetelerde yer etmemiştir. Potemkin’in Türkiye’ye ziyaret sebebinin bir savunma anlaşması imzalamak olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Potemkin’in Türkiye’den eli boş döndüğünü de belirtmek gerekmektedir.

4.2.1.3. Tarafsızlıktan Tarafa: Üçlü İttifak Antlaşması

1939 yılının Ekim ayında İngiltere, Fransa ve Türkiye arasında imzalanan Üçlü İttifak Antlaşması, Türkiye’nin Batılı devletlerle yaptığı ilk ittifak antlaşmasıdır (Soysal, 1982: 367). Bu antlaşmayla beraber Atatürk dönemindeki tarafsız dış politika ilkesi terk edilmiş, İngiltere ve Fransa ile askeri sorumlulukların bulunduğu bir ittifak

antlaşması imzalanmıştır²⁰. Her ne kadar literatürde Üçlü İttifak'ın Türk – Sovyet ilişkilerine etkisi belirgin şekilde görülmesi de Avcıoğlu (1996: 539), “*Kurtuluş Savaşı yıllarından beri ilk kez, Türk – Sovyet ilişkilerinde uzun yıllar düzelemeyecek olan ciddi bir bozulma görülmüştür.*” şeklindeki açıklamasıyla bu antlaşmanın net şekilde Türk – Sovyet ilişkilerini zedelediğini belirtmiştir. Koçak (1996: 282), Atatürk döneminde İngiltere ile yakın ilişkiler kurulmaya başlandığını bu yüzden de Avcıoğlu'nun bu açıklamasını eksik ve yanlış olarak nitelendirse de Avcıoğlu argümanında Atatürk döneminde herhangi bir blok ile ittifak yapmadan her blok ile iyi ilişkiler kurmanın öneminden bahsetmektedir. İnönü döneminde ise açıkça ve ilk kez bir blok tercih edilmiş bunun sonucunda ise Sovyetler Birliği'nden uzaklaşmıştır.

Türkiye her ne kadar Üçlü İttifak Antlaşmasına Sovyetler Birliği'ni dahil etme çabalarında bulunmuşsa da bu çabalar dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda boşa çıkmakta dahası bu çabalar Türkiye'ye “Sovyetleri de dahil etmek istedik fakat onlarla anlaşamadık” söylemini kazandırmıştır. Üçlü İttifak Antlaşması, Türkiye'nin ilk defa bir blokla ittifak yapmasının dışında Sovyetler Birliği ile ilişkileri neden etkilemiştir? Öncelikle bir önceki başlıkta da belirtildiği gibi Sovyetler Birliği dünya ülkelerini Nazi Almanyası'nın yarattığı tehdit hakkında uyarmasına rağmen İngiltere ve Fransa ideolojik olarak birbirine karşıt olan Bolşevizm ve Nazizmin kendi aralarında hesaplaşması için Nazizme karşı yatıştırma politikaları izlemiştir. Örneğin Nazi Almanyası'nın Avusturya ilhakından sonra Sovyetler Birliği bu saldırıların artmasından ve genişlemesinden endişe duyarak diğer ülkeler ile alınacak tedbirlere hazır olduğunu bildirmiş fakat İngiltere koordineli bir eylem planlamanın Avrupa barışına katkı sağlayamayacağını bildirmiştir (Dokümanı Vneşney Politiki SSSR, 1977: 128-129; aktaran Bekcan, 2016: 108). Dahası İngiltere ve Fransa bu konunun Milletler Cemiyetine gelmesine engel olmuştur (Dokümanı i Materialı Kanuna Vtoroy Mirovoy Voynı, 1981: 80-81; aktaran Bekcan, 2016: 108).

Öte yandan İngiltere ve Fransa²¹, İspanya İç Savaşı'nda Almanya ve İtalya'nın Franco'ya askeri yardımlarını engellemeyerek Sovyetler Birliği'ne karşı olan

---

²⁰ Üçlü İttifak Antlaşması'nın madde bir ve ikisine göre, Türkiye, bir Avrupa devleti tarafından saldırıya uğrarsa İngiltere ve Fransa Türkiye'ye; İngiltere ve Fransa, bir Avrupa devleti tarafından saldırıya uğrarsa Türkiye İngiltere ve Fransa'ya yardım edecektir. Tam Antlaşma metni için bkz: Koçak, 1996: 271-280.

²¹ İngiltere ve Fransa Müdahale Önleme Komitesi (Non Intervention Committee) kurucu üyeleridir.

tutumlarını göstermiştir. 1937 yılında ise Halifax²², Almanya'ya giderek Hitler ile görüşmeler de bulunmuştur (Weinberg, 1994: 117-119). Görüşmeler sırasında Halifax, Hitler'in komünizmi yok etmek için yaptıklarından söz ederek, Almanya'yı "Bolşevizm karşıtı Batı'nın kalesi" olarak tanımlamıştır (Schwoerer, 1970: 367). Hitler ise bu görüşmeler sırasında Avrupa için tek sorunun Bolşevizm olduğunu ve diğer meselelerin çözülebileceğini söylemiştir (Dokümanı i Materialı Kanuna Vtoroy Mirovoy Voynı, 1981: 35; aktaran Bekcan, 2016: 107). Bu dönemde gerçekleşen olaylar göz önünde bulundurulduğunda, İngiltere ve Fransa'nın da Sovyetler Birliği'ne karşı politikalar izlediği görülmektedir. Bu yüzden Türkiye'nin her ne kadar Sovyet çekincesi²³ maddesi eklese de İngiltere ve Fransa ile ittifak antlaşması yapması, Türk – Sovyet ilişkilerini etkilemiştir.

Üçlü İttifak Antlaşması'nın Türk – Sovyet ilişkilerini etkilediğini Sovyet tarafından gelen tepkilerden de anlayabiliriz. Örneğin Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Terentiev bu antlaşmaya "aptallık" demiş ve antlaşmadan kısa süre sonra Sovyetler Birliği, Türkiye'ye petrol ihracatını durdurmuştur (Koçak, 1996: 281). Benzer şekilde Sovyet İzvestia Gazetesi, Üçlü İttifak antlaşmasının Türkiye'yi savaşın kenarına getirdiğini, Sovyetler Birliği'ne karşı yapıldığını fakat ne olursa olsun Sovyetler'in İngiliz ve Fransızlar'ın oyununa gelmeyerek, Türkiye ile olan sıkı dostluk bağlarını koruduğunu yazmıştır (*Ulus*, 22 Ekim 1939). Molotov ise TASS ajansına yaptığı konuşmada Türkiye'nin tarafsızlığını kaybettiğini ve savaşan devletler safına girdiğini vurgulamıştır (Soysal, 1982: 404). Ayrıca Molotov, Potemkin'in Nisan, Saraçoğlu'nun Eylül ziyaretinde herhangi bir Türk – Sovyet antlaşmasının olmayışını Türkiye'nin aldığı tutuma bağlamıştır (Krecker, 1964: 63-64; Erkin, 1968: 156-160; Önder, 1977: 33-34; Koçak, 1996: 282).

Üçlü İttifak öncesinde İngiltere ve Fransa'nın Sovyetler Birliği'ne olan tutumu bu şekildeyken, Üçlü İttifak Antlaşması imzalandıktan sonra da İngiltere ve Fransa'nın Sovyet karşıtı tutumu Türkiye üzerinden devam etmiştir. Bunun en büyük örneği ise Bakü Planı olarak karşımıza çıkmaktadır. İngiltere ve Fransa tarafından 1939-1940

---

²² O tarihte İngiltere parlamentosunda Lordlar Kamarası Başkanı, daha sonrasında İngiltere'nin Washington büyükelçisi.

²³ Üçlü İttifak Antlaşmasının Türkiye'ye yüklediği sorumlulukların, Türkiye'yi Sovyetler Birliği ile savaşa sürüklenmesini önlemek için konulmuş iki sayılı protokoldür.

yıllarında tasarlanan Bakü Planı, Sovyetler Birliği'nin petrol bölgelerini (Bakü ve Batum) hava saldırısı ile tahrip etmek daha sonrasında ise Kafkasya'da müslüman halkların ayaklanması ile Sovyetler Birliği'ne zarar vermeyi kapsayan çok yönlü bir tasarıdır (Koçak, 1996: 291; Aydın, 2009: 428-429). Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Massigli'nin Paris'e gönderdiği raporlarda Saraçoğlu'nun Bakü Planı kapsamında Türkiye'nin hava sahasının kullanılmasına karşı çıkmadığı anlaşılmaktadır (Aydın, 2009: 429). Her ne kadar bu plan uygulamaya geçmese de Almanya'nın Fransa işgali sırasında bu belgeler ele geçirilmiş ve yayınlanmıştır. Almanya'nın bu belgeleri yayınlamasının birincil amacının Türk – Sovyet ilişkilerini bozmak olduğu literatürde kabul edilmiştir (Aydın, 2009: 429). 3 Temmuz 1940'ta yayınlanan bu belgeler Üçlü İttifak Antlaşması'nın Türk Sovyet ilişkilerine olan etkisini tekrar göstermektedir. Belgelerin yayınlanmasından sonra Sovyet basını, Bakü Planını ve Türkiye'yi sert şekilde eleştirmiş ve hatta Ankara Büyükelçisi Terentiev Moskova'ya geri çekilmiştir (*Ulus*, 9 Temmuz 1940). 31 Temmuz 1940 Yüksek Sovyet'in yedinci toplantısında konuşan Molotov, yayınlanan gizli belgelerin Türk dış politikasına ışık tuttuğunu, ayrıca Mart ve Nisan aylarında Sovyet hava sahasını ihlal eden uçaklardan birinin Türkiye'den geldiğini ve bu uçakların amacının ne olduğunun artık anlaşıldığını belirtmiştir (*Ulus*, 1 Ağustos 1940).

Sonuç olarak Üçlü İttifak Antlaşması gerek öncesinde gerek sonrasında Sovyetler Birliği'ni hedef alan aksiyonlar içine girmiştir. Dolayısıyla Üçlü İttifak Antlaşması'nın Türk – Sovyet ilişkilerini etkilediği, özellikle Sovyetler Birliği'nin verdiği tepkiler göz önünde bulundurulduğunda, açıkça gözükmektedir. Analiz bölümünde ise Üçlü İttifak Antlaşması'nın imzalanma sürecinde İnönü ve devlet yetkililerinin söylemleri ile Eylül ve Ekim aylarındaki gazeteler analiz edilerek, Üçlü İttifak Antlaşmasına giden süreçteki söylemler analiz edilecektir.

4.2.1.3.1 İnönü'nün Üçlü İttifak'a İlişkin Söylemleri

Bu başlıkta İnönü'nün söylemlerinin derlendiği kaynaklar, 20 Eylül – 30 Ekim tarihleri arasındaki *Ulus*, *Tan*, *Cumhuriyet* ve *Yeni Sabah* gazeteleri; 1 Eylül – 29 Kasım tarihleri arasındaki T.B.M.M zabıtları; Alman, Sovyet ve Türk dışişleri arşiv

belgeleri içerisinde İnönü'nün yukarıda bahsedilen 1939 yılında imzalanan Üçlü İttifak Antlaşmasına yönelik söylemleri incelenmiştir.

Üçlü İttifak'tan önce İngiliz – Türk deklarasyonu hakkında İnönü'nün Haziran veya Temmuz aylarında İngiliz Daily Telegraph gazetesine verdiği demeçe değinmek gerekmektedir: “

İngiliz milletine Türk milletinin muhabbetli selamlarını bildirmenizi rica ederim. Türkiye cumhuriyetile ittifakı İngiliz milletinin samimiyetle karşıladığını görmek bizi çok sevindirmiştir. Bu ittifakı ilham eden siyasete samimi yardımlarından dolayı bilhassa İngiliz matbuatına müteşekkirim İttifaka karşı duyguları samimi olduğu kadar da, girdiği taahhütleri yapmak azminde olan Türk milletinde İngiliz milleti sadık bir müttefik bulacaktır. İki millet arasındaki eski dostluk müşkül seneler içinde de Türk milletinin kalbinde derin köklerini muhafaza etmiştir. İki memleket her sahadaki menfaatlerini temin noktasında ve cihan sulhunun korunmasında el ele yürüyebilmek için o dostluğun tekrar ihyasına itimatla bakıyoruz” (Kop, 1945: 39).

İnönü'nün bu söyleminde iki önemli nokta vardır. Bunlardan ilki o dönemde ‘sulh isteyenler’ diye tabir edilen ve iki farklı gruplaşma içerisinde olan İngiltere ve Sovyetler Birliği arasından İngiltere'nin tarafını seçmektir. İngiltere o dönemde belirli (orta ve küçük güçte) ülkeler ile anlaşma yaparken, Sovyetler Birliği gerek Fransa'ya gerekse İngiltere ve Uluslararası kamuoyuna kolektif bir barış hattı oluşturmayı teklif etmiştir. Sovyetler Birliği'ne göre, İngiltere'nin teminat ve karşılıklı anlaşma yaptığı ülkeler, İngiltere'nin Nazi Almanyası'nı Sovyetler Birliği'ne doğru genişletme çabasıdır. Sonuç olarak İnönü'nün bu söyleminden, İngiliz – Türk deklarasyonundan memnuniyeti anlaşılmaktadır. Dönemin koşulları ele alındığında dünya barışı için mücadele eden İngiltere ve Sovyetler Birliği opsiyonlarından İngiltere'nin tercih edildiği anlaşılmaktadır. Yukarıdaki söylemin bir diğer önemi ise *Ulus, Tan, Cumhuriyet* ve *Yeni Sabah* gazetelerinde yapmış olduğum taramalarda İnönü'nün bir röportajına denk gelmeyi, bir İngiliz gazetesinde İnönü'nün röportajına rastlamak olmuştur. İnönü'nün söylemleri incelendiğinde genel olarak yurtiçi gezilerinde, açılışlarda, mecliste ve üniversitelerde konuşmaları mevcutken, basın yayın organlarına konuşmayı tercih etmemiştir. Bu yüzden İngiliz gazetesine yapmış olduğu açıklamalar değerlidir.

22 Ekim 1939 tarihli *Ulus* gazetesinde ise İnönü'nün Üçlü İttifak dolayısıyla Kral altıncı George'ye ve Fransa Cumhurbaşkanı Albert Lebrum'a gönderdiği telegraflar yansımıştır. İnönü, altıncı George ve Fransa cumhurbaşkanına

“Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında karşılıklı yardım paktının imza edilmiş olduğunu Majestelerine bildirmekle bilhassa bahtiyarım. Üç memleketin bu yüksek kıymette vesika ile temhir edilen teşriki mesaisinin bizim için aziz olan barış ve selameti beşer davası için müsmir olmasını candan dileyerek bu mesut münasebetle sadikane ve hürmetkarane dostluk hissiyatımın kabulünü Majestelerinden/Ekselanslarından rica ederim” (Ulus, 22 Ekim 1939)

telgrafını göndererek Üçlü İttifak’a ilişkin olumlu yaklaşımını belirtmiştir.

İnönü 1 Kasım 1939 tarihindeki meclis açılış konuşmasında

“... (Türkiye’nin) 12 mayısta İngiltere, ve 23 haziranda Fransa Hükümetlerle kararlaştırmış olduğu müşterek beyannameler, bu gayretin mahsulüdür. 19 teşrinievvelde (Ekim) imza edilen ve bu hafta içinde yüksek tasdikınıza arzedilecek olan muahede de; hiç bir Devletin aleyhinde olmuyarak, hiç olmazsa tesirimizin yetiştigi sahada beynelmilel sulh ve emniyete hizmet etmek suretile kendi emniyetimizi masun tutmak gayesine matuftur. Sulhu korumak ülküsü; her memlekete, kendi hususi bünyesi, coğrafi vaziyeti ve imkanlarına göre ayrı ayrı tedbirler ilham edebilir. Türkiye için, hareket hattını evvelden sarahat ve samimiyetle belli etmek, sulh yolundaki vazife tedbirlerinin en müessir olanıdır denilebilir. Biz, bu muahede ile, harb fecayii içinde ıstırah çekten Avrupada bir emniyet muntakası tesisi suretile, bu facianın müstakbel ittisa ve inkişaflarına mani olmak gayesini güdüyoruz.” (T.B.M.M zabıtları, 1 Kasım 1939)

ifadelerini kullanarak Üçlü İttifaktan bahsetmiştir. İnönü’nün bu söylemi eleştirel olarak ele alındığında, sadece “Avrupa’da emniyeti tesis etmek” anlamı ortaya çıkmaktadır. Önceki konuşmalarında “cihan sulhü” vurgusu yapan İnönü, bu söyleminde “Avrupa sulhü” vurgusu yapmıştır. Bu söyleminde Üçlü İttifak Antlaşması’nın etkisi olduğunu da düşünebiliriz çünkü İngiltere ve Fransa Avrupa’da barışı sağlamak isterken, Almanya’nın doğuya doğru genişlemesini istemekteydi.

4.2.1.3.2. Kamuoyu ve Devlet Yetkililerinin Üçlü İttifak’a İlişkin Söylemleri

Bu başlıkta 20 Eylül – 30 Ekim tarihleri arasındaki *Ulus*, *Tan*, *Cumhuriyet* ve *Yeni Sabah* gazeteleri; 1 Eylül – 29 Kasım tarihleri arasındaki T.B.M.M zabıtları; Alman, Sovyet ve Türk dışişleri arşiv belgeleri içerisinde kamuoyunun görüşleri ve devlet seviyesindeki yöneticilerin yukarıda bahsedilen 1939 yılında imzalanan Üçlü İttifak Antlaşması’na yönelik söylemleri incelenmiştir.

Gazete analizlerinde özellikle 20 Ekim’den sonra sayfalarca “Türk – İngiliz Dostluğu” başlığıyla haberlerinin yapılması hükümet programının gazetelere

yansımaya bir işaret olarak karşımıza çıkmaktadır (*Ulus, Yeni Sabah, Cumhuriyet, Tan*, 20 – 30 Ekim 1939). Diğer yandan gazetelerde baş yazarlık yapan ve aynı zamanda milletvekili olan isimlerin köşe yazıları devlet seviyesinden Üçlü İttifak yaklaşımına dair veri sağlamaktadır. Falih Rıfkı Atay “*Büyük bir sulh ve emniyet eseri*” başlıklı yazısında

“... Herkes bizi müttefiklerimize, ve müttefiklerimizi bize bağlayan taahhütleri tafsilatı ile öğrenecektir. Bu yüksek bir sulh ve emniyet vesikasıdır: onun imzasını, üç millet kadar, yakın şark ve Balkanlar, ve umumiyetle barış alemleri derin bir sevinçle karşılayacaktır... Türklerle İngiliz ve Fransızların birbirlerine karşı beslemekte oldukları sevgi ve itimadın en derin ve şümüllü ifadesi olan ittifak bağı ile takviye edilmiş, ve hiç şüphesiz ebedileştirilmiştir.” (*Ulus*, 20 Ekim 1939)

ifadeleriyle Türk – İngiliz – Fransız dostluğunu vurgulayarak Üçlü İttifak Antlaşması hakkında düşüncelerini paylaşmıştır. Aynı günün gazetesine başbakan Refik Saydam’ın Üçlü İttifak hakkındaki açıklamaları da yansımıştır:

“Türkiye, Fransa ve Büyük Britanya arasında mevcut görüş ve menfaat birliğini gösteren bu mühim vesikayı imza etmekle fevkalade bahtiyarım. Mesai arkadaşım ve dostum Saraçoğlu’nun uzun süren gayubeti bu vesikada onun imzası yerine benim imzamin bulunmasını intaç etmiştir. Bundan büyük bir şeref duyuyorum.” (*Ulus*, 20 Ekim 1939).

Yeni Sabah gazetesi başyazarı ve aynı zamanda milletvekili olan Hüseyin Cahit Yalçın ise “*Ankara Muahedesi*” başlıklı yazısında,

“... Ankara muahedenamesinin imzası bütün Türkiyede de büyük bir alaka ve memnuniyet tevliid etmiştir. Bir milletin ötedenberi beslediği samimi hislere bu kadar tamamı tamamına tetabuk edecek bir siyasi ahidnameye pek nadir tesadüf olunabilir. Türk milleti 1908 inkılabile meşrutiyeti ilan ettiği ve garbe temayül siyasetini ciddi bir surette takib ederek Osmanlı İmparatorluğunu kurtarmağa çalıştığı dakikalardan itibaren gözlerini garb demokrasilerine çevirmişti. Beşer hukukuna riayet prensipleri ve hürriyet ideali ile yetişen Türk münevverleri ve gençlik hareketi, Yakın Şarkın istihlası için garb demokrasilerile sıkı bir mesai birliğinden hayır bekliyorlardı. Yirminci asır başlangıcında dünyayı kaplıyacak gibi görünen ve 1914 harbi neticesinde her tarafta yerleşmiş ve kök salmış zannedilen milli hakimiyet ve derdi hürriyet prensipleri sonra bir yanardağı indifai gibi şiddetli bir surette türeyen otoriter ve totaliter ideolojiler karşısında küsufa uğradığı halde Türk münevverleri hürriyet ideolojisene bağlılıklarını ve itimadlarını kaybetmediler. Onun için, dün resmen mühürlenmiş Türk – Fransız – İngiliz ittifakı uzun senelerden beri Türklerin kalbinde yaşayan bir temayülün ve dostluğun resmîyet sahasına geçmesi demektir. Bu dostluğun temeli kalblerde, hislerde ve düşüncelerdedir.” (*Yeni Sabah*, 21 Ekim 1939)

ifadelerini kullanarak Üçlü İttifak’a ilişkin açıklamalarda bulunmuştur. Yazısında açıkça “otoriter ve totaliter ideolojiler” ifadeleriyle Sovyetler Birliği’ni ima ederek

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bir ideoloji savaşı varmış gibi anlatım tercih etmiş ve Türk – Fransız – İngiliz anlaşması ile Türkiye'nin bu ideoloji savaşını kazandığını ima etmiştir. Atatürk döneminde üç farklı olaydan ötürü İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanarak siyasetten ve gazetecilikten menedilen Hüseyin Cahit Yalçın, İnönü döneminde hem gazeteciliğe hem siyasete geri dönerek Türk – Sovyet ilişkilerini karalamak için yazılar yazmıştır. Aynı zamanda Yalçın, *Yeni Sabah* gazetesinde 1 Ekim 1939 – 12 Mayıs 1940 tarihleri arasında Hitler'in *Kavgam* adlı eserini Türkçe'ye çevirip her gün bölüm bölüm yayınlarken, Türkiye'de Nazizm'in yayılmasına katkı sağlamıştır.

8 Kasım 1939 tarihinde dışişleri bakanı Şükrü Saraçoğlu Meclis konuşmasında

“Arkadaşlar, altı yedi aydan beri Firka grubu içtimalarında el birliği ile çalışarak vücade getirdiğimiz eser; Türkiye ile Fransa ve İngiltere Devletleri arasında 19 teşrinievvel tarihinde imza edilmiş olan bu üçlü yardımlaşma muahedesi ve merbutları, Millet vekillerinin son resmi tasvibini almak için bugün yüksek huzurunuzda gelmiş bulunuyor. Söze başlarken hemen söyleyeyim ki, bu eserin vücut bulması için beraber çalıştığım Fransız ve İngiliz sefirleri, bana eserin büyüklüğü ile mütenasib büyük birer devlet adamı olduklarını anlamak fırsatını vermiştir... İngiliz sefiri Knatchbull'e ve Fransız sefiri Massigli'ye huzurunuzda teşekkür edeceğim. İşte arkadaşlar, bir taraftan sizlerle, diğer taraftan Fransız ve İngiliz Devletleri ile yapılan ahenkli ve anlayışlı ve muvazi çalışmalar üç Devleti dünya tarihinin esaslı bir dönüm noktası teşkil edecek olan bu üçlü yardımlaşma muahedesi içinde sözleri, şerefleri ve imzaları ile birleştirdi. Kim ne derse desin bu muahede sulha hadimdir ve tamamen hüsnü niyete eserdir ve bundan sonra üç Devletin sulh için çalışmaları daha müessir ve müsmir olacaktır... Ben eminim ki bu üçlü muahede Milletimiz için, Rejimi gibi, Meclisi gibi, Şefi gibi uğurlu bir müessese olacaktır.” (T.B.M.M. zabıtları, 8 Kasım 1939)

ifadelerini kullanmıştır. Saraçoğlu bu söyleminde ve devamında Üçlü İttifak, İngiltere ve Fransa için övgü dolu sözler söylemiştir. Öncelikle Üçlü İttifak için altı yedi aydır (Nisan ayından beri) işbirliği ile çalışıldığını vurgulamaktadır. Söyleminde geçen ‘kim ne derse desin bu anlaşma sulh içindir’ cümlesi anlaşmaya tepki gösteren Sovyetler Birliği'ne veya anlaşma Mihver devletlerine karşı yapıldığı için İtalyan-Alman tarafına söylenmiş olması muhtemeldir. Söyleminin sonunda ise “*Üçlü İttifak antlaşması, rejim gibi, meclis gibi ve şef (İnönü) gibi milletimize uğurlu bir müessese olacaktır*” ifadesi ile Üçlü İttifak Antlaşmasına verdiği önemi belli etmektedir.

Aynı gün mecliste İzmir Milletvekili Halil Menteşe, Üçlü İttifak için

“Yeni müttefiklerimiz, İngiliz ve Fransızlar, bizim zaruri vaziyetimizi anlamışlar ve maddeye Rusya ile karşı karşıya gelmeleri vaziyeti hasıl olunca

bizi icbar etmemek için bir kayid kabul etmişlerdir. Eğer Sovyet Rusya da bu zarureti bu suretle kabul eder ve bunu kendisine hazmettirebilirse o zaman Sovyet Rusya ile de, eskiden olduğu gibi, daima dost kalacağız... Arkadaşlar; Hitler bir nutkunda demiştir ki, İtalyanlarla Almanların mukadderatı tam müşariktir. Ben de bu vaziyet karşısında burada bunu ilan ediyorum ki, bizim de şu vaziyet karşısında İngiltere ve Fransa ile makedderatımızda tam müşareket vardır.” (T.B.M.M. zabıtları, 8 Kasım 1939)

açıklamalarını yapmıştır. Bu söylemde ise İngiliz ve Fransızların yeni müteffiklerimiz oldukları ısrarla vurgulanırken, Sovyetler Birliği'nin eğer Üçlü İttifakı kabul ederse eskisi gibi dostumuz olacağı anlamı çıkmaktadır. Öte yandan Menteşe, Almanya – İtalya ittifaklığı ve dostluğu ile Türkiye – İngiltere – Fransa dostluğunu karşılaştırmış ve benzetmiştir.

Sonuç

Bu bölüme neoklasik realizm çerçevesinde bakıldığında dönemin en büyük özelliği olan tek parti sistemi ve baskın liderlik göze çarpmaktadır. İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Charles, İnönü'nün sözlerinin kanun olduğunu belirtmiştir (BNA FO 371 RK 1012/1, No.312, 1015/11/50, 1950: 13). Dolayısıyla Kitchen'ın vurguladığı birey kavramı özellikle ilgili dönem ve Türkiye özelinde etkili bir açıklama yapma kapasitesine sahiptir. Bir birey olarak İnönü, devlete öncülük etmiş ve devlete öncülük edecek diğer bireyleri seçmiş ve takip etmiştir. Örneğin İnönü, Cumhurbaşkanlığı sonrasında 14 yıldır dışışleri bakanlığı görevi yapmış Aras'ı görevinden alıp, dışışleri ve diplomasi konusunda tecrübesiz olan Saraçoğlu'nu dışışleri bakanlığı görevine getirmiştir. Benzer şekilde Atatürk döneminde kimilerinin siyasi yasaklı olduğu, kimilerininse ülke dışına sürgüne gönderildiği kişiler, Atatürk'ün vefatından hemen sonra İnönü tarafından affedilmiştir. Ayrıca bu isimler parti ve devlet içerisinde önemli mevkilere getirilmiştirlerdir. Dolayısıyla birey, sistemleri, kurumları ve bürokrasiyi inşa etmiştir. Bu yüzden bireyin algıları, fikirleri ve inançları iç politika ve dış politika inşasında başat rol oynamaktadır.

Nisan 1939'daki gelişmelere bakıldığında tekrar bireyin etkisi göze çarpmaktadır. Başta Hitler'in doğum gününe heyet gönderme fikri olmak üzere, Hitler'in doğum gününe gönderilen heyetin İnönü tarafından oluşturulması öne çıkmaktadır. Gönderilen heyette Atatürk döneminde yasaklı kişilerin bulunması da başlıklar arasındaki bağlantılı süreci yansıtmaktadır. İngiltere, Fransa ve Sovyetler

Birliği'nin Hitler'in doğum günü için heyet ve temsilci göndermediği göz önünde bulundurulduğunda, birey bazında kararlar sonucunda böyle üst düzey bir heyetin gönderildiği düşünülebilir. Benzer şekilde Atatürk'ün birçok kez reddettiği von Papen, İn döneminde İn'nn onayıyla Ankara büyükelçiliğine atanmıştır. Von Papen'in Ankara'ya atanması olayına karşı Atatürk ve İn'nn kararları incelendiğinde bireyin etkisi bir kez daha karşımıza çıkmaktadır. Birey algıları, fikirleri ve inançları doğrultusunda vermiş olduğu kararla politika yapımında başat bir rol oynamaktadır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

AMPİRİK BÖLÜM II: 1941 – 1945 YILLARI ARASINDA TÜRK – SOVYET İLİŞKİLERİ

5.1. 1941 – 1945 Yılları Arasındaki Kırılma Noktaları

5.1.1. Barbarossa Harekâtı Öncesi ve Sonrası Türkiye'nin Tepkisi ve Sovyetler Birliği Aleyhine Alman Aksiyonlar

Barbarossa Harekâtı²⁴ öncesinde Türk – Sovyet ilişkilerini etkileyecek bir olay daha olmuştur. 1941 yılının Mart ayında Hitler ile İnönü kişisel mektuplaşmaya başlamış ve bu mektuplaşma sonucunda Türk – Alman ilişkilerinde yeni bir sayfa açılmış iyi ilişkiler atılmaya başlamıştır. Hitler 1 Mart tarihli ilk mektubunda İnönü'ye Almanya'nın İngiltere ile neden savaştığını açıklamış, Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve siyasi bağımsızlığına karışmayacağını belirtmiştir (ADAPd12,1, no: 113, 119). Ayrıca Almanya tarafından kurulacak yeni Avrupa düzeninin Türkiye'nin çıkarlarına aykırı olmayacağı yönünde güvence vererek Türkiye ile Almanya arasında tam bir çıkar birliği olduğunu da vurgulamıştır. Bunların yanında ekonomik ilişkilere ve Birinci Dünya Savaşı sırasındaki askeri ortaklaşmalardan bahsederek mektubunu bitirmiştir (ADAPd12,1, no:113, 119). İnönü ise Hitler'in mektubuna 12 Mart'ta Türkiye'nin toprak bütünlüğünü koruma kararını vurgulayarak cevap vermiştir (ADAPd12,1, no: 161). Öte yandan İnönü, Alman ve Türk ordularının karşılaşmasını felaket olarak nitelendirirken Alman ordusu ile savaşmaktan sonuna kadar kaçınacağını belirterek Hitler'in askerlerine Türk sınırlarından uzak durulmasına yönelik verdiği emirden de memnuniyetini dile getirmiştir (ADAPd12,1, no: 161). Hitler ise 17 Mart'ta Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi Hüsrev Gerede ile görüşerek, İnönü'nün mektubundan ve kendisine verdiği yanıtta memnun olduğunu ve bu mektuplaşmaya verdiği değerin olağanüstü olduğunu sözlü bir şekilde ifade etmiştir (ADAPd12,1, no: 177). Hitler Türkiye ile ortak savaş anılarından bahsederek

---

²⁴ Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne karşı başlattığı savaş, İkinci Dünya Savaşı'nın Doğu Cephesi olarak da bilinmektedir.

Türkiye'nin güçlü olmasını sadece ortak geçmişlerinden dolayı istemediğini aynı zamanda Bolşevizm'e karşı güçlü bir Türkiye görmek istediklerini ve destek olduklarını açıklamıştır (ADAPd12,1, no: 161). Hitler'in Türkiye ile iyi ilişkiler kurma çabasının temelinde yine Türk – Sovyet ilişkilerini etkileyecek türden bir temenni bulunmaktadır. Bu ikili mektuplaşmalardan sonra Almanya'nın çokça şikayetçi olduğu Türk basını ve radyosunun artık Almanya aleyhinde yazı, haber, makale ve yorum yayınlanmadığı ve bu duruma bizzat Türk Hükümetince el atıldığı von Papen'in raporlarında görülmektedir (ADAPd12,1, no: 142). Von Papen'in Ribbentrop'a ilettiği bir diğer raporda ise İngilizler gibi Türk basınına rüşvet vererek Almanya lehine haberler yaptırmak Türk-Alman ilişkilerini olumlu yönde etkileyemeyeceği yazmaktadır. Von Papen'e göre Türkiye'de basın İnönü'nün istemediği bir şeyi yazamaz dolayısıyla Almanya'nın öncelikli hedefi İnönü ve Fevzi Çakmak'ı etkilemek, ikinci hedefi ise Türk gazetelerine fon sağlamaktır. Von Papen'e göre İnönü ve Çakmak'ı etkiledikten sonra gazetelere fon sağlamaya gerek bile kalmadan gazeteler Almanya lehine haberler yazacaktır (ADAPd12,1, no: 154).

22 Haziran 1941 tarihinde, Barbarossa Harekatı başlamadan dört gün öncesinde, Ankara'da Almanya ile Türkiye Arasında Dostluk Antlaşması (Treaty of Friendship Between Germany and Turkey) imzalanmıştır. Her ne kadar Türkiye'nin Nazi Almanyası ile yaptığı bu antlaşma savunma antlaşması olarak görünse de Türk – Sovyet ilişkilerine darbe vurucu bir antlaşma olmuştur. New York Times gazetesi *“Türk – Alman dostluk muahedesi İngiltere'ye karşı olmaktan ziyade Sovyetler Birliğine müteveccihdir. Almanya bu antlaşma ile Sovyetleri çevirmek siyasetini tamamlamaya muvaffak olmuştur. Almanya ve Türkiye aralarında imzaladıkları bu antlaşma için Moskovayı haberdar etmeye lüzum görmemiştir”* (Tan, 22 Haziran 1941) ifadeleri ile Almanya ile Türkiye arasındaki Dostluk Antlaşmasını yorumlamıştır. Bu antlaşmadan sadece dört gün sonra Nazi Almanyası Sovyetler Birliği'ne saldırmış ve Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne yardım etmesi imkansızlaşmıştır. Fakat o yıllarda Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne yardım etmesi bir kenarda dursun Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırması hoş karşılanmıştır. Örneğin, Hitler'in Sovyetler'e saldırı haberini İnönü'ye oğlu Ömer'in haber verdiği ve İnönü'nün bu haberi duyunca yatağından kalkıp kahkahalarını tutamayarak güldüğü ve bu saldırıyı dış politika başarısı olarak gördüğü Erdal İnönü'nün (2007: 129) hatıralarında anlatılmaktadır.

Bu başlığın analiz bölümünde ise İnönü – Hitler mektuplaşması sonrası İnönü ve siyasetçilerin yaptığı açıklamalar, özellikle 18 Haziran Almanya ile Türkiye arasında Dostluk Antlaşması ile 22 Haziran Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırısı arasındaki zamanda yayınlanan gazeteler/söylemler ve Türkiye'nin Sovyetler aleyhine aldığı aksiyonlar sonrası gazeteler/söylemler analiz edilecektir. Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırısı sonrasında Türkiye'nin Sovyetler Birliği aleyhine yaptığı faaliyetler, krom ihracatına devam, boğazlardan geçen Alman gemileri, Sovyet sınırına asker yığılması, Türk yetkililerin Alman yetkililer ile Sovyetler aleyhine görüşmesi ve Nazi propagandası şeklinde sıralanabilir.

Bu eylemlere de kısaca değinmek gerekirse Türkiye İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce önemli bir krom²⁵ ihracatçısıydı. 1938 yılında Türkiye Almanya'nın krom ihtiyacının %52'sini karşılıyordu, 1939 yılında bu oran %60'ın üzerine çıkmış bulunuyordu (Koçak, 1996: 429). Fakat Üçlü İttifak Antlaşması'ndan sonra İngiltere ve Fransa iki yıllık (1940 ve 1941 yılları için) Türkiye'de üretilen ve Türkiye'nin elinde bulunan tüm kromu almak için 8 Ocak 1940 yılında bir ticaret antlaşması imzalanmıştır (Koçak, 1996: 288). Bu antlaşmadan dolayı Türkiye 18 Mart 1940'ta Almanya ile yaptığı ticaret antlaşmasına kromu dahil etmemiştir (Oran, 2009: 396; Aydın, 2009: 424-425). Fakat Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırmasının hemen ardından Türkiye Almanya'ya krom ihraç etmeye tekrar başlamış ve bu ihracat 1944 yılına kadar yani Almanya İkinci Dünya Savaşı'nda güçsüz duruma düşene kadar devam etmiştir (Oran, 2009: 396; Aydın, 2009: 447).

Boğazlar'dan geçen gemiler konusunda Sovyetler Birliği gemi isimleri ve tarihleri net şekilde açıklayarak Türkiye'ye bir nota göndermiştir. Bu notaya göre Türkiye, 9 Temmuz 1941'de Seefalke adında bir Alman sahil güvenlik gemisi, 1 Ağustos 1941'de Taravisio adında İtalyan savaş gemisi, Mayıs ve Haziran 1944 tarihinde 8 tane Ems tipi ve 5 tane Kriegstransport tipinde savaş gemisinin Türk Boğazları'ndan geçişine izin vererek, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni ağır olarak ihlal etmiş ve Sovyetler Birliği'ne zarar vermiştir (Bilsel, 1947: 740-741; Aydın, 2009: 466-468). Yine o dönemin milletvekili ve entellektüellerinin anılarında Boğazlar'dan

---

²⁵ Krom madeni silah yapımında önemli bir hammadde kaynağı olduğu için silah sanayiinde önemli bir yer tutmaktadır.

geçen Alman gemilerine rastlanmaktadır. Örneğin Barutçu (1977: 182-188) anılarında, Karadeniz'den gelip Boğazlar'ı geçen, Alman askeri ve silahı taşıyan İtalyan bandıralı gemilerin Ege Denizi'nde Semadirek, Limni ve Taşoz Adalarını işgal ettiğinden bahsetmektedir. Mina Urgân (2014: 196) ise anılarında, Boğazlar'dan geçen Alman savaş gemilerine bizzat şahit olduğunu ve savaş gemilerinin geçisi sırasında İstanbul elektriğinin kesildiğini yazmıştır.

Türkiye'nin Sovyetler Birliği sınırına Türk askerlerinin yığılması fikrini ilk olarak von Papen, Ali Fuat Cebesoy ile görüşmüş ve bu görüşmeden Genelkurmay Başkanlığı'nın haberi olduğu ve bu planı onayladığı 5 Ocak 1942 Alman Dışişleri Bakanlığı arşivindeki raporunda görülmektedir (ADAPe1, no: 97). Ancak bu konuda hemen aksiyon alınmaz ve bu olay Türkiye tarafından sürüncemede bırakılır. 1942 Mayıs ayında ise Berlin, Türkiye'ye 100.000.000 Alman Markı değerinde silah kredisi açarak karşılığında Türk askerlerinin Sovyet sınırına kaydırmasını istemiş ve Türkiye bu teklifi kabul etmiştir (Koçak, 1996: 639). Birkaç ay sonra Trakya'dan Sovyet sınırlarına 26 tümen asker kaydırılıp Başbakan Saraçoğlu ve Orgeneral Kazım Orbay doğu bölgesini ve Sovyet sınırlarını ziyaret edip buradaki askeri hazırlıkları teftiş etmiştir (ADAPe3, no: 233). Türkiye'nin Sovyet sınırlarına asker yığılması sonucunda, Sovyetler Birliği Türkiye ile olan sınırlarından gelecek bir saldırıdan dolayı endişe duymuştur. Sovyetler Birliği'nin çekince sebeplerinden birisi Türkiye'nin Mihver devletleri tarafına katılıp Kafkasya sınırlarından kendisine saldırması iken diğer endişe kaynağı ise Türkiye'nin Alman ordusuna geçiş izni verip Almanlar'ın Sovyetler Birliği'ne beklenmedik bir saldırı yapmasıydı. Bu yüzden Sovyetler Birliği Almanya ile savaşın en zor olduğu zamanlarda bile Kafkas sınırında askeri birliklerini muhafaza etmiştir. Öte yandan Almanya ise Türkiye'nin varlığına borçlu olarak güney sınırında savunmak için asker bırakmamış ve var gücüyle doğu cephesine kaydıracağı askeri birlikleri ile Sovyet Rusya'ya karşı savaşmıştır (ADAPd12,2, no: 621).

Türk yetkililerin Alman yetkililer ile Sovyetler aleyhine görüşmesi konusunda, örneğin General Rohde²⁶ raporlarında Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Asım Gündüz ile yaptığı görüşmelerde, Gündüz'ün Sovyetler Birliği'ne yardım eden Müttefik gemiler ve sevkiyatlar konusunda ve İngiliz deniz hareketi hakkında bilgi

---

²⁶ Almanya'nın Ankara'daki Askeri Ataşesi.

paylaşımı yaptığını belirtmiştir (Glasneck, 1968: 83-84; aktaran Koçak, 1996: 616-617). Bu gibi görüşmeler bu dönemde çokça gerçekleşmiş olup, söylem analizi bölümünde Alman Dışişleri Bakanlığı raporlarında özellikle İnönü, Saraçoğlu ve diğer devlet yetkililerinin Sovyetler aleyhinde verdiği demeçler/söylemler incelenecektir.

5.1.1.1. İnönü'nün Barbarossa Harekâtı Öncesi ve Sonrası Söylemleri

Bu başlıkta İnönü – Hitler mektuplaşması ile başlayan süreç sonrasında Barbarossa Harekatı öncesi ve sonrası yukarıda anlatılan olaylara ilişkin İnönü'nün söylemleri incelenmektedir. Kronolojik olarak incelenen bu dönem öncelikle Hitler – İnönü mektuplaşmasına dair İnönü'nün söylemleri 1 – 31 Mart 1941 tarihleri arasındaki *Ulus*, *Tan*, *Cumhuriyet* ve *Yeni Sabah* gazeteleri taranmıştır. Fakat gazetelerde İnönü'nün bu olaylara ilişkin bir söylemi bulunmamıştır. Benzer şekilde 1 Mart – 1 Haziran 1941 tarihleri arasındaki T.B.M.M. zabıtlarında da İnönü'nün söylemlerine rastlanılmamıştır. İnönü'nün söylemlerinin derlendiği kitapta da döneme ve konuya ait bir söyleme rastlanılmamıştır. Alman Dışişleri Bakanlığı'nın arşiv raporlarında ise İnönü'nün Hitler'e yazdığı mektubun içeriği ve İnönü ile von Papen arasındaki konuşmalar tespit edilmiştir.

Von Papen 4 Mart 1941 tarihinde İnönü ile görüşmüş ve bu görüşmenin raporunu Alman dışişleri bakanlığına bildirmiştir. İlgili rapora göre İnönü mektubu dikkatle okuduktan sonra Hitler'e böyle ciddi bir zamanda bizzat mektup gönderdiği için içtenlikle teşekkür edip, kişisel olarak Hitler'e mektup yazacağını von Papen'e bildirmiştir (ADAPd12,1, no: 122). İnönü, von Papen ile olan konuşmasında Almanya'nın Yunanistan'a saldırması durumunda üzüleceğini belirterek Alman hava kuvvetlerinin Larissa'yı²⁷ asla bombalamaması gerektiğini ifade etmiştir. Fakat buna rağmen İnönü, Almanya'nın bu şekilde açıklanan politikası (Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve siyasi bağımsızlığına karışmayacağı) nedeniyle Almanya – Türkiye ilişkilerinin tamamen düzelmesinin mümkün olduğunu söylemiştir (ADAPd12,1, no: 122).

---

²⁷ Yunanistan'ın önemli bir şehri

12 Mart 1941 tarihinde ise İnönü'nün Hitler'e yazdığı mektup tam metin halinde Alman dışişleri raporlarına eklenmiştir. Türk basınına yansımayan bu mektup söylem analizi için oldukça değerli bir veri kaynağıdır. İnönü mektubunda

“Sayın Şansölye! Ekselansları tarafından Büyükelçiniz aracılığıyla bana gönderilen kişisel mektubu alma onuruna eriştim. Bu mesajı gönderirken bana gösterdiğiniz incelikli ve nazik ilgi için içtenlikle teşekkür ederim. Cumhuriyet Hükümetine iletmış olduğum mektubunuzun içeriği hak ettiği tüm ilgi ile incelenmiştir. Omuz omuza verdiğimiz, şanını ve hüznünü eşit olarak paylaştığımız son büyük savaştan sonra, yeni Türkiye'nin politikası her zaman milli mücadelemizin başlangıcında çizilen çizgiye bağlı kalmıştır: Bu, Türk bağımsızlığının güvence altına alınmasıdır. Başkalarının haklarına herhangi bir tecavüz olmaksızın en mutlak anlamda ve barışçıl bir şekilde daha fazla gelişmektir... Cumhuriyet Hükümetinin Balkan politikası, Balkan Yarımadasını savaşın tahribatından uzak tutmaktan başka bir amaç gütmemiştir. Ekselansları Tam Yetkili Temsilcisi tarafından bize defalarca Almanya'nın da aynı hedefi izlediği ve bu nedenle Avrupa'nın güneydoğusuna ilişkin Türk ve Alman politikası arasında güven verici bir paralellik olduğu söylendi... Türk ordusuyla Alman ordularını çatışmaya sokacak hiçbir neden olmadığına ve Almanya, Türkiye'nin bağımsızlık ve güvenlik ihtiyaçlarına anlayış gösterdiği sürece böyle bir felaketin olmayacağına inanıyorduk ve hala da inanıyoruz. Reich hükümeti, Türkiye'den bu amaçla üstlendiği yükümlülüklerle bağdaşmayacak hiçbir şey talep etmek istemediklerini defalarca bize temin etti... Yakın zamanda birlikte kan döken Türk ve Alman askerlerinin asla karşı karşıya gelmemelerini en içten dileklerle ifade ediyorum. Ekselanslarının talihli girişimi sayesinde aramızda gerçekleşen görüş alışverişi, şüphesiz Türk-Alman ilişkilerinin normalleşmesine ve gelişmesine katkıda bulunacaktır. Bu umutla, Bay Hitler'den, en büyük saygımı ifade etmeme izin vermenizi rica ediyorum.” (ADAPd12,1, no 161)

ifadelerini kullanmıştır. Öncelikle İnönü'nün Birinci Dünya Savaşı'na ve kader ortaklığına atıfta bulunarak Türk – Alman ilişkilerine değinmesi, Nisan 1939 yılında Türk basınının Hitler – Atatürk benzetmeleri yaparak Hitler'in doğum günü kutlamalarına benzer bir açıklama türüdür. Her iki açıklamada da eskiye referans verilerek (etik olup olmaması veya doğru olup olmaması bir kenara bırakılarak) ortaklık kurma amacı gütmektedir.

İnönü'nün yukarıdaki mektupta yazdığı *“Türk ordusuyla Alman ordularını çatışmaya sokacak hiçbir neden olmadığı”* ifadesi, İnönü'nün 5 Mayıs 1939 tarihinde Potemkin'e söylediği *“Almanya'nın SSCB'ye saldırması için hiçbir nedeni yoktur. Türkiye Almanya'nın saldırısına uğrayacak ilk ülkedir.”* (SSCB Dışişleri Bakanlığı, 1981: 39-40) ifadeleri ile taban tabana zıttır. İnönü'nün bu ifadeleri bir strateji gereği olarak yorumlanabileceği gibi aradan geçen iki yılda artan Türk – Alman ilişkilerinin Türkiye'yi saldırılacak ilk ülke konumundan saldırmak için hiçbir nedeninin olmadığı

bir ülke konumuna getirdiği şeklinde de yorumlanabileceğini göstermektedir. Zira bu mektuplaşmadan üç ay sonra gerçekleşen Almanlar'ın Sovyetler Birliği'ne taarruzu, Almanlar'ın Türkiye'ye saldırmak için hiçbir nedenin olmadığını açıkça göstermektedir.

18 Haziran 1941 yılında imzalanan Almanya ile Türkiye arasında Dostluk Antlaşması ise Alman – Sovyet savaşından dört gün imzalanmış olup, Sovyet aleyhine sonuçlanan bir antlaşma olmuştur. Türk – Alman Dostluk Antlaşması'na yönelik, İnönü'nün söylemleri için 1941 Mayıs ve Haziran ayının *Ulus, Tan, Cumhuriyet* ve *Yeni Sabah* gazeteleri, buna ek olarak bu dönemdeki meclis konuşmaları ve İnönü'nün yurtiçi gezilerinde yaptığı konuşmalarının derlendiği kitaplar ve Alman dışişleri arşiv raporları taranmış ve İnönü'nün Sovyetler Birliği aleyhine ve Alman lehine söylemleri aranmıştır.

Almanya ile Türkiye arasında imzalanan Dostluk Antlaşması'na giden süreçte ilk önce 13 Mayıs 1941'de yapılan von Papen – İnönü görüşmesi dikkat çekmektedir. Von Papen bu görüşmeye ait raporuna “*Hiç bugünkü kadar sıcak bir şekilde karşılanmadım.*” (ADAPd12,2, no: 514) ifadeleriyle başlamıştır. Yaklaşık bir saat süren görüşmede, İnönü, von Papen'den Almanya'nın Türkiye'ye silah yardımı yapmasını talep etmiş ve bu materyallerin asla Alman çıkarlarına karşı kullanılmayacağına yönelik teminat vermiştir. İnönü teminat verdikten sonra ise “*Türkiye, İngiltere ile bir anlaşma yapmış olabilir ama Almanya ile asla bir çatışmaya girmemek için elinden geleni yapacaktır*” (ADAPd12,2, no: 514) demiştir. Görüşmenin ilerleyen dakikalarında İnönü von Papen'e, olası bir Alman-Rus çatışmasında Türkiye'nin Almanya tarafında olacağına dair teminat vermiştir (ADAPd12,2, no: 514). İnönü, von Papen'in “*Türkiye'nin bir antlaşma belgesi yoluyla eski dostane ilişkileri yeniden kurmaya ilke olarak hazır olup olmadığını*” sorması üzerine, “*Hitler'e tamamen hazır olduğumu söyleyin. Almanya, Türkiye'ye karşı hiçbir güçle ilişki kurmamayı taahhüt ederse, Almanya'nın çıkarlarına karşı hiçbir şey yapmamayı, özellikle de onunla asla çatışmamayı taahhüt edeceğiz*” (ADAPd12,2 no: 514) cevabını vermiştir. İnönü'nün söylemleri incelendiğinde açıkça Sovyet karşıtı bir ifade kullandığı görülmektedir. Alman – Rus ilişkileri henüz savaşa çok uzak iken olası bir savaş ihtimalinde Almanya'yı destekleyeceğiz şeklindeki açıklamaları Almanları teşvik edici bir hamle olmuştur. Diğer yandan “*Almanya'ya karşı asla*

çatışmamayı taahhüt edeceğiz” söylemi ise özellikle Almanya savaşı kaybetme aşamasındayken Türkiye’nin ısrarla Almanya’ya karşı savaş ilanı deklare etmemesine yönelik bir işaret olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’nin, Mihver devletlerinin kesin kaybı ön görüldüğünde bile savaşa katılmaması, hem savaş sonrasındaki çıkarlarını etkilemiş hem de Sovyetler Birliği ile ilişkilerine büyük zarar vermiştir.

İnönü 12 Haziran’da ise Hitler’e yazdığı bir mektupta

“...Halklarımız ve ülkelerimiz arasında gerçek bir çıkar ayrılığının olamayacağına aynı kanaatte olarak, Dışişleri Bakanı, Türkiye ve Almanya’nın aralarındaki dostluk ve karşılıklı güvene dayalı ilişkileri sürdürmeye istekli olduklarını teyit edecekleri koşulları belirlemek için Ekselanslarının Büyükelçisi ile zaten temasa geçmiştir. Bu maksatla her iki tarafta sarf edilen gayretlerin şahsım tarafından arzu edilen çözüme ulaşmasını temenni eder, her halükarda ülkelerimiz ve halklarımız arasındaki, pratikte ayrıışmayan ilişkilerin derinleşeceğine ve gerçek bir dostluğa dönüşeceğine her halükarda inanıyorum...” (ADAPd12,2, no: 622)

ifadelerini kullanmıştır. İnönü’nün içtenlik ile yazdığı bu mektup ve Mart ayındaki mektupla beraber Türk Alman ilişkileri köklü bir değişime gitmiş ve bu değişim gerek devlet seviyesinde gerekse kamuoyunda özümsemiştir. Bu mektuptan 6 gün sonrasında ise Türkiye ile Almanya arasında saldırmazlık ve dostluk antlaşması imzalanmıştır.

T.B.M.M. altıncı dönem dördüncü yasama yılının açılış konuşmasında İnönü’nün dış politika hakkında söylemleri ve bu konuşmasında Almanya ve Balkanlar ile olan ilişkilerden bahsederken Sovyetler Birliği ile olan ilişkilere değinmemesi dikkate değerdir. Alman – Sovyet savaşı sırasında Meclis açılış konuşmasında İnönü,

“Almanya ile münasebetlerimiz, Balkan hareketleri esnasında en çetin imtihanını geçirmiştir, denilebilir. O zaman bizdeki alaka ve endişeyi layık olduğu ehemmiyetle gören ve anlayan Alman devletinin Sayın Reisi Hitler, bana yazdığı hususi bir mektupla, memleketimize karşı dostluğunu göstermiş; ve Hükümetin tasvibile kendisine vermiş olduğum cevap, ve bir kerre daha vaki olan mektuplaşmamız, 18 haziran 1941 tarihli Türk – Alman Muahedesini vücuda getiren karşılıklı itimat havasını yaratmıştır. Bu neticeyi memnuniyetle kaydetmek isterim. Türk – Alman münasebetleri, o tarihten beri hiç bir zaman bulunmayan bir dostluk takip ediyor. 18 haziran 1941 tarihli dostluk ve saldırmazlık muahedesinin hükümleri, her şart içinde mahfuz olarak devam ediyorlar ve devam edeceklerdir. Son günlerde imzasına muvaffakiyet elveren ve yakında yüksek tasdikinize arzedecek olan Türk – Alman Ticaret Anlaşması, bu dostluk ve itimat siyasetinin hayırlı bir semeresi olarak telakki edilmeye layıktır.” (T.B.M.M zabıtları, 1 Kasım 1941)

ifadelerini kullanmıştır. Bugüne kadar hem Atatürk döneminde hem İnönü döneminde meclis açılış konuşmalarında Türkiye'nin komşu ülkeler ve büyük ülkeler ile olan ilişkilerinden bahsedilmiştir. Bu meclis açılış konuşmasında ise diğer ülkelerden bahsetmeden yalnızca Alman dostluğuna özel bir vurgu yapmak, Almanya ile savaş halinde olan Sovyetler Birliği aleyhine yapılmış bir hamledir.

Von Papen 5 Ocak 1942'de Almanya dışişleri bakanlığına yolladığı raporda İnönü ile yaptığı görüşmeyi anlatmıştır. İlgili raporda

“Birkaç gün önce cumhurbaşkanı ile yaptığım görüşmede, cumhurbaşkanı Türkiye'nin Rusya'nın yok edilmesiyle çok ilgilendiğini ve Anglo-Amerikan güçlerinin Türkiye'yi kendi çıkarlarına aykırı en ufak şeyi yapmaya ikna etmesine ve baskı kurmasına izin vermeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca cumhurbaşkanı, Türkiye'nin tarafsız tavrının İngiltere'den çok Mihver için daha avantajlı olduğunu vurguladı. İnönü, Türkiye aktif olarak İngiliz müttefikinin yanında olsaydı, o zaman bugün İngilizler'in Rusya'nın güney kanadını savunabileceğini belirtti.” (ADAPe1, no: 97)

ifadeleri geçmektedir. Hem lider seviyesinde hem de devlet seviyesinde benzer ifadelerin oluşu Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyet karşıtı bir tutum takındığını desteklemektedir. Resmi tarih yazımı ve literatüre göre Türkiye, Anglo-Amerikan tarafını yetersiz silah ve cephane sebeplerinden dolayı savaşa girmeme konusunda ikna etmiştir. Fakat buradaki lider ve devlet yetkililerinin söylemlerine göre Türkiye, silah ve cephaneyi bahane ederek Anglo-Amerikan tarafını sürüncemede bırakmış ve savaşa bilerek müdahale etmeyerek Sovyetler Birliği'nin kesin yenilgisini istemiştir.

5.1.1.2. Kamuoyu ve devlet yetkililerinin Barbarossa Harekatı öncesi ve sonrası söylemleri

Bu başlıkta İnönü – Hitler mektuplaşması ile başlayan süreç sonrasında Barbarossa Harekatı öncesi ve sonrası yukarıda anlatılan olaylara ilişkin devlet yetkililerinin söylemleri incelenmektedir. Kronolojik olarak incelenen bu dönem, öncelikle Hitler – İnönü mektuplaşmasının olduğu dönem ile başlamaktadır. Mektuplaşma sırasında devlet yetkililerinin söylemleri 1 – 31 Mart tarihleri arasındaki *Ulus, Tan, Cumhuriyet* ve *Yeni Sabah* gazeteleri taranmıştır. İlgili gazeteler Hitler'in İnönü'ye mektubunu “*Cümhurreisimize Alman Devlet Reisi bir mesaj gönderdi*” başlığıyla yayınlayarak içerik hakkında bilgi vermeksizin duyurmuştur (*Ulus, Tan,*

Cumhuriyet, *Yeni Sabah*, 5 Mart 1941). 22 Martta ise “*Reisicümhurumuzun mesajı alman devlet reisine verildi*” başlığıyla yine içerik hakkında bilgi verilmeden İnönü’nün Hitler’e yazdığı mektup tam 10 gün sonra duyurulmuştur. Fakat bu konuyla ilgili ne milletvekili olan gazeteciler ne de diğer devlet yetkilileri herhangi bir açıklama yapmamıştır. Benzer şekilde 1 Mart – 1 Haziran 1941 tarihleri arasındaki T.B.M.M. zabıtlarında da devlet yetkililerinin söylemlerine rastlanılmamıştır. Alman dışişleri bakanlığının arşiv raporlarında ise İnönü Hitler mektuplaşması döneminde yoğun bir rapor trafiği göze çarpmaktadır. Mart ve Nisan aylarında 16 tane rapor mevcuttur ve bu raporların çoğu von Papen ile Saraçoğlu ve Numan Menemencioğlu’nun konuşmaları hakkında yazılmıştır. Bu raporlar arasında devlet yetkililerinin söylemleri analiz edilecektir.

İnönü’nün mektubundan dört gün öncesinde, 8 Mart 1941, von Papen ve Dışişleri Bakanı Saraçoğlu görüşmüş ve bu görüşmede Saraçoğlu, Hitler’in mektubunun son derece tatmin edici olduğunu açıklamıştır. Von Papen’in devlet başkanları arasında gerçekleşen bu mektuplaşmanın ikili ilişkilerde köklü bir değişime yol açması temennisini Saraçoğlu olumlu bir şekilde karşılamıştır. Ayrıca bu görüşmede, von Papen Türk basınından Alman aleyhine haberler yaptığı için Saraçoğlu’na şikayette bulunmuş ve Saraçoğlu bu konu hakkında derhal harekete geçeceğine dair bir söz vermiştir (ADAPd12,1, no: 137). Bu görüşmeden de İnönü Hitler mektuplaşmasının Türk Alman ilişkilerinde köklü bir değişikliğe neden olabileceği sinyali verilmektedir. Bu köklü değişiklik sonucunda ise Sovyet Türk ilişkilerinde de köklü bir değişiklik kaçınılmazdır. Ayrıca yukarıdaki olaylar başlığında anlatılan Almanya’nın çokça şikayetçi olduğu Türk basını ve radyosunun, artık Almanya aleyhinde yazı, haber, makale ve yorum yayınlamayacağı bizzat bu görüşmede dışişleri bakanının verdiği sözden ve söylemlerinden anlaşılmaktadır. Görüşmenin yansımaları ise hemen sonuç göstermiş ve İngiltere kampına yakınlığı ile bilinen²⁸ *Yeni Sabah* gazetesi 9, 13, 14, 15 Mart tarihlerinde yayın yasağı almıştır. Alman yayımcılığını eleştiren ve Almanya’nın Yunanistan başta olmak üzere Balkanlar’daki saldırgan tutumunu eleştiren *Tan* gazetesi de 13 ve 14 Mart tarihlerinde yayın yasağı almıştır. Benzer şekilde *Bugün* gazetesi 10 Mart; *Vakit* gazetesi 13 ve 14

---

²⁸ Alman yayımcılığını eleştirip demokrasileri ve 1939 Üçlü İttifak antlaşmasını savunmaktadır

Mart; *Son Posta* gazetesi, *Vatan* gazetesi ve *Akşam* gazetesi 13, 14, 15 Mart tarihlerinde yayın yasağı almıştır.

13 Mayıs 1941 tarihinde ise von Papen ile Saraçoğlu tekrar görüşme yapmış ve görüşmenin detaylarını von Papen, Alman dışişleri bakanlığına rapor yazmıştır. Von Papen ilgili raporda Saraçoğlu'nun söylemlerini birebir alıntı yaparak aktarmış dolayısıyla bu raporda Saraçoğlu'nun söylemleri önemli bir veri kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu görüşmelerde öncelikle von Papen, İngiltere aleyhine Irak'a Türkiye üzerinden silah gönderilmesini talep etmiştir. Saraçoğlu, Türk – İngiliz anlaşması sebebiyle bu teklifi geri çevirse de von Papen'in dünya kamuoyunun itiraz etmeyeceği bir şekilde, yani malzeme tedariki adı altında silah tedariki yapılmasına, gönderilmesi teklifini Saraçoğlu kabul etmiştir (ADAPd12,2, no: 514). Görüşmeler sırasında Saraçoğlu, Alman – Rus ilişkilerini sormuş, von Papen'den gelen ilişkilerin düzeldiği yanıtına ise bir Alman – Rus savaşında Türkiye'nin Almanya'yı destekleyeceğini belirtmiştir. Von Papen'in Saraçoğlu hakkında raporda yazdığı izlenimler ise şu şekildedir: *“Türkiye'nin Rusya'ya yeniden en büyük ve amansız düşmanı olarak görmesi gerektiğine dair beni hiçbir şüphede bırakmak istemedi”* (ADAPd12,2 no: 514). Görüşmelerin devamında ise von Papen'e göre Saraçoğlu, “son derece şaşkıncu ve ilginç açıklamalarda” bulunmuştur. Saraçoğlu, İngiltere'nin yakında Almanya ile bir anlaşmaya hazır olacağını belirterek, Almanya'nın bu barış anlaşmasını kabul etmesini istemiştir. Von Papen bu teklifi reddetmesine rağmen Saraçoğlu bu teklifi tekrar dile getirmiş ve von Papen tekrar reddetmiştir. Daha sonrasında ise Saraçoğlu, Almanya'nın İngiltere ve Amerika ile barış anlaşması yapıp Sovyetler Birliği'ne saldırması gerektiğini söylemiş ve *“Bugünkü Rusya'ya ezerek ve böylece Bolşevizmi tamamen zararsız hale getirerek insanlığa hizmet etmiş olursunuz. Bununla İngiltere ve Amerika'da bile geniş bir onay bulacaksınız. Ama önce İngilizlerle ateşkese yol açacak bir konuşma yapmalı, ardından İngiltere ve Amerika ile anlaşarak Rusya'da düzeni yeniden sağlamalısınız”* (ADAPd12,2 no: 514) demiştir. Yukarıdaki görüşmeden de anlaşılacağı üzere Saraçoğlu'nun söylemlerinin temeli tamamen Sovyetler Birliği aleyhine inşa edilmiştir. Görüşmeler sırasında farklı bir konu konuşulurken von Papen'in sözünü kesmesi, ardından konuyu Alman – Rus ilişkilerine getirmesi, von Papen'in reddettiği teklifi iki kez daha sorarak Sovyet karşıtı bir eylem hazırlığı almaları konusunda ısrar etmesi ve son olarak Almanya'ya siyasi

taktikler vererek Sovyetler Birliği'ne saldırmayı insanlığa hizmet olarak tanımlaması Saraçoğlu'nun Sovyetler'e dair algılarını apaçık ortaya çıkarmaktadır.

27 Mayıs 1941 tarihinde de von Papen, Menemencioğlu ve Saraçoğlu Türk – Alman antlaşmasının taslak metni üzerine görüşmüşler ve bu taslak metni ve görüşmeleri von Papen Alman dışişleri bakanlığına raporlamıştır. Bu görüşmede genel olarak Almanya'nın Irak'a ticaret malzemesi adı altında askeri malzeme göndermek istemesi ve Türk hükümetini ikna çabaları görülmektedir. Saraçoğlu ve Menemencioğlu ise Afganistan ve İran'a Türkiye üzerinden askeri malzeme taşıyabileceklerine izin verirken, Irak'a İngiltere ile yapılan antlaşma yüzünden onay vermemişlerdir. Fakat Irak'a şimdilik jet yakıtı gönderimine onay verdikleri de von Papen'in raporlarında görülmektedir. Görüşmenin ilerleyen saatlerinde ise von Papen hiç Alman – Rus ilişkilerine değinmemesine rağmen Saraçoğlu olası bir Alman – Rus savaşında Türkler'in Almanya'ya yönelik tavrını “*iyi niyetli tarafsızlıktan daha fazlası*” (ADAPd12,2, no: 556) olacağını söylemiştir. Benzer şekilde 6 Haziran 1941 tarihinde Menemencioğlu, İnönü tarafından kendisine Alman – Rus savaşı durumunda Türkiye'nin iyilikten daha fazla tarafsız bir tutum sergileyeceğini bir kez daha vurgulaması yönünde bir talimat aldığını von Papen'e aktarmıştır (ADAPd12,2, no: 595).

22 Haziran 1941'de, Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırdığı gün, von Papen ile Saraçoğlu görüşmüş ve von Papen bu görüşmeyi “*Türkiye büyük bir sevinç içinde. Saraçoğlu bu haklı savaşın Almanya'ya ve dünyaya barış getireceğine inanıyor. Saraçoğlu, İngiltere ve Amerika büyükelçilerine bu savaştan uzak durmalarını ve bu savaş sonrası ortaya çıkacak barış olasılığını heba etmemelerini bildireceğini söyledi*” (ADAPd12,2, no: 670) şeklinde raporlamıştır. Bu rapordan da anlaşılacağı üzere, Saraçoğlu, Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırısını sevinçle karşılamış ve İngilizler ile Amerikalılar'ın Sovyetler Birliği'ne yardım etmemesi için yetkililer ile görüşeceğini bildirmiştir.

23 Haziran 1941'de von Papen ile Saraçoğlu tekrar görüşmüş ve von Papen, Saraçoğlu'ndan Boğazlar'dan Sovyet ticaret gemilerinin geçmemesini talep etmiştir. İlgili raporda Saraçoğlu'nun bu konuda istekli olduğu belirtilirken zaten Boğazların ağ bariyerleri ve mayınlarla kapatıldığından dolayı Sovyet ticaret gemilerinin

geçemeyeceği yönünde teminat verilmiştir. Almanya'nın Akdeniz'de olası bir Sovyet – İngiliz iş birliğini engellemek için yaptığı bu girişim Türk hükümetince sıcak karşılanmış ve uygulamaya konulmuştur (ADAPd13,1, no: 2).

25 Haziran 1941'de ise T.B.M.M'de Türkiye ile Almanya arasında imzalanan dostluk antlaşmasının onaylanması üzerine toplanılmıştır. İlgili toplantıda antlaşmayı anlatmak için Saraçoğlu

“...Samimi olarak dost olan ve dostluklarını samimi olarak inkişaf ettirmek azminde bulunan iki devletin müşterek menfaat mevzularını el birliğiyle tetkik ederek müşterek kararlar alması faydalı olduğu kadar tabii olan işlerdendir... Bir kaç cümle ile hulasaya çalıştığım eser, harp yangınları, harp çöküntüleri, harp yıkıntıları ortasında Türk milleti için, Alman milleti için, hatta bütün insanlık için güzel ve mesut bir sulh eseridir... 4 Mayıs 1941 tarihinde de Hitler Reichtağda söylediği bir nutukta Türkiye için, Türk devlet adamları için ve fakat bilhassa büyük Atamız Atatürk için güzel ve güzel olduğu kadar doğru mütalealar yürüttü ve hükümler verdi. Kalplere ve vicdanlara hitap etmesini pek iyi bilen Hitler, bu açık söylenen mütalea ve hükümleri ile de Türk milletinin ve Türk çocuğunun kalbini harekete geçirdi..” (T.B.M.M zabıtları, 25 Haziran 1941)

ifadelerini kullanmıştır. Saraçoğlu'nun bu konuşması 26 Haziran 1941 tarihli Cumhuriyet gazetesinde “*Hariciye Vekilinin Parlak Nutku*” başlığı altında “*Hitler bilhassa Büyük Atamız için güzel ve doğru mütalealarile Türk milletinin kalbini harekete getirdi*” (Cumhuriyet, 26 Haziran 1941) ifadeleri ile aktarılmıştır. Öncelikle Alman Sovyet savaşından hemen üç gün sonra olan bu konuşmada “*Türk milleti için, Alman milleti için, hatta bütün insanlık için güzel ve mesut bir sulh eseridir*” ifadesinin kullanılması bir kutlama izlenimi vermektedir. İngiltere, Amerika ve Sovyetler Birliği bu antlaşmayı hoş karşılamamasına rağmen “*bütün insanlık için güzel ve mesut bir sulh eseridir*” ifadesi kullanılmıştır. Diğer yandan Saraçoğlu, yukarıda birçok söylemde görüldüğü gibi Hitler ve Atatürk ilişkisi kurarak, bu ilişki üzerinden söylem inşa etme yolunu izlemiştir. Hitler ve Atatürk ilişkisi kuran söylemlerin amacının kamuoyu ve halkı etkilemek olduğu yukarıdaki söylemlerde de belirtilmiştir. Saraçoğlu burada bu söylemlerin amacını da “*Türk milletinin ve Türk çocuğunun kalbini harekete geçirdi*” şeklinde itiraf etmiştir.

Meclis oturumunda söz alan İstanbul milletvekili Ali Rana Tarhan ise antlaşmaya yönelik

“...Muhterem arkadaşlar, bu muahede Türk ve Alman milletlerinin samimiyetle el ele vermelerini ve birbirlerine itimatla bakmalarını istihdaf

ediyor. Müşterek menfaatleri için dostça görüşüp anlaşmalarına yol açıyor. Bunun için bu muahedeyi yalnız tasviple değil, aynı zamanda memnuniyetle karşılıyoruz. Münasebetlerimizin mesut inkişafına mazhar olmasını temenni ediyoruz...” (T.B.M.M zabıtları, 25 Haziran 1941)

ifadelerini kullanmıştır. Hariciye encümen reisi Ali Muzaffer Göker ise antlaşmaya yönelik

“Sayın arkadaşlar, bugün yüksek tasvibinize arzedilen Türkiye – Almanya muahedesi büyük ehemmiyeti haiz bir dostluk vesikasıdır... 2 sene kadar evvel İngiltere Hükümeti ile ittifak etmiş idik. O ittifaknameye kim göz gezdirirse görür ki başta yurdumuzun selameti gayemizdir. Başka hiçbir menfaat göremiyoruz. Fakat bu iki seneye yakın bir müddette harp sınırlarımıza kadar genişledi. Biz yine ittifakımıza ve ittifaktan gözettiğimiz gayeye sadık kaldık ve kalacağız. Hadiselerin gösterdikleri fırsatlardan istifadeyi düşünmedik. Tam bu sırada bize bir dost eli uzandı. Öyle bir dost ki bütün tarihimiz boyunca bize silah çevirmemiş, belki daha yakın bir mazide bizimle silah arkadaşlığı etmiştir. Arkadaşlarım, her insanın hayatında unutulmayan, sönmeyen, solmayan ancak iki hatıra kalır. Biri mektep sıralarından, öteki harp sıralarından kalan hatıralardır. Bu hatıralar gün geçtikçe tatlı olur, saf olur, samimi olurlar. İşte Türk ve Alman milletleri ötedenberi silah arkadaşlığı ve geçen büyük harpte de harp arkadaşlığı gibi hatıralarla birbirine bağlıdırlar...” (T.B.M.M zabıtları, 25 Haziran 1941)

ifadelerini kullanmıştır. Bu söylemlerde savaşın Türkiye sınırlarına kadar genişlemesinden şikayetçi olunmuş fakat bunun sorumlusu Almanya değilmiş gibi Almanya'ya methiyeler düzme önemli bir detay olarak belirtilmelidir. Yukarıdaki söylemlerde gerek geçmişe gerek o ana göndermeler yapılarak Türk Alman dostluğu vurgulanmış ve pekiştirilmiştir. Tabii ki Alman Sovyet savaşı sırasında T.B.M.M'de bile bu denli Alman dostluğunun vurgulanması Türk Sovyet ilişkilerini derinden etkilemiştir. Keza Türk basınında da durum meclisten farklı değildir.

Türk – Alman Dostluk Antlaşması ve Alman – Sovyet savaşının yansımaları için 18 – 30 Haziran 1941 tarihleri arasındaki *Cumhuriyet*, *Yeni Sabah*, *Akşam Postası* ve *Tan* gazeteleri²⁹ analiz edilmiştir. Türk – Alman Dostluk Antlaşmasını, 19 Haziran 1941 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi von Papen ve Saraçoğlu'nun fotoğraflarını kullanarak ilk sayfayı kaplayacak şekilde “*Türk-Alman Dostluk Paktı İmzalandı*” başlığıyla; *Tan* gazetesi Hitler, İnönü, von Papen ve Saraçoğlu'nun fotoğraflarını kullanarak ilk sayfayı kaplayacak şekilde “*Ankarada İmzalanan Tarihi Vesika*” başlığıyla; *Yeni Sabah* gazetesi Hitler, İnönü, von Papen ve Saraçoğlu'nun

²⁹ İlgili tarihlerde *Ulus* gazetesinin arşivlerine ulaşılamadığı için *Ulus* bu tarih aralığına dahil edilememiştir.

fotoğraflarını kullanarak ilk sayfayı kaplayacak şekilde “*Türk-Alman ademi tecavüz paktı imzalandı*” başlığıyla; *Akşam Postası* gazetesi Hitler, İnönü, von Papen ve Saraçoğlu’nun fotoğraflarını kullanarak ilk sayfayı kaplayacak şekilde “*Türk – Alman Dostluk muahedesi dün gece Ankarada imzalandı*” başlığıyla duyurmuştur.

22 Haziran 1941 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi “*Atatürkü anlıyan bir Şef*” haberinde

“Zamanımız devlet adamları içinde, Ebedi Şefimiz Atatürkün harikulade şahsiyetini anlamıyan ve takdir etmiyen bir kişi bile yoktur. Fakat yanılmadığımızı emin olarak söyleyebiliriz ki, bunlardan hiç biri, Atamız hakkında duygu ve düşüncelerini Alman devlet reisi Adolf Hitler kadar açık ve kat’i olarak müteaddid defalar ifade etmemiştir... Bundan iki buçuk sene kadar evvel, ellinci yıldönümü münasebetile Berline davet edilen Türk heyetini kabul ederken de, Atatürk hakkındaki değişmeyen duygularını açığa vurmuştu. Nihayet Balkan hareketini bitiren hadiselerden sonra, geçenlerde söylediği bir nutukta, Türk politikasının dürüstlüğünü tebarüz ettirirken, gene Ebedi Şefimizin hatırasını anmış, Büyük Atamızın adı üstünde saygı ile durmuştu. Samimi bir duygunun ifadesi olan bu sözleri Türk Milleti daima sempati ile karşıladı. Ve bugün, iki millet arasındaki dostluk bağları tarihi bir vesika ile mühürlenirken, Alman devlet şefi tarafından en büyük Türke karşı ötedenberi beslenen hayranlık ve hürmet duygusu üzerinde bir an durmayı vazife biliriz.” (*Cumhuriyet*, 22 Haziran 1941)

ifadeleri kullanılmıştır. Almanlar’ın Sovyetler Birliği’ne saldırdığı günlerde gazetelerde bu tarz Almanya ve Hitler övücü, Alman – Türk dostluğu (*Türk-Alman dostluğu*, *Cumhuriyet*, 20 Haziran 1941) üzerine uzun haberler yer alırken, tam tersi olarak Sovyetler Birliği’ne yönelik ise kötüleyici haberler göze çarpmaktadır.

F. R. Atay ise köşe yazısında “*Yirmi küsur seneden beri komşu ve dost olarak kendisine tam bir emniyet vermek için elimizden geleni yapmış olduğumuz Sovyetler Birliğinin Boğazlara ait teklifleri hakkında doğru olması lazım gelen beyanatın bu memlekette hayret uyandırmış olduğuna işaret edelim*” (*Ulus*, 23 Haziran 1941) ifadeleriyle Hitler’in, Türk – Sovyet ilişkilerini bozmak için başlattığı söylentileri haberleştirmiştir. Bu iddialar 22 Haziran’da Molotof’un yaptığı açıklamalar ile yalanlanmış (*Cumhuriyet*, 23 Haziran 1941), TASS haber ajansı da Sovyetler Birliği’nin bu şekilde bir talebinin olmadığını açıklamış, bu iddiaların yalan olduğunu bildirmiş (*Yeni Sabah*, 28 Haziran 1941; *Tan*, 29 Haziran 1941) olmasına rağmen Sovyetler Birliği’nin Türkiye’den kara, hava ve deniz üsleri istediğine yönelik haberler sürekli yayınlanmıştır (*Tan*, 23 Haziran 1941; *Akşam Postası*, 24 Haziran 1941; *Cumhuriyet*, 24, 25, 26 Haziran 1941).

Benzer şekilde 25 Haziran 1941 tarihli *Yeni Sabah* gazetesinde Yalçın, “*Vaziyetteki Garabet*” başlıklı köşe yazısında

“... Demokrasiler nazarında sosyalizm ve komünizm de nazilik ve faşistlik kadar menfurdur. Ve korkunç bir tehlikedir. Hatta komünizm naziliğe nisbetle çok daha cihanşümül ve daimi bir tehlikedir. Tarihin ilk çağlarından beri yaşıyan ve gittikçe kuvvet bulan bir cereyandır. Nazizm ve faşizm belki bir ihracat metası değildirler. Fakat komünizmin ruhu cihanşümüldür. O bütün dünyayı pençesine geçirmek isteyen bir cindir. Binaenaleyh demokrasilerin ne kadar garip bir vaziyette kaldıkları takdir olunabilir. Nasyonalizm aleyhindeki mücadelelerinde kendilerine bir yardımcı ve müttefik peyda oldu. Fakat bu müttefik ile elele yürümek onlar için fikir ve felsefe bakımından bir küfürdür...” (Yeni Sabah, 25 Haziran 1941)

ifadelerini kullanmıştır. Yalçın, milletvekili ve gazeteci kimliği ile komünizm üzerinden Sovyetler Birliği’ne olan tavrını açıkça belirtmiştir. Sovyetler Birliği’ni tüm dünyayı ‘pençesine’ geçirmeye çalışan bir ‘cin’ olarak tanımlayan Yalçın, İngiltere ve Amerika’nın Sovyetler Birliği’ne yardım etmesini ise demokrasiye karşı bir küfür olarak tanımlamıştır.

Ulus gazetesi başyazarı ve Ankara milletvekili olan F. R. Atay, 11 Temmuz 1941 tarihli *Ulus* gazetesinde Alman – Sovyet savaşına yönelik

“Eğer Almanya bu savaşı kaybederse, Pasifik’ten Atlantik’e kadar tüm insanlık köklerine kadar sarsılır. Eğer Almanya kazanırsa, Rus dünyası bölünür, dağılır ve Komünist Enternasyonel’in yapısı sonunda çökerdi. Avrupa kıtasında sadece birbirlerini boğanlar, kendilerini Kremlin egemenliğinden korumak için birleştiler. Avrupa, bir haçlı seferinin mistisizminde birleşti.” (ADAPd13,1 no: 125)

ifadelerini kullanmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi’nin yayın organı görevi gören bir gazetede, Ankara’nın önemli bir milletvekili bu köşe yazısında Sovyetler Birliği’ne olan tutumunu devlet seviyesinde açıkça belirtmiştir.

Almanya ile Sovyetler Birliği arasında başlayan savaş sonrasında Almanya, Türkiye ile olan ticaret anlaşmasına krom ve bakır madenlerini dahil etmek istemiştir. 1941 Eylül’ünde Menemencioğlu ve Clodius³⁰ arasında geçen görüşmelerde Menemencioğlu, hükümet olarak Almanya’ya krom sevkiyatı yapmak istediklerini fakat İngilizler ile daha öncesinden imzaladıkları ticaret anlaşmasının Almanya’ya krom sevkiyatı yapmasını izin vermediğini belirtmiştir (ADAPd13,2, no: 358).

³⁰ Dışişleri Bakanlığı Ticaret Politikası Departmanı Başkan Yardımcısı. 1943’de Bakanlar Direktörü olmuştur.

Almanya son koz olarak, Türkiye'ye silah göndermenin tek yolunun krom ticaretinden geçtiğini belirttikten sonra Menemencioğlu 8 Ocak 1943'ten itibaren Almanya'ya istediği kadar kromu gönderebileceklerini ifade etmiştir (ADAPd13,2, no: 366). Aynı zamanda Menemencioğlu, 1943'ten itibaren Türkiye'nin Almanya ile uzun yılları kapsayan bir krom anlaşması için hazır olduğunu, 1943 yılına kadar ise şuan gönderilmekte olan 6.000 ton bakırın 12.000 tona yükseltilmesini kabul ettiklerini bildirmiştir (ADAPd13,2, no: 358).

Von Papen, Clodius ve Menemencioğlu'nun başka bir konuşmasında ise Menemencioğlu, Türk – İngiliz anlaşmasından dolayı 1942 yılında Almanya'ya krom ihraç etmenin imkansız olduğunu fakat Türk hükümetinin 1942 yılında Almanya'ya krom ihraç etmek için her şeyi denediğini belirtmiştir. Menemencioğlu Almanya'ya krom ihracatı görüşmeleri sırasında “*Türkiye'nin Bolşevizm'i ezmekte hayati bir çıkarı olmasına rağmen, rengini dünyaya göstermek istememektedir*” (ADAPd13,2, no: 367) ifadelerini kullanmıştır.

Menemencioğlu, Alman temsilcilerine yasal olarak 8 Ocak 1943'e kadar Almanya'ya krom ihraç edemeyeceklerini bildirmesine rağmen, 9 Ekim 1941 tarihinde Clodius'a gönderdiği mektubunda “*Türk Hükümeti'nin Almanya'ya aşağıdaki miktarlarda bakır, krom, pamuk ve zeytinyağı ihracatına izin vermeyi kabul ettiğini size bildirmekten onur duyuyorum: Bakır 12.000 ton, Krom 45.000 ton, pamuk 7.000 ton, Zeytinyağı 8.000 ton. Sayın Başkan, en yüksek saygımın güvencesini kabul edin*” (ADAPd13,2, no: 390) ifadelerini kullanmıştır. Bu mektup ile Türkiye'nin Almanya ile yaptığı ticaret anlaşmasına krom madenini eklediği anlaşılmaktadır. *Ulus, Cumhuriyet, Tan, Yeni Sabah* ve *Akşam Postası* gazeteleri yapılan ticaret anlaşmasını ilk sayfadan büyük puntolar ile duyurmuştur. *Ulus* gazetesi “*Türk – Alman iktisadi görüşmeleri bitti: Ticari mübadele 31 Mart 1943'e kadar tanzim edilmiştir*” başlığı ve Falih Rıfkı Atay'ın “*Almanya ile imzaladığımız iktisadi anlaşmalar*” köşe yazısıyla (*Ulus*, 10 Ekim 1941); *Cumhuriyet* gazetesi “*Türk – Alman ticaret itilafı imzalandı. Muahedenin esasları: Türkiye ve Almanya, iki sene zarfında 200 milyon liralık eşya mübadele edecekler*” başlığı ve Hüseyin Cahit Yalçın'ın “*İmzalanan muahede ile*” başlıklı köşe yazısıyla (*Cumhuriyet*, 10 Ekim 1941); *Tan* gazetesi “*Türkiye – Almanya Ticaret Anlaşması Dün İmzalandı*” başlığıyla (*Tan*, 10 Ekim 1941); *Yeni Sabah* gazetesi “*Dün Türk-Alman Ticaret muahedesi imza edildi*” başlığıyla (*Yeni Sabah*, 10

Ekim 1941); *Akşam Postası* gazetesinde ise “*Almanya ile yeni ticaret muahedesi imzalandık*” başlığıyla Türk – Alman Ticaret Antlaşması duyurulmuştur (*Akşam Postası*, 9 Ekim 1941). Yukarıdaki gazetelerdeki haberlerde Türk – Alman dostluk vurgusu, ticaret anlaşmasının imzalanması sırasında çekilmiş fotoğraflar, Von Papen, Saraçoğlu ve Clodius’un vesikalık fotoğrafları ve Almanya’nın Sovyetler Birliği’ndeki ilerlemesinin ihtişamlı bir şekilde (“*Taarruz İnkışaf Ediyor*”, “*İmha Harbi Başladı*”, “*Ruslar çenber içinde*”, “*Rusya ’da Vaziyet Vahim*”, “*Moskova Tehlikede*”, “*Bu harp Avrupa ’yı kurtarmak için yapılıyor*” (*Ulus*, 10 Ekim 1941)) ifade edildiğini belirtmek gerekmektedir.

Clodius Ankara ziyareti sırasında sıklıkla Saraçoğlu ve Menemencioğlu ile görüşmüş ve bu görüşmeleri Almanya Dışişleri bakanlığına raporlamıştır. Saraçoğlu ve Menemencioğlu’nun söylemlerini aktaran Clodius’un bu raporu, devlet seviyesinden Türkiye’nin Sovyetler Birliği’ne karşı tutumunu yansıtmaktadır. İlgili raporda Clodius, Menemencioğlu ve Saraçoğlu’nun konuşmalarını şu şekilde aktarmıştır:

“Rusya’ya karşı mücadelede, Türkiye tamamen Almanların yanında ve hızlı bir Alman zaferi umuyor. Türkiye bunu defalarca İngilizlere de açıkça açıklamıştır. Türkiye, Alman – Sovyet çatışmasına müdahale etmek istemiyor. Menemencioğlu, Türkiye’nin tavrının Almanya’nun çıkarına olduğunu defalarca kanıtlamaya çalıştı, çünkü Türkiye, tam tarafsızlığı sayesinde, Almanya’nın askeri güç kullanmasına gerek kalmadan Rusya’ya karşı savaşta Almanya’nın sağ kanadını koruyor. Saraçoğlu, Rusya’daki 40 milyon Türk asıllı insanın akıbetiyle ilgili Türkiye’nin ilgisiz kalmayacağını söyledi. Coğrafi nedenlerle Türkiye ile bu bölgelerin birleşmesinin mümkün olmadığını fakat Türkiye ile güçlü bağları olan bölgelere idari özerklik verilebileceğini söyledi. Savaşın genel sonucu için Türkler, Rusya’nın tam bir yenilgisini ve sonrasında Almanya ile İngiltere’nin barış yapmasını istiyor. Bu açıdan bakıldığında dünkü ekonomik anlaşmanın imzalanması, Türk yetkilileri tarafından öncelikle siyasi bir mesele olarak görülüyor.” (ADAPd13,2, no: 393).

Dışişleri bakanı Saraçoğlu ve dışişleri bakan yardımcısı Menemencioğlu’nun bu söylemleri devlet seviyesinde analiz için önemlidir. Çünkü bu görüşmeden yaklaşık 9 ay sonra Saraçoğlu başbakan, Menemencioğlu ise dışişleri bakanı olarak hükümette görev alacaktır. Bu söylemlerde açıkça Sovyet karşıtı tutum ifade edilirken, Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı’ndaki ‘tarafsız’ tutumunun Almanya lehine olduğu örneklerle açıklanmıştır.

Von Papen 5 Ocak 1942’de Almanya dışişleri bakanlığına gönderdiği raporda Bayındırlık bakanı Ali Fuat Cebesoy, Saraçoğlu ve Menemencioğlu ile yaptığı görüşmeleri aktarmıştır. İlgili raporda, Von Papen Cebesoy’a “*Türkiye ’nin ilkbaharda Rus sınırına güçlü bir askeri sığınak yapmasının Almanya için çok değerli olacağını*” (ADAPe1, no: 97) ifade etmiştir. Cebesoy ise “*Türk Genelkurmayının bu ricayı incelediğini ve önümüzdeki baharda, karlar eridikten sonra, böyle bir sığınak ve konuşlanma yapmaya kararlı olduğunu*” (ADAPe1, no: 97) belirtmiştir. İlgili raporda Saraçoğlu ve Menemencioğlu ise “*Ruslar söz konusu olduğunda her şeye hazır olduklarını*” (ADAPe1, no: 97) belirtmiştir.

Von Papen Alman dışişleri bakanlığına gönderdiği bir diğer raporda Saraçoğlu ve Menemencioğlu ile yaptığı görüşmeyi aktarmıştır. İlgili raporda Saraçoğlu, Rus sınır devletlerinin oluşumu konusunda Almanya ile yakın temas halinde olmak istediğinden bahsetmiş ve bu temasların resmi kurumlar üzerinden olmaması gerektiği ve resmi olmayan kişiler üzerinden ilerlemesi gerektiğini belirtmiştir (ADAPe2, no: 115).

Türkiye’nin Berlin büyükelçisi Gerede, Ankara’dan Berlin’e döndükten sonra 17 Nisan 1942’de Weizsäcker ile görüşmüş ve bu görüşme de “*Türkiye’de Almanların Rusya’ya karşı zafer kazanması için herkesin dua ettiğini ayrıca Almanya’nın Yunanistan-Rodos-Kıbrıs üzerinden Suriye ve Orta Doğu’ya girebileceğini, İngilizler’in Kıbrıs’ta çok zayıf kuvvetlerinin olduğunu*” (ADAPe2, no: 146) ifade etmiştir.

Menemencioğlu’nun dışişleri bakanı olmasından sonra von Papen ilk resmi ziyaretini 26 Ağustos 1942 tarihinde gerçekleştirmiş ve Menemencioğlu ile yaptığı görüşmeleri Almanya’ya raporlamıştır. İlgili raporda Menemencioğlu’nun, “*Türkiye, Rus hükümeti ile, İngilizlerin baskısı sonucu önceki dostluk antlaşmasının geçerliliğini beyan etmesi dışında hiç bir görüşmeye yanaşmamıştır. Yeni Moskova elçisinin hiç bir görüşmeye girmemesi yolunda talimat verilmiştir.*” (ADAPe3, no: 233) söylemleri dikkat çekmektedir. Von Papen’in Rus birliklerinin Türk sınırından askerlerini çektiği endişesini dile getirmesi üzerine Menemencioğlu bu endişeleri keskin bir şekilde yalanlamıştır. Aynı görüşmede, Menemencioğlu Slav İmparatorluğu’nun Türkiye için her zaman tehdit teşkil edeceğini, fakat Almanya’nın Türkiye ile komşu olmasının hiç

bir tehdit oluşturmadığını bildirmiştir (ADAPe3, no: 233). Von Papen'in, Sovyetler Birliği'ndeki Türkler'in geleceğinin ne olacağı sorusuna Menemencioğlu, bu halkların Alman yönetiminde kendi ayakları üzerinde doğrulmalarıyla çözümlenebileceğini ve Türkiye'nin bu halkların kültürel varlıklarının güvence altına alınması konusunda ilgili olduğunu beyan etmiştir (ADAPe3, no: 233). Görüşmenin sonlarına doğru Menemencioğlu'nun, müttefiklerin savaş planlarını (görüşmeden birkaç gün önce gerçekleşen Polonya askerlerinin İran'a sevki, iki Amerikan bölüğünün Basra'ya doğru yola çıkması gibi) von Papen'e anlatması dikkat çekicidir (ADAPe3, no: 233). Menemencioğlu'nun bu görüşmedeki söylemleri ele alındığında tamamen Sovyetler Birliği'ne karşı bir tutum takındığı, Sovyetler Birliği içindeki azınlıklar ile ilgilendiği, Sovyetler ile ilişkileri minimum seviyede tuttuğu hatta Moskova elçisine bu konuda özel bir talimat verdiği, özel savaş bilgilerinin Almanya ile paylaşıldığı göze çarpmaktadır. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti dışişleri bakanı ile Almanya'nın Ankara büyükelçisi arasında gerçekleşen bu görüşmelerden İkinci Dünya Savaşında 'tarafsız' Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı cephe aldığı görülmektedir.

Bu görüşmeden bir gün sonra von Papen, yeni başbakan olan Saraçoğlu'nu ziyaret etmiş ve bu görüşmeyi Almanya dışişlerine raporlamıştır. İlgili raporda von Papen Saraçoğlu'na Türk azınlıklar ve Rusya'nın geleceğini sormuştur. Saraçoğlu ise bu soruya bir Türk ve bir başbakan olarak iki ayrı yanıt vermiştir. Saraçoğlu bir Türk olarak ilgili soruya "*Bir Türk olarak, Rusya'nın yok edilmesini şiddetle istiyorum. Bu, Türk halkının yüzlerce yıldır düşlediği bir olay ve Führer bunu gerçekleştirirse yeni bir çağ açmış olacak. Hiç bir Türk hatta İngiliz taraftarı Yalçın bile bu noktada farklı düşünemez.*" (ADAPe3, no: 238) yanıtını vermiştir. Saraçoğlu konuşmasının devamında Almanya'nın ancak Ruslar'ın yarısını katledip sonrasında azınlıkları Bolşevizme ve Slavlık'a karşı eğiterek Rus sorunun çözüleceğine inandığını belirtmiştir (ADAPe3, no: 238). Azınlıkların eğitimi konusunda ise o bölgedeki genç kuşakların bir bölümünün Almanya'daki bir bölümünün ise Türkiye'deki üniversitelerde eğitim alması gerektiğini vurgulamıştır (ADAPe3, no: 238). Saraçoğlu başbakan olarak ise Ruslar'ın Türk azınlıkları katletmemesi için Rusya'nın eline bir bahane vermemesi gerektiği yanıtını vermiş, bu yüzden Türkiye'nin tarafsız durması gerektiğini de eklemiştir. Fakat Saraçoğlu bu 'tarafsızlığı', Türkiye Sovyetler Birliği ile uzlaşmaya kapalı olarak, Sovyetler Birliği'nin yenilgisi sonrasında İngiltere'nin

Almanya ile barış anlaşması yapmak istemesi şeklinde tanımlamıştır (ADAPe3, no: 238). Diğer yandan Sovyetler'deki Türk azınlıklar konusunda Saraçoğlu, gerekirse bu meselelerin gizlilik içerisinde yürütülmesi gerektiğini veya bu meseleler için görüşebileceği üçüncü bir kişi göstermeye hazır olduğunu belirtmiştir (ADAPe3 no: 238). Ayrıca Saraçoğlu von Papen'e, Türkiye Sovyetler Birliği sınırında asker eşliğinde bir teftiş yapacağını açıklamış ve Türkiye'den belli kişilerin geçmesine göz yumacağına yönelik taahhüt vermiştir (ADAPe3 no: 238; S.S.C.B Dış İşleri Bakanlığı Arşiv Bölümü, 1977: 72). Saraçoğlu'nun hem bir Türk olarak, hem de bir başbakan olarak verdiği iki yanıtta da Sovyetler Birliği'ne karşı düşmanca tutuma sahip olduğu fakat bu düşmanlığın farklı seviyelerde olduğu anlaşılmaktadır. Bir Türk olarak Saraçoğlu, Sovyetler Birliği'nin yok olmasını dilerken; bir başbakan olarak Saraçoğlu, bu isteklerini Türk azınlıkların zarar görmemesi için bastırması gerektiğini fakat gizlice veya başka yollar ile, üçüncü kişiler aracılığıyla, Rus sorununu çözmek istediği anlaşılmaktadır.

Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırısında etkinliğini yitirmesi üzerine Türk devlet yetkilileri kötü sonuçlara ve başarısızlıklara rağmen Türkiye'nin Almanya tarafında olduğunu belirtmiştir. 4 Kasım 1942 tarihinde von Papen ile Menemencioğlu görüşmesinde, Menemencioğlu "*askeri olarak işler Almanya için daha da kötüye gitse bile, Türkiye her koşulda Almanya ile dostluk politikasına bağlı kalacaktır*" (ADAPe4, no: 128) açıklamasını yapmıştır. Benzer şekilde 9 Aralık 1942 tarihinde Almanya'nın İstanbul Başkonsolosu Seiler ile Menemencioğlu arasındaki görüşmede Menemencioğlu "*Mihver yıkılmanın eşiğinde olsa bile, Türkiye tarafsızlığını bozmayıp, tersine Almanyayı sonuna kadar koruyacaktır*" (S.S.C.B Dış İşleri Bakanlığı Arşiv Bölümü, 1977: 88-90) ifadelerini kullanmıştır. Bu açıklamalardan da Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'ya karşı 'geç' savaş ilan etmesinin sebebi anlaşılmaktadır. Türkiye, stratejik ve rasyonel davranarak zayıf Almanya'ya daha erken savaş ilanı ederek savaş sonrasında daha güçlü bir konumda olabilirdi. Fakat Yalta Konferansı'nda 1 Mart 1945 tarihine kadar Almanya'ya savaş ilan etmeyen ülkelerin savaş sonrası kurulacak olan Birleşmiş Milletler'e katılamaması yönünde karar alındığı için Türkiye ancak 23 Şubat 1945'te zorunlu olarak Almanya'ya savaş ilanı etmiştir.

5.1.2. En Büyük Tehdidin Ortadan Kalkması: Mussolini'nin Yenilgisi Sonrası Türkiye'nin Tutumu

Litaratürde özellikle 1938 – 1940 yılları arasında Türkiye için en büyük tehdidin İtalya'dan geldiği ve Ege ile Akdeniz bölgesinin güvenliği konusundaki Türk hükümetinin endişeleri göze çarpmaktadır. Hatta bu dönemde Türkiye'nin İtalya'yı, İngiltere ve Fransa'nın ise Almanya'yı dengelemek için 1939 Üçlü İttifak Antlaşmasına giden müzakereler başlamıştır (Barlas ve Gülmez, 2018: 1, 3-9; Uzel ve Kürkçüoğlu, 2009: 258-271). Türkiye için en büyük tehdit kaynağı olan Mussolini yönetimi 1943 yılında müttefiklerce Sicilya'dan saldırıya uğramış ve Mussolini tutuklanmış daha sonrasında Hitler tarafınca kurtarılmış fakat yine de 1945 yılında kayıtsız şartsız teslim olmuştur. Mussolini İtalyası'nın gerileme dönemleri, Mussolini'nin tutuklanması ve daha sonra serbest bırakılması dönemin gazetelerinde ve devlet yetkililerinin söylemlerinde analiz edilecektir. Burada yapılacak analize göre bir zamanların en büyük tehdit kaynağının, Sovyet karşıtlığı ve Mihver yakınlığı neticesinde tehdit özelliğini yitirmesi veya koruması tespit edilecektir.

5.1.2.1. İnönü'nün Mussoli'nin yenilgisi sonrasında söylemleri

Bu bölümde Müttefikler'in İtalya'ya saldırısından, İtalya'nın yenilgisine kadar olan süreçte İnönü'nün söylemleri analiz edilecektir. İkinci Dünya Savaşında İtalya Cephesi 10 Temmuz 1943 – 2 Mayıs 1945 tarihleri arasında olmuştur. Bu sebeple İtalya Cephesi'nin özellikle başlangıç ve bitiş tarihleri başta olmak üzere, İtalya Cephesinde gerçekleşen önemli olaylar³¹ sonrasındaki tarihler de analiz birimine eklenmiştir. İnönü'nün söylemleri öncelikle 1 – 31 Temmuz 1943, 10 – 30 Eylül 1943, 15 – 25 Ocak 1944 ve 20 Nisan – 5 Mayıs 1945 tarihleri arasındaki *Cumhuriyet* gazetesi ve T.B.M.M zabıtları, İnönü'nün söylemleri'nin derlendiği kitaplar ile İnönü hakkındaki biyografi ve anı kitapları incelenecektir. Bu incelemeler sonucunda İnönü'nün, en büyük tehdit olarak görülen İtalyan tehdidinin ortadan kalkmasına verdiği tepkiler incelenecektir.

---

³¹ 25 Temmuz 1943 tarihinde Mussolini'nin başbakanlık görevinden alınması ve tutuklanması, 12 Eylül 1943 tarihinde Hitler'in Mussolini'yi kurtarması, 23 Eylül 1943 tarihinde Mussolini'nin İtalyan Sosyal Cumhuriyeti'nin Ducusi olarak görev alması, 17 Ocak 1944 Monte Cassino Muharebesi.

İlgili tarihlerdeki ilgili eserler incelendiğinde İnönü'nün, İtalyan tehdidinin bertaraf edilmesine yönelik herhangi bir söylemine rastlanmamıştır. Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırı haberini aldıktan sonra sevincini gizleyemeyen (İnönü, 2007: 129) ve söylemleriyle (ADAPe1, no: 97, 5 Ocak 1942) bu saldırıyı destekleyen İnönü, en büyük tehdit olarak tanımlanan İtalyan tehdidinin ortadan kalkmasına benzer bir tepki göstermemiştir.

5.1.2.2. Kamuoyu ve devlet yetkililerinin Mussoli'nin yenilgisi sonrasında söylemleri

Bu bölümde ise Müttefiklerin İtalya'ya saldırısından, İtalya'nın yenilgisine kadar olan süreçte devlet yetkililerinin ve kamuoyunun söylemleri analiz edilecektir. Öncelikle 1 – 31 Temmuz 1943, 10 – 30 Eylül 1943, 15 – 25 Ocak 1944 ve 20 Nisan – 5 Mayıs 1945 tarihleri arasındaki *Cumhuriyet* gazetesi ve T.B.M.M zabıtları incelenecektir. Bu incelemeler sonucunda devlet yetkililerinin ve kamuoyunun, en büyük tehdit olarak görülen İtalyan tehdidinin ortadan kalkmasına verdiği tepkiler incelenecektir.

İtalya'ya saldırının başladığı ilk gün *Cumhuriyet* gazetesi başyazarı Nadir Nadi “*İtalyan mileti dayanacak mı?*” başlıklı köşe yazısında

“... Son yıllar içinde karmakarışık sayfalar geçiren Avrupa bünyesi, yalnız İtalyanları değil, daha birçok milletleri bir takım güç davalarla karşı karşıya bırakabilirdi ve bıraktı. Dün ne olduysa oldu ve bu günün realitesi dünkü buhranları şimdilik unutturacak kadar korkunç ve yakıcıdır. İtalya hesabına o korkunç ve yakıcı realite iki kelime ile hulasa edilebilir: ya sonuna kadar dayanmak, yahud da her şeyi kaybetmek! Yurdun müdafaası bakımından İtalya hiç de zayıf sayılamaz. Ham madde eksikliğine, bilhassa kömür sıkıntısına rağmen endüstri faaliyeti büyük bir aksaklığa uğramamıştır. Manevi duruma gelince, yukarda saydığımız noktaları bir tarafa bırakalım, İtalyan milleti, birçoklarının sandığı gibi tehlikeyi görünce hemen titremeye başlayan korkak bir millet değildir. Halk fakir, açlığa ve cefaya alışkındır. Tarihte birçok istilalara uğramış ve hepsine cesaretle karşı koymuştur.” (*Cumhuriyet*, 11 Temmuz 1943)

ifadelerini kullanmıştır. Savaşın ikinci gününde ise Nadir Nadi “*Bir Benzetişe dair*” başlıklı yazısında Müttefiklerin Sicilya'ya yaptığı saldırıyı, Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale'ye yapılan saldırıya benzeterek ve her iki cepheyi karşılaştırarak, “... *Bu mukayesede, 28 yıl önce Çanakkalede dövüßen Türklere nazaran Mihverin bugün Sicilyada maddi imkanlar bakımından daha uygun bir durumda bulunduğunu*

görüyoruz.” (Cumhuriyet, 13 Temmuz 1943) ifadelerini kullanmıştır. Her iki köşe yazısında da İtalya lehine anlamlar çıkmakla beraber İtalya hakkında tehdit yaratan bir ülkeden ziyade dost bir ülke gibi bahsedilmiştir.

Mussoli'nin 25 Temmuz 1943 tarihinde İtalya Kralı tarafından görevinden alınması, Cumhuriyet gazetesinde ilk sayfadan “İtalyan Başvekil Mussolini İstifa Etti” (Cumhuriyet, 26 Temmuz 1943) haberi ile verilmiş, sonraki gün ise ilk sayfada “İtalyan Milleti Sulh İstiyor” (Cumhuriyet, 27 Temmuz 1943) başlıklı haber yer almıştır. 8 Eylül 1943'te İtalya'nın Müttefikler'e teslim olması Cumhuriyet gazetesinde “İtalya Dün Müttefiklere Teslim Oldu” haberiyle duyurulmuştur (Cumhuriyet, 9 Eylül 1943). Cumhuriyet başyazarı Nadir Nadi ise köşe yazısında İtalya'ya karşı Müttefiklerin kayıtsız şartsız teslim prensibinde ısrarcı olmasını eleştirmiş ve İtalya adına üzüldüğünü ifade etmiştir (Cumhuriyet, 10 Eylül 1943). Dönemin gazetelerinde İtalya'nın Müttefiklerce işgal edilmesi ve Mussoli'nin iktidarı kaybetmesi kutlama havasında geçmemiş olup yer yer yorumsuz haberler verilirken, köşe yazılarında İtalya'nın güçlü yanlarından ve Müttefikler'e karşı başarılı olacağına dair yazılar yer almaktadır. Dolayısıyla Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırısı ile Müttefikler'in İtalya'ya saldırısı arasında bir karşılaştırma yapmak gerekirse, Türkiye'nin yıllarca en büyük tehdit olarak tanımladığı İtalya'nın güçsüzleşmesi, Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırması kadar yankı ve memnuniyet yaratmamıştır.

5.1.3. Alman Propagandası ile Türkiye'de Artan Radikal Milliyetçilik ve Anti Komünizm

Türkiye'de Alman propagandası ve Turancılık akımı genel itibariyle iki şekilde görülmektedir. Bunlardan birincisi Almanya resmi olarak Türk hükümetine Kırım ve Kafkaslar'daki Türk nüfusunun sorunlarını çözmek için işbirliği önermesidir. İkinci ise Almanya Türkiye'deki illegal Turancı örgütleri ve yayın organlarını destekleyerek Hükümeti ve kamuoyunu etkileyeme çalışmasıdır (Koçak, 1996: 660). 1940'lı yılların sonunda Alman propagandasının İstanbul takımı, Sovyetler Birliği karşıtı eğitilmiş insanlardan ve Türk kökenli mültecilerden, Kuzey Kafkasya ve Orta Asyadaki Türk kökenli halklar hakkında bilgi toplamışlardır (El ve Perinçek, 2010: 35-36).

Propaganda ekibinin Iğdır'da koyun postu satan bir şirket kurup, bu şirket üzerinden Bakü, Tiflis, Kirovabad, Nahçıvan ve diğer Kafkas şehirlerine silah ve insan gönderdiği tespit edilmiştir (El ve Perinçek, 2010: 36). Kırım konusunda da özellikle Papan, Turancılar'ın desteklenmesi üzerine etkin bir rol oynamış ve Türkiye'deki siyasetçiler, siviller ve askerler ile görüşmelerini sıklıklaştırmıştır.

Alman propagandasının diğer yansıması özellikle Barbarossa Harekatı öncesi ve sonrasında Türk Basını'nda yoğun bir Alman etkisi olarak görülmektedir (Kılıç, 2009: 207-266; Kaynar ve Ak, 2016: 332-333). 5 Aralık 1942 tarihinde Ribbentrop'un Papan'e yazdığı mektupta geçen "*Türkiye'deki dostlarımızı destekleyebilmeniz için size 5 milyon altın Reichsmark gönderilmesini emrettim.*" (Aydın, 2009: 449) ifadesi de Alman etkisinin/propagandasının göstergelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Alman propagandasının başka bir örneği, Almanya'nın Türkiye'deki tarih dersi kitaplarına müdahalesinde görülmektedir (Koçak, 1996: 656-657). Almanya tarih ders kitaplarında Birinci Dünya Savaşı'ndaki Türk – Alman silah kardeşliğinden söz edilmemesi, Çanakkale Savaşı'nda Alman Askeri önderliğinden bahsedilmemesinden şikayetçi olmuştur. Ayrıca ilkokul dördüncü sınıf kitaplarında geçen Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanlar'ın Türkler'e diktatörce davranması hakkında yazılan yazılar Almanya'yı rahatsız etmiş ve Almanya bu kitapların kaldırılması için harekete geçmiştir (Glasneck, 1966: 21-24; aktaran Koçak, 1996: 658).

Almanya'nın anti-Sovyet propagandası dışında, Türkiye'deki milliyetçilik ve turancılık akımları Türk – Sovyet ilişkilerini olumsuz anlamda iki yönden etkilemektedir. Bunlardan ilki Sovyetler Birliği'nin resmî ideolojisi olan komünizm ile milliyetçilik akımlarının taban tabana zıt olmasıdır. Keza komünizm enternasyonal bir ideolojiyi benimserken milliyetçilik akımları ise nasyonel (etnik milliyetçi) bir ideolojiyi benimsemektedir. Diğer yönden ise Turancılık ideolojisinin doğrudan Sovyetler Birliği'nin yönettiği Kafkaslar ve Asya topraklarına yönelik saldırgan temellere dayanmasından kaynaklanmaktadır. Öte yandan bu bölümde İnönü sonrasında bu faaliyetlerin hem kamuoyunda hem de basın yayın organlarında yaygınlaştığına dikkat çekilmektedir. Atatürk dönemi ile karşılaştırıldığında Atatürk

döneminde Atatürk çizgisi dışında milliyetçilik türlerine kesinlikle izin verilmezken³² Atatürk sonrasında bu siyasi akımların faaliyetlerinin adeta patlama yapması dikkat çekicidir. Dönemin radikal milliyetçi dergileri göz önünde bulundurulduğunda *Ergenekon* dergisi ancak Atatürk vefat ettikten bir gün sonra ilk sayısını çıkartmıştır (Karataş, 2019: 135). 1939 sonrası dönemde *Bozkurt* ve *Gök-Börü* dergileri de dönemin popüler dergileri olarak göze çarpmaktadır. Bu üç derginin slogan olarak kullandığı ve dergi kapaklarında büyük harfler ile “*Her ırkın üstünde Türk ırkı!*”³³ söylemi ile çıktığını belirtmek gerekmektedir (Karataş, 2019: 136, 140). Yine bu dönemde Zeki Velidi Togan³⁴, Nihal Atsız³⁵, Alparslan Türkeş, Rıza Nur³⁶ ve Reha Oğuz Türkkan³⁷ gibi radikal milliyetçi düşünce öncülerinin faaliyetleri artmıştır. Radikal milliyetçi ve Turancı düşüncelerin faaliyetlerine 1944 yılına kadar diğer bir deyişle Almanya’nın Sovyetler Birliği karşısında yenilmesine kadar, izin verilmiş daha sonrasında ise 7 Eylül 1944 tarihinde başlayan Irkçılık-Turancılık Davası kapsamında mücadele edilmiştir. Bu bölümün analiz kısmında ise lider ve devlet seviyesinde yöneticilerin Meclis tutanakları ve gazetelerdeki Türkçülük söylemleri incelenecektir.

Sovyet karşıtlığı ve anti komünizm, ise yine bu dönemde Alman propagandası ve Türkiye’deki radikal milliyetçiler etrafında yaygın olarak görülmektedir. Literatürde Türkiye’deki anti komünist faaliyetlerin Soğuk Savaş döneminde belirgin olduğu belirtilse de, aslında 1940’lı yıllardan itibaren bu faaliyetleri görmek mümkündür. 1942 yılında Osman Yüksel Serdengeçti *Moskofname*’de şu dizeleri yazmıştır: “*Dedelerimden kalma intikam var kanımda/ Geçmişini sikerim Bulgar’ın Moskof’un*

---

³² Türk Ocakları ve Türk Yurdu Dergisi, Atatürk Milliyetçiliği dışına çıkıp daha radikal bir milliyetçi tutum sergilediğinde 10 Nisan 1931 tarihinde kapatılmış fakat 1 Eylül 1942 tarihinde tekrar yayına başlamıştır. Benzer şekilde *Ulusal Birlik* gazetesi ırkçılık, Yahudi düşmanlığı ve nasyonal sosyalizm propagandasından dolayı 1934 yılında kapatılmıştır (Yılmaz ve Doğaner, 2007: 153, 273).

³³ Nazi Partisinin en büyük sloganlarında ve marşlarında kullandığı “Deutschland Über Alles” (Her şeyin Üstünde Almanya) söylemiyle olan benzerlikten dolayı belirtilmiştir.

³⁴ 1932 yılında ülkeyi terketmiş, 1939 yılında Türkiye’ye dönerek İstanbul Üniversitesi’nde Umumi Türk Tarihi Kürsüsü kurmuştur.

³⁵ 1933 yılında Bakanlar Kurulu kararı ile *Orhun* dergisi kapatılmış, 1943 yılında Basın Yayın Genel Müdürü olan Selim Sarper’in izni ile *Orhun* dergisi yayına devam etmiştir.

³⁶ İzmir Suikastı Davası sebebiyle Türkiye’yi terk etmiş, Atatürk’ün vefatından sonra Türkiye’ye dönmüştür. 8 Mayıs 1942 tarihinde *Tanrıdağ* dergisini yayınlamaya başlamıştır. Derginin ilk sayısında *Türk Nasyonalizmi* adlı makale dikkat çekicidir. bkz: (Nur, 1942)

³⁷ Atatürk’ün vefatından sonraki dönemde *Ergenekon*, *Bozkurt* ve *Gökbörü* dergilerini; *Türkçülüğe Giriş* (1940), *Milliyetçiliğe Doğru* (1943), *Solcular ve Kızılılar* (1943), *Kızıl Faaliyet* (1944) kitaplarını çıkartmıştır.

da/ Bir domuz görmüş gibi ayaklanır hislerim/ Alçakların sesini dinlerken mikrofondan/ O kadar gururlanma, o kadar mağrur olma/ Dün daha kölemizdin mahvolmuşsun Prut'ta/ Yalnız şunu isterim, yalnız şunu hatırla/ Yatmıştı Katarina Baltacı'nın koynunda.” (Bora, 2017: 290). Benzer şekilde yukarıda ismi geçen Turancı düşünürlerin, Sovyet karşıtı eserleri 1940 yılından itibaren kitap, makale ve köşe yazısı olmak üzere yayınlanır.

Bu dönemde yaşananları Atatürk dönemi ile karşılaştırmak, İnönü iktidarının Sovyetler'e karşı takındığı tutumu anlamak için oldukça önemlidir. Atatürk döneminde, yukarıda bahsedilen Turancı düşünürlerin birçoğu ülkeyi terk etmek zorunda kalmış, dergileri ve faaliyetleri ise sıkı bir denetim altında tutulmuş ve çoğu dergi kapatılmıştır. Atatürk'ün vefatından sonra bu isimlerin tekrar Türkiye'ye dönmesi ve örgütlü bir şekilde dergi ve kitap yayınları yapmaları elbet tüm gücü elinde bulunduran İnönü iktidarının izniyle yapılmıştır. İnönü iktidarı gazeteleri sıkı bir denetim altında tutup, hangi gazetenin hangi yazıyı kaç punto ile gazetenin neresinde basılması gerektiğine kadar denetleniyorken, bu yayınların iktidardan habersiz basılması olanaksızdır (Kaynar ve Ak, 2016: 334-335).³⁸ Öte yandan İnönü döneminde, dönemin sol görüşlü düşünürleri³⁹ özellikle Anadolu'nun ücra köşelerine sürülmüştür (Dinamo, 1989: 354). Atatürk döneminde ise örneğin 1933 yılında ünlü Sovyet yönetmen Sergey Yutkeviç Cumhuriyet'in 10. yılı vesilesi ile film çekmesi için Türkiye'ye davet edilmiş ve *Türkiye'nin Kalbi: Ankara* filmi çekilmiştir (Güzel, 2008: 121). Atatürk bu filmi çok beğenerek, Yutkeviçten bir Türk gencini yetiştirmesini talep etmiştir. Sonrasında Abidin Dino, Atatürk'ün vesilesi ile film yönetmenliği alanında uzmanlaşması için Sovyetler Birliği'ne gönderilmiştir (Güzel, 2008: 121, 180-182). İnönü döneminde ise Abidin Dino, önce Çorum'a daha sonrasında Adana'ya sürgün edilmiştir (Güzel, 2008: 95, 293, 355, 387, 411). Sonuç olarak İnönü döneminde Turancı düşünürlerin büyükşehirlerde faaliyet yürütmesine izin verilmiş hatta bu düşünürlerden Zeki Velidi Togan ve Nuri Paşa, Başbakan Refik Saydam'ın bilgisi ve önerisi ile Berlin'de Ernst von Weizsäcker⁴⁰'i ziyaret etmiştir (Koçak, 1996: 678). Aynı dönemde sol düşünürler ise sürgün ve hapis uygulamaları ile karşılaşmıştır.

³⁸ 1938 Matbuat Kanununa göre gazete ve dergilerin çıkışı ve yayını hükümetin iznine ve denetimine tâbi tutulmuştur.

³⁹ Mehmet Bozışık, Abidin ve Arif Dino, Abidin Nesimi, Kerim Sadi

⁴⁰ Almanya Dışişleri Bakanlığı Politika Dairesi Başkanı

Turancı düşünürlerle bu denli göz yumulması ve taviz verilmesi ise ileride dönemin başbakanı Saraçoğlu'na açık mektup, Varlık Vergisi, Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'e ve Sabahattin Ali'ye linç girişimi ve daha sonrasında Köy Enstitüleri'nin kapanmasına sebep olmuştur (Bora, 2017: 290-297).

İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından Almanya'nın savaşta yenilgiye başlamasına kadar olan süreçte iktidarı elinde bulunduran İnönü yönetimi, Sovyetler Birliği'ne karşı Turancı faaliyetlere rahatça basın yayın hakkı vermiş ve bu grubun kamuoyunu etkilemesine izin verilmiştir. Savaşın sonucunun Almanya aleyhine döndüğü anlaşıldığında ise Turancı cepheye karşı tavır alınmış ve 3 Mayıs 1944 tarihinde Türkçülük Davası başlamıştır. Bu davayla birlikte Turancı faaliyetin önde gelen isimleri gözaltına alınarak faaliyet yürütmeleri engellenmiştir. Fakat İnönü yönetiminin Turancı cepheye karşı aldığı bu tavır tamamen pragmatik olup, ancak Almanlar'ın savaşı kaybetmeye başlamasıyla birlikte tamamen değişmiştir. Türk Sovyet ilişkilerini bu hesaplardan ayırarak incelemek gerekirse, "Türkiye savaşın başlangıcından Sovyet üstünlüğüne kadar olan bu süreçte Turancı cepheye yakın bir pozisyon alarak Sovyet karşıtı bir tutum takınmış mıdır?" sorusunu incelemek gerekmektedir. Bu yüzden bu bölümde özellikle savaşın başlangıcından Sovyet üstünlüğüne kadar olan süreç (1939-1944) analiz edilmektedir. Türkiye'nin böyle bir tutum takınıp takınmadığı lider ve devlet seviyesinde analiz başlığında İnönü ve devlet yöneticilerinin Sovyetler Birliği aleyhinde ve Turancılık ile ilgili söylemleri analiz edilecektir.

5.1.3.1. İnönü'nün Türkiye'de Artan Turancılık ve Sovyet Karşıtı Söylemleri

Bu bölümde İnönü'nün Turancılık lehine söylemleri ile Sovyet karşıtı söylemleri, İnönü'nün söylemlerinin toplandığı kitaplarda, Meclis konuşmalarında, anı ve biyografi eserlerinde ve Alman raporlarında incelenmiştir.⁴¹ İlgili kaynaklar incelendiğinde İnönü'nün herhangi bir demecine rastlanmamıştır. İnönü'nün herhangi bir söyleminin olmamasına rağmen devlet seviyesinde analiz başlığında, İnönü'nün

---

⁴¹ Sovyet karşıtı söylemlerin büyük bir bölümü 5.1.1.1. numaralı "İnönü'nün Barbarossa Harekatı öncesi ve sonrası söylemleri" başlığında geçtiği için bu başlıkta aynı söylemler tekrarlanmayacak. Bu yüzden başlık Turancılık üzerine yoğunlaşmaktadır.

tüm olan bitenden haberinin olduğu ve bu hareketlere izin verdiği apaçık anlaşılmaktadır.

5.1.3.2. Kamuoyu ve Devlet Yetkililerinin Türkiye’de Artan Turancılık ve Sovyet Karşıtı Söylemleri

Bu bölümde devlet yetkililerinin ve kamuoyunun Turancılık lehine söylemleri ile Sovyet karşıtı söylemleri, dönemin gazetelerinde, Meclis konuşmalarında ve Alman raporlarında incelenecektir.⁴² Türkiye’de turancılık faaliyetleri ele alındığında Ali Fuad Erden⁴³, Asım Gündüz⁴⁴, Bala Mırsa⁴⁵, Cafer Ahmed⁴⁶, Fevzi Çakmak Paşa⁴⁷, Dr. Harun⁴⁸, Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet⁴⁹, Hüsrev Gerede⁵⁰, Kemal Edige⁵¹, Mürsel Baku Paşa⁵², Müstecip Fazıl⁵³, Numan Menemencioğlu⁵⁴, Nuri Paşa⁵⁵, Rasul-Zade Mehmet Emin⁵⁶, Şükrü Saraçoğlu⁵⁷, Zeki Togan Velidi⁵⁸, Yeni Şükrü Bahça⁵⁹ isimleri devlet seviyesinde öne çıkmaktadır. Aralarında üst düzey generallerin ve siyasetçilerinde bulunduğu bu isimler, yapmış oldukları görüşmeler ve temasları İnönü

⁴² Sovyet karşıtı söylemlerin büyük bir bölümü 5.1.1.2. numaralı “Kamuoyu ve devlet yetkililerinin Barbarossa Harekatı öncesi ve sonrası söylemleri” başlığında geçtiği için bu başlıkta aynı söylemler tekrarlanmayacak. Bu yüzden başlık Turancılık üzerine yoğunlaşmaktadır.

⁴³ 1937’de Türk Harp Akademisi’nin başkanı; Milletvekili; 1944 Şubat’ına kadar Üçüncü Ordu Birlikleri’ne kumanda etti; bundan sonra Askeri Yargıtay Mahkemesine Başkan oldu.

⁴⁴ Tümgeneral; Türk ordusunda Genelkurmay İkinci Başkanı.

⁴⁵ Pan-Türkik hareketin üyesi ve Resül-Zade’nin yardımcısı.

⁴⁶ Beyaz Mülteci (Rusya’dan gelen), Türkiye’deki Pan-Türkik hareketin bir üyesi.

⁴⁷ Mareşal, Genelkurmay Başkanı; 12 Ocak 1944’te emekliye ayrıldı.

⁴⁸ Berlin’de teknik kolejde öğretim üyesi.

⁴⁹ Emekli Türk Generali; Pan-Türkik Hareketin önderlerinden biri; *Cumhuriyet Gazetesi*’nde yazar.

⁵⁰ Türk Diplomatı; 1939 – 1942’de Almanya Büyükelçisi.

⁵¹ Avukat; Pan-Türkik hareketin üyesi; Almanlarla Kırım Tatarları ile bağlar kurmaları için yardım etmek üzere Türkiye’den Kırım’a gönderilmiştir.

⁵² Tuğgeneral; Birinci Dünya Savaşı’nda 1918 yılında Bakü’yü işgal eden Kafkaslar’daki Türk Ordusunun Komutanı; 1943 Mart’ından beri Milli Savunma Komitesi’ne üye ve Meclis’te 7. dönem Kocaeli milletvekili.

⁵³ Avukat; Pan-Türkik hareketin üyesi; Almanlarla Kırım Tatarları ile bağlar kurmaları için yardım etmek üzere Türkiye’den Kırım’a gönderilmiştir.

⁵⁴ 1937’den sonra Türk Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri; 1942 ortalarından 1944’e kadar Dışişleri Bakanı.

⁵⁵ Enver Paşa’nın kardeşi; Pan-Türkik hareketin önderi.

⁵⁶ Pan-Türkik hareketin üyesi.

⁵⁷ 1938’den Ağustos 1942’ye kadar Türk Dışişleri Bakanı, Ağustos 1942’den sonra Başbakan.

⁵⁸ Başkiriya’da karşı devrimci hareketin üyesi; Beyaz Mülteci; Türkiye’de profesörlük ünvanı almış; Pan-Türkik hareketin önderlerinden.

⁵⁹ İstanbul Milletvekili; Pan-Türkik hareketin üyesi.

başta olmak üzere dönemin başbakanı ve dışişleri bakanının izni ve bilgisi dahilinde gerçekleştirmiştir.

Alman arşiv raporlarında Pan-Turan hareketi hakkındaki ilk yazılar 5 Ağustos 1941'e dayanmaktadır. Papen'in Alman dışişlerine gönderdiği raporda "*Türk Hükümet çevreleri, Almanların Rusya'daki başarıları açısından Türk-Rus sınırının ötesindeki ırkdaşlarının kaderine, özellikle de Azeri Türklerinin kaderine giderek artan bir ilgi göstermektedirler.*" (S.S.C.B Dış İşleri Bakanlığı Arşiv Bölümü, 1977: 27-30) ifadeleri bulunmaktadır. Raporun devamında ise Pan-Turan hareketin Türkiye'deki yürütücüleri detaylı bir şekilde anlatılmıştır. İlgili raporda Papen, Pan-Turancı grubu tanımlamak için şunları yazmıştır:

"Bu grubun lideri, İstanbul Milletvekili Şükrü Yenibahça'dır. Diğerleri: Nuri Paşa (Enver Paşa'nın kardeşi; bir zamanlar İslam Ordusu denilen örgütte önde gelen bir yer işgal etmiş, kardeşinin Pan-Turancı planlarına özel bir ilgi duymasıyla tanınmıştır). Profesör Zeki Velidi, eskiden İstanbul Üniversitesi'nde profesördü, ancak Atatürk'le arasında geçen bir tartışma sonucunda buradan ayrılmak zorunda kaldı ve Viyana, Halle ve Bonn'da geçici bir süre ikamet etti. Ahmed Caferbir Kırım Türkü. Ahmet Caferoğlu adıyla tanınmış bir Türkologtur..." (S.S.C.B Dış İşleri Bakanlığı Arşiv Bölümü, 1977: 27-30).

Aynı tarihte Weizsacker Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop'a gönderdiği raporda, Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi Gerede ile yapmış olduğu görüşmenin detaylarını anlatmıştır. Weizsacker – Gerede görüşmesinde Gerede, Sovyet Rusya'daki Türk asıllı kabileler aracılığıyla anti-Sovyet propaganda yapmanın mümkün olduğunu söylemiştir (S.S.C.B Dış İşleri Bakanlığı Arşiv Bölümü, 1977: 31). Görüşmenin ilerleyen zamanlarında ise Gerede, Kafkas halklarının ilerde tampon bir devlette birleşebileceklerini söylemiş ve Hazar'ın doğusunda bağımsız bir Turan devleti'nin kurulabileceğini ima etmiştir (S.S.C.B Dış İşleri Bakanlığı Arşiv Bölümü, 1977: 31).

Yüksek rütbeli askeri yetkili (general) olan Ali Fuad Erden, 10 Kasım 1941 tarihinde Alman Büyükelçisi Papen'i ziyaret etmiş ve bu ziyareti Papen Alman Dışişlerine raporlamıştır. İlgili raporda Ali Fuad Erden ve başka bir generalin, Führer'in karargâhını ve Doğu Cephesini (Kırım) ziyaret ettikleri ve bu ziyaretlerden oldukça hoşnut kaldıkları belirtilmektedir. Erden, ziyaretlerinden sonra dışişleri bakanı ve Marşel Çakmak'ı ziyaret ederek yapmış olduğu gezi hakkında altı saatlik toplantıda bilgi aktarımı yapmıştır. Erden ile Papen görüşmesinde ise Erden, Alman –

Rus savaşında Almanya'ya askeri taktikler vererek, Kırım Türklerine iyi davranılmasını rica etmiştir (S.S.C.B Dış İşleri Bakanlığı Arşiv Bölümü, 1977: 32).

Üst düzey Alman diplomatı von Hentig, 17 Kasım 1941'de General Hüsnü Emir Erkilet'e yazdığı mektupta "*Elime geçen 10 Kasım tarihli mektubunuz için teşekkür ederim... Sözüünü ettiğiniz baylar, Almanya'ya giriş vizelerini çoktan almışlardır... Size ve Ekselansları Ali Fuad Paşa'ya en içten selamlarımı iletirim.*" (S.S.C.B Dış İşleri Bakanlığı Arşiv Bölümü, 1977: 35) ifadelerini kullanmıştır. Bu mektuptan da Türkiye'deki Pan-Turancı hareketin önderlerinin üst düzey Alman yetkililer ile iletişim kurdukları, Pan-Turan üyelerinin Almanya'ya geçişlerine özel izin aldıkları anlaşılmaktadır. 27 Kasım'da ise Erkilet von Hentig'e cevap mektubunda şu satırları yazmıştır:

"Sevgili ve çok saygıdeğer Bakan, Bay Veli Menger kanalıyla bana gönderdiğiniz 17 Kasım tarihli dostça satırlarınız ve ortak davamızdan yana çok değerli çabalarınız için size pek çok teşekkür ederim. Yakında vize alan iki bay, mustecip Fağil ve Edige Kemal sizi görmeye gelecekler. Kendileri, Kırım'da Almanlara yardım etmektedirler ve aynı zamanda Kırım Türklerine yardımcı olmakla görevlendirilmişlerdir. Sizden her ikisinde Kırım'a gönderilmelerini ve orada Türk – Alman ortak çıkarları için kullanılmalarını rica ediyorum..." (S.S.C.B Dış İşleri Bakanlığı Arşiv Bölümü, 1977: 37-38).

Von Hentig'in 24 Kasım'da Erdmannsdorff⁶⁰ ve Woermann⁶¹'a yazdığı raporda ise Türkiye'nin Berlin büyükelçisi Gerede ve Türk Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın savaş esirlerine propaganda yapmak için Almanya'ya yetkili personel göndermeye hazır olduklarının altını çizmiştir (S.S.C.B Dış İşleri Bakanlığı Arşiv Bölümü, 1977: 36).

13 Mayıs 1942'de Mareşal Çakmak ile uzun bir görüşmenin ardından Papen'in yanına giden Mürsel Baku Paşa, Çakmak'ın Pan-Turancı hareketin üyelerine en kısa zamanda Almanya'ya seyahat izni alacağını haber vermiştir (S.S.C.B Dış İşleri Bakanlığı Arşiv Bölümü, 1977: 57). Baku Paşa Genelkurmaylıktan öğrendiği bilgileri (Rusların bir grup Çita, bir grup Tomsk ve Omsk ve Taşkent yakınlarında olmak üzere uçak fabrikaları inşa ettikleri ayrıca Ufa'daki petrol kuyularının tamamlanmış olduğu) Papen ile paylaşmıştır (S.S.C.B Dış İşleri Bakanlığı Arşiv Bölümü, 1977: 57).

⁶⁰ Alman diplomat; Dışişleri Ofisinde görevli.

⁶¹ Alman diplomat; Dışişleri Ofisi'nde Devlet Sekreteri ve Siyasi Kısım Direktörü.

Refik Saydam'ın vefatından sonra yeni kurulan hükümetin başbakanı olan Saraçoğlu, 5 Ağustos 1942 tarihinde 13. Cumhuriyet Hükümeti'nin programını sunuş konuşması yapmıştır. Bu konuşma sırasında hükümetin dış politikasından bahseden Saraçoğlu, İngiltere – Türkiye ve Almanya – Türkiye ilişkilerine ve dostluklarına yer verirken, Sovyetler Birliği ile ilgili hiçbir şey söylememiştir. Saraçoğlu, konuşmasının ilerleyen bölümünde tam da o dönemlerde Almanya ile temasta olunan Pan-Turan hareketlerine atfedercesine bir konuşma gerçekleştirmiştir:

“Arkadaşlar, Bu günlük ve geçici sıkıntılardan sonra biraz da daima artan, daima kuvvetlenen ve hiç bir vakit değişmeyecek olan imanlarımızdan ve varlıklarımızdan bahsedeceğim. Arkadaşlar, Biz Türküz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar ve lâakal o kadar bir vicdan ve kültür meselesidir. Biz azalan ve azaltan Türkçü değil, çoğalan ve çoğaltan Türkçüyüz ve her vakit bu istikamette çalışacağız.” (TBMM zabıtları, 5 Ağustos 1942)

Bu konuşmadan kısa bir süre sonra Papen, Saraçoğlu'nu ilk kez makamında ziyaret etmiş ve bu ziyaretin ana konusu Türk azınlıklar ve Rusya'nın geleceği hakkında olmuştur. Saraçoğlu bu görüşmede Rusya'nın yok edilmesini şiddetle istediğini ve bunu sadece kendisinin değil Türk halkının istediğini beyan etmiştir (S.S.C.B Dış İşleri Bakanlığı Arşiv Bölümü, 1977: 68-71). Saraçoğlu'na göre Türk azınlık sorunu ancak Almanya'nın Ruslar'ın yarısını katlederek ve azınlık bölgelerini Ruslar'dan temizleyerek sonrasında ise bu azınlık bölgelerindeki halkları Slavlık'ın ve Ruslar'ın düşman oldukları yönünde eğiterek çözülecektir (S.S.C.B Dış İşleri Bakanlığı Arşiv Bölümü, 1977: 68-71). Saraçoğlu bu eğitimin ise oradaki genç kuşakların bir bölümünü Almanya'ya bir bölümünü ise Türkiye'deki üniversitelerde verilebileceğinin altını çizmiştir. Başbakan Saraçoğlu, Cumhurbaşkanı'nın ve hükümetin Rusya'daki Türk azınlıkları konusunu yakından izlediğini ve ilgi duyduğunu, Führer'in Türk azınlıklar konusundaki talimatlarını da takip ettiklerini beyan etmiştir (S.S.C.B Dış İşleri Bakanlığı Arşiv Bölümü, 1977: 68-71). Yukarıda ismi geçen devlet seviyesindeki yetkililerin açıkça Rusya'ya olan düşmanlığı anlaşılmaktadır. Atatürk Türkiye'si salt milli ilkeler üzerine kurulmuş ve Türkiye dışındaki Müslüman veya Türklerin çıkarlarına ilgi duymamışken, İnönü Türkiye'si dönemin başbakanı, dışişleri bakanı ve genelkurmay başkanı ile Türkiye dışındaki Türkler'in çıkarlarına ilgi duymuş ve bunun için bir başka devletle çok kez temasa

geçerek, Türkiye'deki Pan-Turancı hareketin faaliyetlerine izin vermiş hatta birçok konuda desteklemiştir.

Sonuç

Bu bölümde Türkiye'nin Sovyetler Birliği aleyhine aldığı aksiyonlar konusu, lider ve devlet seviyesinde söylem analizine tabii tutulmuştur. Dünya konjektürünün karmaşık ve baskıcı yapısı göz önünde bulundurulduğunda, özellikle lider seviyesinde lider söylemlerinin özenle seçildiğini belirtmek gerekmektedir. İnönü her ne kadar aldığı kararlar ile belli bir çizgi çizmiş olsa da söylemleri söz konusu olduğunda (özellikle meclis ve yurtiçi yaptığı gezilerdeki söylemleri) da bir o kadar resmi ve nötr kalmayı tercih etmiştir. Bunun başlıca sebebi lider olarak söylem gücünün kuvvetli olmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin dönemin gazetesi veya devlet seviyesinden bir yetkilinin "A" söylemi ile İnönü'nün "A" söylemi eşit değildir. Dönemin gazetesi veya devlet yetkilisi bu söylemiyle kamuoyuna yön verirken, liderin aynı söylemi herhangi bir savaşa/çatışmaya sebep olabilir. Bu yüzden İnönü kendi söylemlerinde dikkatli davranmış, devlet seviyesindeki söylemler ise daha açık ve mesaj içeren söylemler olmuştur. İnönü döneminde tek partili sistemin olması ve iktidar gücünün tek kişide toplandığı da göz önünde bulundurulduğunda devlet seviyesinden analizin içerisinde de lider etkisi görülmektedir. Cumhuriyetin henüz 16. yılında olduğu bir Türkiye bürokrasisi, 163 yıllık devlet geleneğine sahip ABD ile yarışamayacağını da belirtmek gerekmektedir.⁶² Benzer şekilde dönemin gazetelerine sıkı denetim ve sansür uygulandığı göz önünde bulundurulduğunda gazetelerin hükümetin basın yayın organları olduğunu varsayarak, gazeteler devlet seviyesinden söylem analizine dahil edilmiştir. Söylem analizine dahil edilen gazetelerin önemli milletvekillerinin gazeteleri olduğunu ve bu kişilerin ilgili gazetelerde baş yazarlık yaptıklarını da belirtmek gerekmektedir. Dönemin bu kadar kaotik olması çalışmayı sınırlandırırken,

---

⁶² ABD ile kıyaslama sebebi tamamen teorik kaygılardan oluşmaktadır. Neoklasik Realizm özelinde bakıldığında, teorinin çoğu öncüsü ABD'lidir. Örneğin Neoklasik Realizm'in temel varsayımlarında bürokrasi özerk bir yapı olarak tanımlanmaktadır. ABD ve Avrupa ülkeleri için pek tabii doğru olan bu varsayım, özellikle Türkiye gibi ülkeler de geçerliliğini yitirmektedir. Erken cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde ülkeyi nizama sokmak, iç ve dış tehditlerden korumak için lider bazlı sistemler tercih edilmiştir. Cumhuriyet 100. yaşına girerken bile bürokrasinin bağımsızlığı tartışmaları devam etmektedir. Bu yüzden bu çalışmada devlet seviyesini lider seviyesinden bağımsız düşünmemek gerekmektedir.

bir yandan da hükümetin basını propaganda aracı olarak kullanması çalışmaya avantaj sağlamaktadır. Yine dönemin Türkiye Dışişleri Arşivleri kısıtlı olduğu için çalışma sınırlanırken, Almanya ve Sovyetler Birliği'nin erişime açık arşivlerinde İnönü'nün ve devlet yetkililerinin doğrudan söylemleri bu analizlere eklenmiştir.

Bu bölüme neoklasik realizm çerçevesinde bakıldığında ise dönemin en büyük özelliği olan tek parti sistemi ve baskın liderlik göze çarpmaktadır. Dolayısıyla Kitchen'ın vurguladığı birey kavramı özellikle ilgili dönem ve Türkiye özelinde etkili bir açıklama yapma kapasitesine sahiptir. Bir birey olarak İnönü, devlete öncülük etmiş ve devlete öncülük edecek diğer bireyleri seçmiş ve takip etmiştir. Birey seviyesinden bakıldığında İnönü, Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırısı sonrasında verdiği aşırı sevinçli tepkiyi, devletin tehdit olarak tanımladığı Mussolini İtalyası yenildiğinde vermemiştir. İnönü'nün Barbarossa Harekatı'ndan önce Hitler ile görüşmesinde Birinci Dünya Savaşına ve kader ortaklığına atıfta bulunarak Türk – Alman ilişkilerine değinmesi, birey olarak İnönü'ye özel bir tutumdur. İlk ampirik bölümde değinilen Atatürk döneminde yasaklı olup, İnönü döneminde önemli mevkilere getirilen isimlerin özellikle Türk – Alman ilişkilerinin iyileştirilmesinde ön plana çıkması ve bu konuda çaba göstermesi de birey seviyesinde alınan kararın devamı olarak karşımıza çıkmaktadır. Atatürk döneminde ülkeye girişleri yasaklı olan kişiler, İnönü döneminde Basın Yayın Genel Müdürlüğü izni ile anti komünizm ve radikal milliyetçilik üzerine dergiler ve kitaplar yayınlamış ve Türk – Sovyet ilişkilerini kötü şekilde etkilemiştir. Dolayısıyla birey, sistemleri, kurumları ve bürokrasiyi inşa etmiştir. Bu yüzden bireyin algıları, fikirleri ve inançları iç politika ve dış politika inşasında başat rol oynamaktadır. Bireyin fikirleri vasıtasıyla bir devlet herhangi bir tarafa/amaca yönelik aşırı tepki (overreaction) geliştirebilmektedir.

Yukarıdaki her iki ampirik bölümde ise İnönü öncülüğünde (birey olarak İnönü ve devlete öncülük etmesi için seçtiği bireyler) Türkiye'nin, Sovyetler Birliği'ne aşırı tepki geliştirdiği öne sürülmektedir. Kitchen tarafından referans gösterilen ve bireyin öneminin savunulduğu, Mead'in (2004:18-19) 'Başkanın kim olduğu önemlidir. Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde Başkan Woodrow Wilson değil de Theodore Roosevelt olsaydı, Amerikan ve dünya tarihi çok farklı bir yöne gidebilirdi' cümlesini benzer bir bağlamda Türkiye için 'Başkanın kim olduğu önemlidir. İkinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde Başkan İsmet İnönü değil de Mustafa Kemal Atatürk olsaydı,

Türkiye – Sovyetler Birliği ikili ilişkileri çok farklı bir yöne gidebilirdi.’ şeklinde kurabiliriz. Bu cümleden ikili ilişkilerin çok farklı bir yöne (ittifak gibi) gitmesinden ziyade en azından ikili ilişkilerin bozulmayacağı Atatürk dönemindeki gibi iyi ilişkilerin sürdürülebileceği anlamı çıkarılmalıdır.

Bu ampirik bölümü Schweller’in aşırı dengeleme politikası ile değerlendirmek gerekirse, Schweller analiz biriminde birey yerine devleti kabul ettiği için bu teorik çerçeve Türk – Sovyet ilişkilerini açıklamak için yetersiz kalmaktadır. Çünkü Türk – Sovyet ilişkilerinin değişiminde bireyler başat rol oynamıştır. Örneğin İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sırasında Schweller’in aşırı dengeleme politikasını ele alırsak İtalya, hem Atatürk döneminde hem de İnönü döneminde Türkiye için büyük bir tehdit oluşturmuştur. Fakat İtalyan tehdidi birey bazında algılanan ve kabul edilen bir vakadan ziyade devlet tarafından algılanan bir vaka olarak karşımıza çıkmaktadır. İtalyan tehdidini devletin rasyonel çıkarları ve kazanımları tanımlamıştır. Zira 1930’lu yıllardan sonra devletin başına hangi birey gelirse gelsin İtalya’nın Akdeniz’deki yayılmacı politikalarını ve stratejilerini ‘tehdit’ olarak değerlendirirdi. Bu yüzden bu vakadaki devlet seviyesinde analiz, bireyin algısı, fikri ve inançlarından önce gelmektedir. Türk – Sovyet ikili ilişkilerinde ise hangi birey gelirse gelsin ilişkiler kötüye evrilecekti çıkarımı yapılamamaktadır. Çünkü burada birey kilit rol oynamaktadır. Resmi tarih yazımı ve baskın literatür Türk – Sovyet ilişkilerini, İtalya vakasındaki gibi devlet seviyesinden ve Sovyetler’in yayılmacı politikaları üzerinden açıklamakta diretmektedir. Bu tez ise Türk – Sovyet ikili ilişkilerinin literatürde hâlâ tartışmalı olan 1945’te Stalin’in taleplerinden sonra aniden değişmediğini, 1939 – 1945 yılları arasında bir süreç içerisinde değiştiğini iddia etmektedir. Schweller’in modeli devlet seviyesinde bir analiz olduğu için benzer iç bürokratik yapılara sahip devletlerden, benzer tehditleri benzer yollarla ele alması beklenmektedir. Fakat Kitchen’in modeli devlet içindeki farklı hakim fikirlere atıfta bulunarak, benzer tehditlere veya olaylara nasıl farklı şekillerde tepki verilebileceğini açıklamaktadır.

Ampirik bölümde yaklaşık 8200 sayfalık Alman Dışişleri Bakanlığı raporları içerisinde Türkiye’yi ilgilendiren raporlar ayıklanmış ve taranmışken, dönemin gazetelerinden *Akşam Postası*, *Cumhuriyet*, *Tan*, *Ulus*, *Yeni Sabah* gazetelerini kapsayan 1320 adet gazete taranmış ve T.B.M.M’de gerçekleşen 5. Dönem 5. Yasama Yılından (1939) 7. Dönem 2. Yasama Yılına (1943) kadar olan 480 T.B.M.M zabıtı

incelenmiştir. Bunların yanı sıra Sovyetler Birliği'nin yayınladığı raporlar ile Türk Dışişleri Bakanlığının yayınladığı raporlar ve İnönü'yü anlatan biyografi kitapları ve İnönü'nün konuşmalarının derlendiği kitaplar taranmıştır.

Yapılan analizler sonrasında İnönü döneminde Sovyetler Birliği'ne karşı olma durumu apaçık gözükmemektedir. İnönü yönetimi öncelikle İngilizlerle ittifak yapılıp sonrasında Almanlarla dostluk antlaşması yapmış, Sovyetler'e gelince ise önce İngiltere ile anlaşın daha sonra bizimle anlaşma yapın denmiştir. Atatürk tarafsız bir politika izlerken, İnönü'nün dış politika tercihleri önce Batı daha sonra Mihver savaş sonunda ise tekrar Batı yanlısı olmuştur. Buradan da İnönü dönemindeki denge politikasının İngiltere ve Almanya üzerinde kurulduğu, Sovyetler Birliği'nin ise bu denge politikasında yer almadığı açıkça görülmektedir. İnönü yönetimini Atatürk'ün dış politikasından ayıran en büyük özelliği, Atatürk Sovyet karşıtı politikalar izlememişken, İnönü'nün bu politikaları izlemesi olmuştur.

Bu dönemde bir başka önemli nokta, Türkiye Almanya'nın tüm Sovyet karşıtı propagandalarına inanmıştır. Türkiye, Almanya'nın Sovyetler'in Türkiye'den bir şeyler talep ettiği yönünde iddialarına, Sovyetler'in yalanlamasına rağmen, inanmıştır. Literatürde Türk – Sovyet ilişkilerinin bozulmasına 1939 Eylül ayında Saraçoğlu'nun Sovyetler Birliği ziyareti sırasında Sovyetler Birliği Boğazlar'ın ortak savunulmasını teklif etmesi işaret edilmektedir. Oysa benzer tarihlerde İngiltere Boğazlar'ın ortak savunulmasını teklif etmiş ve bu teklif İnönü tarafından kabul edilmiştir. İnönü döneminde Batılı ve Mihver ülkelerinin Türkiye aleyhinde aldığı aksiyonlara bakmak gerekirse, İngiliz uçakları Milas'ı bombalamış ardından Milas'ta İngilizler'e hava üssü verilmiştir. Benzer şekilde İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya Türkiye'yi işgal planları hazırlamış, Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop Türkiye'ye karşı alaycı sözler söylemiş, Vichy Fransa'sı Akdeniz'de Refah Vapuru'nu batırarak 135 vatandaşı öldürmüştür. Batılı ve Mihver ülkelerinin Türkiye'ye karşı yaptıkları tüm bu olaylara karşı İnönü yönetimi onlarla uzlaşma yolunu seçmiş ve bu aktörlere sürekli taviz verilmiştir. Öte yandan sistematik bir şekilde 'Sovyet tehdidi' söylemiyle basında ve mecliste propaganda yapılmış ve Sovyetler Birliği'ne karşı cephe alınmıştır. Bu ampirik bölümde ortaya çıkan bulgular vesilesiyle Türkiye'nin Sovyetler Birliği için oluşturduğu tehdidin, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye oluşturduğu tehditten daha büyük ve gerçekçi olduğu olaylarla ve söylemlerle ispatlı bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik oluşturduğu tehditlerin kaynağını, Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı sırasında Sovyetler'in Almanya'dan Türk Boğazlar'ını talep ettiğine yönelik Hitler'in iddiaları oluşturmaktadır. Bu iddialar ise Türkiye'ye Sovyetler Birliği'nden resmi bir talep olmadığı sürece havada kalmaktadır. Türk Boğazları Almanya'nın egemenliği altında olmadığı gibi Türkiye'nin olmadığı bir ortamda bunların konuşulması ve talep edilmesi gerçekçi değildir. Nitekim Sovyetler Birliği gerek Dışışleri Bakanlığından gerekse basın yayın organlarından bu iddiaları yalanlamıştır fakat İnönü yönetimi için bu iddialar birer propaganda aracına dönüştürülmüştür. Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne yönelik oluşturduğu tehditleri ele almak gerekirse öncelikle Türkiye, Sovyetler Birliği'nin barış çağrılarını sürüncemede bırakan ve Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne doğru genişlemesini isteyen İngiltere ve Fransa ile tarihinde ilk kez ittifak antlaşması yapmıştır. l İttifak her ne kadar Almanya ve İtalya'ya karşı yapılmış olsa da Sovyetler Birliği'ne karşı düzenlenen Türkiye'nin de içinde olduğu Baku Planı ortaya çıkmıştır. Sonrasında Almanya ile yapılan görüşmelerde Almanya'ya Sovyetler'e saldırmaları konusunda defalarca ısrar edilmiş ve savaş söz konusu değilken bile olası bir Alman – Sovyet savaşında tarafsızlıktan daha çok Almanya'nın yanında olunacağı taahhüt edilmiştir. Alman – Sovyet savaşından dört gün önce Türkiye ve Almanya arasında bir dostluk antlaşması imzalanmıştır. Almanlar'ın Sovyetler'e saldırmaları Türkiye'de çok memnuniyetle karşılanmıştır. Alman – Sovyet savaşı sırasında Türkiye, Almanya'nın isteği doğrultusunda doğu sınırına asker yığarak Sovyetler Birliği'nin o bölgede asker tutmasını mecbur hale getirmiş ve böylece Sovyet güçleri dağılmıştır. Almanya ise Türkiye'ye güvenerek o bölgedeki askerlerini çekmiş ve Alman – Sovyet savaşına dahil etmiştir. Alman – Sovyet savaşı sırasında Almanya'ya krom ihracatının başlaması, Boğazlar'dan yasak olmasına rağmen Alman gemileri'nin geçmesi, Türkiye'nin Kafkasya'daki Türk azınlıklarla ilgilenmesi, Türkiye'de popülerleşen Alman yanlısı tutum ve Pan-Turan hareketin büyümesi gibi olayların her biri Sovyetler Birliği için birer tehdit unsuru olmuştur.

Devlet seviyesinde yetkililerinin fikirleri, algıları ve inançlarını temsil eden demeçleri dışında devlet seviyesinde dış ticaret verileri de yukarıdaki ampirik bölümü destekler niteliktedir. Türkiye'nin Almanya, İngiltere ve Sovyetler Birliği ile yapmış olduğu ihracat ve ithalat rakamları bu tezin hipotezini desteklemektedir (Tablo 1).

Atatürk ve İnönü dönemini de karşılaştırma imkanı bulduğumuz bu veriler çalışmanın birincil açıklayıcı özelliğini taşımamakla beraber hipotezin doğruluğunun sağlaması amacını taşımaktadır.

Tablo 1: 1933 – 1944 Döneminde Türkiye'nin Almanya, İngiltere ve Sovyetler Birliği ile Yapmış Olduğu İhracat ve İthalat Rakamları (Bin \$)

Yıllar	Almanya		İngiltere		Sovyetler Birliği	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
1933	11004	11502	5189	6079	2687	2360
1934	27262	23252	4177	6790	2886	3099
1935	31174	28237	4129	6904	3300	3439
1936	47770	33210	5057	4856	3154	4005
1937	39905	38100	7733	5643	5152	5614
1938	49365	55873	3922	13327	4079	4674
1939	37159	47045	5712	5779	3112	2700
1940	7032	5868	8385	7017	551	696
1941	19879	6614	14781	13606	592	65
1942	31145	31348	19286	26488	96	723
1943	46746	58627	21312	24748	1	28
1944	40466	38438	39334	22589	2170	52

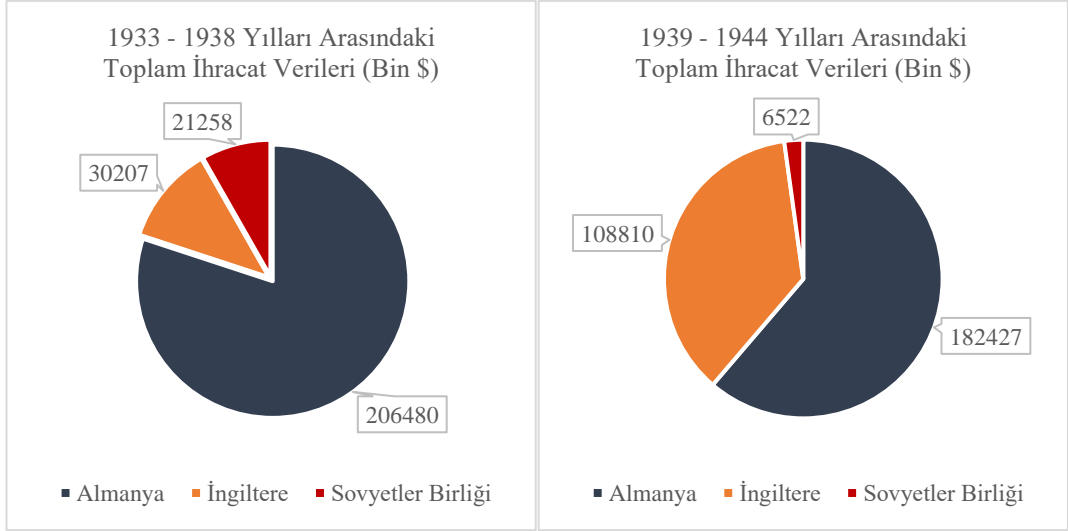
Kaynak: TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923 – 2013*, s. 434 – 489.

Atatürk ve İnönü dönemine ait altı yıllık periyotlar değerlendirildiğinde dikkat çekici veriler elde edilmiştir. Atatürk dönemine ait altı yıllık periyotta Türkiye'nin Almanya ile olan ihracat rakamları 206480 Bin \$ iken İnönü dönemine ait altı yıllık periyotta ihracat rakamları 182427 Bin \$'dır (Şekil 4). Atatürk dönemine ait altı yıllık periyotta Türkiye'nin Almanya ile olan ithalat rakamları 190174 Bin \$ iken İnönü dönemine ait altı yıllık periyotta ithalat rakamları 187940 Bin \$'dır (Şekil 5). Altı yıllık Atatürk ve İnönü dönemi karşılaştırıldığında Türkiye ile Almanya arasındaki ihracat oranı İnönü döneminde yüzde 11 oranında azalmış iken ithalat oranı yüzde 1 oranında azalmıştır. 1939 yılında imzalanan Üçlü İttifak Antlaşması'ndan dolayı Almanya'ya yönelik ticaret kısıtlanmış ve bu yüzden 1940 yılında Türkiye ile Almanya arasındaki ihracat rakamları 30127 Bin \$ düşmüş ve ithalat rakamları 41177 Bin \$ düşmüştür. Fakat imzalanan Üçlü İttifak Antlaşması'na rağmen Atatürk ve İnönü dönemleri

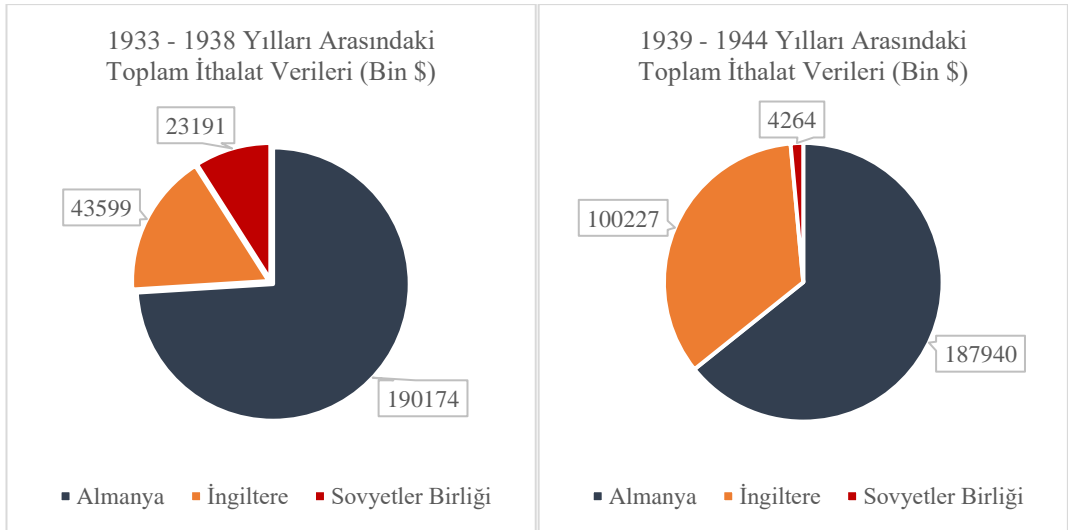
karşılaştırıldığında Türkiye ve Almanya arasındaki ticaret rakamlarının benzer seviyede olması dikkat çekicidir.

Atatürk dönemine ait altı yıllık periyotta Türkiye'nin İngiltere ile olan ihracat rakamları 30207 Bin \$ iken İnönü dönemine ait altı yıllık periyotta ihracat rakamları 108810 Bin \$'dır (Şekil 4). Atatürk dönemine ait altı yıllık periyotta Türkiye'nin İngiltere ile olan ithalat rakamları 43599 Bin \$ iken İnönü dönemine ait altı yıllık periyotta ithalat rakamları 100227 Bin \$'dır (Şekil 5). Altı yıllık Atatürk ve İnönü dönemi karşılaştırıldığında Türkiye ile İngiltere arasındaki ihracat oranı İnönü döneminde yüzde 260 oranında artmış iken ithalat oranı yüzde 130 oranında artmıştır. İlgili veriler karşılaştırıldığında Üçlü İttifak Antlaşması'nın etkisiyle de olsa Türkiye ve İngiltere arasındaki ticaret rakamlarının bu kadar yüksek oranlarda artış göstermesi göze çarpmaktadır.

Atatürk dönemine ait altı yıllık periyotta Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile olan ihracat rakamları 21258 Bin \$ iken İnönü dönemine ait altı yıllık periyotta ihracat rakamları 6522 Bin \$'dır (Şekil 4). Atatürk dönemine ait altı yıllık periyotta Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile olan ithalat rakamları 23191 Bin \$ iken İnönü dönemine ait altı yıllık periyotta ithalat rakamları 4264 Bin \$'dır (Şekil 5). Altı yıllık Atatürk ve İnönü dönemi karşılaştırıldığında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ihracat oranı İnönü döneminde yüzde 69 oranında azalmış iken ithalat oranı yüzde 81 oranında azalmıştır. İlgili veriler karşılaştırıldığında, Üçlü İttifak Antlaşması ve Almanya vakasında olduğu gibi Sovyetler Birliği'ne yönelik hiçbir kısıtlama maddesi bulunmamasına rağmen Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ticaret rakamlarının bu şiddetli düşüşü şaşırtıcı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Şekil 4: 1933 – 1944 Yılları Arasında Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Türkiye'nin Almanya, İngiltere ve Sovyetler Birliği ile Yapmış Olduğu İhracat Verileri.

Şekil 5: 1933 – 1944 Yılları Arasında Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Türkiye'nin Almanya, İngiltere ve Sovyetler Birliği ile Yapmış Olduğu İthalat Verileri

Sonuç olarak, yukarıdaki grafiklerden İnönü döneminde Sovyetler Birliği ile olan ekonomik ilişkilerin de olumsuz yönde etkilendiği çıkarımı yapılabilmektedir. Bu ampirik bölümde, İnönü döneminde Türkiye'nin Sovyetler Birliği aleyhine aldığı aksiyonlar altı başlık halinde toparlanmış ve yukarıda bahsedilen altı başlık hakkında lider ve devlet yetkililerinin meclis tutanakları, anılar, dışişleri raporları ve gazetelerdeki söylemleri analiz edilmiş ve ilgili başlıklarda tartışılmıştır. Yapılan analizler sonrasında siyasi tarih ve Türk dış politikası literatüründe bahsedilmeyen

yeni bulgular ortaya çıkmış olup, bu bulgular Türk – Sovyet ilişkilerine yeni bir bakış açısı kazandırmıştır.

SONUÇ

Bu çalışma “1919-1945 yılları arasında Sovyetler Birliği – Türkiye ilişkileri neden dostluktan rekabete/düşmanlığa doğru değişmiştir?” sorusuna geçerli bir yanıt aramıştır. Literatürde halihazırda bu soruya yönelik yedi farklı yanıt bulunmaktadır. Lakin bu yanıtlar arasından ‘Stalin/Sovyet talepleri’ yanıtı diğer yanıtların önüne geçmiştir. Bu yanıtın ön planda olma sebebiyse Soğuk Savaş etkisiyle Türkiye’nin Batı bloğuna geçmesi ve hem tarih yazımının hem de literatürün bu yönde şekillenmesinden kaynaklanmaktadır. Bu yüzden uluslararası sistemden etkilenen bu yanıtın konuyu açıklama gücü tarafsızlık ve bilimsellikten uzak olduğu için zayıf kalmaktadır. Son zamanlarda ise literatürde akıntıya karşı yüzen ve eleştirel çalışmalar yapan araştırmacılar (Özkan, 2017; İşçi, 2019) mevcuttur. Literatürde bu tarz eleştirel çalışmaların çok az olmasının yanı sıra hâlâ baskın yanıtı ön plana çıkarıp geçmiş çalışmaları birebir tekrar eden çalışmaların çok sayıda olması göze çarpmaktadır.

Öte yandan Uluslararası İlişkiler literatüründe genel olarak bu soruya verilen yanıtlarda teorik çerçeve ve metodoloji göz ardı edilmektedir. Bu yüzden literatürdeki çalışmalar temel açıklama yöntemi olarak yorumsamacı yöntemi tercih etmekte ve bu çalışmalar tarihi hikayelerden başka bir bilgi vermemektedir. Bu çalışmalar ufak bir metin analizi bile yapmayarak sadece olaylardan ve ikincil kaynaklardan edindikleri bilgileri bir araya getirip bir çıkarım yapmaktadır. Oysa bu yöntem artık birçok uluslararası dergide kabul almamakla beraber akademide de geçerlilik ve güvenilirliğini yitirmiştir. İlgili açığı kapatmak amacıyla, bu çalışma teorik çerçeve olarak neoklasik realizmi, yöntem olaraksa nitel (söylem ve metin analizi) ve nicel (sayısal verilerin karşılaştırılması) yöntemi eklektik bir şekilde kullanarak literatürdeki hâkim yaklaşımlardan farklı bir argüman ortaya koymaktadır. Bunu da 1939 – 1945 yılları arasında Türkiye’nin Sovyetler Birliği aleyhine izlediği politikalar üzerinden tartışmaktadır.

Bu tezde “1919-1945 yılları arasında Sovyetler Birliği – Türkiye ilişkileri neden dostluktan rekabete/düşmanlığa doğru değişmiştir?” araştırma sorusunun, “1919 – 1945 yılları arasında Sovyetler Birliği – Türkiye ilişkileri, İnönü ve yönetiminin algıları, fikirleri ve inançları sebebiyle dostluktan rekabete/düşmanlığa

doğru değişmiştir.” hipotezi test edilmiştir. Tezin akademik literatüre en büyük katkısı, literatürde olmayan bir yanıtı literatüre dahil etmesidir. Bu tezin yanıtı literatürdeki tarihsel yorumsamacı ve tekrar eden cevaplar ile kıyaslandığında teorik çerçevesi ve metodolojisi olan bir yanıt olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan Türk Dış Politikası literatüründe neoklasik realist teori çerçevesi kullanılarak pek çok sayıda analiz yapılmıştır. Bu çalışmalardan kimisi özel bir modelleme ve akademisyene referans vermeden herhangi bir bağımsız değişken ile açıklama yaparken bazılarıysa Schweller ve Taliaferro gibi ön planda olan akademisyenlerin modellemelerini çalışma konularına uyarlamıştır.

Bu tezde ise Türk – Sovyet ilişkileri literatüründe daha önce kullanılmamış olan Kitchen’ın modellemesi kullanılarak literatüre yeni bir bakış açısı kazandırılmıştır. Tezin literatüre kattığı sonuncu, fakat bir o kadar da önemli şey, nitel açıklamaların yanında sayısal verilerle de açıklama yaparak argümantasyonu sağlamlaştırma çabasıdır. Örneğin, 1 – 30 Nisan 1939 tarihlerini kapsayan *Cumhuriyet*, *Ulus*, *Tan* gazetelerinde yapılmış olan analizlerde birincil açıklayıcı aracım nitel söylem analizi iken ikincil açıklayıcı aracım nicel analiz olmuştur. Nitel analizde ilgili tarihler arasındaki gazete haberleri ve köşe yazılarında Almanya ve Sovyetler Birliği’ne yönelik haberlerin olumlu veya olumsuz anlamda olup olmadığını test edilmiştir.

Nicel analizde ise karşılaştırma yaptığım ölkeler ve liderlerini temsil eden dört kelimeyle ilgili tarihler arasındaki gazete haberleri ve köşe yazılarında kelime bazında hangi kelimenin ne sıklıkla ve kaç kere kullanıldığını tespit edilmiştir. Bu veriler ise grafiklere ve yüzdelerle değerlere dönüştürölerek daha açıklayıcı ve etkili bir hale getirilmiştir. Aynı zamanda okuyucuyu sıkmayan ve daha kolay anlaşılabilen bir formata sahip olmuştur. Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde özellikle siyasi tarih çalışmalarında sayısal verilerle analizlerin az sayıda olması ve herhangi bir analiz yapılmayan uzun uzadıya yazılan tarihi olaylar göz önünde bulundurulduğunda, bu tez hem tarihi olayları tekrar etmeyerek hem her bölümünde bir analiz amacı güderek hem de sayısal ve nitel analizleri sayesinde literatüre katkı sağlamıştır. Özellikle nitel ve nicel analiz yapılan metinlerin dönemin gazeteleri, T.B.M.M zabıtları ve Alman dışişleri raporları gibi birincil kaynaklardan oluşması çalışmanın geçerliliğini ve güvenilirliğini arttırmaktadır.

Tez yazım sürecinde çalışmayı sınırlandıran birtakım gelişmelerden söz etmek gerekirse, ilk olarak Covid-19 sebebiyle kütüphanelerin bir süre kapalı tutulması çalışmalarımı zamansal olarak aksatmıştır. Bir diğer sınırlılık, son zamanlarda Rus akademisyenlerin makaleleri uluslararası dergilerde İngilizce olarak yayınlansa da İngilizce yayınlanmayan eserlerden bir çoğuna ve Rusya Federasyonu'nun yayınladığı resmi dökümanlara Rusça bilmediğim için ulaşamadım. Diğer yandan yüksek lisans seviyesinde bir tez olduğu için literatür tartışmasında kimini sayfa sınırından dolayı ekleyemediğim kimineyse erişemediğim eserler oldu. Benzer şekilde Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nın arşivleri sınırlı erişime sahip olduğu için birincil kaynaklara ulaşamadım. Tezimi son ama en önemli sınırlayan şey ise zaman oldu. Örneğin Nisan 1939 yılında 30 günlük bir zaman dilimi içerisinde 90 gazeteyi nitel ve nicel olarak kelime kelime taradım. Bu çalışmamı daha kapsamlı bir zaman diliminde, örneğin sadece Nisan 1939 içerisinde yapmaktan ziyade 1933 – 1938 ve 1939 – 1944 yılları arasında yapıp iki dönemi karşılaştırmak gibi, yapmayı isterdim. Fakat böyle bir karşılaştırma örneği yüksek lisans tezi için ne zaman olarak ne de kapsam olarak pek mümkün değildir. İlgili tarihler arasındaki gazete sayısı 10.950 adete denk geldiği için örneklem küçülterek 90 gazetede nitel ve nicel analiz beraber yapılmıştır. Bunun dışında ilgili gazetelerin eski tarihli olmasından kaynaklı metin içi arama pek mümkün olmamakla beraber gazetelerdeki kelime sayılarının manuel olarak yapıldığını belirtmem gerekmektedir. Benzer şekilde tezin ampirik bölümünde 1945 yılına yani İkinci Dünya Savaşı'nın bitimine değinilmemesinin en büyük sebeplerinden birisi de yüksek lisans tezinin sınırlılığı olmuştur. Literatürdeki açıklığın 1939 – 1943 tarihleri arasında olduğunu tespit ettiğim için daha çok bu yıllara odaklanılmıştır.

Tez bölümlerini genel olarak ele almak gerekirse, literatür bölümü “1919 – 1945 Dönemi Türk Dış Politikasına Odaklanan Çalışmalar” ve “1919 – 1945 Dönemi Türk – Sovyet İlişkilerine Odaklanan Çalışmalar” olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Literatür bölümüne baktığımızda, zamansal ve konusal olarak araştırma sorusunun dışına çıktığı görülmektedir. Fakat bunun iki önemli sebebi vardır. Öncelikle zamansal olarak ele aldığımızda, Türk – Sovyet ilişkilerinin İkinci Dünya Savaşı döneminde bozulduğu ön plana çıkmaktadır. Literatürü 1939 – 1945 tarihleri arasında sınırlı tutmak yerine 1919 tarihinden itibaren başlatma sebebiyse Atatürk ve İnönü'nün Sovyetler Birliği'ne yaklaşımını belirlemek olmuştur. Literatürü kapsam

olarak ele aldığımızda ise tezin araştırma sorusu Türk – Sovyet ilişkileri özelinde olsa da bu ikili ilişki, Türkiye'nin özellikle İngiltere, Fransa ve Almanya gibi ülkelerle olan ilişkilerinden bağımsız düşünülemez. Bu yüzden literatür kısmında genelden özele doğru 1919 – 1945 yılları arasındaki Türk dış politikası ve Türk – Sovyet çalışmaları tartışılmıştır.

Hipotezin açıklanmasında kullanılan neoklasik realist teoriyi ele almak gerekirse, özellikle Kitchen'ın bireyi ön plana çıkararak ve dış politika analizi yapmamızı sağlayan modellemesi dönemin şartları ve siyasi yapısı incelendiğinde en uygun açıklayıcı araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Neorealizm birey ve devlet seviyesinden analizi reddedip sistem seviyesinde bir analiz sunduğu için, inşacı teori ise uluslararası ilişkilerin rasyonalist ve materyalist felsefi varsayımlarını tamamen kenara bıraktığından dolayı bu tez için tercih edilmemiştir. İnönü döneminde tek partili sistemin olması, İnönü'nün Milli Şef ünvanı alması ve bütün gücü elinde bulundurması gibi etkenler bireyin hem devlet içinde hem de uluslararası sistemdeki önemini göstermektedir. Bu vakada birey, kurumları, bürokrasiyi ve karar verme mekanizmalarını inşa ederek hem devlete yön vermekte hem de devletin oynadığı etkin rolle birlikte uluslararası sistemi etkilemektedir.

Kitchen'ın vurguladığı bireyin algıları, fikirleri ve inançları ara değişkeninde devlet ve uluslararası sistem seviyesini birey seviyesinden bağımsız düşünemeyiz. Dolayısıyla bu vaka özelinde, “1938 yılında Türkiye’de lider değişimi olmasaydı veya yönetimde İnönü yerine Aras⁶³ olsaydı, hem devlet seviyesinde Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler kötüye evrilmeyecek hem de uluslararası sistem seviyesinde Türk – Sovyet dostluğu sebebiyle İkinci Dünya Savaşı çok daha farklı sonuçlar ortaya çıkararak uluslararası sistemi etkileyebilecekti” şeklinde bir hipotez kurabiliyorsak, bireylerin (liderlerin) devleti ve uluslararası sistemi etkilediği ve bu üç imgenin birbirinden bağımsız olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Ampirik bölüm ele alındığında Türkiye'nin Sovyetler Birliği aleyhine aldığı aksiyonlar göze çarpmaktadır. Bu bölümde özellikle Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne

---

⁶³ Tevfik Rüştü Aras, Atatürk dönemi ve Cumhuriyet tarihinde en uzun dışişleri bakanlığı görevi yaptığı için ve hem görevi sırasında hem de İnönü tarafından görevinden alındıktan sonra gerek gazete köşelerinde gerekse eserlerinde Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler kurması gerektiğini savunduğundan burada örnek olarak verilmiştir.

karşı uyguladığı politikaların aktarılmasının ana sebebi madalyonun diğer yüzünü gösterme çabasından kaynaklanmaktadır. Literatürde Sovyetler Birliği'nin Türkiye aleyhine uyguladığı politikalar çokça kez tekrarlanmasına rağmen, Türkiye'nin Sovyetler Birliği aleyhine uyguladığı politikalara değinilmemiştir. Bunun başlıca sebebi ise siyasi tercihler sonucu resmi tarih yazımı ve baskın literatürün Sovyetler Birliği'ni ötekileştirmesinden kaynaklanmaktadır. Literatürde Sovyetler Birliği'nin Türkiye aleyhinde sergilediği davranışların başında Montrö Boğazlar Sözleşmesi (Sadak, 1949; Tellal, 2009; Balcı, 2013; Atabey, 2014) gelmektedir. Bu yazarlara göre görüşmeler sırasında Sovyetler Birliği'nin "Boğazlar'ın Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerine tamamen açık olmasını" istemesi sonucunda Türk – Sovyet ilişkileri bozulmuştur. Oysa Montrö Boğazlar Sözleşmesi öncesi ve sonrasında Sovyetler Birliği, Türkiye'ye destek olmuş ve bu talebini zor ve baskı kullanarak sunmamıştır. Hatta Atatürk Montrö Boğazlar Sözleşmesi sonrasında T.B.M.M'de Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile olan ilişkileri hakkında çok olumlu söylemlerde bulunmuştur (T.B.M.M zabıtları, 1 Kasım 1936). Dolayısıyla literatürde subjektif bir şekilde yer alan iddiaların birçoğu yanlışlanabilir niteliktedir.

Benzer şekilde literatürde Türk – Sovyet ilişkilerinin bozulmasındaki en önemli olaylardan birisi Saraçoğlu'nun Eylül 1939 tarihinde Moskova ziyareti olarak karşımıza çıkmaktadır (Sadak, 1949; Atabey, 2014). Oysa bu iddiayı savunanların Nisan 1939 tarihinde Potemkin'in bir savunma antlaşması imzalamak için Türkiye'ye iki günlüğüne geldiğini fakat ziyaretinin 10 günden fazla sürdüğüne değinmezler. Dolayısıyla Türk – Sovyet ilişkilerinin bozulma sebebi olarak gösterilen Saraçoğlu'nun Moskova'da yaşadıklarını, Potemkin aylar öncesinde Türkiye'de yaşamıştır. Potemkin ve Saraçoğlu'nun ortak yaşadıkları sadece planlanan program tarihinden daha uzun kalmak ve netice alamadan ülkeye dönmekle de yeterli kalmamıştır. Potemkin Türkiye'den Sovyetler Birliği'ne dönerken Türk – İngiliz Ortak Demeci açıklanmışken, Saraçoğlu'nun Sovyetler Birliği'nden Türkiye'ye dönüşü sırasında Alman – Sovyet Saldırmazlık Antlaşması imzalanmıştır.

Son olarak literatürde Türk – Sovyet ilişkilerinin bozulma sebebi olarak '1945 Stalin/Sovyet talepleri' gösterilmektedir. Literatürde 'Stalin/Sovyet taleplerine' ilişkin üç görüş mevcuttur. Bunlardan ilki Sovyetler'in savaşı kazanan taraf olarak Türkiye'den bu talepleri istediğini savunmaktadır (Bilsel, 1946; Dmytryshyn, 1965;

Giritli, 1970; Hasanli, 2011; Hirst, 2013; Glouser, 2018). İkinci görüş Sovyetler'in, Türkiye'nin bir ittifak antlaşması istemesine karşın bu talepleri sunmasını ve Sarper'in deneyimsizliği sonucunda Molotov – Sarper görüşmelerinde, Molotov'un talep edebilecek konuma geldiğini savunmaktadır (Deringil, 2014; Özkan, 2017). Devamında Sarper bu resmi olmayan görüşmeleri, resmi görüşmeler şeklinde Ankara'ya raporlamıştır. Üçüncü görüş ise Sarper'in bizzat İnönü tarafından yetiştirilen, İkinci Dünya Savaşı zamanında Türkiye'deki bütün yayın organlarının denetleyicisi, savaş sonrasında ise kriz çıkartması için bilinçli şekilde Sovyetler Birliği büyükelçisi olarak atandığına dair bir görüştür (Terköglü, 2010).

Bu üç görüş arasından ilki Türk – Sovyet ilişkilerinin neden ve nasıl bozulduğu konusunda literatürde hâkim görüştür. Baskın literatür ve resmi tarih yazımı diğer görüşleri, tartışmaya açmadan, literatürde ötekileştirerek, bilimsellikten uzak bir şekilde Türkiye'nin çıkarlarını korumaktadır. Fakat akademi ve bilim için tarafsızlık ilkesi ödün verilmeyecek bir ilkedir. Yukarıda üç vaka ile resmi tarih yazımı ve baskın literatürün Sovyetler Birliği'nin Türkiye için neden tehdit oluşturduğuna dair savunduğu iddialara ve bu iddiaların görünmeyen yüzlerine değinilmiştir. Bu yüzden ampirik bölümde literatürde değinilmekten sürekli kaçınılan bir konu olan Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı boyunca Sovyetler Birliği aleyhine uyguladığı politikalar ele alınmıştır.

Türk – Sovyet ilişkilerinin kötüye evrilmesine yanıt olarak hipotezde bağımsız değişken olarak karşımıza çıkan Türkiye'deki lider değişimi aslında İnönü ve yönetimini referans eden bir yanıttır. Aslında tezin ampirik bölümü, İnönü'nün algıları, fikirleri ve inançlarının Türk – Sovyet ilişkilerini ne derece etkilediğini ortaya çıkarmıştır. Dönemin ana aktörlerinden olan İngiltere, Almanya ve Sovyetler Birliği, aşağı yukarı Türkiye'den benzer şeyleri talep etmesine rağmen Türkiye, İngiltere ve Almanya'ya çok sayıda taviz vermişken, Sovyetler Birliği'ne hiç taviz vermemesi dikkat çekicidir. Sovyetler Birliği Türk Boğazlar'ının ortak savunulmasını talep ettiğinde bu büyük bir egemenlik sorunu ve tehditi olarak algılanırken, İngiltere böyle bir şey talep ettiğinde bu talep bir egemenlik sorunu olarak görülmemiş ve kabul edilmiştir. Savaş sırasında İngiltere'ye verilen tavizlere bakmak gerekirse, Boğazlar'ın ortak savunulması konusunda izin verilmiş, savaş sırasında yapılan antlaşmalarla bir başka devlete olan ithalat ve ihracat kısıtlama talebi kabul edilmiş, başka bir devletin

petrol sahalarını bombalama planı yapılmış fakat uygulanmamış, Ula ve Milas'ta havaalanı kurma izni verilmiştir.

Benzer şekilde Almanya, Türkiye'ye yönelik küçük düşürücü ifadeler takınmış ve detaylı bir Türkiye'yi işgal planı hazırlamışken, Türkiye Almanya'ya birçok konuda taviz vermiş ve Almanya'ya yönelik dostane politikalar izlemiştir. Türkiye'nin Almanya'ya yönelik izlediği dostane politikalara ve verdiği tavizlere bakmak gerekirse, von Papen'in Türkiye büyükelçiliğine kabulü, Hitler'in doğum günü için yüksek kademedeki oluşturulan bir heyetin Almanya'ya gönderilmesi, savaş sırasında Almanya'nın güney kanadının kollanması, savaş sanayisinin en önemli madenlerinden biri olan krom ihracatına devam edilmesi, Türk askerlerinin Almanya'nın isteği doğrultusunda konuşlandırılması, Türk Boğazları'ndan geçen mihver gemilerine göz yumulması, Türkiye'de Alman propagandasına izin verilerek radikal milliyetçiliğin ve anti-komünizmin artmasına izin vermek şeklinde sıralanabilir.

İnönü döneminde, İngiltere ve Almanya'nın aksine Sovyetler Birliği'ne taviz verilmediği gibi Sovyetler Birliği aleyhine alınan kararlar ve tepkiler göze çarpmaktadır. Örneğin, Sovyetler'e saldırılması konusunda Türkiye'nin Alman büyükelçisine taleplerde bulunması ve askeri taktikler vermesi; Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırısı sonrasında İnönü'nün verdiği aşırı tepki; Alman – Sovyet savaşı sırasında sürekli Almanya lehine aksiyon alınması, basın yayın organlarında Sovyetler Birliği ile ilgili haberlerin niceliksel olarak azlığı niteliksel olaraksa negatif anlamlara büründüğü, Türk – Sovyet ticaret hacimlerinin cumhuriyet tarihinde ilk kez en düşük seviyeleri görmesi göze çarpmaktadır. Dolayısıyla Atatürk döneminde her ülkeye eşit davranan fakat Sovyetler Birliği'ne bu dengeyi bozmayacak şekilde pozitif ayrımcılık uygulayan Türk dış politikası, İnönü döneminde ise bariz bir şekilde her ülkeye eşit davranmamış ve denge politikasını Almanya ve İngiltere arasında kurarken, Sovyetler Birliği'ni tamamen ötekileştirmiştir. Sonuç olarak Türk – Sovyet ilişkileri devlet seviyesinden ziyade birey seviyesinden sebeplerle yani İnönü'nün aldığı kararlar sonucu bozulmuştur ve bu kararların alınma sürecinde İnönü'nün fikirleri, algıları ve inançları büyük bir rol oynamıştır.

Teorik çerçeveden uzaklaşmadan bu tezin ötesini düşünmek ve bu konu hakkında çıkarımlar yapmak gerekirse, İnönü ve yönetiminin algıları, fikirleri ve

inançlarının bu şekilde cereyan ettiğinin sebebini yanıtlamalıyız. Bu sorunsalın birden çok yanıtı olabileceği gibi buradaki yanıtların doğruluğu veya yanlışlığı tartışılmamaktadır. Öncelikle, İnönü ve yönetiminin Sovyet karşıtı algılarının, İttihat ve Terakki Cemiyeti geçmişinden dolayı olma ihtimali vardır. Atatürk'ün ya askerlik ya vekillik çıkışı sonrasında ve İzmir Suikastı davası sonrasında birçok İTC üyesi yargılanmış ve siyasi yasaklı durumuna getirilmiştir. İnönü ise bu isimleri⁶⁴ tekrar aktif siyasete döndürmüştür. Dolayısıyla siyaset dışı bırakılan İTC üyelerinin, tekrar aktif siyasete dönmeleri ve devlet kadrolarına yerleşmeleri sonucunda, devlet içinde Rus karşıtı algıyı canlandırmış olduğu düşünülebilir. Bunun başlıca sebebi Balkan Savaşları sırasında yaşanan travmatik olayların İTC üyelerinde milliyetçilik duygularını arttırdığı gibi Rus karşıtlığını da arttırmasıdır (Zürcher, 2002; Jelavich, 2009; Zürcher, 2014).

İnönü ve yönetiminin Rus karşıtı algılarının birinci sebebi İTC deneyimlerinden kaynaklı olabilirken, ikinci sebebi ise İnönü'nün geçmiş deneyimlerinden dolayı olma ihtimali vardır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında İnönü'nün Karabekir'e yazmış olduğu ve Amerikan mandasını desteklediğini

“Eğer Anadolu'da halkın Amerikalıları herkese tercih ettikleri zemininde, Amerika milletine müracaat edilse pek ziyade faydası olacaktır, deniyor ki ben de tamamıyla bu kanaattayım. Bütün memleketi parçalamadan Amerika'nın mürakabesine tevdi etmek (denetimine vermek) yaşayabilmek için yegâne ehven çare gibidir. Fakat bugün bu kanaatin kıymeti onun ihzarındadır” (Atay, 1999: 116)

şeklinde ifade ettiği mektubu İnönü'nün fikirleri ve algıları konusunda fikir vermektedir. Dolayısıyla, Soğuk Savaştan hemen önce İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında A.B.D ile ittifak yapma eğiliminin arttığını ve Sovyetler Birliği'yle ise uyumsuzluk eğiliminin arttığı iddia edilebilir. Sonuç olarak bu tez hipotezini geçerli argümanlara dayandırarak temellendirmiş ve literatüre farklı bir perspektif sunmuştur. Hipotezin bağımsız değişkeni olan İnönü ve yönetiminin Türk – Sovyet ilişkilerinin kötüye evrilmesinde kilit rol oynadığı tezin ampirik bulgularında yeterince açıklanmıştır.

---

⁶⁴ Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Rauf Orbay, Hüseyin Cahit Yalçın... Örneğin, Şark fatihi olarak bilinen Birinci Dünya Savaşı boyunca Ruslarla savaşan 1. Kafkas Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir, 1927 – 1938 yılları arasında inzivaya çekilmiş iken 1938 Aralık ayında, Atatürk'ün vefatından hemen sonra İstanbul milletvekili olmuş, 1946 yılında ise T.B.M.M başkanı seçilmiştir.

KAYNAKÇA

Akşam Postası, (1941, 24 Haziran). Boğazlara Dair. s. 1.

Akşam Postası, (1941, 9 Ekim). Almanya ile Yeni Ticaret Muahedesi İmzaladık. s. 1.

Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie D:1937-1941, Band XII. 1, 1. Februar 1941 bis 5. April 1941, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1969.

Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie D:1937-1941, Band XII. 2, 6. April 1941 bis 22. Juni 1941, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1969.

Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie D:1937-1941, Band XIII. 1, 23. Juni 1941 bis 14. September 1941, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1970.

Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie D:1937-1941, Band XIII. 2, 14. September 1941 bis 11. Dezember 1941, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1970.

Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie E: 1941-1945, Band I. 12. Dezember 1941 bis 28. Februar 1942, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1969.

Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie E: 1941-1945, Band II. 1. März 1942 bis 15. Juni 1942, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1972.

Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie E: 1941-1945, Band III. 16. Juni 1942 bis 30. September 1942, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1974.

Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie E: 1941-1945, Band IV. 1. Oktober 1942 bis 31. Dezember 1942, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1975.

Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie E: 1941-1945, Band V. 1. Januar 1943 bis 30. April 1943, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1978.

Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie E: 1941-1945, Band VI. 1. Mai 1943 bis 30. September 1943, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1979.

Aliyef, H. (1981). Kemal Atatürk'ün Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasında Dostluğun Kurulması ve Sağlamlştırılmasındaki Rolü. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 36/1-4, s. 69-85.

Aralov, S., İ. (2007). *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922-1923*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Aras, T., R. (1957). *Görüşlerim*. (Cilt: 2). İstanbul: Yörük Matbaası.

- Aras, T., R. (1985). Anadolu'nun Emperyalist Batı'ya Cevabı. (çev. Zafer Üskül), *Tarih ve Toplum*, 14, s. 25-28.
- Armaoğlu, F. H. (1958). İkinci Dünya Harbinde Türkiye. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 13/02, s. 139-179.
- Armaoğlu, F. H. (1997) Atatürk Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri. *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, 13/38, s. 631-647.
- Atabey, F. (2014). Monterux Konferansından İkinci Dünya Harbi'ne Türk – Sovyet İlişkileri. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 2/4, s. 1-11. doi: <https://doi.org/10.33692/avrasyad.175265>
- Atatürk M., K. (2011). *Atatürk'ün Bütün Eserleri*. 29. İstanbul: Kaynak Yayınları
- Avcıoğlu, D. (1996). *Türkiye'nin Düzeni (Dün - Bugün - Yarın)*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Aydemir, Ş., S. (1991). *İkinci Adam* (Cilt: 2). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Ş., S. (1993). *İkinci Adam* (Cilt: 1). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydın, M. (2009). 1939-1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Görelî Özerklik – 2: İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye, 1939-1945. B. Oran (Der.), *Türk Dış Politikası Cilt: 1* içinde s. 239-258. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Balcı, A. (2013). *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*. İstanbul: Etkileşim Yayınları
- Barlas, D. (2004). Friend or Foes: Diplomatic Relations between Italy and Turkey, 1923-1936. *International Journal of Middle East Studies*, 36/2, s. 231-252. doi: <https://doi.org/10.1017/S0020743804362045>
- Barlas, D. (2005). Turkish Diplomacy in the Balkans and the Mediterranean. Opportunities and Limits for Middle-power Activism in the 1930s. *Journal of Contemporary History*, 40/3, s. 441-464. doi: <https://doi.org/10.1177/0022009405054565>
- Barlas, D. (2008). Montreux Konferansı ve Sonrasında Çanakkale Boğazı ve Türkiye. M. Demir (Der.), *Çanakkale Tarihi I* içinde, s. 147-167. İstanbul: Değişim Yayınları.

- Barlas, D. (2014). Hatay in the Early Republican Era in Turkey. M. Akar ve H. Maloigne (Der.), *The Forgotten Kingdom* içinde s. 20-34. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Barlas, D. (2017). Milletler Cemiyeti'nde Türkiye. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 14/55, s. 93-111. doi: <https://doi.org/10.33458/uidergisi.513523>
- Barlas, D. ve Gülmez S., B. (2018). Turkish–British relations in the 1930s: from ambivalence to partnership. *Middle Eastern Studies*, 54/5, s. 827-840. doi: <https://doi.org/10.1080/00263206.2018.1462163>
- Barlas, D. ve Güvenç, S. (2009). Turkey and the Idea of the European Union in the Interwar Years: 1923-1939. *Middle Eastern Studies*, 45/3, s. 425-446. doi: <https://doi.org/10.1080/00263200902853421>
- Barlas, D. ve Köksal, Y. (2014). Turkey's Foreign Policy towards Bulgaria and the Turkish Minority (1923-1934). *Southeast European and Black Sea Studies*, 14/2, s. 175-195. doi: <https://doi.org/10.1080/14683857.2014.903598>
- Barlas, D. ve Turan, İ. (1994). Batı İttifakına Üye Olmanın Türk Dış Politikası Üzerinde Etkileri. F. Sönmezoğlu (Der.), *Türk Dış Politikasının Analizi* içinde s. 647-662. İstanbul: Der Yayınları.
- Barlas, D. ve Turan, İ. (1998). Turkish-Greek Relations: A Key to Stability in the Balkans. *East European Quarterly*, 32/4, s. 469-488.
- Barlas, D. ve Vlasic, A. (2016). The Balkan Entente in Turkish-Yugoslav Relations (1934-1941): The Yugoslav Perspective. *Middle Eastern Studies*, 52/6, s. 1011-1024. doi: <https://doi.org/10.1080/00263206.2016.1198328>
- Barlas, D. ve Yılmaz, Ş. (2016). Managing the Transition from Pax Britannica to Pax Americana: Turkey's Relations with Britain and the US in a Turbulent Era (1929-1947). *Turkish Studies*, 17/3, s. 449-473. doi: <https://doi.org/10.1080/14683849.2016.1165616>
- Baykal, H. (1991). Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Fransız İlişkileri ve Bir Fransız; Türk Dostu Albay Mougin. *Atatürk Yolu*, 2/7, s. 457-510.
- Bekcan, U. (2016). Sovyetler Birliği'nin Savaş Öncesi Döneme Bakışı (1933-1939): Nazilerin Avrupa'yı İşgalinin Sorumlusu Kim?. *Uluslararası İlişkiler*, 13/50, s. 101-118. doi: <https://doi.org/10.33458/uidergisi.463067>

- Belenli, T. (2020). Adolf Hitler'in 50. Doğum Günü Kutlamaları (20 Nisan 1939). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 39/67, s. 645-675. doi: <https://doi.org/10.35239/tariharastirmalari.652944>
- Benhür, Ç. (2008). 1920'li Yıllarda Türk – Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 24, s. 277-313.
- Bilsel, C. (1947). The Turkish Straits in the Light of Recent Turkish-Soviet Russian Correspondence. *The American Journal of International Law*, 41/4, s. 727-747. doi: <https://doi.org/10.2307/2193087>
- BNA FO 371 RK 1012/1, No.312, 1015/11/50, Ankara to Bevin, 13 November 1950, s. 26.
- Brawley, M., R. (2009). Neoclassical realism and strategic calculations: explaining divergent British, French, and Soviet strategies toward Germany between the world wars (1919–1939). S. Lobell, N. Ripsman, J. Taliaferro (Der.), *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy* içinde s. 75-99. Cambridge: Cambridge University Press. doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511811869>
- Buzan, B. (1993). From International System to International Society: Structural Realism and Regime Theory Meet the English School. *International Organization*, 47/3, s. 327-352. doi: <https://doi.org/10.1017/S0020818300027983>
- Cumhuriyet*, (1939, 16 Nisan). Hitlerin Doğum Yıldönümü. s. 1.
- Cumhuriyet*, (1939, 19 Nisan). Yeni Alman Sefiri Von Papen Ankara Elçiliğine Getirildi. s. 1, 8
- Cumhuriyet*, (1939, 21 Ocak). İsmet İnönü. s. 3.
- Cumhuriyet*, (1939, 23 Ocak). Tevfik Rüştü Aras Şehrimizde. s. 5.
- Cumhuriyet*, (1939, 24 Ocak). Londra Sefirimiz Bu Akşam Gidiyor. s. 2.
- Cumhuriyet*, (1939, 25 Nisan). M. Potemkin Sovyet Hariciye Komiser Muavini Şehrimize Geliyor. s. 1.
- Cumhuriyet*, (1939, 25 Ocak). Rüştü Aras Yeni Londra Elçimiz Dün İngiltereye Hareket Etti. S. 1, 99.
- Cumhuriyet*, (1939, 27 Nisan). Türk – Alman Münasebetleri. s. 1, 7.

- Cumhuriyet*, (1939, 29 Nisan). Potemkin Sovyet Komiser Muavini Dün Ziyaretlerde Bulundu. s. 3.
- Cumhuriyet*, (1939, 6 Nisan). M. Hitler'in 50nci Doğum Yıldönümü. s. 1, 7.
- Cumhuriyet*, (1941, 10 Ekim). İmzalanan Muahede İle. s. 1, 3.
- Cumhuriyet*, (1941, 20 Haziran). Türk – Alman Anlaşması. s. 1, 5.
- Cumhuriyet*, (1941, 20 Haziran). Türk – Alman Dostluğu. s. 2.
- Cumhuriyet*, (1941, 22 Haziran). Atatürkü Anlayan Bir Şef. s. 1.
- Cumhuriyet*, (1941, 23 Haziran). Hitler Alman Milletine Bir Beyanname Neşretti. s. 1, 5.
- Cumhuriyet*, (1941, 23 Haziran). Molotof Bütün Alman İddialarını Reddediyor. S. 1, 5.
- Cumhuriyet*, (1941, 24 Haziran). Boğazların Sahibiyiz. s. 1.
- Cumhuriyet*, (1941, 25 Haziran). Sovyetler Bulgaristan ve Türkiye'de Üsler istemiş! s. 4.
- Cumhuriyet*, (1941, 26 Haziran). Hariciye Vekilinin Parlak Nutku. s. 1.
- Cumhuriyet*, (1941, 26 Haziran). Sovyetler Politikasının Sakat Tarafları. s. 1.
- Cumhuriyet*, (1941, 5 Mart). Hitler'in Milli Şefimize Bir Mesajı. s. 1.
- Cumhuriyet*, (1942, 17 Mart). Bir Türk Şehrine Yapılan Tecavüz. s. 1.
- Cumhuriyet*, (1943, 10 Eylül). İtalyan Mütarekesi. s. 1.
- Cumhuriyet*, (1943, 11 Temmuz). İtalyan Milleti Dayanacak Mı? s. 1, 3.
- Cumhuriyet*, (1943, 13 Temmuz). Bir Benzetişe Dair. s. 1, 3.
- Cumhuriyet*, (1943, 26 Temmuz). İtalyan Başvekil Mussolini İstifa Etti. s. 1, 3.
- Cumhuriyet*, (1943, 27 Temmuz). İtalyan Milleti Sulh İstiyor. s. 1, 3.
- Cumhuriyet*, (1943, 9 Eylül). İtalya Dün Müttefiklere Teslim Oldu. s. 1, 3.
- Danilov, V., I. (1981). Kemal Atatürk ve Sovyet-Türk İlişkilerinin Oluşması, *IX. Türk Tarih Kongresi*, Ankara Türk Tarih Kongresi, s. 1901-1908.
- De Luca, A., R. (1977). Soviet-American Politics and the Turkish Straits. *Political Science Quarterly*, 92/3, s. 503-524. doi: <https://doi.org/10.2307/2148505>

- Demirer, M., A. (2015). İkinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Türkiye. Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.
- Deringil, S. (2003). *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Deringil, S. (2004). İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye: Hasta Adam'ın Dinç Evlatları. *Toplumsal Tarih Dergisi*, 121, s. 80-90.
- Deringil, S. (2014). *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Dikerdem, M. (1989). *Hariciye Çarkı*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Dinamo H. İ. (1989). "TKP Aydınlar Anıları", Rasih Nuri İleri (Der.) Kırklı Yıllar 2 içinde. İstanbul: Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı.
- Dmytryshyn, B. ve Frederick F. (1987). *The Soviet Union and the Middle East: A Documentary Record of Afghanistan, Iran and Turkey, 1917-1985*. Clifton, N. J.: Kingston.
- Dueck, C. (2008). *Reluctant Crusaders: Power, Culture, and Change in American Grand Strategy*. Princeton: Princeton University Press. ISBN-10 : 0691136254
- Dueck, C. (2009). Neoclassical realism and the national interest: presidents, domestic politics, and major military interventions. S. Lobell, N. Ripsman, J. Taliaferro (Der.), *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy* içinde s. 99-139. Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511811869
- Düzgit, S., A., Chovanec, J., Gülmez, S., B., Rumelili B. ve Topal, A., E. (2017). Turkish and European Identity Constructions in the 1815-1945 Period. *Future Online Paper 4*, s. 1-27.
- Erkin, F. C. (1968). *Türk – Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*. Ankara: Başnur Matbaası.
- Erol, M. (1976). *Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Amerika'nın Türkiye'ye Karşı Tutumu*. Ankara: Bilgi Basımevi.
- Ersoy, E. (2014). Realizm. R. Gözen (Der.) *Uluslararası İlişkiler Teorileri* içinde s. 31-63. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Fırat, M. (2009). 1919-1923: Kurtuluş Yılları: Yunanistanla İlişkiler. B. Oran (Der.), *Türk Dış Politikası Cilt: 1* içinde s. 178-194. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fırat, M. (2009). 1923-1939: Görelî Özerklik: Yunanistan'la İlişkiler. B. Oran (Der.), *Türk Dış Politikası Cilt: 1* içinde s. 325-357. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fordham, B., O. (2009). The limits of neoclassical realism: additive and interactive approaches to explaining foreign policy preferences. S. Lobell, N. Ripsman, J. Taliaferro (Der.), *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy* içinde s. 251-280. Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511811869
- Foulon, M. (2015). Neoclassical Realism: Challengers and Bridging Identities. *International Studies Review*, 17/4, s. 635–661. <http://www.jstor.org/stable/24758570>
- Fox, A., B. (1959). *Power of Small States: Diplomacy in World War II*, Chicago: University of Chicago Press.
- Giritli, İ. (1970). Turkish-Soviet Relations, *India Quarterly*, 26/1, s. 3-19.
- Giritli, İ. (1989). *Mondros'tan Mudanya'ya, Sèvres'den Lausanne'a*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Giusti, S. (2017). Russian Federation's posture towards the European Neighbourhood Policy: a neoclassical realist explanation. Gstohl, S. and Schunz J. (Der.), *Theorizing the European Neighbourhood Policy* içinde s. 61-82. London and New York: Routledge.
- Glasneck, M. (1966). *der Deisch - Faschischen Propagandataetigkeit in der Tikei Vorund Waehrend des Zweiten Weltkrieges*. Halle: Martin Luther Universität Halle-Wittenberg.
- Glouser, R. (2018). *Expansionism or Security Concerns?: British-Soviet Diplomacy on the Turkish Crisis of 1946*, Paper Presented at Global History Student Conference 2018 – İstanbul.
- Gökay, B. (2021). Turkish Neutrality in the Second World War and Relations with the Soviet Union. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, s. 1-9. DOI:10.1080/19448953.2021.1935082
- Göksu, G. (2004). II. Dünya Savaşı Yıllarında Türk-Alman İlişkilerinde İç ve Dış Politika Aracı Olarak Pan-Türkizm. F. Sönmezoğlu (Der.) *Türk Dış Politikasının Analizi* içinde s.131-145, İstanbul: Der Yayınları.

- Gönlübol, M. (1961). Atatürk Döneminde Türkiye'nin Dış Politikası. *Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı*, s. 197-226.
- Gönlübol, M. ve Ömer K. (1985). Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış. *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, 1/2, s. 451-473.
- Güçlü, Y. (1999). Turkish German Relations: From Montreux to the Second World War. *Turkish Yearbook International Relations*, 29, s. 49-82.
- Gülmez, S., B. (2017). Turkish Foreign Policy as an Anomaly: Revisionism and Irredentism through Diplomacy in the 1930s, *British Journal of Middle Eastern Studies*, 44/1, s. 30-47. doi: 10.1080/13530194.2016.1177487
- Gülmez, S., B. (2019). Do Diplomats Matter in Foreign Policy? Sir Percy Loraine and the Turkish-British Rapprochement in the 1930s. *Foreign Policy Analysis*, 15/1, s. 65-82.
- Gülmez, S., B. (2019). Turkish Foreign Policy in the Early Years, 1923 – 1938. N. Doğan ve A. Sözen (Der.) içinde *Turkish Foreign Policy I*, s. 37-52. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Gülmez, S., B. (2020). From indifference to independence: Turkey's shifting Cyprus policy in the 1950s. *Middle Eastern Studies*, 56/5, s. 744-758. doi: 10.1080/00263206.2020.1783097
- Gürbüz, K. (2007). İkinci Dünya Savaşı'nda Balkanlardaki Gelişmeler ve Türkiye'nin Tutumu. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/13, s. 364 - 373.
- Güzel, Ş., M. (2008). Abidin Dino Cilt 1 1913 – 1942. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Hakkı, M., M. (2007). Surviving the Pressure of Superpowers: An Analysis of Turkish Neutrality During the Second World War. *Chronicon* 3, s. 44–62. ISSN 1393-5259 www.ucc.ie/chronicon/3/hakkfra.html
- Hale, W (2013). *Turkish Foreign Policy since 1774*. 3. Baskı, Oxon: Routledge.
- Hale, W. (2003). *1774-2000 Türk Dış Politikası*, P. Demir (Çev.), İstanbul: Mozaik Yayınevi.
- Harris, G., S. (1972). Cross Alliance Politics: Turkey and the Soviet Union. *Turkish Yearbook of International Relations*, 12, s. 1-32.

Hasanli, J. (2011). *Stalin and the Turkish Crisis of the Cold War, 1945 – 1953*, Lanham: Lexington Books.

Herman, J. (1980). Soviet Peace Efforts on the Eve of World War Two: A Review of the Soviet Documents. *Journal of Contemporary History*. 15/3, s. 577–602. doi: <https://doi.org/10.1177/002200948001500310>

Hillgruber, A. (1969). *Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler Vertrauliche Aufzeichnungen 1939-1941*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag Dokumente.

Hirst, S. J. (2013). Transnational Anti-Imperialism and the National Forces: Soviet Diplomacy and Turkey, 1920–23. *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*. 33, s. 214-226. 10.1215/1089201X-2322498.

Huntington, P., S. (1982). American Ideals versus American Institutions. *Political Science Quarterly*, 97/1, s. 33.

Hülagü, M. M. (1994). Türk Kurtuluş Savaşı Dönemi Türkiye-İslam Ülkeleri Münasebetleri. *Atatürk Yolu*, 4/13, s. 11-25.

İnönü Vakfı (1989). *Time – 19 Mayıs 1941*. Erişim adresi: <https://www.ismetinonu.org.tr/time-19-mayis-1941/>

İnönü, İ. (1985a). *Hatıralar I*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

İnönü, İ. (1985b). *Hatıralar II*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

İpekçi, A. (2004). *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*. İstanbul: Dünya Yayıncılık.

İsci, O. (2019). The Massigli Affair and its Context: Turkish Foreign Policy after the Molotov–Ribbentrop Pact. *Journal of Contemporary History*, 55/2, s. 271–296. doi: <https://doi.org/10.1177/0022009419833443>

Juneau, T. (2015). *Squandered Opportunity: Neoclassical Realism and Iranian Foreign Policy*. Stanford: Stanford University Press. doi: <https://doi.org/10.11126/stanford/9780804793056.001.0001>

Karabekir, K. (1969). *İstiklal Harbimiz*. İstanbul: Türkiye Yayınevi.

Karataş, M. (2019). II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkçü Dergiciliğin Bir Örneği Olarak Gök-Börü Dergisi. *Journal of Universal History Studies* , 2/1, s. 134-153. doi: <https://doi.org/10.38000/juhis.526785>

- Kaynar, M. K. ve Ak, G. (2016). Niyazi Berkes ve 1940'lı Yılların Sol Muhalif Dergisi Yurt ve Dünya Birlikteliği. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* XVI/33, s. 325-372.
- Keohane, R. O., (1986). *Neorealism and Its Critics*. New York: Columbia University Press.
- Kılıç, S. (2009). *Türk Basını'nda Hitler Almanyası (1933 - 1945)*. (Doktora Tezi). Ulusal Tez Merkezi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Kırkpınar, K. (1993). Milli Mücadele Döneminde İngiliz Basını ve Kamu Oyunda Türk İmajı. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1/3, s. 159-173.
- Kiraz, S. (2018). Dış Politika Analizi Modeli Olarak Neoklasik Realizm: İkinci Dünya Savaşı Sırasındaki Türk Dış Politikasının Analizi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20/2 s. 417-440.
- Kitchen, N. (2010). Systemic pressures and domestic ideas: a neoclassical realist model of grand strategy formation. *Review of International Studies*, 36, s. 117-143. doi:10.1017/S0260210509990532
- Koçak, C. (2007). Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945): Dönemin İç ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma. I/3. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (2013). *Türk-Alman İlişkileri 1923-1939*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Kop, K., K. (1945). *Milli Şef'in Söylev, Demeç ve Mesajları*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Krecker, L. (1964). *Deutschland und die Türkei im Zweiten Weltkrieg*. Frankfurt: Klostermann, Vittorio.
- Kroll, H. (1967). *Lebenserinnerungen eines Botschafters*. Köln: Kiepenheuer & Witsch.
- Küçük, E. ve Bekar, N. (2019). Türk Diplomatların Bakış Açısıyla Türk – Sovyet İlişkileri (1917 – 1925). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 74/1, s. 163 – 192.
- Küçük, Y. (1978). *Türkiye Üzerine Tezler Cilt I*. Ankara: Tekin Yayınevi.
- Küçük, Y. (1979). *Türkiye Üzerine Tezler Cilt II*. Ankara: Tekin Yayınevi.

- Lobell, S. (2009). Threat assessment, the state, and foreign policy: a neoclassical realist model. S. Lobell, N. Ripsman, J. Taliaferro (Der.), *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy* içinde s. 42-75, Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511811869
- Lobell, S., Ripsman N. ve Taliaferro, J. (2009) *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*. s. 42-75. Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511811869
- Macfie, A. L. (1985). The Turco-Soviet Talks of September-October 1939: A Secret German Report. *Balkan Studies*, 26/2, s. 431-442.
- Mead W. R. (2004). *Power, Terror, Peace, and War: America's Grand Strategy in a World at Risk*. New York: Knopf.
- Meibauer, G. (2020). Interests, ideas, and the study of state behaviour in neoclassical realism. *Review of International Studies*, 46/1, s. 20-36. doi:10.1017/S0260210519000214
- Mencütek Ş., Z. ve Aras G., N., E., ve Coşkun, B., B. (2021). Turkey's Response to Syrian Mass Migration: A Neoclassical Realist Analysis, *Uluslararası İlişkiler*, 17/68, s. 93-111. doi: 10.33458/uidergisi.856928
- Menemencioglu, T. (1983). Atatürk'ün Dış Politikası ve Bunun İkinci Dünya Savaşı'ndaki Uygulaması. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1/1, s. 201-228.
- Milliyet, (2016, 29 Nisan). 2. Dünya Savaşı'nda Milas Perdesi Araştırıldı. Erişim adresi: <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/mugla/2-dunya-savasi-nda-milas-perdesi-arastirildi-11344819>, Erişim tarihi: 13.12.2022
- Moiseyev, P. P. (1989). *Kemal Atatürk ve Sovyet-Türk Ekonomik İşbirliği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Moldadossova A. K., ve Zharkinbaeva R. S. (2015). The Problem of Turkey's Neutrality During the Second World War in the Context of International Conferences. *The Journal of Slavic Military Studies*, 28/2, s. 401-413. doi: 10.1080/13518046.2015.1030274
- Morgenthau, H., J. (1939). *The Problem of Neutrality*. University of Kansas City Law Review VII, s. 125–126.

- Nur, R. (1942). Türk Nasyonalizmi. *Tanrıdağ*, 1/1.
- Oran, B. (2009) Giriş: Türk Dış Politikasının Teori ve Pratiği. B. Oran (Der.), *Türk Dış Politikası Cilt: 1* içinde s. 17-54. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2009) TDP'nin Uygulanması. B. Oran (Der.), *Türk Dış Politikası Cilt: 1* içinde s. 54-73. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2009). 1919-1923: Kurtuluş Yılları: Dönemin Bilançosu, Mondros Silah Bırakışması, Sevres Barış Antlaşması. B. Oran (Der.), *Türk Dış Politikası Cilt: 1* içinde s. 97-139. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2009). 1919-1923: Kurtuluş Yılları: Lausanne Barış Antlaşması. B. Oran (Der.), *Türk Dış Politikası Cilt: 1* içinde s. 215-239. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2009). 1923-1939: Görelî Özerklik: Dönemin Bilançosu. B. Oran (Der.), *Türk Dış Politikası Cilt: 1* içinde s. 239-258. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2009). 1939-1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Görelî Özerklik – 2: Dönemin Bilançosu. B. Oran (Der.), *Türk Dış Politikası Cilt: 1* içinde s. 239-258. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2018). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 1: 1919-1980*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ovalı, A. Ş. ve Özdikmenli, İ. (2020). Ideologies and the Western Question in Turkish Foreign Policy: A Neo-classical Realist Perspective. *A Journal of Foreign Policy and Peace*, 9/1, s. 105-126. doi: 10.20991/allazimuth.514465
- Önder, Z. (1977). *Die türkische Aussenpolitik im Zweiten Weltkrieg*. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag.
- Özçelik, M. (2010). İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29, s.253 – 269.
- Özgiray, A. (1999). Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Siyasi İlişkiler (1923-1938). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XV/43, s. 53-73.
- Özersay, K. (2009). 1923-1939: Görelî Özerklik: Montreux Boğazlar Sözleşmesi. B. Oran (Der.), *Türk Dış Politikası Cilt: 1* içinde s. 370-385. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Özkan, B. (2017). 1945 Türkiye – SSCB Krizi: Dış Politikada Kurucu Mitin İnşası. G. Özcan, E. Balta ve B. Beşgöl (Der.) içinde *Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler Kuşku ile Komşuluk* s. 55-78. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özlu, H. (2012). Arşiv Belgelerine Göre, İkinci Dünya Savaşı'nda İzmir ve Trakya'nın Savunmasına Yönelik Türk- İngiliz Heyetlerinin Görüşmeleri ve Alınan Önlemler. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XII/24 s. 233-253.
- Özlu, H. (2013). İkinci Dünya Savaşı'nda, Türkiye'ye Gelen İngiliz Heyetleri İle Yapılan Görüşmeler ve İngiltere'den Alınan Askerî Yardımların Sonuçları. *Atatürk Dergisi*, 2/2 s. 57-105.
- Öztan, R. H. (2020). Republic of Conspiracies: Cross-Border Plots and the Making of Modern Turkey. *Journal of Contemporary History*, 56/1, s. 55-76. <https://doi.org/10.1177/0022009419884627>
- Papuççular, H. (2018). Fragile Balances: Turkish Foreign Policy on the Sovereignty of the Dodecanese Islands (1940–1947), *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 20/5, s. 405-419, doi: <https://doi.org/10.1080/19448953.2018.1406687>
- Papuççular, H. (2020). The Sanjak of Alexandretta (Hatay) in Turkish Foreign Policy: A Case of “Accidental Diaspora” and Kin-State Politics. H. Papuççular, D. Kuru. (Der.), *A Transnational Account of Turkish Foreign Policy* içinde s. 121-140. Middle East Today. Cham: Palgrave Macmillan. doi: https://doi.org/10.1007/978-3-030-42897-6_6
- Papen, F., V. (1952). *Der Wahrheit Eine Gasse*, München: Paul List Verlag.
- Perinçek, M. (2012). Atatürk Döneminde Rusya Komünist Partisi (Bolşevik)- Bütün Rusya Komünist Partisi (Bolşevik) Merkez Komitesi Politbürosu'nun Türkiye'ye İlişkin Toplantı Gündemleri ve Kararları (1919-1938). *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 0/7, s. 53-106. <http://dergipark.org.tr/tr/pub/iuydta/issue/949/10699>
- Powell, R. (1994). Anarchy in International Relations Theory: The Neorealist-Neoliberal Debate. *International Organization*, 48/2, s. 313–344. <http://www.jstor.org/stable/2706934>
- Rathbun, B. (2008). A Rose by Any Other Name: Neoclassical Realism as the Logical and Necessary Extension of Structural Realism, *Security Studies*, 17/2, s. 294-321. doi: 10.1080/09636410802098917

- Ripsman, N. (2009). Neoclassical realism and domestic interest groups. S. Lobell, N. Ripsman, J. Taliaferro (Der.), *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy* içinde s. 170-194. Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511811869
- Roberts, G. (2011). Moscow's Cold War on the Periphery: Soviet Policy in Greece, Iran, and Turkey, 1943-8. *Journal of Contemporary History*, 46/1, s. 58-81. <https://doi.org/10.1177/0022009410383292>
- Rose, G. (1998). Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy. *World Politics*, 51, s. 144-172. doi:10.1017/S0043887100007814
- S.S.C.B Dış İşleri Bakanlığı Arşiv Bölümü (1977). *Alman Dış İşleri Dairesi Belgeleri, Türkiye'deki Alman Politikası*. (çev. Levent Konyar) HAVASS Yayınları.
- S.S.C.B. Dışişleri Bakanlığı (1981). Stalin-Roosevelt ve Churchill'in gizli yazışmalarında Türkiye (1941-1944). Havass Yayınları: İstanbul.
- Sadak, N. (1949). Turkey Faces the Soviets, *Foreign Affairs*, 27/3, s. 449-461.
- Schweller, R. L. (2004). Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing. *International Security*, 29/2, s. 159-201. www.jstor.org/stable/4137589
- Schwoerer G. L. (1970). Lord Halifax's Visit To Germany: November 1937. *The Historian*, 32/3, Wales: Taylor&Francis. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1540-6563.1970.tb01144.x>
- Smith, N. R. (2016). The EU under a realist scope: Employing a neoclassical realist framework for the analysis of the EU's Deep and Comprehensive Free Trade Agreement offer to Ukraine. *International Relations*, 30/1, s. 29-48. <https://doi.org/10.1177/0047117815588117>
- Snyder, J. (1991). *Myths of Empire: Domestic Politics and International Ambition*. New York: Cornell University Press.
- Sonyel, S., R. (1981). Kurtuluş Savaşı Günlerinde Batı Siyasamız, Nisan 1920-Mart 1921. *Bellekten*, 45/177, s. 327-417.
- Soysal, İ. (1981). Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi (1934-1937). *Bellekten*, 177, s. 95-155.
- Soysal, İ. (1982). 1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı. *Bellekten*, 182, s. 367-414.

Soysal, İ. (2000). *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Starr, H., ve Most, B., A. (1976). The Substance and Study of Borders in International Relations Research. *International Studies Quarterly*, 20/4, s. 581–620. <https://doi.org/10.2307/2600341>

Sterling-Folker J. (2009). Neoclassical realism and identity: peril despite profit across the Taiwan Strait. S. Lobell, N. Ripsman, J. Taliaferro (Der.), *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy* içinde s. 75-99. Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511811869

Strassler, R. B. (1996). *The landmark Thucydides : a comprehensive guide to the Peloponnesian War*. New York: Free Press.

Şahin, M. (2020). Theorizing the Change: A Neoclassical Realist Approach to Turkish Foreign Policy. *Contemporary Review of the Middle East*, 7/4, s. 483–500. <https://doi.org/10.1177/2347798920940078>

Şarapov, Z. P. (2003). *Naum Eytingon – Karayuşiy Meç Stalina*. Sankt-Petersburg: İzdatelskiy Dom Neva.

Şimşir, B. (1981). Atatürk'ün Yabancı Devlet Adamlarıyla Görüşmeleri, Yedi Belge (1930-1937). *Belleten*, XLV/177, s. 157-207.

Taliaferro J. (2006). State Building for Future Wars: Neoclassical Realism and the Resource-Extractive State, *Security Studies*, 15/3, s. 464-495, doi: 10.1080/09636410601028370

Taliaferro, J. (2009). Neoclassical realism and resource extraction: State building for future war. S. Lobell, N. Ripsman, J. Taliaferro (Der.), *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy* içinde s. 194-227. Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511811869

Taliaferro, J., Lobell, S. ve Ripsman, N. (2009). Introduction: Neoclassical realism, the state, and foreign policy. S. Lobell, N. Ripsman, J. Taliaferro (Der.), *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy* içinde s. 1-41. Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511811869

Tamkin, N. (2009). *Britain, Turkey and the Soviet Union, 1940-45*. Palgrave Macmillan.

- Tan*, (1939, 19 Nisan). Von Papen Ankara Elçiliğine Tayin Edildi. s. 10.
- Tan*, (1939, 21 Ocak). İsmet İnönü Rüştü Arası Kabul Etti. s. 1.
- Tan*, (1939, 22 Ocak). Yeni Londra Sefirimiz Şehrimizde. s. 3.
- Tan*, (1939, 23 Ocak). Rüştü Aras Şehrimizde. s. 10.
- Tan*, (1939, 25 Nisan). Sulh Cephesi İçin Temaslar, Sovyet Hariciye Komiser Muavini Ankaraya Geliyor. s. 1,10.
- Tan*, (1939, 25 Ocak). Yeni Londra Elçimiz Hareket Etti. s. 3.
- Tan*, (1939, 28 Nisan). Hariciye Vekili Bugün Potemkinle Görüşecek. s. 1,10.
- Tan*, (1939, 6 Nisan). Hitler'in Ellinci Yıldönümü. s. 3.
- Tan*, (1941, 10 Ekim). Türkiye – Almanya Ticaret Anlaşması Dün İmzalandı. s. 1-2.
- Tan*, (1941, 22 Haziran). Türk – Alman Dostluk Muahedesi Etrafındaki Sakat Görüşler. s. 1, 5.
- Tan*, (1941, 5 Mart). Hitler Cümhurreisimizez Bir Mesaj Gönderdi. s. 1.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: 5, Yasama Yılı: 3, Devre: V, Cilt: 13, İçtima: 2, s. 4-7. İçtima, 1.11.1936.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: 5, Yasama Yılı: 3, Devre: VI, Cilt: 6, İçtima: 1, s. 2-6. İçtima, 16.11.1936.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: 6, Yasama Yılı: 2, Devre: V, Cilt: 27, İçtima: 4, s. 51-55. İçtima, 1.11.1939.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: 6, Yasama Yılı: 2, Devre: VI, Cilt: 6, İçtima: 1, s. 17-22. İçtima, 8.11.1939.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: 6, Yasama Yılı: 3, Devre: VI, Cilt: 19, İçtima: 2, s. 164-188. İçtima, 25.06.1941.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: 6, Yasama Yılı: 4, Devre: VI, Cilt: 21, İçtima: 3, s. 2-8. İçtima, 1.11.1941.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2013). *Dış siyaseti ve askerî stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si* (birinci cilt). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tellal, E. (2009). 1919-1923: Kurtuluş Yılları: Sovyetlerle İlişkiler. B. Oran (Der.), *Türk Dış Politikası Cilt: 1* içinde 155-178. İstanbul: İletişim Yayınları.

Tellal, E. (2009). 1923-1939: Görelî Özerklik: SSCB'yle İlişkiler. B. Oran (Der.), *Türk Dış Politikası Cilt: 1* içinde 314-325. İstanbul: İletişim Yayınları.

Terkoğlu, B. (2010). "Başbakan Selim Sarper'in Adını Hiç Duydu Mu?". Erişim adresi: <https://www.odatv4.com/makale/basbakan-selim-sarperin-adini-hic-duydu-mu-0405101200-10028> Erişim tarihi: 16.12.2022

Tezel, Y., S. (1970). Birinci Büyük Millet Meclisi Anti-Emperyalist Miydi? Chester Ayrıcalığı. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 25/ 4, s. 287-318.

TÜİK (2014). *İstatistik Göstergeler 1923 – 2013*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.

Türkeş, M. (1999). Atatürk Döneminde Türkiye'nin Bölgesel Dış Politikaları, 1923-1938. *Atatürkçülük ve Modern Türkiye Uluslararası Konferansı*, s. 129-142. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.

Türkkaya, A. (1961). Turkish Foreign Policy 1923-1938. *Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı*, s. 103-142.

Ulus, (1938, 13 Kasım). Cümhuriyetin İki Kıymetli Evladı. s. 2.

Ulus, (1939, 13 Ocak). Dr. Aras Londra Sefiri Oldu. s. 1.

Ulus, (1939, 19 Nisan). Von Papen Almanya'nın Ankara Sefiri oldu. s. 3.

Ulus, (1939, 20 Ekim). Büyük bir sulh ve emniyet eseri. s. 1, 3.

Ulus, (1939, 20 Nisan).. Hitler'in doğum günü. s. 1, 8.

Ulus, (1939, 21 Ocak). Cümhurreisimiz Londra Büyük Elçimiz Doktor Rüştü Aras'ı yemeğe alıkoydular. S. 1.

Ulus, (1939, 22 Ekim). İzvestia Gazetesinin Bir Başmakalesi. s. 5.

Ulus, (1939, 22 Ekim). Millî Şef'le Kral George ve B. Lebrun Arasında Telgraflar Teati Edildi. s. 1, 5.

Ulus, (1939, 22 Ocak). Yeni Londra Büyük Elçimiz hareket etti. s. 1.

Ulus, (1939, 23 Ocak). Dr. T. R. Aras İstanbul'da. S. 1.

Ulus, (1939, 24 Ocak). Dr. T. R. Aras bugün Londra'ya gidiyor. s. 1.

Ulus, (1939, 25 Nisan). Sovyet Hariciye komiser muavini Potemkin Ankara'ya geliyor. s. 8.

Ulus, (1939, 25 Ocak). Türkiye'nin Yeni Londra Büyük Elçisi. s. 4.

- Ulus*, (1939, 27 Nisan). Berlin’de Üç Gün. s. 1, 8.
- Ulus*, (1939, 28 Nisan). Sovyet Hariciye Komiser Muavini Bugün Geliyor; Fon Papen Dün Ankara’ya Geldi. s. 1, 3
- Ulus*, (1939, 30 Nisan). İnönü B. Potemkin’i Kabul Etti; Cümhurreisimiz Dün Fon Papen’i Kabul Etiler. s. 1.
- Ulus*, (1939, 31 Ocak). Dr. T. R. Aras Londra’da. s. 1.
- Ulus*, (1939, 6 Nisan). B. Hitler’in 50nci Yıldönümü. s. 8.
- Ulus*, (1940, 1 Ağustos). B. Molotof Dış Siyasete Dair İzahat Verdi. s.1,9.
- Ulus*, (1941, 10 Ekim). Almanya ile İmzaladığımız İktisadi Anlaşmalar. s. 1, 5.
- Ulus*, (1941, 10 Ekim). Taarruz İnkişaf Ediyor; İmha Harbi Başladı; Ruslar çenber içinde; Rusya’da Vaziyet Vahim; Moskova Tehlikede; Bu harp Avrupa’yı kurtarmak için yapılıyor. s. 1, 5.
- Ulus*, (1941, 23 Haziran). Almanya ile Sovyetler Birliği Arasında. s. 1.
- Ulus*, (1941, 5 Mart). Cümhurreisimize Alman Devlet Reisi Bir Mesaj Gönderdi. s. 1.
- Urgan, M. (2014). *Bir Dinazorun Anıları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Us, A. (1966). *Âsim Us’un Hatıra Notları*. İstanbul: Vakıf Matbaası.
- Uzgel, İ. (2009). TDP’nin Oluşturulması. B. Oran (Der.), *Türk Dış Politikası Cilt: 1* içinde s. 73-95. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uzgel, İ. ve Kürkçüoğlu Ö. (2009). 1919-1923: Kurtuluş Yılları: Batı Avrupa’yla İlişkiler. B. Oran (Der.), *Türk Dış Politikası Cilt: 1* içinde s. 139-155. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uzgel, İ. ve Kürkçüoğlu Ö. (2009). 1923-1939: Görelî Özerklik: Batı Avrupayla İlişkiler. B. Oran (Der.), *Türk Dış Politikası Cilt: 1* içinde s. 258-314. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ülman, H. (1968). Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler 1923-1968. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XXVII/1 s. 1-24.
- Vahram T., M. (2015). “Kemalism and Communism: From Cooperation to Complication”, *Turkish Studies*, 16/4, s. 510-526. doi: 10.1080/14683849.2015.1081071

- Vasil'ev, I. (1951). *O turetskom 'neitralitete' vo vtoroi mirovoi voine*. Moscow: Gos. Izd-vo Politicheskoi literatury.
- Walt, S., M. (1985). Alliance Formation and the Balance of World Power. *International Security*, 9/4, s. 3-43.
- Walt, S., M. (1990). *The Origins of Alliances*. New York: Cornell University Press.
- Walt, S., M. (2002). The Enduring Relevance of the Realist Tradition. I. Katznelson ve A. V. Milner (Der.), *Political Science: State of the Discipline* içinde. New York: W. W. Norton Company.
- Waltz, K., N. (1979). *Theory of International Politics*. Massachusetts: Addison-Wesley.
- Waltz, K., N. (2001). Structural Realism after the Cold War. *International Security*, 25/1, s. 5-41.
- Waltz, K., N. (2002). The Origins of War in Neorealist Theory. R. I. Rotberg ve T. K. Rabb (Der.), *The Origin and Prevention of Major Wars* içinde s. 39-53. Cambridge: Cambridge University Press.
- Weinberg, G., L. (1994). *The Foreign Policy of Hitler's Germany*. Buffalo: Prometheus Books Publishers.
- Weisband, E. (1973). *Turkish Foreign Policy 1943-1945*. Princeton: Princeton University Press.
- Yel, S. (1991). Mondros Mütarekesi ve İngiliz Politikası. *Atatürk Yolu*, 2/8. s. 723-731.
- Yeltin, H. (2021). Neoklasik Realizm Bağlamında Türkiye-Rusya İlişkileri ve Ara Değişkenlerin Rolü: Andrey Karlov Suikasti. *IJEASS* 4/1, s. 37-57.
- Yeni Sabah*, (1939, 21 Ekim). Ankara Muahedesi. s. 1, 3.
- Yeni Sabah*, (1939, 26 Nisan). Hitlerin Ellinci Senesi. s. 1, 3.
- Yeni Sabah*, (1939, 29 Nisan). Hitler ve Atatürk. s. 1.
- Yeni Sabah*, (1939, 3 Mayıs). Nafia Vekilinin Beyanatı. s. 1, 3.
- Yeni Sabah*, (1941, 25 Haziran). Vaziyetteki Garabet. s. 1.
- Yeni Sabah*, (1941, 28 Haziran). TASS Ajansının Bir Tekzibi. s. 1.

Yeni Sabah, (1941, 5 Mart). Adolf Hitler Cümhurreisimize Tayyare İle Şahsi Bir Mesaj Gönderdi. s. 1.

Yılmaz, M.ve Doğaner, Y. (2007). *Cumhuriyet Döneminde Sansür (1923-1973)*. Ankara: Siyasal Kitapevi.

Zakaria, F. (1998). *From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role*, New Jersey: Princeton University Press.